

Gorski arhiđakonat Zagrebačke biskupije od 1334. do 1501. godine (Povijesni razvoj crkvenoadministrativnoga područja)

Novak, Ana

Doctoral thesis / Disertacija

2011

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:656983>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-05**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

Sveučilište u Zagrebu

Hrvatski studiji

Ana Novak

**Gorski arhiđakonat Zagrebačke biskupije u
razdoblju od 1334. do 1501. godine
(Povijesni razvoj crkvenoadministrativnoga
područja)**

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2011.

Sveučilište u Zagrebu

Hrvatski studiji

Ana Novak

**Gorski arhiđakonat Zagrebačke biskupije u
razdoblju od 1334. do 1501. godine
(Povijesni razvoj crkvenoadministrativnoga
područja)**

DOKTORSKI RAD

Mentor:

Dr. sc. Jadranka Neralić

Zagreb, 2011.

1. UVOD

1. 1. Područje rada

Crkvena srednjovjekovna povijest na području Zagrebačke biskupije i Zagrebačkoga kaptola dosad je obrađena sumarno i u pojedinim segmentima u hrvatskoj i stranoj historiografiji, dok s druge strane pojedini problemi oko njezina ustrojstva, funkcioniranja i posebno lokalna crkvena povijest još uvijek nisu dostatno obrađeni. Nešto više pisalo se o samome središtu Biskupije u Zagrebu, o njezinu postanku, materijalnoj i nematerijalnoj kulturi, crkvenoj topografiji biskupskih i kaptolskih posjeda, pojedinim biskupima. Obrađen je Zagrebački kaptol, njegov ustroj te gospodarska i javna djelatnost. Također, postoje i priručnici crkvene srednjovjekovne povijesti u kojima se raspravlja o važnijim crkvenim pitanjima i povijesnome crkvenom razvoju na tlu srednjovjekovne Hrvatske i Slavonije.¹ No

¹ O općim pitanjima, rasprostranjenosti, te o postanku i funkcioniranju Zagrebačke biskupije i Zagrebačkoga kaptola pisali su: Daniele Farlati, *Illyricum Sacrum*, Apud Sebastianum Colleti, Venetiis, 1775., V, 317-488.; Adam Baltazar Krčelić, *Povijest stolne crkve zagrebačke*, prev. Zlatko Šešelj, Institut za suvremenu povijest, Zagreb, 1994., *passim*; Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata od najstarijih dana do XIX. stoljeća*, knj. I-V, Nakladni zavod, Matica Hrvatska, Zagreb, 1985., *passim*; Ferdo Šišić, *Povijest Hrvata*, I, Marjan tisak d.o.o., 151-269., 2004.; Josip Buturac, "Popis župa Zagrebačke biskupije od god. 1334.", *Kulturno poviestni zbornik Zagrebačke nadbiskupije*, Zagreb, 1944., 409-454.; Isti, "Popis župa zagrebačke biskupije 1334. i 1501.", Poseban otisak iz: *Starine JAZU*, knj. 59., Zagreb, 1984., *passim*; Isti, *Povijest uprave vjerskih organizacija u Hrvatskoj od X-XX stoljeća*, Zagreb, 1970., 7-20., 38-43., 53-64.; Josip Buturac, Krunoslav Draganović, *Povijest crkve u Hrvatskoj: pregled od najstarijih dana do danas*, Književno društvo Sv. Jeronima, Zagreb, 1944., *passim*; Josip Buturac, Antun Ivandija, *Povijest katoličke crkve među Hrvatima*, Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 1973., 64-84., 128.; Nada Klaić, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, Biblioteka Posebna izdanja, Zagreb, 1990., *passim*; Ista, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Školska knjiga, Zagreb, 1963., *passim*; Ista, *Neki problemi najstarije povijesti biskupsko - kaptolskog Zagreba i kraljevskog Gradeca*, Zagreb, 1968., *passim*; Ista, *Povijest Zagreba*, Liber, Zagreb, 1982., *passim*; Ista, "Tobožnji Ladislavov "monasterium sancti Stephani regis" u Zagrebu", *Peristil*, br. 24, god. XXIV, 1981., 35-40.; Lelja Dobronić, „Topografija zemljišnih posjeda Zagrebačkog Kaptola prema izvorima XIII. i XIV. Stoljeća“, *Rad Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti* (dalje JAZU) knj. 286, 1952, 203-210.; Ista, "Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkih biskupa prema ispravi kralja Emerika", 276-277.; Ista, *Zagrebački Kaptol i Gornji grad nekad i danas*, Školska knjiga, Zagreb, 1986., *passim*; Ista, *Zagrebačka biskupska tvrđa*, Školska knjiga, Zagreb, 1998., *passim*; Ante Gulin, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli, loca credibilia sjeverne Hrvatske*, Golden marketing, Zagreb, 2001., *passim*; Franjo Šanjek, *Crkva i kršćantvo u Hrvata: srednji vijek*, 2. izd., Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1993., *passim*; Slavko Kovačić, *Kršćanstvo i crkva u starom i srednjem vijeku*, Verbum, Split, 2004., *passim*; Neven Budak, Josip Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., *passim*.

O važnijim pitanjima srednjovjekovne povijesti Zagrebačke biskupije raspravlja se i u pojedinim zbornicima skupova, na primjer: *Zagrebačka biskupija i Zagreb: 1094.-1994.: zbornik u čast kardinala Franje Kuharića*, ur. Antun Škvorčević, Nadbiskupija Zagrebačka, Zagreb, 1995., 97-189.; *Sto pedeseta obljetnica uspostave Hrvatsko - slavonske crkvene pokrajine i uzdignuća Zagrebačke biskupije na stupanj nadbiskupije*, ur. Stjepan Razum, Društvo za povijest Zagrebačke nadbiskupije "Tkalčić", 2004., *passim*; *Zagreb-devetstoljetna biskupija*, ur. Andrija Lukinović, Glas Koncila, Zagreb, 1995., *passim*.

Bogata materijalna i nematerijalna kulturna ostavština Biskupije i njezina uloga u kulturnome razvoju srednjovjekovne Slavonije opisane su u pojedinim monografijama, zbornicima, katalozima i pojedinačnim

lokalna crkvena povijest često je zastupljena samo u pregledima povijesti pojedinih važnijih župa, dok su neke veće administrativne cjeline poput arhiđakonata, kojih je u srednjemu vijeku bilo ukupno 14, analizirane samo u pojedinim segmentima, i to uglavnom s obzirom na materijalnu kulturu, ili pak pregledno i topografski, dok pojedine uopće nisu.² Gotovo se ništa ne zna ni o postanku, ni o razvoju ni o funkcioniranju pojedinih viših i nižih srednjovjekovnih teritorijalno - administrativnih cjelina (arhiđakonata, dekanata, župa). Nejasna je i neriješena lokalna topografija, rasprostiranje pojedinih crkvenih posjeda, posjedovni odnosi. Nejasna je i crkvena terminologija, pravni aspekti, uloga klera, odnosi prema redovništvu i njegova uloga te odnosi prema plemstvu i svjetovnoj vlasti. Također, dosad se nitko nije bavio ni crkvenom

radovima, od kojih se izdvajaju: *Pojave i oblici te tragovi srednjovjekovne kulture na tlu Zagrebačke biskupije*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti, 18, 1999., *passim*; *Sveti trag* (Devetsto godina umjetnosti Zagrebačke nadbiskupije 1094-1994., Muzej Mimara, 1994., *passim*.; *Croats-christianity, culture, art*, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Zagreb, 1999., *passim*.; *Croatica-hrvatski udio u svjetskoj baštini*, ur. Neven Budak, 2007., *passim*.

Zagrebački biskupi obrađeni su monografski i prema kronološkome slijedu u: J. Batelja, *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, Školska knjiga, Zagreb, 1995. U svrhu istraživanja povijesti Biskupije u pojedinim razdobljima crkvene povijesti mogu poslužiti i neki važniji pojedinačni radovi i biografije Biskupa na primjer: Andrija Lukinović, "Zagrebački biskupi Ivan Smilo i Ivan Šipuški: 1388-1397", *CCP*, 14, sv. 25, 1990., 187-202; Isti, "Zagrebački biskup Eberhard: (1397-1406. i 1410-1419)", *CCP*, 15, sv. 28, 1991., 1-13; Ante Gulin, "Augustin Kažotić u povijesnim izvorima" *Croatica Cristiana Periodica* (dalje CCP), 26, sv. 49, 2002., 47-58; Josip Buturac, *Blaženi Augustin Kažotić*, Jeronimsko svjetlo, Zagreb, 1942., *passim*; *Blaženi Augustin Kažotić: (1260.-1323.)* Dijecezanski odbor Zagrebačke nadbiskupije za širenje štovanja i za kanonizaciju blaženog Augustina Kažotića, Zagreb, 1994., *passim*.; Isti, "Zagrebačka biskupija u doba biskupa Augustina Kažotića", *Marulić: Hrvatska književna revija*, 24, 1991., 45-49.; Stjepan Razum, *Osvaldo Thuz de Szentlászlo vescovo di Zagabria, 1466-1499.*, Excerpta ex dissertatione ad Doctoratum in Facultate Historiae Ecclesasticae Pontificiae Universitatis Gregoriana, Roma-Zagreb, 1995., *passim*.

² Dosad je područje Biskupije u cijelosti analizirano topografski. Na temelju postojećih župnih popisa postoje pregledi pojedinih arhiđakonata, povijesni pregledi pojedinih župa, za koje postoje i suvremene monografije, dok se najveći broj radova odnosi na lokalne monografije važnijih administrativnih središta, poput Zagreba. Uglavnom, većina tih radova analizira pisanu i materijalnu ostavštinu župnoga područja u kratkim crtama sve do 20. i 21. stoljeća, dok se samo manji broj radova bavi isključivo razdobljem srednjega vijeka. Stoga među važnijim treba izdvojiti: Franjo Brdarić, "Arhiđakonat komarnički: (1334.-1934)" u: Blaž Magjer, *Čast i dobro zavičaja*, Zagreb, 1937., 338-362. Njegov je tekst ponovno objavljen u Podravskom zborniku (*Podravski zbornik*, 19/20, 1993/1994., 83-106). Zatim Janko Barlé, "Gorski arcidjkonat prije turskih provala", *Katolički list*, br. 23-25, 64./1913., 266-269, 278-280, 294-296, 308-310.; Ante Milinović, "Dubički arhiđakonat Zagrebačke biskupije", *Kaj*, 27, sv. 4/5, 1994., 171-184.; Stjepan Kožul, *Kalnički arhiđakonat*, Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije "Tkalčić", Zagreb, 2005., srednji vijek od strane 13. do 19. Kalničko i križevačko područje opisao je i Zdenko Balog u: *Križevačko-Kalnička regija u srednjem vijeku*, Matica Hrvatska, Križevci, 2003., *passim*.

Đurđica Cvitanović obradila je područje Dubice, Gore i Gorice u razdoblju baroka (Đ. Cvitanović, *Sakralna arhitektura baroknog razdoblja*: knj. I, Gorički i Gorsko-dubički arhiđakonati, Društvo povjesničara umjetnosti SR Hrvatske, 1985.). To je učinila na temelju postojećih materijalnih ostataka crkvene arhitekture na terenu, gledajući ga iz aspekta konzervatora i povjesničara umjetnosti. Njezin rad važno je svjedočanstvo materijalne ostavštine, koja u manjoj mjeri primjera pokazuje arhitektonski kontinuitet i iz srednjovjekovnoga razdoblja. Područje Vaške analizirala je Lelja Dobronić (L. Dobronić, *Vaška i kraj oko Vaške u srednjemu vijeku*, JAZU: Skupština općine Virovitica, Virovitica, 1986., *passim*.). O kraju oko Čazme postoji nekoliko radova i zbornika od kojih su važniji: *Čazma: 1226-1996.*, Čazma: Općina, 1996., *passim*.; *Čazma u prošlom mileniju*, ur. Josip Pandurić, Nino Škrabe, Disput, Zagreb, 2001., *passim*.

karijerom, a ni stvarnim funkcijama pojedinih važnijih članova Zagrebačkoga kaptola, poput prepozita (prepošta) i arhiđakona.³

Budući da sam se u svojem dosadašnjem istraživanju već bavila lokalnom poviješću na području Arhiđakonata Gora i odnosima prema lokalnome redovništvu posebno me je zaintrigirala pojedina problematika poput crkvenoposjedovnih odnosa i uprave teritorijem. Istražujući Topusko i djelovanje cistercita na kulturno-povijesni razvoj jedne mikroregije logičan slijed bilo je istraživanje širega teritorijalno-administrativnoga područja-Gore.⁴ U tom pogledu zanimala me je prvenstveno crkvena struktura. Ona se pak po prvi put u organiziranome obliku javila tridesetih godina 14. stoljeća, dok o organizaciji srednjovjekovnoga područja govore dva važna popisa. Prvi je popis župa Goričkog arhiđakona Ivana iz 1334. godine prema kojemu su unutar pojedinih župnih područja (*parochia, districtus parochialis*) popisane 42 crkve.⁵ S popisom svećenika iz 1501. godine broj popisanih crkava iznosio je 47.⁶ Budući da su ti župni popisi osnova za istraživanje crkvene povijesti na području arhiđakonata, smatrala sam da je istraživanje crkveno administrativnoga područja vremenski najprihvatljivije zaključiti s 1501. godinom, to jest godinom nastajanja drugoga popisa. Naime, pretpostavlja se da je već u 16. stoljeću veći dio župa na području Gore zahvaljujući osmanlijskim prodorima stradao, te se stoga u izvorima više niti ne spominje.⁷ Također, prema popisima možemo zaključiti da je tijekom 14. i 15. stoljeća došlo do određenih promjena na području župnoga teritorija, jer se pojedine župe u 15.-om i početkom 16. stoljeća više ne spominju, dok se s druge strane javljaju neke nove.

³ Pri istraživanju djelovanja pojedinih kaptolskih kanonika i dalje kao najvažniji ostaje rad Ljudevita Ivančana (Lj. Ivančan, *Podaci o zagrebačkim kanonicima od god. 1193. do 1924.*, Zagreb, 1924.). No pomažu i drugi radovi. Na primjer u svojem radu o Kaptolima sjeverozapadne Hrvatske Ante Gulin (*Hrvatski srednjovjekovni kaptoli*, 40-51.) analizirao način na koji je Kaptol kao institucija bio ustrojen, obradivši ujedno u svojem pregledu i pojedine prepozite. Iako ulogu arhiđakona na području Zagrebačke biskupije dosad posebno nitko ne izdvaja, kao pomoć u analizi crkvenih karijera mogu pomoći i drugi radovi naših stručnjaka na području susjednih biskupija. Osobito za područje Dalmacije ističu se radovi Mirjane Matijević - Sokol (*Toma arhiđakon i njegovo djelo*, Naklada Slap, Jastrebarsko, 2002, *passim.*), dok se zanimljivi i vrijedni podaci o visokim crkvenim karijerama i funkcijama pojedinih kanonika pronalaze i u radovima Jadranke Neralić (*Put do crkvene nadarbine. Rimska kurija i Dalmacija u 15. stoljeću*, Književni krug, Split, 2007., *passim.*) Posljednja navedena knjiga može nam poslužiti poput svojevrsnog udžbenika za istraživanje crkvenih karijera, odnosa prema papi, ali i crkvene i crkvenopravne povijesti naših krajeva uopće. No u istraživanju stvarnih funkcija pojedinih kanonika na zagrebačkom teritoriju i dalje prvenstveno treba gledati lokalnu situaciju.

⁴ A. Novak, *Topusko od dolaska cistercita do kraja srednjega vijeka*, neobjavljeni magistarski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, mentor: dr. sc. Mirjana Matijević-Sokol, 2008.

⁵ Ivan Krstitelj Tkalčić, *Monumenta historica episcopatus Zagrabienensis, Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije* (dalje: MEZ), II, 76.; Franjo Rački, "Popis župa zagrebačke biskupije 1334. godine i 1501.", *Starine JAZU*, knj. 54, 1872., 203-204.; Stjepan Razum.

⁶ F. Rački, "Popis župa zagrebačke biskupije 1334. godine i 1501.", 203-204.; Stjepan Razum, "Popis svećenika Zagrebačke biskupije iz 1501. godine", *Tkalčić*, 7, 2003., 291-446.

⁷ Andrija Lukinović, *Kanonske vizitacije Zagrebačke nadbiskupije: I. Gorski arhiđakoniat*, sv. 1, Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije "Tkalčić", Zagreb, 2006., 20.

Stoga sam kao primarni cilj ove disertacije odredila definiranje crkvenopovijesnoga stanja na području koje je u razdoblju između 1334. i 1501. godine pokrivala administrativna cjelina Gorskog arhiđakonata.

Utemeljenje Zagrebačke biskupije i crkveno uređenje na njezinu području u srednjemu vijeku usko je vezano uz područje Ugarske, kojoj je, barem u crkvenome pogledu, područje srednjovjekovne Slavonije bilo podređeno još od Ladislavova osvajanja Slavonije i uređenja crkvene organizacije pa sve do prve polovine 19. stoljeća.⁸ To potvrđuje i određena sličnost u organizaciji prostora poput velikoga broja arhiđakonata (ukupno njih 14), karakterističnoga za područje Ugarske.⁹ Stoga, kad govorimo o srednjovjekovnoj organizaciji i upravi područjem Biskupije, Arhiđakonat se javlja kao drugi po redu stupanj njezine teritorijalne i upravne razine. Župe na području arhiđakonata dodijeljene su skrbi arhiđakona, koji je na njihovu području vršio ulogu službenoga upravitelja. Njemu je pripadao nadzor nad duhovnim aspektom života i provođenjem liturgije.¹⁰

Povijesno širenje područja pojedinih biskupija i porast župa rezultirao je potrebom za sve boljom i funkcionalnijom organizacijom. Stoga, povijesno gledano, arhiđakon (*archidiaconus*) kao funkcija spominje se već u 4. stoljeću u Rimu, i to u ulozi predsjednika kolegija sedmorice đakona. Oni se kao klerici višega reda javljaju u ulozi upravitelja na području crkvenog posjeda i pomagali su biskupu u izboru kandidata za ređenje i u liturgijskim funkcijama. U srednjemu vijeku arhiđakon je upravljao katedralnim kaptolima prilikom njihova formiranja, nakon kojega oni dolaze pod upravu prepozita (*praepositus*). Tada je prepozit bio nadležan za upravu i dušobrižništvo. No porastom župnoga teritorija radi što bolje i funkcionalnije uprave područjem biskupije biskupu su trebali pomoćnici, te otud i raspodjela na manje okruge. Pritom su mu u upravi najbliži bili klerici katedrale. Stoga arhiđakon preuzima ulogu u nadzoru nad disciplinskim postupkom, upravi imetkom, brizi o siromašnima i prati biskupa prilikom vizitacija. Na razini arhiđakonata arhiđakon je prvotno imao sudbenu i crkvenu nadležnost. Već u 9. stoljeću biskupi su arhiđakone postavili na mjesta crkvenih sudaca. Njihov broj i broj arhiđakonata razlikovao se i varirao na području biskupija od samo jednoga (Canterbury), pa i do preko trideset (Münster). No s vremenom

⁸ O mogućim razlozima utemeljenja Biskupije i njezinu odnosu prema Ugarskoj više u: Franjo Šanjek, "Crkva u Hrvatsko-ugarskim odnosima (11.-19. stoljeće)", *Hrvatsko-mađarski odnosi 1102.-1918.*, zbornik radova, Hrvatski Institut za povijest, Zagreb, 2004.

⁹ Usporedi: Gergely Bálint Kiss u: "Utemeljenje i teritorijalni opseg Pečuške biskupije", *Scrinia slavonica*, 366-367.

¹⁰ Usporedi: Du cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, Niort, L. Favre, imprimeur-éditeur, I, 1883., 365.; VI, 1886., 520.; Hubert Jedin, *Velika povijest crkve*, III/II, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1993., 272-273.

služba arhiđakona postala je financijski isplativom i počela se dodjeljivati poput lenskoga beneficija investiturom. Na taj način arhiđakoni su postali samostalni suci s vlastitim zborom činovnika (*missi, officiales*), dok su se uz pravo vizitacija uklopili i u upravne poslove. Zahvaljujući njihovoj sve većoj ulozi, koja je ometala rad biskupa, biskupi su je već u 14. stoljeću uz pomoć kanonskoga prava trajno ograničili.¹¹ Arhiđakonat Gora u župnim je popisima zauzimao prvo mjesto i, zajedno s arhiđakonomat Zagorje, trajno bio spojen s čašću Velikoga prepozita ili prepošta Zagrebačkoga kaptola (*praepositus zagrabiensis*).¹² Stoga je za očekivati da se uprava arhiđakona Gore, to jest prepozita, odrazila i na povijesnu sliku regionalne cjeline arhiđakonata, kao i na njegov razvoj. Naime uz teritorijalni raspored i organizaciju župa i crkvenih posjeda, u upravi teritorijem najvažnija je bila sama osoba upravitelja. Budući da je Gora u vezi s time specifična, postavlja se pitanje na koji je način i do koje mjere predstojnik Kaptola zapravo izvršavao tu ulogu.

Na području arhiđakonata uobičajena je, iako ne obavezna, i pojava nižih stupnjeva lokalne uprave, poput dekanata. Dekani (*archipresbyter, decanus*) su bili lokalni župnici, koje je postavljao biskup za lakšu upravu arhiđakonomatom.¹³ Unatoč nedostatku čvrstih podataka o djelovanju dekana na gorskome području podaci iz dokumenata pokazuju određen vid teritorijalne organizacije pojedinih biskupskih i kaptolskih posjeda, a s time i župnoga područja. Tome se pridružuju i redovnički posjedi, koji također pokazuju određen vid lokalne uprave. Pritom izgleda da su u okviru organizacije najvažniju ulogu imali posjednički odnosi.

Stoga sam kao cilj ovoga rada odredila da bi (u granicama mogućnosti koje pružaju dostupni izvori) trebalo utvrditi koji je to teritorij zapravo ocrtan popisima, koje su to župe, to jest crkve, iz popisa i što se točno tijekom utvrđenoga razdoblja događalo na crkvenome teritoriju. Takav povijesni crkvenotopografski pregled uključuje i one faktore koji su djelovali na njegov povijesni razvoj. Pritom je područje arhiđakonata, kao integralni dio Zagrebačke biskupije, u pojedinim segmentima bilo podložno svim onim promjenama koje su se događale na razini Biskupije i Ugarskohrvatskoga Kraljevstva i, naravno, poradi svojega značaja bilo je uklopljeno u važna povijesna zbivanja na tlu srednjovjekovne Slavonije, odnosno Hrvatske.

¹¹ Usporedi: H. Jedin, *Velika povijest crkve*, II, 259, 632; III/I, 2001., 297-298, 300-301; III/II, 1993., 272.

¹² MEZ, II, 74.

¹³ Usporedi: Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, III, 1884., 19.; H. Jedin, *Velika povijest crkve*, III/II, 272.

1. 2. Izvori i rezultati dosadašnjih istraživanja

Diplomatičke isprave koje su korištene u ovome radu odnose se uglavnom na povelje, darovnice, privilegije, razne pravne spise i rasprave o posjedovnim granicama, statutarne odredbe, župne popise, desetinske popise, korespondenciju sa Svetom Stolicom, spise papinske komore, spise vjerodostojnih mjesta i druge vrste spisa. Iako je jedan dio te srednjovjekovne građe objavljen u raznim tematskim zbornicima, jedan dio građe još uvijek je neobjavljen. Neobjavljena građa vezana uz ovu temu nalazi se uglavnom u Nadbiskupijskom i Kaptolskom arhivu u Zagrebu (Depozit Zagrebačke nadbiskupije unutar Hrvatskoga državnog arhiva) te u Mađarskomu državnom arhivu (Magyar Országos Levéltár u Budimpešti, Diplomatičke isprave 1109.-1526.).

Velik posao na sakupljanju građe za područje Zagrebačke biskupije i Zagreba obavio je još krajem 19. i početkom 20. stoljeća Ivan Krstitelj Tkalčić, koji je unutar drugoga dijela *Povjestnih spomenika Zagrebačke biskupije* objavio i Statut Zagrebačkoga kaptola.¹⁴ Nakon njega rad na objavi srednjovjekovne građe nastavio je Tadija Smičiklas, zajedno sa suradnicima u seriji *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*.¹⁵ No taj rad stao je na 15. stoljeću. Glavninu pak crkvene građe do druge polovice 15. stoljeća sakupio je i objavio Andrija Lukinović nastavljajući Tkalčićev rad.¹⁶ Manji dio građe, uglavnom one vezane uz dokumentaciju o financijskome poslovanju Svete Stolice, nalazi se i u objavljenim izvorima Tajnoga vatikanskog arhiva pod naslovom *Monumenta Vaticana Croatica*.¹⁷ Za istraživanje crkvene povijesti pokoji dokument može se pronaći i u seriji *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*.¹⁸ Pojedinačni dokumenti crkvene i svjetovne provenijencije mogu se naći i u monumentalnoj zbirci pod naslovom *Partium regno Hungariae adnexarum* koju je zajedno sa suradnicima sakupio i objavio Lajos Thallóczy.¹⁹ Regeste isprava pohranjenih u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti objavili su

¹⁴ Ivan Krstitelj Tkalčić, *Povjestni spomenici Zagrebačke biskupije*, I-II, Zagreb, 1873.-1874.; Isti, *Povjestni spomenici slobodnog kraljevskog grada Zagreba*, I-XI, Zagreb, 1889.-1905.

¹⁵ Tadija Smičiklas i dr., *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije* (dalje: CD), II-XVIII, 1904.-1990.

¹⁶ Andrija Lukinović, *Povjestni spomenici Zagrebačke biskupije*, V-VII, Zagreb, 1992.-2004.

¹⁷ Josip Barbarić i dr., *Monumenta Vaticana Croatica*, I-II, Zagreb, 1996.-2001.

¹⁸ György Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* (dalje: CDH), I-XI, Buda, 1829-1844.

¹⁹ Lajos Thallóczy, Sándor Horváth, *Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum*, 2-3, Budapest, 1907-1912.

Jakov Stipišić i Miljen Šamšalović, a jedan dio regesta za mlađe dokumente donosi i Matija Mesić.²⁰ Budući da se na području Gore istraživanje crkvene povijesti neposredno prepliće sa poviješću pojedinih društvenih skupina, osobito plemstva, potrebno je konzultirati i izvore svjetovne provenijencije. Na prvome mjestu tu su zbornici pojedinih značajnijih plemićkih obitelji poput Babonića/Blagajskih i Zrinskih/Frankopana, dok se jedan dio dokumenata nalazi i u zborniku obitelji Zichy.²¹ Budući da sam izdvojila samo najvažnije izvore, detaljan popis korištenih izvora objavljenih i neobjavljenih nalazi se u popisu na kraju.

Povijest Gorskoga arhiđakonata dosad je proučavana samo parcijalno i pregledno u okviru povijesti Zagrebačke biskupije ili pak topografski po župama bez detaljnijega osvrta na upravu i organizaciju područja i njezino djelovanje na povijesni razvoj crkvenoga područja. Prvi podaci o gorskome području nalaze se još kod Farlatija, koji je Zagrebačku biskupiju smatrao direktnim nasljednikom Sisačke biskupije u njezinu području.²² Stoga bi prema njegovu tumačenju gorsko područje odgovaralo najstarijemu i izvornome području Zagrebačke biskupije. Razne vijesti o Gori i gorskome području nalaze se parcijalno obrađene u okviru djelovanja pojedinih zagrebačkih biskupa. Pritom su pojedini događaji, uglavnom vezani uz važnije crkvene i redovničke institucije, dosta detaljno interpretirani i omogućavaju popunjavanje praznina, koje se javljaju u sačuvanim dokumentima.²³ Nakon Farlatija najvažniji povijesni prikaz Zagrebačke biskupije dao je Adam Baltazar Krčelić, koji poput Farlatija povijest srednjovjekovne Zagrebačke biskupije također opisuje kronološki kroz djelovanje pojedinih biskupa. I kod njega se Gora i gorsko područje može proučavati kroz niz raznih uglavnom raštrkanih vijesti. No važnost njegova rada prvenstveno je u tome što on izdvaja pojedine arhiđakonate, s time i Goru, dok uz pojedine biskupe iznosi i vijesti o prepozitima.²⁴ Budući da se gorsko područje u srednjemu vijeku uvijek nalazilo na razmeđu dviju važnih geografskih regija i od davnina je funkcioniralo kao spojnica između područja Ugarske i Dalmacije, na njemu su se sukobljavali pojedini politički interesi i širili se razni utjecaji. Stoga se učestalo javlja u djelima starije, srednje i mlađe generacije hrvatske

²⁰ Jakov Stipišić – Miljen Šamšalović, "Isprave u Arhivu Jugoslavenske Akademije", *Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske Akademije*, 2, 1959., 289-379; 3, 1960., 563-643; 4, 1961, 465-554; 5, 1963, 533-578., M. Mesić, "Građa mojih rasprava u Radu", *Starine JAZU*, 5, 1873., 109-228.

²¹ Lajos Thallóczy, Samu Barabás, *A Frangepán család oklevéltára. Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus* (dalje: CD Frangepanibus), 1-2, Budapest 1913-1920., L. Thallóczy, *Codex diplomaticus comitum de Blagay* (dalje: CD Blagay), Budapest, 1897., Imre Nagy i dr., *Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy* (dalje: CD Zichy), I-XII, Pešta, 1871-1931.

²² Danielle Farlati, *Illyricum sacrum*, V. svezak, Apud Sebastianum Colleti, Venetiis, 1775.,

²³ D. Farlati, *Illyricum sacrum*, V, 317-488.

²⁴ Adam Baltazar Krčelić, *Povijest stolne crkve zagrebačke*, prev. Zlatko Šešelj, Institut za suvremenu povijest, Zagreb., 1994., 118-220.

historiografije, od kojih smo važnija djela naveli već u uvodu. U tim se djelima gorsko područje, uz njegovu političku ulogu, povremeno javlja i u raspravama vezano uz utemeljenje Biskupije, njezino funkcioniranje i razvoj. Uz opću historiografsku literaturu, među važnije rasprave, uglavnom vezane uz crkvenu topografiju i crkveno-politički značaj pojedinih srednjovjekovnih lokaliteta, a koje se, više ili manje, direktno odnose na Goru i gorsko područje, svakako treba spomenuti radove Nade Klaić, Stjepana Gunjača, Anđele Horvat, Lelje Dobronić, Milana Kruheka, Zorislava Horvata i Mladena Ančića.²⁵

No i dalje su najvažniji oslonac u istraživanju pojedini župni popisi, odnosno popisi svećenika iz 1334. i 1501. godine. Popis iz 1334. godine prvi je put objavio još Tkalčić u "Statutima".²⁶ Potom ga je uz popis iz 1501. objavio Franjo Rački.²⁷ No bez topografske analize. Prvu topografsku analizu župnoga područja početkom prošloga stoljeća napisao je Janko Barlé.²⁸ Nakon njega popisom župa pozabavio se u dva navrata i Josip Buturac.²⁹ On se u svojoj analizi, koju je radio za područje cijele Biskupije, na području Gore uglavnom oslonio na ranija Barleova istraživanja. Pojedine od župa pokušao je ubicirati i Metod Hrg.³⁰ Popisom iz 1501. godine posebno se pozabavio Stjepan Razum tvrdeći da je to popis svećenika, a ne župa.³¹ Posljednji put taj je popis kao pregled na temelju Buturčevih i Barleovih analiza uključen u uvodni dio pri objavi kanonskih vizitacija Arhidakonata Gora.³² Međutim, ubikacija pojedinih župa i njihova organizacija s njihovim radovima još uvijek ostaju jednim dijelom neriješeni. Posjedovni odnosi također nisu dublje i detaljnije rješavani.

²⁵ N. Klaić, "O Pokuplju kao vjekovnoj krajini između Jadrana i Panonije", *Arheološka istraživanja na karlovačkom i sisačkom području*, Izdanja HAD-a, 10, Zagreb, 1986.; Ista, "Tobožnji Ladislavov "monasterium sancti Stephani regis" u Zagrebu", *Peristil*, br. 24, god. XXIV, 1981.; S. Gunjača, "'Meta S. Ladislai regis" ili o "granici" kralja Ladislava u Hrvatskoj" u: *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji*, IV, Zagreb., 1978., 393-439.; L. Dobronić, "Topografija zemljišnih posjeda Zagrebačkog Kaptola prema izvorima XIII. i XIV. stoljeća", 203-210.; Ista, "Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkih biskupa prema ispravi kralja Emerika", 276-277; A. Horvat, "O spomenicima kulture s područja oko Petrove Gore do početka 20. st.", *Petrova gora* (Simpozij održan u Topuskom 10.-13. studenog 1969.), JAZU, Zagreb., 1972., 235-251.; M. Kruhek, Z. Horvat, "Utvrde Banske krajine od Karlovca do Siska", *Arheološka istraživanja na karlovačkom i sisačkom području*, Izdanja HAD-a 10, Zagreb., 1986.; M. Kruhek, "Gora i Hrastovica-najstarije feudalne utvrde i obrambene predstraže sisačkog pokuplja", *Riječi*, XII, 1990., 118-124.; M. Ančić, "Vlastelinstvo hrvatskog hercega u Gorskoj županiji (13. st.)", *Povijesni prilozi* 15, Hrvatski institut za povijest, Zagreb., 1996., 201-241.

²⁶ MEZ, II, 74.

²⁷ F. Rački, "Popis župa zagrebačke biskupije 1334. godine i 1501." , 201-229.

²⁸ J. Barlé, "Gorski arhidakonat prije turskih provala", *Katolički list*, br. 23-25, 64./1913., 266-269, 278-280, 294-296, 308-310.

²⁹ J. Buturac, "Popis župa Zagrebačke biskupije od god. 1334.", *Kulturno povijesni zbornik Zagrebačke nadbiskupije*, Zagreb, 1944., 409-454.; Isti, Popis župa Zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine, *Starine JAZU*, knj. 59, Zagreb, 1984., 43-107.

³⁰ M. Hrg., Ubikacija nekih župa Zagrebačke biskupije, *Croatica cristiana periodica* (dalje: CCP), I, 1977., br. 1, 47-61.

³¹ S. Razum, "Popis svećenika Zagrebačke biskupije iz 1501. godine", 291-446.

³² A. Lukinović, *Kanonske vizitacije Zagrebačke nadbiskupije, I., Gorski arhidakonat (1639.-1726.)*, Zagreb, 2006., 16-19.

Stoga uz popise župa i dalje temelj za istraživanje prostorne organizacije arhiđakonata predstavlja uglavnom objavljena i neobjavljena građa. Kao doprinos istraživanju ove teme istaknula bih radove povjesničara, arheologa, povjesničara umjetnosti, arhitekata i konzervatora koji su se bavili, ili se još uvijek bave povijesnotopografskim istraživanjima na području Banovine. Pritom bih izdvojila lokalne monografije i zbornike, u kojima se detaljno raspravlja o području pojedinih župa, općina, regionalnoj povijesti i o gradovima u koje je neizostavno uključen i crkveni život.³³ Na kraju, ali ne i najmanje važni, jesu rezultati arheoloških istraživanja. U tome su pogledu jako vrijedne spoznaje o župnoj crkvi u današnjemu mjestu Gora. Među radovima o Gori svakako bih izdvojila vrijedne priloge Drage Miletića, koji je svojim dugogodišnjim terenskim istraživanjima na lokaciji crkve Blažene Djevice Marije došao do vrijednih rezultata i spoznaja koji danas uvelike olakšavaju prostornu analizu arhiđakonata i župnoga područja.³⁴

Traganje za crkvenom poviješću pojedinih župa i lokalnih crkava zahtijeva detaljnu topografsku analizu prostora, pa u tome smislu nezamjenjivi radovi vezani uz tu tematiku. Među njima i danas su nezaobilazne topografsko-povijesne analize vezane uglavnom uz fortifikacijsku arhitekturu Banovine, odnosno Zrinske i Petrove gore te područja zrinskoga i kostajničkoga Pounja, kojima su se bavili i još uvijek se bave Milan Kruhek, Zorislav Horvat i Ante Milinović.³⁵ Također, budući da je dio sjeverozapadne Bosne pripadao Gorskomu arhiđakonatu, neizostavno je konzultirati i literaturu stručnjaka iz susjedne Bosne i

³³ S obzirom na velik broj takvih radova treba i spomenuti samo neke važnije. Srednjovjekovnu Petrinju obradio je Ivica Golec u: *Povijest grada Petrinje* (1240-1592-1992), Matica Hrvatska Petrinja, Školska knjiga Zagreb, Zagreb, 1993., 35-50. O urbanom razvoju Siska i Kostajnice govori Mirela Slukan-Altić u: *Povijesni atlas gradova*, II (Sisak), IV (Hrvatska Kostajnica), Zagreb, 2004., 2007. Za povijest Kostajnice i kostajničkoga Pounja važni su radovi okupljeni u zborniku pod naslovom *Hrvatska Kostajnica (1240.-2000.)*, Hrvatska Kostajnica, 2002. Za Zrin je još uvijek vrijedna rasprava Ivana Kukuljevića Sakcinskog pod naslovom *Zrin grad i Njegovi gospodari*, Tisak narodnih novina, 1883. Tu su i radovi okupljeni u pojedinim zbornicima poput: *Zbornika Zrin*, ur. Matija Filjak, Hrvatsko planinarsko društvo, Petrinja, 1942.; *Zrinski zbornik*, ur. Ante Milinović, Društvo prijatelja Zrin, Hrvatska Kostajnica, 1998. Povijest Gline i okolice opisana je u radovima okupljenim u zborniku pod naslovom *Glina, Glinjski kraj kroz stoljeća* (Grafički zavod Hrvatske, Zagreb., 1988.), ali i stariji pregledi poput onoga Mije Dukića (*Glina i okolica*, Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Glina, 1980.)

³⁴ D. Miletić, "Župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u Gori", *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 22/1996, 23/1997., 127-151. ;Isti, "Projekt rekonstrukcije župne crkve Blažene Djevice Marije u Gori", *Riječi*, 1/2, 2003, 115-139.

³⁵ M. Kruhek, *Fortifikacijska arhitektura Banije u službi obrane hrvatskih krajeva osobitim osvrtom na razdoblje XVI. i XVII. st.*, magistarski rad, Zadar., 1977.;Isti, *Stari glinski gradovi i utvrde*, Mladost, Zagreb., 1987.; Isti, "Stari gradovi i feudalni posjedi", *Dvor na Uni*, zbornik radova, Dvor na Uni., 1991., 95-107.; Isti, *Krajiške utvrde hrvatskog kraljevstva, 16. stoljeće*, Topograf Velika Gorica, Zagreb., 1995.; M. Kruhek, Z. Horvat, "Utvrde Banske krajine od Karlovca do Siska", *Arheološka istraživanja na karlovačkom i sisačkom području*, Izdanja HAD-a 10, Zagreb., 1986., 161-187.; Z. Horvat, "Kašteli na sjevernim obroncima Zrinske Gore u obrani od Turaka", *Riječi*, 1-2, 2003., 92-114.; A. Milinović, "Novi prinosi poznavanju graditeljske baštine knezova Zrinskih u Pounju", *Povijest obitelji Zrinski*, zbornik radova, Matica Hrvatska, Zagreb, 2007., 193-218.

Hercegovine. Na tome području veliku vrijednost ima rad Nikole Bilogrivića o području Banjalučke biskupije, koji je posthumno objavljen gotovo sedamdeset godina poslije njegove smrti, uz pridodanu noviju literaturu.³⁶ No i dalje daje dobar uvid u stanje na terenu. Iz njega se može crpiti podaci i literatura za to područje. Uz Bilogrivića za istraživanje područja bliže i dalje okolice Bihaća, odnosno bihaćkoga Pounja, ali i Pokuplja i danas su jednako vrijedni radovi Radoslava Lopašića.³⁷ Također, u svrhu topografskoga istraživanja i prilikom konzultacije oko pojedinoga mjesnoga lokalnog nazivlja, uz neizostavno korištenje opisa međa iz srednjovjekovnih dokumenata, neizostavna je i toponomastička analiza. Zahvaljujući Hellerovu priručniku pod naslovom *Comitatus Zagradiensis*, koji je 1980. godine izašao kao dio serije pod naslovom *Die Historischen Ortsnamen von Ungarn*, i taj je posao olakšan. Naime, područje cjelokupne srednjovjekovne Gore pokriveno je toponimijom povijesnoga zagrebačkoga komitata, u kojemu se uz smještaj pojedinoga toponima daje i povijesni pregled njegova pojavljivanja po godinama kroz relevantnu povijesnu građu (objavljene i neobjavljene dokumente, topografsku literaturu i kartografsku građu) od prvoga spomena zaključno s posljednjim spomenom pri kraju postojanja komitata.³⁸

Za razliku od teritorijalnoadministrativnoga područja temeljna istraživanja i spoznaje vezane uz upravnopravna pitanja na teritoriju Zagrebačke biskupije zastupljena su uglavnom u radovima Antuna Dabinovića, Ivana Beuca, Luje Margetića i Zlatka Herkova.³⁹

Pitanje crkvene uprave u srednjemu vijeku, osobito na lokalnoj razini, u hrvatskoj je historiografiji izrazito slabo istraženo. Pojedini kaptolski kanonici i njihove biografije i dalje su nepostojeće, a o djelovanju pojedinih arhiđakona i dalje se gotovo ništa ne zna. Stoga pri

³⁶ N. Bilogrivić, *Katolička crkva na području današnje Banjalučke biskupije do invazije Turaka* (Topološke i povijesne crtice), priredio Anto Orlovac, Vrhbosanska katolička teologija, Sarajevo, 1998.

³⁷ Lopašić R., *Bihać i Bihaćka krajina*, repr. 1890., DINA, Dretarova informativna agencija, Ivan Goran Kovačić, Bihać., 1991., *passim*.; Isti, *Oko Kupe i Korane: mjestopisne i povjestne crtice*, dopunio Laszowski E., Gradska biblioteka Ivan Goran Kovačić, Karlovac., 1988., *passim*.

³⁸ Georg Heller, *Comitatus Zagradiensis*, sv. 11/1, 2 u: Gerhard Ganschow, *Veröffentlichungen des Finnisch - Ugrischen Seminars an der Universität München*, serija A, *Die historischen Ortsnamen von Ungarn* (München, 1980.)

³⁹ A. Dabinović, *Hrvatska državna i pravna povijest*, Izdanja Matice hrvatske, Zagreb.; I. Beuc, *Povijest institucija državne vlasti kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, Zagreb., 1985.; Z. Herkov, *Građa za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske*, I, II, Zagreb, 1956.; L. Margetić, "Zagrebačka biskupija prema Arpadovićima i Anžuvincima", *Zagrebačka biskupija i Zagreb 1094-1994.*, 163-168.; Isti, *Hrvatska i crkva u srednjem vijeku: pravno-povijesne i povijesne studije*, Rijeka, 2000.; Isti, *Hrvatsko srednjovjekovno pravo*, 2. dopunjeno izdanje, Narodne novine, Zagreb, 1999.

istraživanju kao osnova i dalje može poslužiti Ivančanov neobjavljeni pregled iz kojega se doznaju osnovni podaci o pojedinim arhiđakonima Gore, to jest prepozitima.⁴⁰

Zagrebački je kaptol na gorskome području i području cijele Biskupije vršio ulogu vjerodostojnoga mjesta i ulogu pravnoga subjekta, koji je imao i nadzor nad pojedinim lokalnim vjerodostojnim mjestima poput pojedinih redovničkih središta (Opatija Topusko). U tome pogledu pomaže rad Ante Gulina, koji je dao opće smjernice u funkcioniranju pojedinih mjesta vjerodostojnosti.⁴¹

Povijest i uloga crkvenih redova templara, ivanovaca i franjevac na području Gore u stručnoj literaturi dosad je obrađivana u osnovnim crtama. No bez detaljnijega osvrta na njihov odnos prema župnome području, a među važnijim radovima svakako treba spomenuti radove Ivana Kukuljevića Sakcinskog, Josipa Kolanovića, Lelje Dobronić i u novije vrijeme kao komparativni materijal s nešto modernijim pristupom mogu poslužiti radovi arheologa Juraja Belaja.⁴² Franjevcima se na području Banovine bavio Paškal Cvekan.⁴³ Cisterciti su za razliku od ivanovaca i franjevac puno bolje pokriveni i o njima dosad postoji nešto opsežnija literatura, koja je već obrađena u neobjavljenome magistarskom radu Ane Novak.⁴⁴ I plemstvo je obuhvaćeno tek u općim pregledima starije historiografije, među kojima su važniji oni Lajosa Thallóczya o Babonićima/Blagajskim i Vjekoslava Klaića o Frankapanima.⁴⁵

Također, vezano uz istraživanje upravnoga područja kao cjeline, s razloženom administrativnom hijerarhijom u prostoru i na razini upravitelja, uz razne činitelje njegova povijesnog razvoja zapravo ne postoji nikakav cjelovit rad ni u inozemnoj stručnoj literaturi. Stoga je za potrebe komparacije i analize pojedinih, uglavnom crkvenopravnih i administrativnih problema, konzultirana inozemna literatura, uključujući enciklopedije i rječnike. No ona se ovdje posebno ne navodi.

⁴⁰ Lj. Ivančan, *Podaci o zagrebačkim kanonicima od god. 1193. do 1924.*, Zagreb, 1924., rukopis, Arhiv HAZU, HAZU-II d 243/1.

⁴¹ A. Gulin, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli*, 16-57.

⁴² I. Kukuljević Sakcinski, "Priorat vranski sa vitezi templari i hospitalci sv. Ivana u Hrvatskoj", Rad JAZU, LXXXI, 36-80.; J. Kolanović, "Vrana i templari", Poseban otisak iz *Radovi JAZU u Zadru*, Zadar, 1971., 207-225., L. Dobronić, *Templari i ivanovci u Hrvatskoj*, Dom i svijet d.o.o., 2002., *passim.*; J. Belaj, *Templari i ivanovci na zemlji svetoga Martina*, Dugo Selo, 2007., *passim.*

⁴³ P. Cvekan, M. Marčinko, *Hrastovica: povijesno-zemljopisni pregled mjesta i župe*, Hrastovica, 1991., *passim.*; P. Cvekan, *Čuntić i Hrastovica: Franjevački samostani na Baniji; kulturno-povijesno značenje*, Slavonski Brod, 1990., *passim.*; Isti, *Kostajnica i franjevci*, Kostajnica, 1982.

⁴⁴ A. Novak, *Topusko od dolaska cistercita do kraja srednjega vijeka*, 7-21.

⁴⁵ L. Thallóczy, *Die Geschichte der Grafen von Blagay*, Wien., 1898.; Isti, "Historička istraživanja o plemenu Goričkih i Vodičkih knezova", otisak iz *Glasnika zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, IX, 1897, 3, 333-398.; V. Klaić, *Krčki knezovi Frankapani*, knj. 1, 2, Matica hrvatska, Zagreb., 1907.

1. 3. Metodologija

Odredivši temu i cilj istraživanja obradila sam svu relevantnu objavljenu i neobjavljenu arhivsku građu i stručnu literaturu i odredila metodološke obrasce koji su mi pomogli u izradi radnje. Potom sam, da bih uopće mogla obraditi crkveni razvoj jedne toliko opsežne teritorijalne cjeline, u zadanom povijesnom razdoblju pokušala odrediti i pojasniti administrativnu podjelu teritorija. Takav pristup problematici uključivao je pojašnjenje i određenje pojedinih često vrlo kompliciranih srednjovjekovnih teritorijalno - upravnih cjelina manjega ili većeg opsega poput parohija, plebanija, dekanata, komitata i provincija. Za potrebe historijske analize služila sam se povijesnim izvorima koje sam obradila u odgovarajućem povijesnom slijedu te sam uz metodu komparacije i ponekad vrlo komplicirane historijske topografije pokušala utvrditi navedene teritorijalno-upravne cjeline. Također, da bih utvrdila što se točno događalo na području srednjovjekovnoga župnog teritorija, a koliko su mi to omogućili dostupni povijesni izvori, analizirala sam cjelokupno crkveno područje arhiđakonata po župama. Budući da su župni popisi arhiđakonata Gora dosad već obrađivani u historiografiji, no uz nedovoljnu i nepotpunu analizu s nekolicinom neubiciranih crkava, pokušala sam dati jedan nov i potpuniji sveobuhvatan pristup problemu historijske crkvene topografije odredivši posjedničke odnose i teritorijalnu pripadnost pojedinoga župnog područja.

Također, iako sam povijesnu cjelinu rada omeđila godinama nastanka pojedinih popisa župnih crkava, to jest svećenika, sam razvoj crkvenog života na području arhiđakonata zapravo je puno stariji od 1334. godine. O tome svjedoče literarni, ali i materijalni izvori. Nejasan je i sam postanak arhiđakonata na tlu Biskupije. Stoga sam jedno poglavlje posvetila funkcioniranju crkvenog života na području Gore od osnutka Zagrebačke biskupije sve do prvog spomena arhiđakonata u vidu organiziranog područja. Također, stariji izvori, koje sam u tu svrhu koristila, bili su mi dragocjeni i pri rekonstrukciji i topografskoj ubikaciji pojedinih župa i župnih crkava iz mlađih popisa. Naime, brojni su srednjovjekovni dokumenti o crkvama na onom području u nepovrat izgubljeni, a pojedine su župe s vremenom mijenjale svoj teritorij, posjedničke odnose i političku pripadnost. Pojedine su se i ugasile, a javljaju se i neke nove. Problem predstavljaju i njihovi materijalni ostaci, koji su tijekom vremena stradali, uglavnom još za osmanlijskih provala, te se većina crkava nalazi pod zemljom i teško ih je potvrditi na terenu. Ipak, na području na kojem nema vidljivih materijalnih ostataka, uz nešto

kompleksniju topografsku obradu moguće je odrediti župno područje, dok se za točnom arheološkom lokacijom svake pojedinačne crkve na terenu u ovom radu nije niti išlo. Ovim istraživanjem do te razine riješene su samo one crkve za koje su postojali materijalni podaci, dok se preostale na temelju historijske topografske analize tek trebaju ubicirati, što bi ovo istraživanje trebalo olakšati. Stoga, budući da za pojedine župe nije bilo dovoljno podataka ni u pisanoj građi 14. i 15. stoljeća, u obradi sam se koristila svim dostupnim izvorima, pa i onima prije 1334. godine. Oni, zahvaljujući kontinuitetu pojedinih posjeda i njegova nazivlja, omogućavaju njegovu ubikaciju i u 14. stoljeću. Ti su mi dokumenti uz obilato korištenje kartografije poslužili za toponomastičku i topografsku analizu.

Naposljetku, budući da sama tema arhiđakonata u ulozi crkveno-upravne cjeline zahtijeva jedan multidisciplinarni i sveobuhvatan pristup u koji sam, da bih dobila što točnije terenske podatke, uz analizu historijskih izvora, uključila rezultate arheologije i povijesti umjetnosti. Također, gdje je to bilo moguće izvršeni su i obilasci terena, a radi boljega raspoznavanja crkvenoga područja izradila sam i pojedine karte crkvenih područja s ucrtanim posjedima i lokacijama pojedinih župa.

Istraživanje sam u cijelosti koncipirala tako da se ono sastoji od dviju važnijih cjelina. Nakon što sam detaljno proanalizirala na koji su način vršeni popisi, koji su poslužili kao glavni metodološki oslonac iznijela sam podatke o crkvenom životu prije prvog spomena administrativne cjeline. Tek tad sam krenula u teritorijalno-povijesnu analizu cjeline arhiđakonata u zadanome povijesnom razdoblju. Na području arhiđakonata unutar njegove osnovne teritorijalne i upravne organizacije spominju se i pojedini kaptolski i biskupski posjedi, koji su na lokalnoj razini imali vlastitu upravu, a u vezi s njihovim upravnim područjem spominju se i pojedine župe. Njih sam opisala i pokušala definirati njihov odnos prema župnomu području arhiđakonata, unutar kojega se kao problem povremeno pokazuje i određena crkvena hijerarhija. Budući da su pojedine crkve, odnosno župe arhiđakonata vezane uz svjetovne gospodare i upravna područja svjetovnih vlastelinstava te uz područje pojedinih redovničkih institucija, obradila sam i te redovničke institucije, njihovo djelovanje na razvoj župnog područja i odnos svjetovnih gospodara prema župnom području, u kojem se posebno ističe pitanje postojanja tako zvanih privatnih crkava i patronatski odnosi. Također, pripadnici pojedinih rodova i redovništvo povremeno se spominju vezano i uz kult svetaca. Na razvoj župnoga i posjedovnog područja djelovali su i drugi činitelji. Osobito je važan bio gospodarski faktor, koji je omogućio razvoj pojedinih mjesta i njihovo naseljavanje, a s tim i postanak pojedinih crkava. No radi opsega istraživanja ovdje se išlo samo za osnovnim

podacima. Stoga je gospodarski utjecaj na razvoj područja arhiđakonata obrađen isključivo u okvirima razvoja pojedinih posjedovnih, odnosno upravnih područja. Pritom cilj nije bio rekonstrukcija vlastelinstva, već njegova uloga u formiranju i organizaciji administrativnog područja. Također, redovničke institucije ostvarile su važan kulturni i društveni utjecaj, koji sam obradila u kratkim crtama. Na kraju sam u kratkom sumarnom pregledu pokušala prikazati na koji je način funkcionirala crkvena organizacija upravnog područja i kako se razvijala u određenom vremenskom razdoblju.

U nastavku istraživanja uglavnom sam se koristila analizom pisanih povijesnih izvora i stručne literature kako bih obradila djelovanje pojedinih crkvenih upravitelja - arhiđakona, to jest prepozita, na razvoj samoga područja arhiđakonata kroz povijesno razdoblje od 1334. do 1501. godine. Budući da je područje arhiđakonata Gora već od početka 15. stoljeća bilo izloženo povremenim i u mlađemu razdoblju stalnim upadima Osmanlija došlo je do velikih promjena, depopulacije i u konačnici reorganizacije crkvenih i redovničkih posjeda, što se preklapalo i sa župnim područjem. Kako bi suzbili neprijatelja Biskup i Kaptol, zajedno s redovnicima, rano su se uključili u obranu granica Hrvatskoga kraljevstva. U tu svrhu korištene su neke već postojeće utvrde, ili su pak obnovljene i izgrađene neke nove. Uz njih povremeno se spominju i župne crkve. Stoga sam jedno od poglavlja posvetila i toj tematici.

Na posljatku, rekla bih da analiza povijesne situacije i posjedovnih odnosa na području arhiđakonata Gora pridonosi boljem razumijevanju lokalne crkvene povijesti uopće. No tom bi se analizom u određenoj mjeri razriješili ponekad vrlo komplicirani i još uvijek nerazjašnjeni međusobni odnosi crkvene uprave prema lokalnom redovništvu i plemstvu u srednjem vijeku. Također, ovaj rad bi trebao poslužiti i kao osnovica i komparativni materijal za dalje istraživanje crkvene povijesti na području Banovine i šireg područja Zagrebačke biskupije. U toj mjeri trebao bi olakšati posao drugim istraživačima lokalne crkvene povijesti; povjesničarima, arheolozima, povjesničarima umjetnosti i konzervatorima.

2. CRKVENOADMINISTRATIVNO PODRUČJE ARHIĐAKONATA GORA PRIJE PRVIH ŽUPNIH POPISA

O starosti pojedinih arhiđakonata Zagrebačke biskupije i o njihovu postanku postoje različita tumačenja. No uglavnom je opće prihvaćen njihov vremenski i teritorijalno neujednačen razvoj, koji se u osnovi razlikovao od područja susjedne Ugarske. Pri tome se uz Goru među najstarijim arhiđakonatima spominju Gorica, Kalnik i Komarnica, a potom Čazma, Vaška i Gušće.⁴⁶ Prema mišljenju Nade Klaić jedan dio arhiđakonata i to onaj istočniji poput Čazme, Vaške i Gušća vezan je uz biskupske posjede koje je ona smatrala jezgrom njihova postanka. Pritom je također zaključila da je crkvena, a ne politička organizacija služila kao okvir unutar kojega je organiziran pojedini arhiđakonata. Iz toga bi proizašao i nešto kasniji postanak crkvene organizacije arhiđakonata, kad su se iz vojvodstva Slavonije već bili izdvojili biskupski posjedi. Kao najstariji arhiđakonata autorica je izdvojila Goricu, dok je pak za područje Komarnice i Kalnika naglasila povezanost starije političke organizacije i pojave crkvene organizacije.⁴⁷ Goru je pak, ista autorica svojevremeno posebno istaknula tražeći u njoj čak i prvotno sijelo Zagrebačke biskupije.⁴⁸ Mladen Ančić također se opredijelio za raniju dataciju gorskoga arhiđakonata već krajem 11. stoljeća.⁴⁹ Neovisno o crkveno-političkoj strukturi, Neven Budak razvoj arhiđakonata promatra s gospodarske strane, na razini pojedine župe. On smatra da je na stvaranje župne organizacije utjecalo doseljavanje, te da se ona zajedno s arhiđakonatima formirala do 13. stoljeća i to po uobičajenom principu da je deset sela zajednički moglo podići jednu crkvu. Mreža župa općenito se zgušnjavala tek u 11. i 12. stoljeću. Također, Budak zaključuje da unatoč nedostatku točnih podataka o osnivanju pojedinih župa, vremenski raspon u koji ih možemo smjestiti ne prelazi dvije stotine godina, s time da težište procesa možemo pomaknuti na kraj 12. i prvu polovicu 13. stoljeća u vrijeme intenzivnije kolonizacije Slavonije. Za razliku od župne, organizacija arhiđakonata dovršena je do druge polovice 13. stoljeća. Crkvena je

⁴⁶ O postanku i razvoju pojedinih arhiđakonata na tlu Zagrebačke biskupije više u: A. B. Krčelić, *Povijest stolne crkve zagrebačke*, 24-48.; Nada Klaić, *Koprivnica u srednjem vijeku*, OOUR Koprivnička tiskara, Koprivnica 1987., 30-31.; Ista, *Povijest hrvata u srednjem vijeku*, 248-251. O postanku i formiranju arhiđakonata na području susjedne Pečuške biskupije pisao je Gergely Bálint Kiss u: "Utemeljenje i teritorijalni opseg Pečuške biskupije", *Scrinia slavonica*, 9, 2009., 366-367.

⁴⁷ N. Klaić, *Koprivnica u srednjem vijeku*, 30-31.

⁴⁸ Nada Klaić, "Tobožnji Ladislavov "monasterium sancti Stephani regis" u Zagrebu", *Peristil*, br. 24, god. XXIV, 1981., 35-40, 40.

⁴⁹ M. Ančić, "Vlastelinstvo hrvatskog hercega u Gorskoj županiji (13. st.)", 220.

organizacija u tom pogledu slijedila već postojeću upravnu i obrambenu.⁵⁰ U tom pogledu također bih se priklonila mišljenju prema kojemu je prvotna politička organizacija svakako imala ulogu u formiranju arhiđakonata Gora, o čemu govori već i njegov naziv. Naime, Gora je kao jedno od najvažnijih županijskih i feudalnih sjedišta i *castrum comitati* svakako imala važnost i u crkvenom pogledu.⁵¹ S tim da je raspadom Gorske županije u 13. stoljeću⁵², uz sve veće doseljavanje stanovništva najvjerojatnije došlo do brojčanog porasta i do promjene u značaju pojedinih župnih središta. To je vjerojatno potencirano već i samom reorganizacijom crkve pod ugarskom vlašću i pripajanjem arhiđakonata zagrebačkoj, odnosno velikoj prepozituri, čime se, po svemu sudeći, već od samoga utemeljenja Biskupije direktno mijenja značaj crkveno-upravnoga sjedišta stare Gorske županije. Prepozit naime u tom pogledu svoju funkciju obavlja direktno sa svojega kanoničkoga mjesta u Zagrebačkom kaptolu.⁵³

Gora se kao područje arhiđakonalne uprave zagrebačkoga prepozita, odnosno kao zasebno administrativno područje javlja tek tridesetih godina 14. stoljeća. S izvještajem papina legata Jakova Berengara o uplati papinske desetine 1332.-1337. godine Gora je po prvi put izdvojena kao organizirano područje na kojemu obitava svećenstvo. Točnije, u popisima se spominju gorski i zagorski svećenici (*sacerdotes de Gara et de Zagrana*).⁵⁴ Dvije godine kasnije u Kaptolskim statutima doznajemo da je to svećenstvo zapravo ulazilo u područje prepoziture i da se među dužnostima, prihodima i častima Velikoga prepozita Zagrebačkoga kaptola nalazila i arhiđakonalna briga (*cura et iurisdictio archidiaconalis*) na području Gore i Zagorja.⁵⁵ Da je zapravo riječ o svojevrsnom beneficiju potvrđuje i redosljed po kojemu su župni popisi pridodani uz navođenje pojedinačnih prihoda prepozita sa područja prepoziture. Crkve od kojih se ostvaruje prihod navedene su po redu kao crkve na području Gore i Zagorja (*Ecclesie autem de Gora, de quibus superius tangitur, ad prepozituram spectantes sunt.Item ecclesie de Zagoria.*).⁵⁶ Stoga iz navedenih podataka proizlazi da se Gora kao arhiđakonat u dokumentima nikad i nije trebala posebno izdvajati izvan prepoziture. Naime,

⁵⁰ Neven Budak, *Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku*, Zagreb-Koprivnica, 1994., 64-66.

⁵¹ O Gori kao sjedištu političke vlasti više u: M. Kruhek, "Gora i Hrastovica", 118-119.; M. Kruhek, Z. Horvat, "Utvrde Banske krajine od Karlovca do Siska", 172-174.; M. Ančić, "Vlastelinstvo hrvatskog hercega", 215.

⁵² O raspadu i restrukturiranju županija više u: *Hrvatske županije kroz stoljeća*, Školska knjiga, Zagreb, 1996., 21-38.

⁵³ Ne možemo točno utvrditi kad je zapravo prihod od gorskih župa i arhiđakonalna skrb "čašću" pripojena prepozituri Zagrebačkog odnosno Velikog prepozita. No pretpostavljamo da se to događalo vezano uz samo utemeljenje Kaptola ili, što je još vjerojatnije prilikom odvajanja biskupske i kaptolske menze u prvoj polovici 13. stoljeća s raspodjelom prebendi. O utemeljenju i odvajanju Kaptola više u: A. Gulin, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli*, 19-29.

⁵⁴ CD, X, 43.

⁵⁵ MEZ, II, 74.

⁵⁶ MEZ, II, 76.

budući da su svi arhiđakoni plaćali papinsku desetinu i poimence se navode u računima, prepozit je u Berengarovim izvještajima najvjerojatnije plaćao desetinu u ulozi kaptolskoga primasa, ali i u ulozi arhiđakona, objedinjenoj prepoziturom, združenom s njegovom čašću.⁵⁷ To nam ujedno otežava i spoznaju o starosti upravnoga područja, jer se naime prepozit u dokumentima nikad posebno ne izdvaja kao arhiđakon Gore. Također, ne postoje ni dokumenti koji bi izravno potvrdili njegovu ulogu arhiđakona. Većina poznatih isprava odnosi se na njegovu primarnu funkciju predstojnika Kaptola i ulogu unutar Kaptola pri izdavanju isprava i njihovu potvrđivanju (*locus credibilis*). Takva situacija mogla bi se povezati i s općim razvojem pojedinih biskupija.

Naime, uloga arhiđakona (prepozita) isprva je bila vezana uz ulogu biskupova pomoćnika u vođenju pojedine dijeceze. No budući da je porast župa već od 8. stoljeća direktno doveo do porasta broja arhiđakona, odnosno arhiđakonata, uloga arhiđakona prenijela se na upravu nad pojedinim arhiđakonatom. Svojom je pak čašću arhiđakon i dalje bio vezan uz biskupski grad u kojemu je uglavnom kao jedan od članova katedralnoga kaptola i obitavao. Već u 12. stoljeću zahvaljujući velikim ovlastima koje su dane arhiđakonima, uz njihovu privolu mnoge su crkve obnovljene i ponovno uspostavljene, a uređen je i novi status župnih crkava. Također, prema koncilijarnim i sinodalnim odredbama glavni zadatak arhiđakona bio je da kontrolira klerike i crkveno stanje uopće. On je u tu svrhu imao i svoj vlastiti sud kao središte pravne jurisdikcije nad arhiđakonatom. No njegove su se ovlasti širile i na pravo nad vršenjem vizitacija, a u određenim je slučajevima imao pravo i ubirati porezne pristojbe. U tom pogledu arhiđakon je funkcionirao poput beneficija (nadarbine), a župne crkve su pridružene službi.⁵⁸ U našem slučaju to bi bila primarna služba prepozita Zagrebačkoga kaptola. Stoga, budući da na području Gore nemamo nikakvih podataka o duhovnomu aspektu njegova djelovanja, ni podataka o vizitacijama, te ulozi supervizora i nadzora nad župama, ranu ulogu arhiđakona Gore mogli bismo vezati jedino uz crkveno-pravna i posjedovna pitanja na teritoriju arhiđakonata. Naime, budući da su vršili ulogu upravitelja, arhiđakoni su i na području Zagrebačke biskupije imali pravo nadzora i vođenja crkveno-pravnih postupaka na području arhiđakonata, stoga su dobivali i prihod od tako zvanog "posebničkog pravomoćja".⁵⁹ Kao što je već u uvodnom dijelu rečeno velike su ovlasti arhiđakona dovele do sukoba s biskupskom kancelarijom. Stoga su im u pojedinim

⁵⁷ Usporedi po pojedinim izvještajima. Svaki arhiđakon za sebe je zasebno uplatio određeni iznos, izuzev arhiđakona Gore. Spominje se samo prepozit. CD, X, 43-60.

⁵⁸ Vidi: Joseph Avril, "Archdeacon" u: *Encyclopedia of the Middle Ages*, I (A-J), ur. André Vauchez, Barrie Dobson, Michael Lapidge, Cambridge, James Clarke & Co, 2000., 97.

dijecezama prava ograničavana već i prije 13. stoljeća, dok su u 14. stoljeću uz pomoć institucije generalnog vikara i činovnika (oficijali) biskupi u potpunosti preuzeli kontrolu. Uz pravo na vizitacije biskupi su imali pravo na suđenje u pojedinim težim prijestupima, poput krivovjerja, razgraničenja župa i utvrđivanja članaka vjere u sumnji.⁶⁰ Da li je tako bilo već i u 13. stoljeću mogu nam pokazati samo pojedinačni i fragmentarni dokumenti, koji se uz pojedine povelje odnose i na posjedovne raspore i reambulaciju međa.

Prvi prepoziti koji se direktno, ili indirektno mogu povezati s područjem arhiđakonata, odnosno županije Gore javljaju se u vrijeme ugarske dinastije Arpadovića, s kraljem Andrijom II. (1205.-1235.). To je prepozit Cirijak (1217.-1221.).⁶¹ Njega susrećemo pri izdavanju i potvrđivanju starijih povlastica Zagrebačke crkve, u kojima se poimence spominju pojedini biskupski, odnosno kaptolski i redovnički posjedi na području Gorske županije, odnosno arhiđakonata, poput Siska. Sisak je darovan Kaptolu 1215. godine.⁶² No već 1217. godine prepozit je od kralja zatražio da mu se među inim crkvenim posjedima potvrdi i Sisak.⁶³ Prema potvrdi iz 1217. godine izgleda da je postojao problem oko vjerodostojnosti podataka o posjedovanju. Kaže se naime, da je prijedlog o darivanju predija Odra i Sisak bio kriv, odnosno lažan (*falsa suggestione*) i oni su izuzeti. Ipak, izgleda da su naknadno darovani Kaptolu, jer je o njihovu posjedovanju postojala i vjerodostojna dokumentacija. Na inzistiranje prepozita Cirijaka vladar je očito tu dokumentaciju dobio na uvid, i odmah po izuzeću, naglasio da je na temelju autentičnoga prijepisa kaločkoga nadbiskupa ipak potvrdio spomenute posjede.⁶⁴

Za vrijeme Bele IV. (1235-1270.) u ulozi Zagrebačkog prepozita javlja se Fila (1235/6-1248.). Fila je na mjesto prepozita došao izravno s kraljeva dvora, te je uz ulogu prepozita vršio i ulogu kraljeva magistra i kancelara.⁶⁵ Stoga se često nalazio blizu vladaru u donošenju važnih odluka. Fila je u toj ulozi pratio i hercega Kolomana, što se vidi iz dokumenta o dodjeljivanju povlastica petrinjskim hospitima 1240. godine.⁶⁶ Naime, Kolomanovu odluku o dodjeljivanju povlastica i osamostaljivanju općine potpisao je izravno

⁵⁹ Andrija Lukinović (*Kanonske vizitacije*, 10-14.) donosi prijevod prava i dužnosti arhiđakona iz "Statuta".

⁶⁰ MEZ, II, 75. Usporedi: J. Avril, "Archdeacon" u *Encyclopedia*, 97.; A. Lukinović, *Kanonske vizitacije*, 13.

⁶¹ CD, III, 150-155. Usporedi: A. Gulin, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli*, 41-51.

⁶² MEZ, I, 36.

⁶³ CD, III, 150-155.

⁶⁴ CD, III, 155.

⁶⁵ Usporedi: A. Gulin, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli*, 42.

⁶⁶ CD, IV, 123-125. O osamostaljivanju Petrinje više u: N. Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, 302; I. Golec, *Povijest grada Petrinje*, 36.

sam prepozit.⁶⁷ Možemo pretpostaviti da je za potrebe svjedočenja i pri reambulaciji granica sama logika nalagala da za takav posao unutar vjerodostojnoga mjesta bude odabrana osoba koja najbolje poznaje situaciju na terenu. Na području koje ulazi unutar jurisdikcije arhiđakona Gore to bi svakako bio sam prepozit. No budući da slični primjeri pokazuju i drugačiju sliku možemo zaključiti da se za poslove vezane uz reambulaciju, provjeru granica i druge pravne poslove na lokalnoj razini odabir vršio po principu poznavanja terena, ali jednako tako i po principu odnosa prema biskupu, odnosno prema kralju. Prepozit Fila u ovom je slučaju posredno, djelujući na strani kraljevske kancelarije djelovao i na razvoj pojedinih gradskih župa i na ekonomski razvoj na području Biskupije, odnosno arhiđakonata Gora. Naime, u spomenutoj ispravi iz 1240. godine uz pravo na vlastitoga suca (*maior ville*), herceg je dozvolio petrinjskim hospitema da u svoju crkvu mogu primiti svećenika kojega oni sami žele, te da desetinu plaćaju onako kako ju hospiti plaćaju i u drugim krajevima.⁶⁸ Također, prema odredbi o doseljavanju, onima koji su htjeli unutar općine obitavati do svoje smrti, odnosno biti tamo pokopani, ostavlja se sloboda u rukovanju imovinom i mogućnost njezine prodaje unutar granica općine.⁶⁹ Izgleda da je petrinjska općina preživjela i tatarsku provalu, jer je Bela IV. na zamolbu hospita iznova potvrdio Kolomanov privilegij i općinske slobodine.⁷⁰ Ti podaci potvrđuju da se negdje na području pod upravom petrinjaca već vjerojatno nalazila i neka crkva petrinjskih doseljenika. Da li je tu riječ o crkvi sv. Stjepana kralja koja se vezano uz Petrinju javlja u popisima iz 1334. godine možemo samo pretpostaviti. No ne možemo točno i pouzdano tvrditi.⁷¹ Na velikom području koje je zauzimala srednjovjekovna Petrinja naime, moglo je biti i više od jedne crkve, što pokazuju primjeri pojedinih susjednih općina, poput Bručine o kojoj ćemo govoriti kasnije. Također, znamo da je prvotno općinsko područje za Kolomana povećano i da su neki posjedi dodijeljeni općini, poput *terram eciam Kenezepola nomine integraliter, salvis videlicet populis ibidem existentibus cum porcione Vcoy et generacionis ipsius*, kasnije u popisima iz 1334. godine, odnosno 1501. godine, spomenuti kao župna područja (1501.- *omnium sanctorum de Knese*).⁷² To bi indirektno govorilo o poticanju doseljavanja i gospodarskoga razvoja na većem području od petrinjske naseobine, a s time direktno i drugih župa, odnosno

⁶⁷ "Datum per magistrum Fyle, dilectum ac fidelem nostrum prepositum Zagradiensem et aule regie nostre cancellarium." CD, IV, 125.

⁶⁸ CD, IV, 124.

⁶⁹ "Et statuius, ut sacerdotem quemcunque voluerint in suam recipiant ecclesiam, de decimis eorum, prout mos est, hospitibus ubicunque manentibus disponentes." CD, IV, 124. Usporedi: Matija Filjak, *Zrin-Zbornik za poviest i obnovu zavičaja*, Petrinja, 1, 1942., 5-7.; I. Golec, *Povijest grada Petrinje*, 37.

⁷⁰ CD, IV, 157-158. I. Golec, *Povijest grada Petrinje*, 39-40.

⁷¹ "...sancti regis Stephani de Petrina." MEZ, II, 76; F. Rački, "Popis..", 204.

⁷² CD, IV, 124.; F. Rački, "Popis..", 204.

župnih crkava, i to prvenstveno onih koje su se nalazile na jednom od najvažnijih srednjovjekovnih prometnih pravaca prema zrinskom Pounju. Pri tome nije važno što se župno područje ne spominje u popisima iz 1334. godine, jer se tada još vjerojatno nije izdvojilo od petrinjske župe.

Taj je događaj s druge strane doveo do tenzija u odnosima s biskupom, kojemu je uskraćena desetina u naturi. Zagrebački biskup Filip (1248.-1262.) zbog toga je izopćio Petrinjce. U sve se to pak upleo trogirski biskup Kolumban (1255.-1277.) zatraživši da se sa župljana skine izopćenje. Biskup Filip zbog toga je došao u svoje novo sjedište kraj sv. Klementa u Gori (*nova villa nostra apud sanctum Clementem in Gorra*), gdje je održao sudbenu raspravu i o njoj donio presudu 18. studenog 1255. godine.⁷³ Na biskupskom sudu sudjelovali su i slobodni stanovnici Perne i Petrinje te je uspostavljen dogovor oko plaćanja desetine, prema kojemu je jedna polovina išla općinskom načelniku, a druga biskupu.⁷⁴ Desetina, koju su trebali plaćati svi stanovnici općine, uključujući građane (*cives*), ponovno je uskraćena i za biskupa Timoteja (1263.-1287.), te ih je stoga ponovno izopćio. Proces je sa biskupskoga prenešen na banski sud. Naime, 1270. godine općinsko je stanovništvo, zajedno sa načelnikom, pred banom obećalo da će platiti zaostalu desetinu.⁷⁵ Smatra se da je potonji sukob nastao jer su Petrinjci, prema starom običaju, tražili plaćanje cjelokupne desetine u novcu.⁷⁶

Još jedan od primjera sudjelovanja Zagrebačkoga prepozita u pravnim poslovima na gorskom području jest primjer rasprave oko posjedovnih prava nad Hrastovicom 1292. godine. Naime, na hrastovički posjed, unutar kojega se nalazila i utvrda (*castrum*), prava su svojatali Zagrebački biskup i slavonski ban Radoslav Babonić (1288.-1294.).⁷⁷ Smatra se, prema opisu međa, da je u to vrijeme Hrastovica već bila dobro zaokružen i organizirani feudalni posjed sa svojim sjedištem u istoimenom kastrumu.⁷⁸ Iako su Babonići uspjeli doći do biskupova posjeda znamo da su biskupi već 1272. godine na gorskomu području imali zemlju po imenu Hrastovica, koja je graničila s posjedom Opatije Topusko i posjedom kod sv.

⁷³ CD, IV, 606-607.

⁷⁴ CD, IV, 606.

⁷⁵ CD, V, 525-526.

⁷⁶ N. Klaić, *Povijest Zagreba*, 355.; I. Golec, *Povijest grada Petrinje*, 41.

⁷⁷ U opisu hrastovičkih međa stoji: „*Inde venit in vrachcam tendit superius castrum.*“ CD, VII, 106-107. Usporedi: N. Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, 336. Milan Kruhek („Gora i Hrastovica“, 122-123.) smatra da je u ovoj ispravi riječ o tako zvanoj „gornjoj hrastovičkoj utvrdi“.

Oko nejasnih godina Stjepanova banovanja usporedi: Hrvoje Kekez, „Između dva kralja: plemićki rod Babonića“, *Povijesni prilozi*, 35., 2008., 61-89., 69.

⁷⁸ Usporedi: M. Kruhek, „Gora i Hrastovica“, 122-123.

Klementa.⁷⁹ Posjedovna rasprava odvijala se pred Zagrebačkim prepozitom Manfredom, čazmanskim prepozitom i arhiđakonima Komarnice, Kalnika i Vaške, te pred kaptolskim dekanom. Mogli bismo reći da su za taj spor odabrani predstavnici najstarijih arhiđakonata na kojima su se nalazili i najvažniji biskupski posjedi. Oni su izabrani zato što su od davnine dobro poznavali pravnu, ekonomsku i društvenu situaciju na svojem području. Uz njih su se na strani biskupa nalazili i predstavnici plemstva, kaštelan Medvedgrada i sudac biskupske kurije Andrija.⁸⁰ Iz isprave se vidi da je za potrebe reambulacije i provjere granica izabran vaškanski arhiđakon Mihovil.⁸¹ Iako nije jasno po kojemu kriteriju je on dobio taj nalog, vidi se da je na razini biskupove jurisdikcije odabir visokoga klera, uz određenu teritorijalno-pravnu proceduru, išao i nekom drugom logikom. Ulogu u tome mogli su imati međusobni odnosi između kanonika i plemstva, odnosno biskupa, ali i poznavanje terena.

I na posljatku, iako su takvi primjeri rijetki, jedan primjer iz 1300. godine mogao bi potvrditi djelovanje Zagrebačkoga prepozita na razini njegove jurisdikcije u duhovnim stvarima. Naime, na gorskomu području često je dolazilo do sukoba između dviju najsnažnijih redovničkih institucija, odnosno templarskog preceptorata Gora i cistercitske opatije u Topuskom. Pretpostavljamo, na temelju postojećih dokumenata, da su ti sukobi nastajali uglavnom oko vlasništva nad pojedinim posjedima i iz odnosa prema lokalnom stanovništvu, koje je zbog drugačijih uvjeta života na pojedinim redovničkim vlastelinstvima često prelazilo s jedne strane na drugu. Tako se i u ovoj ispravi u kojoj je konačno došlo do izmirenja između dviju sukobljenih strana navodi da niti jedna redovnička institucija neće primati bilo braću, bilo sluge, jobagione, ili pak druge oficijale bez privole druge strane. Redovnici su pak od prepozita Aleksandra (1300.) zatražili da sudjeluje u njihovu pomirenju, što je ovjereno pojedinačnim pečatima po abecednom redosljedu.⁸² Iako je ovdje riječ o dvojbenoj ispravi jer se u literaturi povremeno smatra da je prepozit Aleksandar član i predstojnik redovničkog vijeća Opatije Topusko, ovdje vjerojatno nije takav slučaj.⁸³ Ne bih rekla da je u ovoj ispravi

⁷⁹ CD, VI, 12. Usporedi: M. Kruhek, „Gora i Hrastovica“, 122.

⁸⁰ CD, V, 106-107.

⁸¹ CD, V, 106.

⁸² Budući da je isprava sačuvana samo u prijepisu, odnosno kodeksu opatije Topusko (*Privilegia monaster. B.V. Mariae de Toplica*) ne možemo utvrditi tko je sve ovjerio ovu ispravu. No da je između ostalih i od prepozita zatraženo da ovjeri ispravu navodi se riječima: "*Et ad hoc ut presens compromissio firmum robur obtineret in manu prepositi Alexandri fidem dedimus et sigilli sui munimine presentem cedulam per alphabetum distinctum volumus roborari.*" CD, VII, 417. Prepozita po imenu Aleksandar Ante Gulin (*Hrvatski srednjovjekovni kaptoli*, 42.) nije naveo u svojem pregledu. No u tom povijesnom razdoblju nije utvrdio ni jednoga drugog prepozita poimence.

⁸³ Povremeno se među redovnicima birao i prepozit, koji bi mijenjao opata za sedisvakancije, ili je pak biran po potrebi među članovima vijeća za potrebe lakšeg upravljanja samostanom. U tom slučaju on bi se brinuo o stanju

riječ o primasu topličkoga redovničkog vijeća, kako su u kazalu označili priređivači kodeksa, jer to nije uobičajeno prilikom izdavanja opatijskih isprava. Njih naime uvijek potpisuju opati i redovničko vijeće i potvrđuju svojim pečatima. Uz to opatijski prepozit u Topuskom (Toplici) nigdje drugdje se ne spominje i pretpostavljam da ga opatija nije ni imala. Također, budući da je jurisdikciju nad duhovnim parnicama na području Gore imao Zagrebački prepozit, bilo bi logično, iako ne i nužno, da se za potrebe mirovnih pregovora tražilo njegovo sudjelovanje. Na žalost ni za Opatiju Topusko, ni za kanonike Zagrebačkog kaptola u razdoblju oko 1300. ne znamo tko je vršio ulogu prepozita, odnosno opata, pa zasad pitanje tko je zapravo bio dotični prepozit ostavljamo donekle otvorenim.

Uz djelovanje Zagrebačkog prepozita, o ranoj crkvenoj organizaciji na razini arhiđakonata svjedoče i župni popisi iz 1334. godine, koji potvrđuju velik broj crkava i svećenstvo koje je obitavalo na području Gore već početkom 14. stoljeća. Također, ono što nam je u ovom trenu još važnije jesu podaci iz pojedinih dokumenata, koji govore u prilog puno većoj starosti pojedinih župnih crkava iz istih popisa. To nam omogućuje da na temelju pojedinačnih materijalnih i pisanih podataka utvrdimo starost pojedinih župa i župnoga područja. Zajedno s podacima o životu redovničkih zajednica oni svjedoče o određenom vidu crkvene i redovničke organizacije i razvoju lokalne uprave već krajem 12. i u 13. stoljeću.

Na području Gore među prvim crkvenim posjednicima spominju se zagrebački biskupi. Ne znamo od kad su se biskupi nalazili u posjedu pojedinih predija i zemalja. No biskupski posjedi općenito se počinju izdvajati odmah po osnutku Biskupije. Ipak, na području Gore po prvi put se spominju tek početkom 13. stoljeća. Naime, na molbu biskupa Dominika (1193.-1205.) kralj Emerik (1196.-1204.) potvrdio je i razgraničio biskupska imanja, prilikom kojega se u biskupovu vlasništvu spominju brojni posjedi (*terrae, predia*) i među njima kao jedan od posjeda navodi se Gora kod sv. Klementa.⁸⁴ Biskupu je uz potvrdu nad posjedom u Gori kod sv. Klementa ugarski vladar darovao i desetinu od svinja i kunovinu.⁸⁵ Uz Goru spominje se i posjed u blizini Odre, koji se prostirao između potoka Dubena i rijeke Kupe, potoka Mošćenice i Pijavične (močvara jugoistočno od Siska prema Savi?), Prevlake na Savi i Savom uzvodno do rukavca Mrtve Odre na sjeveru.⁸⁶ Uz posjed Goru kod sv. Klementa, biskup Stjepan I. (1215.-1225.) nalazio se u vlasništvu posjeda Sisak

među redovnicima. Stoga i Ostojić (*Benediktinci u panonskoj Hrvatskoj*, 105, 327.) prepozita Aleksandra smatra zamjenikom topuskog opata.

⁸⁴ U ispravi kralja Emerika, koju je ovaj izdao na zamolbu biskupa Dominika navodi se "*Item in Gora apud sanctum Clementem...*". CD, III, 10.

⁸⁵ CD, III, 12.

(*predium Sciteh*), koji je zajedno s Odrom, Pribiševom i Drenčinom darovao Zagrebačkom kaptolu već 1215. godine, što je 1217. godine potvrdio i kralj Andrija II.⁸⁷ Vezano uz problem utemeljenja Biskupije i njezinu starost povremeno se u historiografije isticalo i pitanje smještaja prvotnoga biskupskog središta, koje se tražilo čak na području Gore. Naime, iako osobno smatram da za takvu tezu nema dovoljno čvrstih temelja, Nada Klaić svojevremeno je posumnjala u najstarije isprave o utemeljenju Biskupije i utvrdila da je Ladislavova "Biskupija" teritorijalno bliža području Pokuplja, Pounja i Petrove Gore. O tome po njoj svjedoče jedine "vjerodostojne" isprave, koje su vezane baš uz područje Gore, a u prilog bi govorele i tako zvane granice kralja Ladislava (*meta sancti Ladislai regis*), od kojih se jedna spominje i prilikom navođenja granica biskupskoga posjeda u Gori 1201. godine.⁸⁸ Stoga bi po mišljenju Nade Klaić Zagreb trebao biti tek sekundarno središte Biskupije. U Gori bismo pak mogli tražiti „monasterij sv. Stjepana kralja“ i biskupski dvor. Da se postojeći biskupski dvor nalazio ipak bliže Hrastovici, a ne Gori, svjedoče povijesni i topografski podaci, kako ćemo vidjeti dalje iz teksta. Naime, rekla bih da je izdvajanjem biskupskih posjeda kod sv. Klementa započela i reorganizacija arhiđakonata. Pritom starije župno sjedište u sv. Klementu gubi svoj značaj, a dobiva ga novo biskupsko naselje izgrađeno podno Hrastovice. U tom pogledu, kao što ćemo dalje vidjeti, današnja Gora ne bi mogla biti prvotno biskupsko sjedište, a s time ni prvotni „monasterij“.

Prema postojećim podacima biskupski i kaptolski posjedi postepeno su se širili kupnjom i donacijama, a oko njih su se najkasnije do kraja 13. stoljeća organizirala i lokalna upravna područja, odnosno "knežije" (komitati). Zagrebački je biskup već 1301. godine, kako stoji iz dokumenata, no vjerojatno i puno prije, na području oko crkve sv. Klementa organizirao upravno područje po nazivu komitat Gora (*comitatus de Gorra*).⁸⁹ O starosti pojedinih biskupskih posjeda, koji su se nalazili unutar granica komitata svjedoče i pojedine isprave izdane još u 13. stoljeću. Da bismo odredili područje komitata, trebali bismo locirati brdo, odnosno crkvu sv. Klementa, biskupsko naselje i kuriju te okolne posjede. No to ćemo učiniti u poglavlju o biskupskim posjedima u 14. i 15. stoljeću. Zasad bismo trebali reći nešto

⁸⁶ CD, III, 10.

⁸⁷ MEZ, I, 36, 42.; CD, III, 155.

⁸⁸ CD, III, 10; VIII, 7-8. Nada Klaić, "Tobožnji Ladislavov "monasterium sancti Stephani regis" u Zagrebu", *Peristil*, br. 24, god. XXIV, 1981., 35-40., 40. Nju je svojevremeno u njezinom temeljnom promišljanju o dosezima prvotne Biskupije, odnosno kraljevskoga posjeda, pokušao opovrgnuti Stjepan Gunjača objavivši opsežnu raspravu o topografiji pojedinih biskupskih i kaptolskih posjeda koji navodno ne idu u prilog njezinoj interpretaciji. No ni Gunjača („Meta s. Ladislai regis“ ili o „granici“ kralja Ladislava u Hrvatskoj“, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji*, III, Školska knjiga, Zagreb, 1975., 393-439.) nije u potpunosti zadovoljio svojem cilju jer njegova interpretacija također ima svojih nedostataka.

⁸⁹ CD, VIII, 7-9.

o njegovu postanku, koji se vezuje uz crkvu sv. Klementa i biskupsko novo naselje podno njega. Ondje, podno brda sv. Klementa, biskupi su nekad, prije 1301. godine imali i svoj dvor (*curia*). Prema opisanim granicama biskupski se dvor, koji se tad nazirao samo u temeljima, nalazio direktno pod brdom sv. Klementa (Klimna Gora=Klemengora=stariji naziv za brdo na kojemu se nalazi kula Klinac) i u neposrednoj blizini posjeda Podgorje.⁹⁰ No iako se kurija spominje tek 1301. godine, crkvu sv. Klementa i posjed pod tim imenom poznajemo još od 1201. godine.⁹¹ Samu pak lokaciju kurije mogli bismo vezati i uz tako zvano novo biskupsko naselje, koje se isto još 1255. godine nalazilo kod sv. Klementa.⁹²

Vjerujem da se u gore spomenutoj kuriji može prepoznati lokacija biskupova novoga naselja i lokacija biskupova posjeda Gora. Biskupska kurija, odnosno novo naselje, općenito su brdom sv. Klementa na sjeveroistoku bili odvojeni od biskupskog posjeda Podgorje, koji se također nalazio na lokaciji podno brda sv. Klementa.⁹³ Posjed Podgorje, koji pomaže u lokaciji biskupske kurije i sv. Klementa, počinjao je zapadno pod brdom sv. Klementa u temeljima biskupske kurije, a dalje se prostirao do potoka Budičine i *libera villa de Zeredahel* (okolica blinjske općine) na istoku i opatijskog Vinodola nešto sjevernije gdje se uspinjao na zapad do ugla crkve sv. Klementa. Budičina je potok prema kojemu je naziv dobilo i današnje mjesto Donja Budičina (*Podogoria apud sanctum Clementem*=Donja Budičina).⁹⁴ Znamo i da je iz sv. Klementa put išao u Podgorje.⁹⁵ Stoga bismo s velikom vjerojatnošću, mogli zaključiti da se biskupsko novo naselje u biskupskom komitatu *de Gora* nalazilo na području sv. Petra u Taborištu, o čemu svjedoči postojeća obnovljena crkva na samom ulazu u naselje, a čija struktura i prozor odgovaraju gradnji iz kasne gotike.⁹⁶ Tako bismo zapravo mogli utvrditi i približnu lokaciju jedne od četiriju crkava *de Gora* (**sv. Klement=Klimna Gora, Klinac**), te vjerojatnu lokaciju druge crkve iz popisa, odnosno **Župnu crkvu sv. Petra u**

⁹⁰ CD, VIII, 8-9. Mladen Ančić ("Vlastelinstvo hrvatskog hercega", 215.) prema navodu iz isprave spominje da se biskupov dvor već tada nazirao u temeljima. No locira ga u današnje mjesto Goru. Klemengora se kao naziv javlja u dokumentima 14. stoljeća (CD, XVI, 287.) i obuhvaćala je brdovito područje na jugu podno Hrastovičke Gore, odnosno gorje na kojemu se smjestila krajiška kula Klinac (stariji naziv Klimna Gora) iznad Donje Budičine. Sjeverne i sjeverozapadne međe biskupskog-posjeda Gora kod sv. Klementa nisu baš toliko jasne. No brdo sv. Klementa, s istoimenom crkvom, u 14. stoljeću dopiralo je do iznad Čuntića. Negdje na tom sjeverozapadnom dijelu trebalo bi tražiti i crkvu.

⁹¹ CD, III, 10.

⁹² „...nova villa nostra apud sanctum Clementem in Gorra.“ CD, IV, 606-607.

⁹³ CD, VIII, 7-9.

⁹⁴ CD, VIII, 8-9. Topografija ovog posjeda ponešto se razlikuje kod Gunjače ("Meta st. Ladislai regis", passim.) jer je on u svojoj analizi krenuo južnije, podno Čuntića.

⁹⁵ CD, VIII, 9.

⁹⁶ Za lokaciju sv. Petra pretpostavlja se i veća starost od kasne gotike. O starosti crkve u Taborištu više u: Zorislav Horvat, "Hrastovica kraj Petrinje", *Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu*, Zagreb, 1999., 91-101., 96.

tamošnjemu naselju (*in loco illius de Gora*).⁹⁷ Pritom bi to mjesto (*locus*) u potpunosti odgovaralo ranije spomenutom novom biskupskom naselju, čiji točan naziv zasad ne možemo odgonetnuti. Gora se pak u ovom slučaju u župnim popisima odnosi na naziv biskupskoga komitata, ili pak posjeda, dok naziv mjesta (*locus*) ostaje nepoznat (Novigrad?).⁹⁸ Tu je crkvu u Taborištu, sjeveroistočno od Klinac grada, odnosno Klimne Gore, topografski dobro ubicirao još Krčelić, povezujući ju s crkvom sv. Petra u Novigradu iz mlađega popisa župnika od 1501. godine. Budući da je i sam obišao teritorij naveo je zanimljiv podatak prema kojemu je rijeka Petrinjčica otkrila ostatke nekakvoga starog grada na brdu nedaleko od sela Taborišta. Također, Krčelić napominje da su stanovnici sebe nazivali građanima i da su dijelom još bili preostali bedemi, te da je grad pripojen Hrastovici i da se nalazio ispod nje.⁹⁹ No neovisno o tome na koji je utvrđeni „grad“ Krčelić naišao, biskupsko se novo naselje, odnosno *nova villa* najvjerojatnije nalazilo na lokaciji sv. Petra, ili u njegovoj neposrednoj blizini, pa možemo pretpostaviti da je biskup tamo utemeljio župu i dao graditi crkvu sv. Petra. Oko tog naselja i starije biskupove kurije organiziran je i biskupski komitat Gora. O biskupskim posjedima u Gori i crkvi sv. Klementa bit će puno više riječi u sljedećem poglavlju.

No iako područje biskupske Gore kao jedno od starijih crkvenih upravnih područja i izdvojena lokacija u odnosu na templarsku Goru (današnje selo Gora) donekle negira teoriju Nade Klaić o nekakvom prvotnom biskupskom sjedištu u Gori, s druge strane naglašava i njezinu važnost. Naime, mogli bismo reći da je izdvajanje biskupskih posjeda doista djelovalo na organizaciju i upravu teritorijem arhiđakonata, što je još više naglašeno i u njegovoj obrambenoj ulozi. Naime, izgradnjom Hrastovice kao najvažnije biskupske utvrde na području Banovine, starije biskupovo sjedište iz prve polovine 13. stoljeća kod sv. Klementa, odnosno sv. Petra, izgubilo je na značaju. Uostalom, ono je već 1301. godine u temeljima i vjerojatno u ruševnom stanju (spominju se gromače i ostaci kamenja), a za biskupovu palaču i kuriju se kaže da je ondašnja, odnosno starija.¹⁰⁰ Naime Hrastovičke utvrde nastale su baš unutar granica biskupskoga komitata i samo nešto sjevernije od starije biskupske kurije i biskupskog naselja.¹⁰¹ Stoga, u skladu s izloženim, možemo zaključiti da su Zagrebački

⁹⁷ MEZ, II, 76.; F. Rački, "Popis.", 204.

⁹⁸ CD, IV, 608.

⁹⁹ A. B. Krčelić, *Povijest stolne crkve zagrebačke*, 26.

¹⁰⁰ "...*in fundo curie condam domus episcopalis.....ad montem venit ad duas congeries lapidum successive, que sunt circa domos et dicuntur gromacha..*" CD, VIII, 8-9.

¹⁰¹ Neka utvrda spominje se već 1292. godine unutar granica hrastovičkoga posjeda u: CD, V, 106-107. No prvi izričiti spomen hrastovičkih utvrda i to u množini javlja se tek 1326. godine. Smatra se da su hrastovičke utvrde,

biskupi, odvojivši se od nekadašnjega središta stare gorske županije smještenog iznad današnje Gore, na području biskupskog komitata Gora u prvoj polovici 13. stoljeća gradili nova naselja, širili posjed i već do druge polovice 13. stoljeća omogućili njegovu zaštitu i obranu. Također, trebalo bi istražiti i je li takvo odvajanje od središta svjetovne vlasti u prvoj polovici 13. stoljeća imalo određenu političku konotaciju, a pogotovo u odnosu na situaciju neposredno i nakon tatarske provale.

Hrastovičke su utvrde, odnosno utvrda, možda i izgrađene s ciljem zaštite prethodno spomenute biskupske kurije, čemu je uzrok mogla biti i tatarska provala. Mogli bismo reći da je organizacija komitata dovela i do povezivanja biskupskih posjeda, nadzora nad njima, a u konačnici i do lakšega upravljanja Biskupijom i zaštite samoga sjedišta Biskupije u Zagrebu.

Da je organizacija na razini biskupova komitata do kraja 13. stoljeća u Biskupiji već uzela maha potvrđuje navod iz već spominjane isprave od 29. travnja 1301. godine u kojoj se spominje organizacija i prava predijalaca koja su vrijedila na području drugih biskupovih komitata.¹⁰² Jedan od tih biskupskih komitata pod upravom biskupova komesa nalazio se i na području Ivanića. Biskup je pak gorski posjed Podgorje darovao svojem predijalcu i magistru Jurju Lipenici, sinu ivaničkoga komesa Junoša.¹⁰³ Naime, magistar Juraj dobio je posjed u zamjenu za neku zemlju u Ivaniću, koju je još njegovu ocu, radi nevjere, oduzeo biskup Timotej.¹⁰⁴ Taj podatak svakako svjedoči o određenim vezama među pojedinim upravnim područjima. Ona su nastala na važnim prometnim pravicima, koji su preko Pounja povezivali središte Biskupije sa Ugarskom i primorjem. S tim u vezi trebalo bi naglasiti i važnost vinorodnoga područja po nazivu Vinodol, na kojemu je, negdje jugoistočno od Hrastovice, zagrebački biskup već 1266. godine držao svoj trg.¹⁰⁵ Na istom se području kasnije u 14. stoljeću spominje biskupski posjed Vinodol, kojim se gospodari iz biskupova novog naselja i Hrastovice.¹⁰⁶

Uz posjede u direktnom vlasništvu biskupa i Kaptola, na širem području nekadašnje županije Gora, odnosno arhiđakonata nalazili su se i posjedi u obiteljskom vlasništvu pojedinih kaptolskih kanonika, koje su povremeno bogato darivale crkvu i redovnike na

uz Biskupa, gradili i Babonići. Usporedi: M. Kruhek, Z. Horvat, "Utvrde Banske krajine od Karlovca do Siska", 177.

¹⁰² "...quod nos cum nobili viro magistro Georgio filio condam Junus comitis bone memorie prediali nostro super quibusdam possessionibus seu terris in comitatibus episcopatus nostri constitutis..." CD, VIII, 7.

¹⁰³ CD, VIII, 7.

¹⁰⁴ Isto.

¹⁰⁵ Taj je pak trg prometnicom bio povezan i s Vinodolom u vlasništvu cistercita. CD, VI, 406.

području Gore. Time su pak neposredno djelovale na teritorijalni i gospodarski razvoj arhiđakonata. Pritom je posebno zanimljiv primjer zagrebačkih kanonika, koji se spominju i kao arhiđakoni Zagrebačke crkve, Timpora i Barana. Oba se kanonika spominju istovremeno, u procesu oko dodjele biskupskog posjeda Kamenik 1193. godine, u kojemu su po nalogu pečušskog biskupa Kalana trebali sudjelovati na strani Zagrebačke crkve. Pritom je historiografiji već nešto bolje poznat kanonik Baran.¹⁰⁷ Naime, u vlasništvu Timporove obitelji nalazio se i jedan od važnijih posjeda i prijelaza na Uni, u dokumentima poznatiji kao Timporov otok. Taj je otok Timporova majka 1222. godine oporučno ostavila cistercitima u Topuskom, čime on dolazi u posjed redovnika.¹⁰⁸ Predaja posjeda i kanoničke veze s Pounjem svjedoče o ranom razdoblju stjecanja i širenja crkvenih i redovničkih posjeda, ali i o neposrednim vezama članova Kaptola s rubnim i najudaljenijim predjelom arhiđakonata Gora. Također, budući da se u izvorima ne navodi arhiđakonata kojim je upravljao navedeni Timpor, možemo se zapitati nije li to mogla biti baš Gora. Zasad to pitanje ostaje otvoreno. No i dalje primjer kanonika Timpora i njegova otoka svjedoči o ranim vezama Biskupije, odnosno Kaptola s područjem Pounja, te o načinu na koji su stjecani pojedini crkveni i redovnički posjedi, koji su posredno djelovali na širenje područja arhiđakonata Gora.

Među najstarijim posjednicima na gorskomu području spominju se i redovnici: templari i cisterciti, koji su tamo obitavali još od 12. i početkom 13. stoljeća. Oni su također pomagali razvoj pojedinih župa arhiđakonata, a djelovali su na gospodarski razvoj svojih posjeda i na njihovo širenje, te s time i na širenje pojedinih vjeronanja i kultova. Također, svoje su posjede, poput kaptola i biskupa, organizirali po principu upravnih područja. Redovnici su se nalazili u posjedu pojedinih crkava arhiđakonata, bili su im patroni, a povremeno su pomagali i njihovu izgradnju.

Templari su već u 12. stoljeću na području srednjovjekovne Slavonije, Hrvatske i Dalmacije imali brojne posjede i preceptorate sa svojim kućama (*domus*). Preceptorati su bile organizacijske jedinice na čelu s preceptorom.¹⁰⁹ Pretpostavlja se da su templari na to područje naselili radi zaštite i obrane putnika hodočasnika, ali i zaštite osvojenog područja srednjovjekovne Slavonije.¹¹⁰ U Gori (današnje selo Gora kod Petrinje) nalazio se jedan od njihovih preceptorata s kućom, crkvom i trgom. Za preceptorat Gora, koji je spadao pod

¹⁰⁶ CD, X, 243-244.

¹⁰⁷ CD, II, 265. M. Stanisavljević, "Baranove zemlje", *Vjesnik državnog arhiva*, XI, 1945., 81-92.; L. Dobronić, "Topografija zemljišnih posjeda Zagrebačkog Kaptola prema izvorima XIII. i XIV. stoljeća", 202-203.

¹⁰⁸ O otoku i njegovoj predaji govore dokumenti u: CD, III, 221.; VI, 544, 608-609.

¹⁰⁹ Usporedi: L. Dobronić, *Templari i ivanovci*, 81.

provinciju za Ugarsku i Slavoniju bio je zadužen magistar.¹¹¹ Budući da su templari stekli brojne posjede i uživali su mnoge slobodine i prava, već vrlo rano došli su u sukobe s okolnim stanovništvom. No njihov opstanak omogućili su ugarsko-hrvatski kraljevi koji su štitili njihova prava. Još je Andrija II. Arpadović 1209. godine uzeo templare pod svoju zaštitu te im potvrdio posjede i prava, zabranivši pritom da ni ban, ni itko drugi od njih ne može zahtijevati podavanja.¹¹² Prema toj ispravi na području gorske županije templari su, već od Andrijinih prethodnika dobili velike posjede, koje je potvrdio i kralj Emerik. Među njima poimence se spominje selo Peščenica s pripadajućim posjedom koji se prostirao sve do rječice Utinje i zemlja Utinja, odnosno Hutina (Križ Hrastovički).¹¹³ U istoj ispravi dalje se spominje selo Kupa, koje je još Bela III. darovao županu Vučini. Njime je upravljao pristav Petar, brat kraljeva suca, klerika Grgura, i Jurk iz Bručine, županov pristav. Taj se posjed prostirao sve do Bovića i Beline (zaseok Bjelovac kod Peckog?) kako slijedi iz razgraničenja sa svjedocima, odnosno pripadnicima pojedinih općina.¹¹⁴ Odmah niže posjeda Kupa prostirao se i posjed Haco, koji se nalazio na području plemenitih Petrinjaca, a njega je templarima darovao još gorski župan Godimer (*Gutimerus*). Tim su predijem upravljali pristavi Ivan iz Drave i Burić iz Gorice.¹¹⁵ Bela III. darovao je templarima i trg u Gori za potrebe funkcioniranja crkve Blažene Djevice Marije, koja se već prije nalazila u templarskoj kuriji u mjestu Gora (današnja Gora).¹¹⁶ Uz navedene posjede templarima su potvrđeni i feudalni odnosi odnosno vlasništvo nad zemljama (*terrae*) pojedinih "svjetovnjaka" (*civilium*), zajedno s njihovim nasljednicima, na području Gorske županije. Među njihovih posjeda točno su navedene, i prema njima ti su se posjedi prostirali na području između javne ceste (starija rimska vojnička cesta-*via exercitus*) koja je vodila ad *Trestenic* i rijeke Gline. Stanovnicima tih zemalja, koji su poimence navedeni kao: Očuz, Budil, Slana, Drazilo, Vuzeta (Buzeta?) i Vuka dodijeljene su slobode. No oni nisu bili dužni služiti templarskom meštru ni redovnicima, a nisu dugovali nikakvih podavanja, ni poreza koji su se sakupljali na području dukata Slavonije.¹¹⁷ U Andrijinoj potvrdi templarskih zemalja još se spominju dva sela po imenu Hresno (*Cresseno*) i Trepča (*Tresina*), koje se prostiralo uz potok *Cremekysa* (Čremušnica) do njegovog utoka u Kupu, a s druge strane do "velike kraljevske ceste" koja preko bovičkoga područja vodi u Zagreb. Poviše posjeda Trepča spominje se i neko brdo koje

¹¹⁰ Usporedi: L. Dobronić, *Templari i ivanovci*, 11-75.

¹¹¹ L. Dobronić, *Templari i ivanovci*, 77., 215.

¹¹² CD, III, 84-89.

¹¹³ CD, III, 84. Usporedi: L. Dobronić, *Templari i ivanovci*, 36.

¹¹⁴ CD, III, 85.

¹¹⁵ CD, III, 85.

¹¹⁶ ".*pro luminari ecclesie beate Marie..*"CD, III, 85.

je dijelilo taj posjed od posjeda Slavsko polje (*Selath*), poviše kojega se opet prostiralo Hresno.¹¹⁸ Također, Andrija je dvojicu slobodnih stanovnika iz Gore, Velislava i Čudislava, oslobodio zajedničke dužnosti tako zvanih *sex generationum de Gora* kako bi mogli služiti templarima onako kako su dotad služili kralju i banu.¹¹⁹

S obzirom na prethodno mogli bismo reći da se područje gorskoga preceptorata prostiralo na području od Lekenika i Pešćenice na sjeveru, pa na jug preko Kupe sve do rječice Utinje i Križa Hrastovičkog, gdje su templari graničili s biskupskim posjedom u Gori i hrastovičkim područjem. Pretpostavljam da je rječica Utinja na sjeveru razdvajala biskupski posjed Goru kod sv. Klementa od posjeda templarskog preceptorata. Na jug se posjed širio sve do područja plemićke općine u Boviću (*Boniche*) i do plemenitih Petrinjaca (posjed *Haco*) i dopirala je sve do rijeke Gline. Na zapadu je pak granica preceptorata završavala negdje kod Petrove Gore na predjelu Slavskoga polja kod Zlata (Sv. Petar na Zlatskoj, odnosno Slatskoj Gori). Petrova Gora i posjed pavlinskog samostana u Zlatu još su u 14. i 15. stoljeću kod posjeda Dol (*Dolec*) graničili s posjedom cistercita Opatije Topusko i bez greške se mogu smatrati granicom arhiđakonata Gora prema arhiđakonatu Gorica (župa Preseka).¹²⁰ Na koji su pak način templari djelovali na područje arhiđakonata možemo samo nagađati. Naime, pojedine se župe i župne crkve iz popisa navode u njihovu vlasništvu i za jednu pouzdano znamo da je bila templarska (Blažena Djevica u Gori), što smo već i komentirali, dok s druge strane za određeni broj crkava i župa vezanih uz pojedine titulare poput sv. Križa, koje su izgrađene na području koje je pokrivaio preceptorat možemo samo pretpostaviti vezu uz križare (templari, ivanovci). Među tim crkvama mogli bismo izdvojiti prije navedene crkve sv. Križa u Utinji, odnosno u Križu Hrastovičkom, crkvu u Preseki i crkvu sv. Križa u Peckom.¹²¹ No budući da zasad nema čvršćih podataka o njihovoj starosti prije 14. stoljeća obradit ćemo ih u sljedećem poglavlju.

Francuske cistercite u Topusko je doveo Ugarsko-hrvatski vladar Andrija II. Arpadović (1205.-1235.), a prvi podaci o njihovu doseljavanju govore već 1205. godine.¹²² Naime, te je godine vladar uputio poziv cistercitima u njihovu matičnu kuću u Clairvauxu u Francuskoj da se dosele na područje njegovoga vlastelinstva u Gori. On je to vlastelinstvo

¹¹⁷ CD, III, 85. Usporedi: L. Dobronić, *Templari i ivanovci*, 37.

¹¹⁸ CD, III, 85.

¹¹⁹ CD, III, 86.

¹²⁰ Crkva sv. Križa u Preseki spominje se u popisima iz 1501. godine. F. Rački, "Popis.", 203. O župi Preseka bit će riječi dalje kod župnoga područja pod upravom ivanovaca.

¹²¹ Crkve se spominju u popisima 1334., odnosno 1501. godine. Vidi: F. Račku, "Popis.", 203-204.

¹²² CD, III, 54-55.

uživao još dok je u tim krajevima bio herceg (1198.-1202.). Pri tom im je darovao velik zemljišni posjed na području gorske županije, zajedno sa svim pripadnostima, pravima i slobodama, uključujući i slobodno i neslobodno stanovništvo, koje je živjelo na tom području.¹²³ Cisterciti su u međuvremenu došli na područje gorske županije (već do 1207./8. godine), dok je 1211. godine Andrija II., sad u ulozi kralja, u srednjovjekovnom mjestu po imenu Toplica (današnje Topusko) utemeljio Opatiju Blažene Djevice Marije.¹²⁴ No iako je Opatija Blažene Djevice Marije imala burnu i zanimljivu povijest u ovome radu nije cilj davati povijesni pregled događaja, koji je ionako u literaturi već dosta zastupljen, već njezina direktna veza s područjem arhiđakonata, to jest odnos prema župnim crkvama, upravnomu području arhiđakonata i djelovanje na njegov razvoj.¹²⁵

Kralj je Andrija II. prilikom prijenosa svojega posjeda u Gori na novo utemeljenu Opatiju prenio i regalna prava. Opatija je stoga funkcionirala kao kraljevski samostan (*regale monasterium*), potpuno slobodna od bilo koje sudbene vlasti na području Ugarsko-hrvatskoga kraljevstva, uključujući vlast bana, osim kraljevskoga, odnosno opatova suca. Naime, topuski je opat imao pravo na odabir suca (*comes curialis*), koji je na području Opatije imao sva prava kao i hercegov *comes* prije njega.¹²⁶ Opatije cistercita, kanonskim su pravom prema buli iz 1184. godine bile službeno izuzete od nadzora dijecezanskoga biskupa.¹²⁷ Njihovi opati nisu trebali sudjelovati na dijecezanskim sinodima, a pripadali su im prihodi od posjeda i stanovništva na njihovu teritoriju. Općenito pravo vizitacija i nadzora nad redovnicima imao je samo generalni kapitul reda, a ne biskup, odnosno arhiđakon. Biskup je imao pravo posvetiti opata, nakon što ga je vijeće redovnika izabralo. Također, budući da su Opatije cistercita redovito dolazile u posjed velikog broja crkava i župa imale su prava i nad izborom lokalnih župnika, nad ubiranjem prihoda i desetine, a povremeno su, što pokazuju primjeri

¹²³ „...*terram de Gorra...*“ CD, III, 54-55. Usporedi: Vjekoslav Klaić, *Zemljopis zemalja u kojih obitavaju Hrvati*, I, Društvo sv. Jeronima, Zagreb, 1880., 144. O Andrijinu herceškomu vlastelinstvu više u: M. Ančić, "Vlastelinstvo hrvatskog hercega", *passim*.

¹²⁴ CD, III, 103-106.

¹²⁵ O povijesti Opatije više u: I. Kukuljević Sakcinski, "Opatija b. d. Marije u Topuskom", 78-97.; I. K. Tkalčić, "Cistercitski samostan u Topuskom", 110-129.; J. Kempf, *Lječilište Topusko u Hrvatskoj*, 23-34.; M. Turković, *Povijest opatija reda cistercita u Hrvatskoj-Slavoniji i Dalmaciji*, 35-50.; I. Ostojić, *Benediktinci u Panonskoj Hrvatskoj i Istri*, 210.-220.; M. Ančić, "Cistercitska opatija u Topuskom do pretvaranja u komendu", 29-42.; L. Ferenczy, "Estate structure and development of the Topusko (Toplica Abbey)", 83-100.; A. Novak, *Topusko u razdoblju od dolaska cistercita do kraja srednjega vijeka*, 48-139.

¹²⁶ CD, III, 105-106. Usporedi: I. K. Tkalčić, "Cistercitski samostan u Topuskom", 112. Vlasništvo nad feudalnim posjedom odnosilo se na upravnu i sudsku vlast. Stoga je pravo na vlastelinstvo uključivalo i "Mala regalna prava". J. Adamček, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj*, 448. O kraljevskim Opatijama i njihovoj ulozi za Arpadovića više u: I. Ostojić, *Benediktinci u Panonskoj Hrvatskoj i Istri*, 109.; Beatrix Romhány, *Settling Features of the Orders in Medieval Hungary (Two case studies)*, MA Thesis, CEU Medieval Studies, Budimpešta, 1994., *passim*.

¹²⁷ Usporedi: Louis J. Lekai, *The Cistercians, Ideals and Reality*, The Kent State University Press, 1977., 68.

opatija na području susjedne Slovenije, imali pravo vršenja bogoslužja. Na taj način direktno su mogli utjecati na pojedine župe. Zahvaljujući velikim prihodima koje su pojedine Opatije imale na području dijeceze i njihovu utjecaju na župe biskupi su općenito bili nezadovoljni takvim stanjem.¹²⁸

Iz posjeda koji je zapremalo nekadašnje Andrijino vlastelinstvo dok se još nalazio u službi hercega izdvojeni su samo posjedi templara i lokalno rodovsko plemstvo, odnosno pripadnici tako zvanih *sex generationum de Gora*.¹²⁹ Područje koje je Opatija dobila pod nazivom *comitatus de Gorra* obuhvaćalo je velik dio starije istoimene županije, koje je s cistercitema postalo opatovom "knežijom" s centrom u Toplici.¹³⁰ Prostorno, opatijsko područje obuhvaćalo je šire područje oko današnjeg Topuskog i glinskoga kotara, a prostiralo se sve do rijeke Kupe na sjeveru i preko nje u područje Turopolja sve do Kravarskog i Pešćenice, te do bare Obeda i potoka Lekenika. Od tamo opatijski se posjed širio na jug i jugoistok uz kaptolske posjede oko Siska, biskupsku Goru i Hrastovicu, obuhvaćajući jedan dio vinodolskog područja, te uz područje Gorskoga templarskog preceptorata na zapadu. Prvotni je posjed Opatije zapremao velik broj zemalja u vlasništvu lokalnoga stanovništva i širio se na zapad sve do Slavskog polja gdje je graničio s templarskim posjedom preceptorata Gora. Od tamo se granica s templarima prostirala prema Peckom zapadno od Hrastovice, do Bovića i posjeda u vlasništvu feudalnoga grada Perne, a uz rijeku Glinu i potok Glinicu posjed je ulazio u područje sjeverozapadne Bosne i oko Kladuše i Vranograča širio se sve do Bojne, Bužima i bosanske Otoke na Uni, gdje je dalje uz posjede na Uni dolazio do zrinskog i kostajničkog Pounja obuhvaćajući i pojedine prijelaze na rijeci. Čak je i jedan dio kostajničkih zemalja pripadao Opatiji Topusko. Otamo su se opatijske zemlje opet širile na sjever uz područje oko rijeke Sunje i Graduše sve do kaptolskih posjeda Kupa i Črnc, gdje su uz potok Moštanicu (Mošćenica) dopirale do Save i preko nje do rijeke Lonje. Tamo su cisterciti posjedovali jedan od brojnih ribnjaka.¹³¹ Navedeni posjed tijekom vremena mijenjao

¹²⁸ Usporedi: Louis J. Lekai, *The Cistercians, Ideals and Reality*, 93-94.

¹²⁹ CD, III, 103., 119. Usporedi: I. Kukuljević Sakcinski, „Opatija b.d. Marije u Topuskom“, 80; Šime Ljubić, „Topusko (Ad fines) i ostaci njegove crkve“, *VHAD*, I/II, Izdaje HAD, 35; I. K. Tkalčić, „Cistercitski samostan u Topuskom“, 111; Nada Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Školska knjiga, Zagreb, 1976., 263.; M. Ančić, "Vlastelinstvo hrvatskog hercega", 202-204.

¹³⁰ „...et quia in ipsis T(heobaldi) abbatibus comitatu erant...“ CD, III, 117.

¹³¹ Topografija opatijskoga područja u 13. stoljeću izvršena je prema dokumentima u: CD, III, 104-106, 117., 186., 335-337., ; IV, 147., 168., 256-257., 519-520.; V, 135., 144-146., 147., 308-312., 387-388., 544., 609-612.; VI, 8., 278-280., 323., 393., 406.; VII, 75., 386-388.; VIII, 11-13., 26-27., 307., 405., 424., 544., 608-609.; IX, 166-167., 378-379., 383-385.; XIII, 257., 262., 377-381.; XVI, 191-192.; XVII, 42-43.; MEZ, II, 115-122.; V, 187-188.; VI, 433-434., 442-443.; VII, 258-259.; CD Blagay, 167-168., 180-181.; CD Zichy, IV, 612, 586.; VIII, 339.

je svoj teritorij i nije moguće odrediti njegove čvrste fizičke granice, što općenito vrijedi za razdoblje srednjega vijeka. No u osnovi, opatijsko se područje u 13. stoljeću prostiralo na centralnom i južnom dijelu arhiđakonata, obuhvaćajući i neke zemlje između rijeke Kupe, Une, Save i Gline s pojedinim prijelazima i posjedima preko spomenutih rijeka.

Područje komitata Gora, koje se spominje u ispravama vezano uz posjed cistercita, odnosilo se prvenstveno na upravno područje pod nadzorom opatova suca (komesa), koji je imao jurisdikciju nad posjedima pojedinih poimence navedenih opatijskih jobagiona, čiji se posjedi povremeno i nabrajaju.¹³² Naime, vjerujem da su samo važniji, opatovi službenici na području opatijskih zemalja, a koje je obuhvaćao komitat, bili detaljnije opisani uz svoje posjede i dužnosti, dok je opatijskih predijala, odnosno jobagiona, bilo daleko više. Njihovi posjedi rasprostirali su se po cijelom komitatu, koji je prelazio rijeku Kupu na sjeveru i dopirao do Une na jugu. Povlaštenim jobagionima pripadao je i treći dio marturine.¹³³ Takva su se crkvena i redovnička upravna područja, odnosno "knežije", kao što smo već rekli, nalazile i na drugim dijelovima Gore (sisački kaptolski komitat, biskupski komitat Gora) i Zagrebačke biskupije. No iako su vjerojatno formirani već ranije, drugi gorski komitati spominju se tek početkom 14. stoljeća i o njima će biti riječi dalje u tekstu.¹³⁴ Radi se prvenstveno o upravnim područjima, čiji se zemljišni teritorij nije nužno morao u potpunosti preklapati s posjedovnim cjelinama. Na tom se području, opat odnosno biskup ili Kaptol,

Za uže topličko područje i sjeveroistočni opatijski posjed uz kaptolske posjede oko Siska usporedi: A. Novak, *Topusko u razdoblju od dolaska cistercita do kraja srednjega vijeka*, 22-30; Ista, „Uključivanje Opatije Topusko u crkveno-politički i javni život na području Zagrebačke biskupije (Djelatnost opata Ivana II. i sjeveroistočni posjedi cistercitske Opatije Blažene Djevice Marije)“, *Povijesni prilozi*, 34, god. 27, 2008., 27-43., 35-39. Topografski pregled pojedinih opatijskih zemalja iz isprave o utemeljenju pokušao je prikazati Ivan Krstitelj Tkalčić u: „Cistercitski samostan u Topuskom“, 111-112. Također, u topografskom pogledu dosta je zanimljiva i rasprava Lasla Ferencija, koji je u svom radu o ekonomskoj strukturi Opatije Topusko pokušao objasniti strukturu pojedinih ekonomski važnijih opatijskih posjeda, prvenstveno trgovišta, grandi i mlinova, i pritom razjasniti njihov raspored i smještaj (L.Ferenczy, "Estate structure and development of the Topusko (Toplica Abbey)", 89-99.). No budući da se Ferenci u radu bavi uglavnom samo poznatijim lokacijama i ne rješava situaciju na terenu, već samo njihov razmještaj, pitanje povijesne i arheološke topografije pojedinačnih opatijskih posjeda i dalje ostaje otvoreno.

¹³² CD, III, 104, 117.

¹³³ U ispravi o utemeljenju spominje se pet opatijskih jobagiona među kojima i Bremiver iz Bovića i neki *Werkus* (vjerojatno prethodnik *generatio de Berkws*-Brkiševina). CD, III, 104. S druge strane u ispravi iz 1213. godine (CD, III, 117.) spominje se velik broj jobagiona (ukupno 15), koji su opatu bili dužni plaćati marturinu u vrijednosti od tri penza, a spominju se samo posjedi dvojice od navedenih; Petra sina Murtina i Gostiše. Svi su naime jobagioni prema opatu Teobaldu imali određene i posebne dužnosti poput glasničkih, dok su navedena dvojica zbog posebnih zasluga izdvojeni. Kao prediji Gostiše navode se Maja (neka od lokacija u neposrednoj blizini sračičke utvrde) i Stabanda (Stabanda u Bosni), a Petrovi prediji su *Yelseunenice* (selo Jošavica kod Blinje), *Serno* (Žrnov kod Graduše) i *Celna* (predij Sunja negdje u blizini rijeke Sunje prema Graduši). Oko pojedinih topografskih lokacija više u ovome radu u poglavlju o opatijskim crkvama i župi u Stabandi. O opatovim jobagionima i njihovim pojedinim funkcijama pisali su ponešto Tkalčić, Adamček i Lovorka Čoralčić. Ova je tema u kratkim crtama s navedenom literaturom već donekle obrađena u: A. Novak, *Topusko od dolaska cistercita do kraja srednjega vijeka*, 48-49.

¹³⁴ CD, VIII, 7.; MEZ, II, 60.

ponašao poput pravoga vlastelina; postavljao je svojega komesa koji je nadzirao funkcioniranje komitata i zajedno s pomoćnicima (oficijali) ubirao prihode. Opatov je pak komes imao sve one ovlasti koje je nekad imao i kraljev, odnosno hercegov komes na istome području.¹³⁵ Također, svake godine na Jurjevo opatov je sudac predsjedao opatijskim sudbenim skupštinama u Toplici. Primjer jedne takve sudbene skupštine jest rasprava oko razgraničenja pojedinih pripadnika plemstva u Brkiševini (*generatio de Berkws*), kojoj su uz predsjedanje opatova suca prisustvovali svi pripadnici nižega plemstva i opatijskih jobagiona.¹³⁶

Budući da su sva prava i dužnosti stanovništva koja su prethodno pripadala hercezima Slavonije prešla u ruke Opatije, uz cjelokupnu upravnu, administrativnu i sudbenu jurisdikciju objedinjenu u osobi nekadašnjeg hercegoва odnosno opatova suca (*dominium utile, dominium plenum*), mogli bismo zaključiti da je nad dijelom starije Gorske županije, koja je teritorijalno putem kraljevskih povelja o utemeljenju, zajedno s prethodnim pravima prešla u ruke cistercita, zapravo prenesen i dio upravnoga područja starije županije, koje se, vjerojatno tek po doseljenju cistercita, organiziralo oko sjedišta u Toplici. Možemo pretpostaviti da su opati, kao i biskupi i kaptol (s tom razlikom što su toplički opati stalno rezidirali u sjedištu komitata), upravljali vlastelinstvom organiziranim na području komitata i djelovali na njegov razvoj, funkcioniranje, širenje i rasprostranjenost. To pokazuju darovnice i povelje koje govore o sticanju pojedinih posjeda.¹³⁷

Također, posjed opatije Topusko već se u prvoj polovici 13. stoljeća proširio izvan granica Gorske županije i opatova komitata obuhvaćajući jedan dio grandi, filijala i trgovačkih postaja na području srednjovjekovne Hrvatske i Ugarske.¹³⁸ Ipak, unatoč prometno

¹³⁵ Prava opatova suca opisana su u nekoliko ranih opatijskih povelja iz 1211. i 1213. godine u: CD, III, 105-106., 116., 120.

¹³⁶ MOL/DL 47576.

Opatov je sudac predsjedao opatijskim skupštinama još u 16. stoljeću. O ulozi opatova suca i opatijskom sudu, koji je bio nadležan sudbeni organ za sve jobagione i opatijsko plemstvo te općenito opatove podložnike više u: J. Adamček, "Nemiri na posjedima Topuske opatije sredinom XVI. stoljeća", 291-292.

¹³⁷ CD, VI, 323.

¹³⁸ Cisterciti su 1253. godine dobili otok sv. Nikole od Erča u Vesprimskoj biskupiji, kako bi reformirali samostan sv. Nikole, koji se na njemu nalazio. CD, III, 121. Za Cistercite u Toplici filijala samostana u Ercsiju mogla je biti od većega značaja. Budući da je riječ o području koje gravitira jednom od najvažnijih dunavskih trgovačkih pravaca u blizini Esztergoma u kojemu cvate trgovina, pogotovo kamenom solju, spomenuta je filijala topličkim cistercitima mogla poslužiti i u svrhu trgovine. Uz to cisterciti iz Topuskog već četrdesetih godina trinaestog stoljeća su u posjedu trgovačke postaje u Senju, dok su šezdesetih godina bili u posjedu grande Kralje kod Bihaća. CD, IV, 109-110.; V, 617. Ivan Krstitelj Tkalčić ("Cistercitski samostan u Topuskom", 113.) je smatrao da je skladište u Senju trebalo cistercitima za uvozne proizvode iz Dalmacije i Italije, dok je Milan Turković (*Povijest opatija reda cistercita*, 39.) pretpostavio da su Cisterciti u Senju htjeli sudjelovati u trgovini kamenom solju.

i trgovačkoj povezanosti u 13. stoljeću cisterciti u Topuskom funkcionirali su uglavnom dosta samostalno, u ovisnosti o Papi kojemu su bili izravno podređeni i ugarskoj vladarskoj dinastiji Arpadovića pod čijim su se patronatom nalazili. To je omogućilo brz rast Opatije, koja je uskoro tvorila veliko vlastelinstvo s kojim se na području Ugarske mogla mjeriti samo opatija u Pannonhalmi.¹³⁹

Djelovanje cistercita imalo je i direktan utjecaj na razini župnoga života. On se često reflektirao preko posjedničkih i patronatskih prava na području pojedine župe i postavljanja župnika, a povremeno i preko izgradnje lokalnih crkava. Naime, ukoliko je crkva bila izgrađena na privatnom posjedu samostana ili pak plemstva (*Eigenkirche*, proprietary church) i nalazila se u feudalnom vlasništvu vlasnik je imao pravo imenovanja crkvenoga osoblja, što je omogućavalo velik utjecaj na liturgiju.¹⁴⁰ Takav primjer pokazuju crkve na području pojedinih plemićkih općina, koje su putem donacija, inkorporacijom, ili pak kupnjom, zajedno s posjedom i stanovništvom, mogle dospjeti u posjed Opatije. Jedan od primjera opatijskog vlasništva nad crkvom, pokazuje i crkva u Komogovini. Opatija je naime već negdje do 1242. godine došla u posjed zemlje koja je prethodno pripadala crkvi sv. Križa u Komogovini. No tad još vjerojatno nije bila u posjedu same crkve, već je pripadala Blinjanima.¹⁴¹ To potvrđuje prije navedena isprava iz 1242. godine o razgraničenju posjeda između Opatije i Blinjana, u kojoj se odmah nakon posjeda Grđen (kostajničko Pounje) i prije rijeke Sunje spominje neka zemlja sv. Križa (*terra Sancte Crucis*).¹⁴² Izgleda da je crkva preživjela i provalu Tatara. Crkva se ponovo spominje kad ju je Dionizije Kostajnički, zajedno s dijelom svoje patrimonijalne zemlje, 1312. godine darovao Opatiji. Za sebe je zadržao samo patronat nad crkvom.¹⁴³ Budući da je crkva tad došla u vlasništvo Opatije, no bez patronatskoga prava, opat vjerojatno nije imao pravo odabira župnika, dok je za potrebe funkcioniranja župe trebalo napraviti razgraničenje i odrediti župniku prihod. Razgraničenje je vjerojatno napravljeno još za Blinjana. No prihod od župe nakon darivanja vjerojatno je pripao Opatiji. Prilikom inkorporacije, ili stupanja u posjed nad župom, uobičajeno je bilo da se župniku, ili

¹³⁹ László Ferenczy, "Estate structure and development of the Topusko(Toplica) Abbey. A case Study of a medieval cistercian Monastery", *Annual of medieval studies at CEU* 12, Budimpešta, 2006., 83-100., 83-85.

¹⁴⁰ C. H. Lawrence, *Medieval Monasticism (Forms of religious life in Western Europe in the Middle Ages)*, 2. izd., Longman, London and New York, 1989., 136-137.

¹⁴¹ CD, IV, 168. Iako se u samoj ispravi zapravo spominju Glinjani riječ je o krivoj transkripciji što pokazuje topografija posjeda i nepostojanje grada Gline u tom razdoblju. Točna interpretacija u: Milan Kruhek, *Stari glinski gradovi i utvrde*, Mladost, Zagreb, 1987., 19.; A. Novak, *Topusko od dolaska cistercita do kraja srednjega vijeka*, 58.

¹⁴² S obzirom na smještaj posjeda s velikom vjerojatnošću pretpostavljamo da je riječ o župnoj crkvi u Komogovini, koja se spominje u popisima 1334. godine. CD, IV, 168.; MEZ, II, 76.; F. Rački, "Popis.", 203-204.

vikaru odredi manji prihod, dok je sav prihod od župe išao redovničkoj instituciji.¹⁴⁴ Takve su crkve redovima često služile kao dobar izvor prihoda, a pojedine opatije cistercita radi ekonomskoga slabljenja reda u 14. stoljeću i egzistiraju uglavnom zahvaljujući prihodima od župa. Ono što je posebno zanimljivo i da se iščitati iz ove situacije jest uklapanje topličkih cistercita u europsku sliku reda, koja pokazuje opadanje ekonomske snage, smanjenu ulogu zemljoradnje i potražnju za novim izvorima prihoda. Naime, izgleda da je opat početkom 14. stoljeća tražio nove izvore prihoda, među kojima se vrlo isplativim nalazilo i držanje župnih crkava.¹⁴⁵

S druge strane kod crkava nad kojima je Opatija imala samo pravo patronata, bez prava na posjed, opat je mogao djelovati na izbor župnika. No za njegovo je uzdržavanje u pojedinim slučajevima bila zadužena sama rodovska općina, što pokazuje primjer crkve sv. Stjepana pape u Vernicama u Pounju.¹⁴⁶ Iz isprave koja govori o posvećenju crkve 1220. godine, proizlazi da je Opatija vjerojatno financijski pomagala crkvenu gradnju. No crkvu su izgradili opatovi podložnici. Opat je stoga dobio pravo na patronat, dok je stanovništvo bilo dužno uzdržavati župnika.¹⁴⁷ Iako cisterciti zbog svoje financijske situacije (i gradnja opatijske crkve traje sve do druge polovice 13. stoljeća) nisu sami mogli graditi velik broj lokalnih crkava, jedan dio crkava svakako su pomagali, ponekad i financijski, nadzirali su njihovu gradnju i nudili svoja idejna rješenja, što uostalom potvrđuje već prethodno navedeni primjer crkve u Pounju.¹⁴⁸ Iako navedeni podaci potvrđuju direktne veze redovnika s pojedinim župama ne možemo potvrditi da su sudjelovali u samoj gradnji. Zasad do konkretnijih arheoloških iskopavanja i ubikacije crkava na terenu to ne možemo reći. U tom pogledu jedino što možemo jest dati primjere crkava koje su nastale na redovničkoj zemlji, a nisu izravno darovane redovnicima i ne postoje povijesni podaci o njihovom postojanju prije cistercita. To bi mogle biti crkve na ekonomski važnijim i udaljenim posjedima, poput grandī u Bručini (Mali Gradac), opatijskoj grandī u Bojni i Graduši, te crkva u Sračici.

¹⁴³ CD, VIII, 307. Usporedi: J. Barlé, "Gorski arcidjkonat prije turskih provala", *Katolički list*, br. 24, 279.

¹⁴⁴ C. H. Lawrence, *Medieval Monasticism*, 136-137.

¹⁴⁵ C. H. Lawrence, *Medieval Monasticism*, 136-137.; J. L. Lekai, *The Cistercians, Ideals and Reality*, The Kent State University Press, 1977., 93.

¹⁴⁶ CD, III, 185.

¹⁴⁷ *...de hominibus abbatibus Toplice, qui eandem ecclesiam per concessionem eius construxerunt...* CD III, 186.

¹⁴⁸ O gradnji topličke crkve i direktnom, odnosno indirektnom utjecaju cistercita iz Topuskog na lokalnu arhitekturu pisao je Zorislav Horvat ("Neke činjenice o cistercitskom samostanu i crkvi u Topuskom", *Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu*, 13/14, Institut za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1999., 121-124.; Isti, "Ruševna crkva na groblju sv. Filipa i Jakova u sv. Jurja kod Senja", *Senjski zbornik*, 28, Senj, 2001., 21-30.; Isti, *Srednjovjekovne katedralne crkve krbavsko-modruške biskupije*, Hrvatski institut za povijest, Biblioteka Hrvatska povjesnica, Zagreb-Gospić, 2003., 27-28.)

Ovdje bih izdvojila primjer sračićke crkve. Ona se kao župno središte spominje već 1327. godine i tada je svećenik sračićke župe bio neki Blaž (*Blaz sacerdos*).¹⁴⁹ Područje podno stare sračićke utvrde, između rijeke Maje i potoka Bručine, prvotno je u 13. stoljeću pripadalo starom gorskom plemstvu, tako zvanom rodu Ratetića (sinovima Race to jest Rate), koji se spominju kao vlasnici nekoga trga između opatijske grande (granda u Bručini), Bručine i Maje. Spomenuti je trg prodan Babonićima, a za bana Stjepana od roda Babonića (1282.) darovan je, zajedno s cjelokupnim posjedom, za uzdržavanje oltara sv. Križa opatijske crkve u Topuskom.¹⁵⁰ Rekla bih da su topografske oznake Maja i Bručina uz grandu, koja se nalazila između njih oznake srednjovjekovnih mjesta, a ne lokalnih rječica. Selo Maja (*Majay*) spominje se još 1278. godine i nalazilo se na strani Opatije Topusko. Ono se spominje u dokumentu o raspravi oko posjeda Bručine, koji se nalazio kraj opatijske grande, a Vukovići su ga dodijelili Opatiji.¹⁵¹ Srednjovjekovno mjesto Maja odgovaralo bi području same Sračice i nalazilo se s lijeve strane istoimene rječice, gdje su se nalazile i sračićka utvrda i crkva.¹⁵² Stoga pretpostavljam da je Maja stariji naziv za selo na području gdje je izgrađena sračićka utvrda. Zahvaljujući pak lokalnomu stanovništvu prevladao je naziv Sračica (srakari=cisterciti) označavajući vlasništvo redovnika nad posjedom, odnosno utvrdom.¹⁵³ Tome u prilog išao bi i sam titular crkve koja je posvećena Blaženoj Djevici, a koju su cisterciti štivali i kojoj je posvećena velika većina njihovih crkava. Najveći blagdan bio je Marijino Uznesenje na nebo u čiju čast je bila posvećena i Toplička opatijska crkva.¹⁵⁴ Možemo pretpostaviti da su cisterciti preko spomenutog trga svoje posjede u Pounju povezali s redovničkim posjedima. Trg je, po svemu sudeći, i predan Opatiji da bi cisterciti mogli poticati gospodarski razvoj na području majske doline i sudjelovati u trgovini prema Pounju. Opatija je uz trg dobila i novac za uzdržavanje oltara, a s trgom i posjed, zajedno sa svim šumama, livadama i drugim pripadnostima.¹⁵⁵ S obzirom na samu lokaciju posjeda s dosta velikom sigurnošću možemo pretpostaviti da se u opatijskom trgu, koji se spominje u

¹⁴⁹ CD, IX, 325.

¹⁵⁰ "...ubi quondam forum fuit nostrum... emptam de filiis Rathe ac eorundem generacione..." CD, VIII, 26-27.

¹⁵¹ CD, VI, 276.

¹⁵² CD, VI, 276. Heller (G. Heller, *Comitatus Zagabiensis*, band 11/2, 6.) također crkvu Blažene Djevice smješta u Maju.

¹⁵³ Moguće je da su starije mjesto, to jest utvrdu lokalni stanovnici zahvaljujući izgledu redovnika prozvali Sračica, kao što spominje stara legenda. O tome više u: Mijo Dukić, *Glina i okolica*, Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 1980., 191.-192. O lokaciji utvrde i njezinoj gradnji više u: M. Kruhek, *Stari glinski gradovi i utvrde*, 13.-14.

¹⁵⁴ Cisterciti su štivali Blaženu Djevicu Mariju i sve opatijske crkve bile su posvećene njoj u čast. O marijanskomu kultu više u: Louis J. Lekai, *The Cistercians, Ideals and Reality*, 219.; I. K. Tkalčić, *Cistercitski samostan u Topuskom*, *Vjesnik HAD-a* n. s. II, HAD, 1868/9., 112.; I. Ostojić, *Benediktinci u panonskoj Hrvatskoj i Istri*, 210.

¹⁵⁵ CD, VIII, 26.

dokumentima iz 16. stoljeća vezano uz sračićku utvrdu, krije baš taj stariji trg Babonića.¹⁵⁶ Područje stare sračićke župe pokrivalo je doista velik teritorij, unutar kojega se spominju posjedi triju plemićkih općina; Sračice, Dolca i Radostića. Sve njih zastupao je jedan župnik po imenu Martin iz Sračice.¹⁵⁷ Sračićka župa najvjerojatnije je pokrivala područje tik do samoga staroga grada Brubna. Naime, još u ispravi od 1327. godine rektor crkve u Sračici zastupao je brubanjskoga kaštelana pri kupnji posjeda Vrhbuzete. Taj se posjed nalazio tik pred gradom na izvoru rijeke Buzete i dopirao je do ceste koja je išla od Brubna do Bojne.¹⁵⁸ Također, budući da je kaštelan isti posjed kupio od Ratetića, možemo pretpostaviti da je jurisdikcija sračićkog župnika pokrivala jedan dio područja na kojemu su obitavali Ratetići, a poslije kupnje Babonići.¹⁵⁹ To nam govori da su pojedine župe pokrivala velik teritorij na kojemu se nalazilo i nekoliko rodova, odnosno posjednika. Stoga parcelacija posjeda i njihov razmještaj vjerojatno nije nužno značio i parcelaciju župnoga područja. Takvo izdvajanje na opatijskim posjedima bilo je moguće, kao što ćemo kasnije vidjeti tek u drugoj polovici 14. stoljeća.

Srednjovjekovna Toplica, koja se nalazila u neposrednoj blizini opatijskoga središta, također je pripadala cistercitema i spada među najstarija redovnička, odnosno crkvena središta na gorskom području. Uz Goru, jedini je zasad nešto više arheološki istraživan crkveni lokalitet na gorskom području. Smatra se i da je župna crkva sv. Nikole, koja se nalazila na Nikolinom brdu u samom središtu Topuskog, izgrađena prije 1334. godine.¹⁶⁰ Titular crkve, odnosno sv. Nikola općenito se vezuje uz rano doseljavanje stranih trgovaca na područje srednjovjekovne Slavonije.¹⁶¹ No ipak, u Topuskom je situacija nešto komplicirnija i ovaj svetac javlja se tek s Babonićima. Nikola se prvi put spominje kao titular kapele unutar opatijske crkve u koju su Babonići oko 1282. godine postavili oltar Svetoga Križa.¹⁶² Pritom se gradnja kapele ne spominje, jer je ona već bila izgrađena. Prvim sustavnim istraživanjima u Topuskom iz 1990. godine na spomenutoj lokaciji utvrđeno je postojanje srednjovjekovnog groblja na redove, što pokazuje da je već prije izgradnje crkve Nikolino brdo funkcioniralo

¹⁵⁶ O trgu iz 16. stoljeća više u: M. Kruhek, *Stari glinski gradovi i utvrde*, 13.-14.

¹⁵⁷ CD, XII, 122-123.

¹⁵⁸ CD, IX, 329.

¹⁵⁹ CD, IX, 329.

¹⁶⁰ Anđela Horvat ("O spomenicima kulture s područja oko Petrove Gore do početka 20. st"., 231.)

svojevremeno je, iako za to nema nikakvih dokaza, pretpostavila mogućnost prijenosa oltara iz neke starije crkve sv. Nikole.

¹⁶¹ Usporedi: Neven Budak, *Zlatna Bula 1242.-1992.*, katalog izložbe, Muzej grada Zagreba, Zagreb, 1992., 24.

¹⁶² CD, VIII, 11-13. Usporedi: Šime Ljubić, "Topusko (Ad fines) i ostaci njegove crkve", *VHAD I/II*, 1880., 11-13.

kao sveto mjesto.¹⁶³ No gotička faza crkve koja nam je poznata iz sačuvanog nacрта, svakako bi se mogla povezati uz Baboniće, što ćemo vidjeti dalje iz teksta. Naime, brojne crkve i kapele nalazile su se u privatnom vlasništvu pojedinih većih plemićkih rodova i *generationes*, a neki od njih nalazili su se u ulozi patrona i većim crkvenim zadužbinama.

Smatra se da je Opatija na svojem vrhuncu bila u vrijeme opata Matije (1266.-1281.), koji je teritorijalno dosta povećao opatijski posjed.¹⁶⁴ No taj isti posjed je zbog svoje veličine onemogućavao efikasnu kontrolu opatijskog područja. S druge strane sve veća potreba nižeg plemstva za zemljom dovela je do učestalih sukoba na području Opatije na kojem su uglavnom bili ugroženiji posjedi uz rubne predjele, posebno u Pounju. Neki od tih posjeda kasnije su vraćeni Opatiji, kao što pokazuje primjer Grasnića na Savi i Timporova otoka na Uni.¹⁶⁵ Da su ti rubni opatijski posjedi bili zanimljivi i Babonićima samima, pokazuje primjer prije spomenutog Timporova otoka. Opća nesigurnost na tlu Opatije zrcali se već u ispravi iz 1281. godine, kojom je kralj Ladislav IV. (1272.-1290.) Opatiji potvrdio sve prethodne vladarske darovnice.¹⁶⁶ Stoga je s obzirom na cjelokupnu situaciju i slabljenje kraljevske vlasti potkraj 13. stoljeća logično da su se Cisterciti okrenuli lokalnom plemstvu. U vlasništvu Babonića/Blagajskih općenito se nalazio velik broj crkava i kapela, a posebno prisan odnos izgradili su s Topličkom opatijom s kojom su bili povezani duhovno, ali i gospodarski. Kada su i kako točno Cisterciti uspostavili vezu s Babonićima ne znamo, jer nam je još uvijek nejasno podrijetlo samoga roda. Stoga zasad kao povijesna činjenica ostaje da su prve veze između Cistercita i Babonića ostvarene četrdesetih godina 13. stoljeća. Naime, 1243. godine, pri mirenju Babonića s građanima Senja, u ulozi jedne od stranaka spominje se i redovničko vijeće Opatije Topusko.¹⁶⁷ Iza tog događaja Cisterciti se često javljaju kao arbitri i svjedoci u rješavanju pojedinih sukoba vezanih uz Baboniće. Na primjer, opat Matija se 1266. godine nalazio među svjedocima nazočnim pri prodaji zemalja koje je za sebe kupio ban Roland.¹⁶⁸ Te su se zemlje nalazile u blizini opatijskog posjeda Pounje i Vukova otoka na Uni, na koje se vezivala cesta prema jednom od trgova Babonića preko Une u Vodičevu.¹⁶⁹ Stoga svakako

¹⁶³ U sondi na lokaciji crkve otkriveno je jednoslojno groblje na redove, a prema načinu ukopa sa rukama ispruženim uz tijelo, vjerojatno je starije od same crkve. Marina Šegvić, "Topusko 1990", Prethodno priopćenje u: *Arheološke obavijesti* 2/ XXIII, HAD, Zagreb, 1991., 46-50.

¹⁶⁴ Usporedi: I. K. Tkalčić, "Cistercitski samostan u Topuskom", 120.-122.

¹⁶⁵ CD, VI, 393., VIII, 544., 608.-609.

¹⁶⁶ CD, VI, 393.-394.

¹⁶⁷ CD, VI, 181.-182.

¹⁶⁸ CD, VII, 386.-388.

¹⁶⁹ Opis zemalja glasi: "*Prima vero meta porcionis Jakow fillii Babonyg et terre ecclesie sancti Petri, que non devenit in concambium, exit de flumine Wn a parte aquilonis et venit in arborem sorbelli prope ad locum fori, inde per medium fori Vadychan tendit ad album collem, deinde per viam dicti fori descendit ad partem*

treba pretpostaviti da su cisterciti ondje kupovali robu, a vjerojatno i prodavali svoje proizvode. Također, vezano uz Opatiju, jedan od važnijih događaja koji se donekle smatra i prijelomnim trenutkom u povijesti Babonića svakako je sudjelovanje topuskog opata pri izmirenju s Gisingovcima 1278. godine.¹⁷⁰ Naime, taj je događaj doveo do preokreta u političkoj snazi pojedinih oligarha i to na korist Babonića.¹⁷¹

Oltar podignut u kapeli sv. Nikole, imao status obiteljske zaklade Babonića.¹⁷² Pred njim je 1313.-1314. izvršena i raspodjela njihovih posjeda, a svemu je tomu kao sudac procesa prisustvovao sam zagrebački biskup Augustin Kažotić. To pokazuje i direktnu vezu lokalnoga plemstva sa Biskupijom.¹⁷³ U uvodu sam naglasila mogući utjecaj plemstva i redovništva na širenje svetačkih kultova. Tu svakako treba pretpostaviti vezu između Babonića i kulta sv. Nikole. Naime, u popisima iz 1334. godine spominju se samo dvije crkve sv. Nikole i kako ćemo vidjeti obje su vezane uz Baboniće. Već smo rekli da su Babonići oltar sv. Križa postavili u kapelu sv. Nikole u Opatijsku crkvu. No obiteljska zaklada nije jedina s tim titularom. Naime, i župna crkva u Topuskom posvećena je sv. Nikoli.¹⁷⁴ Stoga možemo pretpostaviti i međusobne veze između opatijske kapele i župne crkve. Sam je pak svetac poznat kao zaštitnik djece, sirotinje, trgovaca i pomoraca-putnika. Kod nas je najpoznatiji kao zaštitnik grada Koprivnice već u drugoj polovici 13. stoljeća.¹⁷⁵ Naime Koprivnica također pokazuje određenu paralelu s Toplicom, jer se nalazila na križanju dvaju srednjovjekovnih puteva, od kojih je prema Topuskom vodila stara cesta (*via magna*), koja je spajala sjeverna i južna područja Hrvatske. Topličko se trgovište nalazilo na istoj cesti, te se stoga povremeno vezuje i uz kolonizacijski val stranih trgovaca u naše krajeve.¹⁷⁶ No s druge strane više paralela i dodirnih točaka ima s Babonićima. Također, iz nekolicine darovnica vidi se da su Babonići svesrdno pomagali svoju zadužbinu - oltar sv. Križa. U svrhu održavanja oltara Opatija je od njih dobila posjed Svinicu i posjed na području između opatijske grande u

meridionalem et cadit in quendam rivulum, qui descendit in aquam Stresina..." CD, VII, 387.-388. Spomenuti put, a i potok Stresina kao Strizna ucertani su na kartu (Militärkarte der Banalgränitz samt denen inclavirten privat Herrschaften, aufgenommen unter der Direktion des Herrn Oberstwachmeisters V. Brady von Grossen Generalstab, 1774/75., neobjavljena kartografska građa u vlasništvu Hrvatskog instituta za povijest).

¹⁷⁰ CD, VI, 261.-266.

¹⁷¹ Ovaj događaj komentira Mladen Ančić ("Cistercitska opatija u Topuskom do pretvaranja u komendu", 33.

¹⁷² Usporedi: M. Ančić, "Cistercitska opatija u Topuskom", 33.

¹⁷³ CD, VIII, 335.

¹⁷⁴ MEZ, II, 76.; F. Rački, "Popis..", 204.

¹⁷⁵ Postanak srednjovjekovne Koprivnice vezan je uz sv. Nikolu. Hrvoje Petrić., "Sveti Nikola zaštitnik Koprivnice", *Hrvatska revija*, 2/III, 2003., 43.

¹⁷⁶ Trgovci su u svojem prodoru prema europskom istoku i jugoistoku osnivali naselja kojima su prvotna središta bile crkve sv. Nikole i pri tome se naglašava starost koprivničke župe. H. Petrić., "Sveti Nikola zaštitnik Koprivnice", 44. O kolonizaciji i crkvama sv. Nikole više u: Neven Budak, *Zlatna Bula 1242.-1992.*, katalog izložbe, Muzej grada Zagreba, Zagreb, 1992., 24.

Bručini i rijeke Maje, otkupljen od Ratetića.¹⁷⁷ Navedena zemlja između grande u Bručini i Maje važna je lokacija i o njoj je već prije bilo riječi. Zapravo ispada da Babonići nisu slučajno odabrali baš te lokacije, dodijelivši ih vlastitoj zadužbini. Oni su na račun veza između opatijskih trgova i grandī i svojih trgova u Brubnu i Bojni mogli dobro zarađivati na lokalnoj, ali i međunarodnoj trgovini. Redovnici su svojim vještinama u gospodarenju razvijali područje uz rijeku Maju, a preko posjeda Babonića u predjelu Brubna i Bojne, te preko opatijske grande u Bručini, uključili su se u razvoj trgovine prema Pounju. Naime, o prometnoj i trgovačkoj aktivnosti svjedoče prometnice koje su povezivale pojedina trgovišta. Posjedi opatije Topusko, odnosno trgovi u Toplici i Bakuši bili su povezani prometnicama, koje su vodile u Bojnu.¹⁷⁸ Bojna je s druge strane bila u feudalnom vlasništvu Babonića i pod upravom njihovoga vlastelinstva u Brubnu, u kojemu se nalazio razvijeni trg.¹⁷⁹ Potvrdu o interesu Babonića vezano uz trgovinu još više utvrđuje podatak prema kojemu je Stjepan Babonić, netom nakon što je stupio na bansku čast, napisao pismo mletačkom duždu da može ispuniti njegov zahtjev za slobodnom trgovinom preko posjeda Babonića.¹⁸⁰ Babonići su najvjerojatnije ubirali i dio prihoda s topličkog trga što potvrđuje njegov spomen među raspodijeljenom imovinom 1314. godine.¹⁸¹ Da bi pak mogla biti riječ i o svetačkom kultu svjedoči još jedna crkva sv. Nikole vezana uz Baboniće, koja se također spominje u popisima iz 1334. godine, a nalazila se u Brubnu.¹⁸² Budući da su to jedine crkve sv. Nikole na gorskom području do 15. stoljeća, možemo slobodno reći da je Nikola kao crkveni patron na tom području direktno vezan uz Baboniće. U prilog kultu, uz njegovu rasprostranjenost i vlasništvo nad posjedima, ide i genealoško stablo Babonića u kojemu se također primjećuje naklonost tom svecu, posebice u davanju imena muškim potomcima i to već od *Nicolotusa* iz roda Orsinija. Njega se smatralo za začetnika roda, a genealoški takva se tradicija može pratiti u svakoj sljedećoj generaciji.¹⁸³

Uz visoko hrvatsko plemstvo na gorskom području spominju se i brojni plemićki rodovi i niže plemstvo, koje je živjelo na području Gore već u 13. stoljeću, pa i prije. Na području na kojemu su živjeli spomenuti rodovi povremeno se i u 13. stoljeću spominju

¹⁷⁷ CD, VIII, 11.-13., 405.

¹⁷⁸ CD, III, 66-67.

¹⁷⁹ CD Blagay, 17., 48-49. Usporedi: M. Kruhek, *Stari glinski gradovi i utvrde*, 5-9.

¹⁸⁰ O tome govori isprava o izmirenju Babonića iz 1278. godine. Iz nje se vidi da su uspostavljene trgovačke veze između Senja i Zagreba. CD, VI, 261. Usporedi: N. Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, 352.

¹⁸¹ CD, VIII, 358-360.

¹⁸² MEZ, II, 76.; F. Rački, "Popis.", 204.

¹⁸³ Analizirano prema genealoškom stablu u: L. Thallóczy, *Die Geschichte der Grafen von Blagay*, 162. Usporedi: A. Novak, *Topusko od dolaska cistercita do kraja srednjeg vijeka*, 167.

crkve, a jedan dio tih crkava navodi se i u postojećim župnim popisima. Tako je i crkveni život na području Bručine (Bročine) započeo već vrlo rano. Plemeniti "Bru(o)činci" i njihova zemlja spominju se već 1209/11. godine, a jedan dio njihove zemlje pripadao je Opatiji Topusko i tamo je izgrađena prva opatijska granda.¹⁸⁴ Crkva u Bručini, pripadala je plemstvu *de Bru(o)china* i spominje se već 1287. godine.¹⁸⁵ Iz isprave doznajemo da je crkva posjedovala vinograd(e) u blizini Graduše te možemo pretpostaviti da se župa djelomično financirala prihodima od vinogradarstva. Ono je općenito bilo razvijeno na području Bručine, Vlahovića, Graduše i susjednog Vinodola, gdje su se nalazili najveći vinogradi Opatije Topusko, Zagrebačkoga kaptola i biskupa.¹⁸⁶ Jedan dio zemalja pod imenom Bručina i to onaj oko Maloga Graca i Vlahovića pa uz potok Bručinu sve do Sračice nalazio se u posjedu Opatije Topusko, gdje je izgrađena prva opatijska granda, dok je područje sjeverozapadno i zapadno od potoka Bručine pripadalo Bručincima i spomenutoj župi, o kojoj će kao i o svim ovdje navedenim starijim crkvama više riječi biti u sljedećem poglavlju.¹⁸⁷

Na kraju ovoga poglavlja mogli bismo zaključiti da je na području Gore već u 13. stoljeću postojao velik broj crkvenih i redovničkih posjeda s jakom lokalnom upravom. Ta je lokalna uprava dobro funkcionirala, bilo neovisno (Topusko), unutar priorata (templarski preceptorat Gora), ili pak u ovisnosti o centralnim institucijama vlasti, odnosno sjedištu biskupije u Zagrebu (biskupski i kaptolski posjedi u Gori i Sisku). U osnovi, svim tim crkvenim, odnosno redovničkim posjedima, bila je zajednička organizacija na razini sudbeno i administrativno izdvojenih područja, odnosno komitata. Oni su se pak nalazili na području strogo određenom granicama Gorske županije, to jest u okvirima arhiđakonata definiranog župnim popisima iz 1334. godine. Također, na području tih upravnih područja, ili pak izvan njih, nalazio se i jedan broj starijih župa, odnosno župnih crkava, koje se također spominju u župnim popisima iz 1334. godine. Na razvoj tih župa i posjedovnog područja, djelovali su ugarsko-hrvatski kraljevi i hercezi, zagrebački biskupi i prepoziti, kaptolski kanonici i njihove obitelji, redovnici, starije hrvatsko plemstvo i lokalni plemićki rodovi. Oni su dijelili posjede i privilegije, djelovali su na ekonomski razvoj i doseljavanje stanovništva, na osamostaljivanje pojedinih općina i župa, organizirali su i postavljali članove lokalne uprave, vršili su ulogu patrona nad pojedinim samostanima i župnim crkvama, sudjelovali su u gradnji pojedinih crkava, ili su pak samo pomagali i vršili nadzor, doprinosili su širenju pojedinih kultova, a

¹⁸⁴ CD, III, 85, 103.;V, 599.

¹⁸⁵ CD, VI, 596., J. Barlé, "Gorski arcidjkonat prije turskih provala", br. 25, 294.

¹⁸⁶ Opatijski Vinodol spominje se u: CD, VI, 406.

utjecali su i na bogoslužje, posebno odabirom i postavljanjem lokalnih župnika. Što se pak tiče samoga administrativnog područja arhiđakonata, neku čvrstu potvrdu o njegovu postojanju nemamo, dok je uloga pojedinih arhiđakona, odnosno prepozita samo povremeno istaknuta, i to nikad direktno u ulozi arhiđakona. Moglo bi se reći da je lokalna uprava i uloga samih župnika, odnosno feudalne vlasti bila puno jača.

¹⁸⁷ Grandža Opatije Topusko i njezin posjed u Bručini spominje se u nekoliko dokumenata iz 13. stoljeća: CD, III, 104.; IV, 519-520.; VIII, 26-27., 405.,

3. ANALIZA CRKVENIH POPISA

Za ovo poglavlje kao predložak i metodološki oslonac poslužio je rad Ranka Pavleša koji je analizirao popise župa, naselja i posjeda na području Podravine.¹⁸⁸ No budući da konačni cilj nije rješenje kompletne topografije gorskoga područja, za razliku od navedenog rada, ovdje se analiziraju samo crkveni popisi. Glavni cilj proučavanju sustavnosti crkvenih popisa jest pomoć pri rješavanju crkvene topografije određenog prostora, a smatra se da je određeni sustav u popisivanju prisutan gotovo uvijek kako ne bi došlo do ispuštanja nekih od jedinica koje se nabrajaju. Takvo nabranje, bilo na terenu ili po sjećanju popisivača može ići od jedinice do jedinice, ili od jedne do druge grupe jedinica.¹⁸⁹ Svaki popis pokazuje određenu organizaciju prostora, a za područje arhiđakonata najvažniji su popisi župa. No oni su ujedno i jedan od glavnih pokazatelja crkvenog razvoja cjelokupne regije. Prema njima možemo odrediti i način na koji su oni vršeni, odnosno odakle su i po kojemu principu popisivači popisivali pojedine crkve. Na taj način oni nam jako puno govore o župnoj organizaciji pojedinog arhiđakonata. Među takvim popisima za rekonstrukciju srednjovjekovne situacije najvažniji su popis župa arhiđakonata Gora iz 1334. godine i popis svećenika iz 1501. godine, koji su nastali kao dijelovi većeg popisa cijele Zagrebačke biskupije.

3. 1. Popis župa iz 1334. godine

Za analizu su poslužili popisi iz kaptolskih "Statuta" i onaj koji je objavio F. Rački.¹⁹⁰ Popis župa Zagrebačke biskupije u cijelosti započinje s arhiđakonatima velike prepoziture to jest s crkvama koje pripadaju *ad preposituram*.¹⁹¹ Pritom su na prvom mjestu popisane crkve pod upravom zagrebačkog prepozita na području Gore, nakon čega slijedi arhiđakonat Zagorje, što govori u prilog važnosti arhiđakonata Gora. Općenito se radi vremena nastanka

¹⁸⁸ Ranko Pavleš, "Osobine popisa župa, naselja i posjeda u Podravini do kraja XVI. stoljeća", *Podravina*, vol. II, br. 4, Koprivnica, 2003., 75-99.

¹⁸⁹ R. Pavleš, "Osobine popisa župa...", 76.

¹⁹⁰ MEZ, II, 76.; F. Rački, "Popis..", 203-204.

¹⁹¹ MEZ, II, 76.; F. Rački, "Popis..", 203.

popisa oni mogu povezati uz sakupljanje izvanredne papinske desetine 1333.-1337. godine.¹⁹² No isto tako treba sagledati i situaciju na području same Biskupije, koja je u vrijeme biskupa Ladislava de Kobol (1326.-1343.) zahtijevala temeljnu rekonstrukciju i obnovu, pogotovo vezano uz kaptolska i biskupska prava i sakupljanje desetine.¹⁹³

U popisu su navedena ukupno 42 crkvena objekta i za sve njih se može pretpostaviti da su bile crkve odnosno *ecclesia*. Naime, pri navođenju se s *ecclesia* imenuje ukupno 41 objekt, a jedan se navodi samo kao *item de Brochina* te se stoga može pretpostaviti da je popisivač oslanjajući se na prethodnu crkvu, sljedeću, da ne bi ponavljao isto, označio toponimom. Da je na primjer bila riječ o kapeli ona bi se tako u popisu izdvojeno i navodila kao *capella*, što pokazuju primjeri popisa drugih arhiđakonata.¹⁹⁴ Zanimljiv je i primjer crkava sv. Klementa i sv. Petra u Gori koje se navode kao *plebania* (crkva sv. Klementa bila je *plebania* prije crkve sv. Petra, a ne istovremeno) što bi značilo da su jedine zasigurno potvrđene župne crkve, dok se to za ostale objekte može samo pretpostaviti, budući da se ne navode kao *ecclesia parochialis* već samo kao *ecclesia*. Naime, po primjeru crkava pod nadzorom čazmanskog arhiđakona prije nabiranja navodi se *Ecclesie autem parochiales ad eundem prepositum pertinentes sunt*, dok se dalje sve crkve označavaju samo s *ecclesia*.¹⁹⁵ Teško je prenijeti cijelu situaciju na područje drugog arhiđakonata. No ukoliko je bilo više popisivača oni su crkve mogli drugačije popisivati na području svakog arhiđakonata. Zasad slika tako izgleda. Isto tako izgleda da se s *parochia* označavao župni distrikt¹⁹⁶, *ecclesia* sve crkve njemu pripadajuće, dok je jedan dio crkava označen kao *plebania*. Stoga za većinu crkava, koje se javljaju samostalno na području nekoga distrikta možemo pretpostaviti da su bile župne (*ecclesia parochialis*).¹⁹⁷ S druge strane termin *plebania* jest višeznačan, a uglavnom se koristi za župni beneficij, povremeno za područje rektorije, odnosno područje grada ili provincije pod upravom rektora s podređenim područnim kapelama, zatim za područje dekanata i njegovo sjedište, ili pak za krstioničku crkvu.¹⁹⁸ U svakom slučaju pojam *plebania* zasigurno označava župnu crkvu, a na području Zagrebačke biskupije spominje se samo devet puta. Također, uglavnom je vezan uz najstarije biskupske posjede i najvažnija crkvena središta i trgovišta poput Komarnice, Gore, Vaške, biskupske Dubrave i Kloštar Ivanića. Stoga

¹⁹² CD, X, 43-63.

¹⁹³ O djelovanju biskupa Ladislava više u: J. Batelja, *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, 103-109.

¹⁹⁴ MEZ, II, 76.; F. Rački, "Popis...", 203-205.

¹⁹⁵ MEZ, II, 76.; F. Rački, "Popis...", 205.

¹⁹⁶ Marko Kostrenčić, *Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae*, I, Izdanja JAZU, Zagreb, 1973., 810.

¹⁹⁷ Usporedi: Du cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, VI, 364.

¹⁹⁸ Usporedi: Du cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, VI, 363.

vjerujem da je ovdje ipak riječ o određenoj crkvenoj hijerarhiji, koju ćemo nešto više obraditi u sljedećem poglavlju.

Od crkava u popisu ukupno njih 36 navode se s titularom, a uz jednu se spominje samo toponim. Prema titularima velik broj crkava posvećen je svetom Križu (ukupno njih 6), Blaženoj Djevici Mariji (5) i svetom Martinu (5) dok su od ostalih titulara zastupljeni sv. Mihovil (3), sv. Klement (2), sv. Nikola (2), sv. Petar (2), sv. Kvirin (2), sv. Juraj (2), sv. Stjepan (Istvan), sv. Stjepan papa (1), svi sveti (1), sv. Stjepan kralj (1), sv. Kuzma i Damjan (1) i sveto trojstvo (1). Također, pojedine od crkava spominju se unutar posjeda svojih zemaljskih gospodara. Na teritoriju cistercita nalazile su se ukupno tri crkve, na teritoriju ivanovaca dvije, dok su dvije crkve bile na posjedu plemićkih rodova.¹⁹⁹

Iako za srednjovjekovne popise ne možemo reći da su vizitacije u klasičnom smislu te riječi na njih se ipak u određenoj mjeri može prenijeti jedan dio obrasca vršenja vizitacije. Naime, kanonski se pohod odvijao prema ustaljenoj shemi, a u tu svrhu bili su potrebni i crkveni popisi. Vizitaciju su vršili arhiđakoni po biskupovu nalogu, a ukoliko on nije mogao izvršiti nalog zamijenio bi ga netko drugi. Također, nakon pohoda vizitator je bio dužan službeno biskupa o svemu izvijestiti pisanim putem. Kanonska vizitacija bila je pastoralni čin i pomoću nje se nadzirao pastoralni rad na župama, kao i gospodarsko i novčano poslovanje crkvene imovine. Stoga je na početku svakog zapisnika vizitacije bilo naznačeno tko ju je naredio i vrijeme kad je ona započela, dok je za svaku župu bio naveden zemaljski gospodar ili patron. Tako je vizitator, to jest popisivač, za svoje odredište obično odabirao određenu točku pohoda, u vizitacijama nazvanu *puncta visitationis*, koja se odnosila na najveću svetinju u crkvi.²⁰⁰ U skladu sa takvim tumačenjem, popis iz 1334. godine pridodan je u Statutima Ivana arhiđakona Goričkog kao dio beneficija prepoziture od kojih prepozit ostvaruje prihod.²⁰¹ Također, pojedinim je crkvama iz popisa 1334. godine pripisan njihov zemaljski gospodar, a za područje Gore to su crkve na posjedu crkvenih redova cistercita i ivanovaca, dok se od svjetovnih gospodara spominje crkva sv. Martina *in possessione filiorum Chopor* i sv. Martin *Bogdazlai*.²⁰²

Kako ćemo vidjeti, popisi na području Gore rađeni su po određenom logičkom slijedu, s vrlo malim odstupanjima. Prva crkva u popisu je sv. Križ u Sisku. Od te crkve popisivač je

¹⁹⁹ MEZ, II, 76; F. Rački, "Popis..", 203-205.

²⁰⁰ O točki pohoda vizitatora i načinu vršenja vizitacije više u: A. Lukinović, "Gorski arhiđakonat..", 27-28.

²⁰¹ MEZ, II, 76.

²⁰² MEZ, II, 76.; F. Rački, "Popis..", 203-204.

išao kružno oko same župe sv. Križa, odnosno obilazeći područje sisačkoga komitata. Prvo je obišao Martinsku Ves, nakon koje je crkva sv. Martina u posjedu Čupora moslavačkih istočno preko Save, potom crkva na posjedu Kupa na jugoistoku komitata. Nakon što je popisao crkve oko sisačkog komitata popisivač je krenuo nešto južnije, vjerojatno lokalnom prometnicom koja je od utoka Črneca u Savu vodila do Blinje. Nakon crkve sv. Jurja u staroj Blinji, popisivač je obišao crkvu u Graduši, koja se nalazila u opatijskoj grandji. To bi značilo da je išao nešto istočnije, a potom se vratio do rijeke Kupe i crkve u Utinji. Otamo je starim antičkim smjerom preko Vinodola krenuo put kostajničkoga Pounja. Tu je prvo idući od sjeveroistoka prema jugozapadu obišao crkve oko Kostajničke župe (Grden, Đurđević, sv. Martin u Stijeni), da bi se na kraju našao i u Kostajnici. Iz Kostajnice je krenuo nešto sjevernije prema Komogovini i potom do Zrina i zrinskoga Pounja. Iz Zrina je otišao prema samoj rijeci Uni u župu Pounje, a potom se vratio nešto sjevernije do Blažene Djevice Marije u Gori (Gorička?), nakon čega je obišao župu u Donjem Žirovcu. Obišavši okolicu Zrina, krenuo je prema današnjoj sjeverozapadnoj Bosni u Stabandžu i krenuo u obilazak župa uz staru cestu koja je išla preko Bužima. Tu je prošao i sam Bužim (Čava), drugu bosansku Kostajnicu i Čaglić. Otamo je krenuo na istok u Bojnu, a potom zapadnije u Kreščiće i iz Kreščića opet istočnije u grandju *de Boyna*. Iz grandje je lokalnom prometnicom krenuo nazad na sjever put Bručine, obišavši Mali Gradac iz kojega je ravno na sjever došao u Petrinju. Otamo je obišao petrinjsku okolicu idući od jugozapada (Brubno) lokalnom prometnicom prema sjeveru (Sračica), a otamo opet dolinom rijeke Maje prema župi u Velikom Gracu. Iz Graca je krenuo na sjever do biskupskih zemalja i upravnog područja. Prvo se zaustavio u starijoj plebaniji, odnosno crkvi sv. Klementa na jugu brda Cepeliš, zatim na sjeveroistok do nove plebanije, odnosno biskupske Gore (sv. Petar) i na posljetku i do Hrastovice, odmah malo sjevernije. Tu je popisivač izašao na Kupu do ivanovačkoga posjeda i župe Miholje, te je dalje uz Kupu na zapad pratio posjed i župu u Brkiševini. Obišavši župe oko biskupskog komitata krenuo je na jug prema Brnjeuški i opet u Pounje do opatijske grandje sv. Mihovila. Otamo opet sjevernije do crkve u Dugom. Nakon toga slijedi crkva sv. Martina roda Bogdaslava. Nakon toga popisivač je došao do Topuskog. Iz Topuskog popisivač je obišao crkvu sv. Kvirina u obližnjemu Boviću i crkvu u Strešenom, nakon koje se kretao na sjever u ivanovačku župnu crkvu Blažene Djevice Marije u Gori. Sad je pak iz Gore obišao ranije izostavljene biskupske zemlje i župu u Peckom, a potom se iz nejasnog razloga vratio put juga u Donji Žirovac.²⁰³ Da zaključimo, sustavnost se osjeća prilikom obilaska pojedinih crkvenih,

²⁰³ MEZ, II, 76.; F. Rački, "Popis..", 203-205.

ali i svjetovnih upravnih područja. No ona je povremeno i prekidana, očito s namjerom da se naknadno obiđe one iz nekog razloga prethodno izostavljene župe. Rekla bih i da je određena sustavnost u obilasku terena nastavljena i u mlađim vizitacijama u kojima se kao i prilikom popisivanja 1334. godine kreće od Siska to jest crkve sv. Križa u Sisku (1334. *-ecclesia sancte crucis de Zitech*, 1639. *-ecclesia Sancte Crucis Ziszii*).²⁰⁴ Svakako je za popisivača ta crkva imala određenu važnost, koju se može povezati uz važnost samog sisačkog područja. Pritom mislim na njegovu crkvenu, administrativnu, ali i prometnu važnost i blizinu biskupskom sjedištu u Zagrebu.

3. 2. Popis svećenika iz 1501. godine

I ovaj popis je poput prethodnoga dio cjelokupnog popisa Zagrebačke biskupije. I on je nekoliko puta analiziran. No u istraživanju se služi popisom koji je prepisao Franjo Rački, uz analizu Stjepana Razuma.²⁰⁵ Taj popis za razliku od starijega predstavlja prvenstveno popis svećenika, a smatra se da je nastao radi podavanja biskupske ili stojne pristojbe (*cathedraticum*), odnosno da je svojevrstan porezni popis. On općenito sadrži popis župnika, altarista i drugih svećenika Zagrebačke biskupije, a sadržavao je i arhiđakonate, nadarbenike i opatije. Budući da su arhiđakonati i arhiđakoni navedeni prema časti, na prvomu mjestu opet se nalaze Gora i Zagorje.²⁰⁶ Biskup je pobiranje katedratika, ili stojne pristojbe često usmjeravao na same arhiđakone.²⁰⁷ No u njemu su za razliku od prethodnog popisani svećenici, odnosno župnici i pruža nam puno detaljnije podatke o crkvenoj i župnoj organizaciji na području arhiđakonata. U njemu je popisano ukupno 47 crkvenih objekata i 46 župnika. Od toga su 42 crkve sa titularom, dok se drugih pet navode samo po toponimu. Najviše crkava posvećeno je sv. Martinu (7), zatim Blaženoj Djevici (5) i sv. Križu (5), sv. Mihovilu (5), svim svetima (3), sv. Jurju (2), sv. Nikoli (2), sv. Kuzmi i Damjanu (2), sv. Kvirinu (2), dok su od ostalih titulara zastupljeni sv. Benedikt (1), sv. Trojstvo (1), sv. Andrija (1), sv. Lucija (1), sv. Stjepan kralj (1), sv. Stjepan (1), sv. Magdalena (1), sv. Klement (1) i sv. Petar (1).

²⁰⁴ F. Rački, "Popis..", 203.; A. Lukinović, *Kanonske vizitacije...*, 41.,

²⁰⁵ F. Rački, "Popis..", 203-205.; S. Razum, "Popis svećenika", 291-446.

²⁰⁶ S. Razum, "Popis svećenika", 291-294.

²⁰⁷ S. Razum, "Popis svećenika", 294.

U odnosu na redosljed popisivanja vidi se da ovaj popis na području Gore ne započinje Siskom već rubnim dijelom sisačke provincije počevši od Kupe (Utinja), pa tek onda preko Hrastovice popisivač dolazi u Sisak. Nakon župe sv. Križa popisivač je ponovno obišao sisačko područje od sjevera prema jugoistoku, to jest od Martinske Vesi do Prevlake. Potom je ponovno izašao na Kupu i obišao župu u Brkiševini, nakon čega prati sjevernije crkve u Pokuplju i kretavši se prema zapadu obišao je crkve sve do Bovića. Iz Bovića je došao do Topuskog pa opet na zapad u Preseku. Nakon Preseke popisivač je krenuo na jug do Budomerića i potom dalje na jug uz staru prometnicu koja je vodila put Bužima krenuo je prema sjeverozapadnoj Bosni, odnosno Kreščićima. Nakon Kreščića obišao je obližnju Bojnu i Čaglić. Potom je na povratku obišao Stabandū, Bosansku Kostajnicu, odakle je došao u Bužim. Dalje je vraćajući se na sjever obišao crkvu u Žirovcu i Brubnu. Iz Brubna je lokalnom cestom direktno došao do Sračice i do crkve u kaštelu Hajtić. Tad je krenuo u Petrinju i dalje lokalnom cestom put zrinskoga Pounja, gdje je obišao crkvu sv. Mihovila u opatijskom Pounju. Otamo se vratio na sjeverozapad do Brnjeuške, odnosno do glinskog područja pa otamo do obližnjih župa u Malom i Velikom Gracu i Petrinji. Nije jasno zašto se otamo promijenio redosljed i popisivač je ponovno krenuo put Pounja do Gvozdanskog. Iz Gvozdanskog se vratio na sjever do Pedlja, a potom istočno u petrinjski kraj obišavši Kneževljane (Kneževo polje). Tu je očito s namjerom da dođe do Zrina obišao crkvu u Goričkoj, potom Zrin i okolne crkve došavši do dvorskoga kraja i Dobretina te dalje put kostajničkog Pounja sve do Kostajnice. Otamo je nešto sjevernije obišao crkve u Strgalniku i Komogovini, potom u Pastuši i Svinici. Na sjeveroistoku je došao do rijeke Sunje i Graduše, te dalje na zapad do Blinje. Sjeverno od Blinje obišao je Vinodol, a zatim je krenuo do biskupske hrastovičke provincije obišavši crkvu sv. Klementa, crkvu sv. Petra nešto sjevernije i završio je u Dravskoj. Redosljed popisivanja pokazuje nam da je on najvjerojatnije nastao iz situacije obilaska na terenu. Također, poput prvog popisa područje zrinskog Pounja i sjeverozapadne Bosne obilaženo je u dva navrata.

Također, nije nam bilo jasno zašto u popisu nisu popisane neke crkve, odnosno župnici vranskoga priorata. Oni su naime dodani na poleđini, to jest vanjskoj strani izvornog ovitka u vidu bilješke i navedeni su uz župnike koji ne plaćaju stojnu pristojbu. Tu se unutar Vranskoga priorata spominju župnici u Gori i Miholju.²⁰⁸ U nečitkom tekstu na poleđini iste

²⁰⁸ Prema opisu vanjske strane izvornog ovitka u: S. Razum, "Popis svećenika Zagrebačke biskupije iz 1501. godine", 300.

isprave spominju se i opatije cistercita, a među njima i Opatija, odnosno opat u Topuskom. No iz teksta nije jasno o čemu se radi.

Prema podacima iz popisa katedratika je bio oslobođen samo župnik crkve sv. Klementa.²⁰⁹

²⁰⁹ Usporedi: S. Razum, "Popis svećenika Zagrebačke biskupije iz 1501. godine", 403.

4. PODRUČJE ARHIĐAKONATA GORA U RAZDOBLJU OD 1334. DO 1501. GODINE

4. 1. GORA - pitanje naziva i njegova administrativnoga značenja

Sam naziv Gora (*Gora, Gorra, Gara, Guora, Goura, Gorre,.....*)²¹⁰ u srednjemu vijeku jest višeznačan i koristio se za područje nekadašnje starohrvatske županije (*comitatus de Gorra, Gara*)²¹¹, za područje pod jurisdikcijom gorskog kastruma (*castrum de Guora, Gara...*)²¹², za područje arhiđakonata (*...sacerdotes de Gara et de Zagrana..., cura et iurisdictio archidiaconalis...de Gora*)²¹³, ivanovačkoga sjedišta i preceptorata²¹⁴, za područje biskupske "knežije", odnosno biskupskoga dijela županije (*comitatus de Gora*)²¹⁵, za posjed, odnosno upravno područje Opatije Topusko²¹⁶ i područje hercegova vlastelinstva, odnosno "knežije"²¹⁷, za biskupski posjed²¹⁸, za područje koje su nastavale određene društvene skupine, slobodno stanovništvo, ili plemićki rodovi (*...sex generationum de Gora... terram quandam civilium de comitatu de Gorra...*)²¹⁹, mjesto (*locus*) u vlasti templara²²⁰ i za župno područje (*ecclesia, plebania*)²²¹.

Budući da naziv Gora označava mnoštvo različitih teritorijalno-posjedničkih i upravno-političkih cjelina crkvenog i svjetovnog karaktera ponekad je iz dokumenata nejasno o kojoj se točno Gori radi. Ona je pak neophodna da bi se u konačnici došlo do konkretnih topografskih i terenskih podataka. Što točniji podaci rezultirali bi boljom raščlambom pojedinih župa, a s time i točnijim prikazom razvoja samoga područja arhiđakonata. Gora nam je kao pojam ipak nešto jasnija u drugoj polovini 14. i u 15. stoljeću. No ipak, zbog jasnoće i starosti crkvenoga teritorija treba reći i par riječi o nazivlju 13. stoljeća, koja nam, zbog

²¹⁰ CD, II, 355.; III, 10., 233-234., 250.; IV, 167., 263.; V, 5., 6., 43., 143-144., 387., 405., 603.

²¹¹ CD, III, 85., 233., 244., 250.; V, 5-6.

²¹² CD, IV, 167.; V, 5-6.

²¹³ CD, X, 43.; MEZ, II, 74.

²¹⁴ "...domus milicie de Gorra..." CD, V, 143. "...preceptorem de Gora..." CD, IV, 167.; VIII, 353.; X, 555.; XII, 474.; XIII, 353.

²¹⁵ CD, VIII, 7.

²¹⁶ „Terra de Gorra...” CD, III, 54., 121. „...totum videlicet comitatum de Gorra...” CD, III, 103., 116., 119., 120., 123.

²¹⁷ CD, IV, 263.

²¹⁸ Terra ili predium "Gorra apud sanctum Clementem..." CD, III, 10.

²¹⁹ CD, III, 85., 88., 104. Da se plemstvo vjerojatno nalazilo i u samome mjestu Gori potvrđuje spomen nekog Vučete od Gore (*Velceta de Gorra*) 1200. godine u ulozi pristalca hercega Andrije. CD, II, 355.

²²⁰ „...curia ipsorum fratrum... in eodem loco...” CD, III, 85.; V, 405.

kontinuiteta pojedinih lokacija i nešto veće brojnosti isprava koje govore o razgraničenju pojedinih posjeda, može pomoći u rješavanju i ubikaciji župa i crkava arhiđakonata.

Pritom bih na samom početku spomenula da je u stručnoj literaturi često istaknut značaj današnjega mjesta Gora, odnosno Gore (pučki naziv) kod Petrinje i njegova uloga u vidu središta crkvene i svjetovne vlasti na tomu području.²²² Doista vjerujem da je Gora bila jedan od važnijih centara vlasti na području arhiđakonata. No prilikom pokušaja da se razmrsi komplicirana teritorijalna, upravna i posjednička situacija, a napose župna na vidjelo izlaze brojni problemi. Ti su problemi već dosad u stručnoj literaturi dosta istaknuti. No uglavnom su se sveli na ubikaciju pojedinih crkava *de Gora*. Budući da to doista i jest temelj za našu dalju raščlambu upravnog i posjedovnog teritorija rekla bih nešto i o samom razvoju važnijih topografskih istraživanja. Naime, dosad su stručnjaci u svojim raspravama uglavnom bili podijeljeni oko posjedničkih odnosa na području Gore, što posebno vrijedi za pojedine župne crkve *de Gora*.²²³ Njih u popisima iz 1334. godine ima ukupno četiri, dok se 1501. godine spominju samo dvije.²²⁴ Rasprava je započela s crkvom sv. Klementa, koja se spominje još 1201. godine i pripada najstarijim crkvama na gorskom području. Nju se povremeno locira u samu Goru, odnosno gorsku utvrdnu iznad današnjeg mjesta (Dobronić, Ančić, Kruhek).²²⁵ S druge strane oko spomenute crkve i još nekih topografskih podataka u tumačenju Lelje Dobronić posebno žućnu raspravu svojevremeno je poveo Stjepan Gunjača. On je u pokušaju da "ispravi" njezinu topografsku analizu, uzevši u obzir veći broj izvora, odvojio pojedina posjedovna područja i s time samu crkvu. I stoga, iako je dobro smjestio sv. Klementa na istoimeno brdo i locirao ga niže Hrastovice, gdje se doista crkva treba tražiti, ni ta lokacija nije baš vjerojatna. Gunjača također nije u obzir uzeo baš sve dostupne izvore, a s time je

²²¹ MEZ, II, 76.; F. Rački, "Popis..", 303-205.

²²² Goru kao važan lokalitet i centar vlasti ističu: B. A. Krčelić, *Povijest stolne crkve zagrebačke*, 25.; V. Klaić, *Zemljopis zemalja u kojih obitavaju Hrvati*, I, Zagreb, 1880., 144.; Pavao Leber, *Povijesne crte nekih župa u bivšoj Banskoj krajini*, Zagreb, 1912., 9.; J. Barlé, "Gorski arcidjkonat prije turskih provala", *Katolički list*, br. 35, 413.; M. Filjak, *Zbornik Zrin*, 27.; J. Buturac, "Popis župa zagrebačke biskupije od godine 1334.", 416.; Isti, "Popis župa Zagrebačke biskupije 1334. i 1501.", 43.; L. Dobronić, "Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkih biskupa", 276.; Đurđica Cvitanović, "Gorska župa i župna crkva Blažene Djevice Marije", *Peristil*, 14/15, 1971/2., 151-161.; M. Kruhek, "Gora i Hrastovica", 118-119.; M. Kruhek, Z. Horvat, "Utvrde banske krajine od Karlovca do Siska", 174.; Josip Stošić, "Srednjovjekovna umjetnička svjedočanstva o zagrebačkoj biskupiji", *Sveti trag*, Zagreb, 1993., 123.; M. Ančić, "Vlastelinstvo hrvatskog hercega", 215.; Drago Miletić, "Župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u Gori", 1996/7., 129.

²²³ Pojedina mišljenja već je proanalizirao Drago Miletić ("Župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u Gori", 1996/7., 129.).

²²⁴ One se u popisima spominju kao "Item ecclesia Beate Virginis de Gora....Item ecclesia sancti Clementis de Gora. Item ecclesia sancti Petri, que est plebania, que est in loco illius de Gora; ipsa enim ecclesia sancti Clementis primo fuit plebania.....Item ecclesia Cruciferorum de Gora." MEZ, II, 76.; F. Rački, "Popis..", 203-205.

²²⁵ M. Kruhek, "Gora i Hrastovica", 120.; M. Kruhek, Z. Horvat, "Utvrde banske krajine", 173.; L. Dobronić, "Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkih biskupa", 276.; M. Ančić, "Vlastelinstvo hrvatskog hercega", 215.

samu crkvu, odnosno brdo sv. Klementa na kojoj se ona nalazila locirao previše na jug, podno Čuntića.²²⁶ Klemengora (gora sv. Klementa s istoimenom crkvom) spominje se kao posjed još u drugoj polovici 14. stoljeća i zajedno s crkvom, nalazila se u vlasništvu Zagrebačkog biskupa.²²⁷ U prilog pokušaju da se konačno razriješi i taj problem rekla bih da lokacija crkve sv. Klementa ne može biti ispod Čuntića, jer se Klemengora, odnosno Gora sv. Klementa nalazila sjeverno od njega, što potvrđuju i prethodno spomenuta isprava.²²⁸

Stoga i dalje tragamo za pojedinim crkvama iz župnih popisa. U tom pogledu pomaže nam i spoznaja konzervatora Drage Miletića, koji je zahvaljujući detaljnoj raščlambi historiografije i na temelju situacije u samoj Gori, uz oslonac u logičkom slijedu popisivanja crkava 1334. godine utvrdio dosad najbolju i najvjerodostojniju topografiju same Gore. On je naime utvrdio da "suprotno onome što se često navodi u literaturi, ni jedna od prvih triju crkava s Ivanova popisa crkava u goričkom arhiđakonatu (14., 28. i 29.) nije bila u Gori kod Petrinje. Na kraju preostaje samo još četvrta crkva "ecclesia cruciferorum de Gora". To je nedvojbeno današnja župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u Gori kod Petrinje, a izvorno templarska crkva. Iako joj arhiđakon Ivan ne navodi titulara, iz isprave Andrije II. izdane 1209. znamo da je posvećena Mariji."²²⁹ Rješenje crkve u Gori i crkve sv. Petra, odnosno sv. Klementa, o kojima smo već i ranije govorili, potvrđuje tezu o razdvojenim lokacijama pojedinih crkava. Lelja Dobronić u jednom od svojih radova također se predomislila na račun vlastitih zaključaka i otišla korak dalje u pokušaju da topografski odredi pojedine biskupske, odnosno templarske posjede. Pritom je, no bez čvrstih argumenata, crkvu sv. Petra locirala u Taborište.²³⁰ Već su ranije naglašavali nedostajući argumenti koji upotpunjuju njezinu tvrdnju.

U skladu s logikom popisivanja župnih crkava 1334. godine i na tragu Lelje Dobronić o lokaciji jedne od četiriju crkava podno Hrastovice, crkva sv. Petra u potpunosti odgovara lokaciji crkve sv. Petra u današnjem Taborištu. Rekla bih da je svako dosadašnje istraživanje gorskog područja doprinijelo određenim spoznajama. No ujedno i rezultiralo određenim pitanjima. U daljoj pak potrazi za pojedinim crkvama teškoće i dalje predstavlja manjak materijalnih ostataka pojedinih crkvenih gradnji i stoga je namjera ovoga istraživanja dosadašnje rezultate istraživanja iskoristiti na najbolji mogući način i uklopiti ih u jednu novu

²²⁶ S. Gunjača, "Meta S. Ladislai regis", 423-426.

²²⁷ CD, XVI, 287.

²²⁸ CD, XVI, 287.

²²⁹ D. Miletić, "Župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u Gori", Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, 22/1996., 23/1997., 127-150., 133..

i kompletniju interpretaciju, sagledanu iz većega broja raspoloživih izvora i stanja na terenu, te u konačnici pokušati riješiti župno područje. Istraživanje će se pritom usmjeriti na posjedničke odnose i one veće teritorijalno-posjedničke cjeline *de Gora*. One pak svjedoče da je taj naziv korišten i za upravna i za posjednička područja. Naime, kako ćemo vidjeti, pojedine isprave o razgraničenju posjeda pokazuju da su u 14. stoljeću na području Gorske županije i današnjeg mjesta Gora kod Petrinje, odnosno u njegovoj neposrednoj bližoj i daljoj okolini, postojala barem tri zemljišna posjednika; *generationes de Gora*, zagrebački biskup i ivanovci (u 13. st. templari). To su već prethodno opisani templarski, odnosno ivanovački preceptorat Gora sa sjedištem u današnjemu selu Gora, posjed rodovskoga plemstva *de Gora*, koji je sam za sebe uključivao velik kompleks zemalja na širem glinskom području i prema Pounju, biskupski komitat Gora (oko crkve i brda svetoga Klementa) sa sjedištem na lokaciji sv. Petar Taborište i djelomično slobodna općina (*libera villa*) u vlasništvu Zagrebačkog biskupa kod crkve sv. Klementa s lokacijom na istoimenom brijegu na kojemu se nalazila i crkva. Ta su područja još u 13. i početkom 14. stoljeća pokrivala puno šire područje od današnjeg naselja čineći najvjerojatnije nekoliko uzastopnih upravnih i posjedovnih cjelina. One su se, prema granicama iz isprava navedenih na početku poglavlja²³¹ u osnovi prostirale na širem području južno od Kupe, odnosno današnje Gore i potoka Utinje, između Slavskoga polja na zapadu, potoka Pernika i Glinice na jugu, sve do Peckog i Petrinjčice južno od Čuntića te na istoku do Vinodola i Donje Budičine. Otamo su međe kretale na sjever obuhvaćajući hrastovičko područje te otamo opet do rijeke Kupe i preko nje. U odnosu na navedene posjedovne i upravne granice pojedinih komitata, odnosno preceptorata i posjeda nešto su nam manje jasne granice koje su ih međusobno dijelile.

S druge strane, granice nekadašnje gorske županije i gorskoga županijskog kastruma (*comitatus de Gorra, castrum de Gorra*) obuhvaćale su još i područje biskupskog komitata u Gori, opatova gorskog komitata sa sjedištem u Topuskom i sisačkoga kaptolskog komitata, te uz njih još šire područje na kojem je obitavalo lokalno stanovništvo. Ovdje bih, što je u ovom istraživanju i najvažnije, istaknula značaj samoga biskupskog komitata *de Gora*, koji već sam za sebe odvaja upravnu cjelinu i biskupske posjede od zapadnijih templarskih, odnosno ivanovačkih.²³² Biskupski komitat *de Gora* nalazio se na području današnje Hrastovice, a obuhvaćao je posjed Podgorje, koji s velikom sigurnošću možemo locirati u Donju

²³⁰ L. Dobronić, *Posjedi i sjedišta templara...*, 76.

²³¹ Isprave su navedene u prethodnim bilj. pod br. 210.-221.

Budičinu.²³³ Također, proizlazi da su barem jedna, ako ne i dvije crkve iz popisa morale služiti kao njegovo župno središte. Biskupskom komitatu, odnosno biskupskim posjedima posvećeno je jedno cijelo poglavlje.

U skladu s tom interpretacijom zanimljivo je da se u narodu i danas kaže Gore u množini što asocira na postojanje skupnoga naziva za više od jedne naseobine, ili pak područja, koje su zbog brdovitoga kraja i lokacije između brežuljaka još od ranoga srednjeg vijeka poput nekadašnje županije nosile naziv Gora. Slijedi da su uz današnju Goru vezane zapravo dvije lokacije: utvrda sjeverno od naselja i templarski (ivanovački) trg, odnosno sjedište preceptorata s crkvom Blažene Djevice Marije.²³⁴

Na kraju možemo pretpostaviti da je područje pod nazivom Gora obuhvaćalo velik upravni i posjednički, odnosno zemljišni teritorij pod upravom svjetovnih, crkvenih i redovničkih ustanova, odnosno pojedinačnih vlasnika. Također, taj se naziv vjerojatno nije odnosio samo na jednu naseobinu. Ono što nam se također nameće kao zaključak jest da je jedan oblik starije upravne organizacije na razini Gorske županije (prvotni komitat) prelaskom pojedinih njezinih dijelova u ruke klerika i plemstva, zapravo formiran novi sustav posjedovnih odnosa i upravnih cjelina, u vidu manjih upravnih područja (lokalni komitati, "knežije"), kojima su upravljali pojedini svjetovni, ili pak crkveni komesi.²³⁵ Njihovo lokalno nazivlje (*de Gora*) najvjerojatnije se zadržalo sve do prenošenja uprave na nova lokalna sjedišta, oko kojih su formirane čvrste upravne i posjedovne cjeline. To bi donekle odgovaralo i dosadašnjoj interpretaciji povjesničara o raspadu kraljevskih županija.²³⁶ Budući da tema ovog rada svojim opsegom ne dozvoljava detaljniju analizu svjetovnih upravnih područja, zasad ćemo se zadržati na crkvenima. Novi crkveni komitati manjeg opsega funkcionirali su u ovisnosti o centralnim institucijama vlasti, odnosno o vrhovnoj vlasti Zagrebačkog biskupa, to jest Kaptola. Takvu situaciju s nazivljem možemo prenijeti na većinu crkvenih i redovničkih posjednika, dok zasad nejasan ostaje samo Sisak, odnosno sisački komitat, koji se od početka naziva sisačkim, a ne gorskim upravnim područjem. S tim u vezi istaknula bih još uvijek jaku svijest o lokalnom starokršćanskom sjedištu u Sisku, koja se vjerojatno održala i vezano uz

²³² CD, VIII, 7-9. Značaj biskupskog komitata u Gori istaknula je još Nada Klaić ("Tobožnji Ladislavov "monasterium sancti Stephani regis" u Zagrebu", 40.). No sam komitat nju je interesirao jedino kao eventualno središte prvotnoga zagrebačkog "Monasterija", odnosno Zagrebačke biskupije.

²³³ Vidi ovaj rad str. 32-33.

²³⁴ O Gori i gorskoj utvrdi više u: M. Kruhek, Z. Horvat, "Utvrde Banska krajine" ,172-174.

²³⁵ Najbolji primjer tomu pokazuje sisački komes, koji je u ime kaptola upravljao njegovom "knežijom" na području Siska. Prava sisačkog komesa detaljno se opisuju u kaptolskim statutima. MEZ, II, 59-61.

²³⁶ Usporedi: B. Grgin, *Hrvatske županije kroz stoljeća*, 27-34.

lokalnu tradiciju najvjerojatnije nastavila ulogu kršćanskoga sjedišta i kasnije na području komitata.²³⁷

Rasprava o tome gdje su se nalazile pojedine župe, odnosno kako su i na kojemu području u osnovi funkcionirali pojedini crkveni komitati slijedi dalje.

²³⁷ O kršćanskoj tradiciji i mogućem kontinuitetu kršćanskog života još iz 9. stoljeća na području Siska usporedi: Neven Budak, "Sisak u ranom srednjem vijeku", Prilozi za povijest Siska u: *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 27, 1994., 171-175., 173.

4. 2. Crkveni posjedi i župe na njihovu području

4. 2. 1. Posjedi u pripadnosti zagrebačkoga biskupa (komitat Gora, provincija Hrastovica)

U 14. stoljeću u vlasništvu zagrebačkoga biskupa spominje se nekoliko posjeda na gorskomu području. Prvi i vjerojatno najstariji posjed jest već prije spominjana Gora kod sv. Klementa.²³⁸ Prema međama opisanim u ispravi iz 1201. godine taj je posjed dosta teško odrediti. No prema Lelji Dobronić biskupski posjed Gora obuhvaćao je područje na kojemu su izgrađene stare hrastovičke utvrde i prostirao se od donjega toka Petrinjčice (potok Leskovac južno od Čuntića) na zapad do brda Grad iznad današnje Gore. Pritom bi brdo Grad bila zapadna i južna međa posjeda, dok je Kupa činila sjevernu među. Južne pak granice posjeda nisu joj bile jasne.²³⁹ Gunjača, za razliku od Dobronić izdvaja hrastovički posjed i posjed Goru locira istočno od Hrastovice, s tim da je po njemu posjed Gora, koji naziva kaptolskim, počinjao uz gornji tok Petrinjčice i završavao na Kupi. Iako smo već prije rekli da je njegova topografija crkve sv. Klementa nešto bliža točnoj lokaciji, od one Lelje Dobronić, ipak nije dovoljno precizna i u potpunosti prihvatljiva.²⁴⁰ No Gunjača je u osnovi dobro odvojio današnje mjesto Goru od starih biskupskih posjeda, koje dobro smješta podno Hrastovice. S druge strane naziva ih kaptolskim, kako se oni nikada ne navode u dokumentima i crkvu sv. Klementa locira previše na jug vezujući ju uz Vinodol. S obzirom da je na gorskomu području utvrđeno postojanje biskupskoga komitata, koji je kao određeno upravno područje u osnovi trebao zauzimati najveći prostor, tu počinje i naše razmatranje.

Za naše je istraživanje stoga najvažnija isprava biskupa Mihalja (1295.-1303.) od 29. travnja 1301. godine, u kojoj se po prvi put izričito navodi biskupska „knežija“, odnosno

²³⁸ CD, III, 10.

²³⁹ Usporedi: L. Dobronić, "Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkih biskupa prema ispravi kralja Emerika", 276. Milan Kruhek i Zorislav Horvat (M. Kruhek, "Gora i Hrastovica", 120.; M. Kruhek, Z. Horvat, "Utvrde banske krajine od Karlovca do Siska", 173.) također postavljaju pitanje nije li se možda crkva sv. Klementa nalazila na brdu Grad iznad današnje Gore. Na tom tragu nalazi se i Mladen Ančić ("Vlastelinstvo hrvatskog hercega u Gorskoj županiji (13. st.)", 217.).

²⁴⁰ S. Gunjača, Meta S. Ladislai regis", 422-426.

komitat Gora (...in comitatu nostro de Gora...).²⁴¹ Pritom se u ovom slučaju komitat odnosi vjerojatno na dio gorske županije u biskupovom vlasništvu, što je uostalom i naglašeno prisvajanjem od strane biskupa Mihalja (*nostro*=biskupsko).

Latinski termin *comitatus* dosta je teško odrediti i prevesti na hrvatski. On u osnovi znači županiju. No on se nije koristio isključivo za županiju. Kako izgleda on se povremeno odnosi i na pojedine administrativne, upravne i sudbene cjeline većeg ili manjeg opsega, a izjednačava se i s pravom na vlasništvo. Općenito o crkvenim "knežijama, županijama, pokrajinama" u razdoblju razvijenog srednjeg vijeka možemo reći da su funkcionirale kao niža upravna područja, svjetovne i crkvene pripadnosti, kojima su u ime biskupa i kaptola upravljali njihovi komesi (*comes*). No njihova je uloga na temelju privilegija obuhvaćala i sudstvo. Svoga je suca, komesa odnosno špana, imao i sisački komitat, koji je zahvaljujući "Statutima" najbolje dokumentiran, o čemu ćemo govoriti u sljedećem poglavlju.²⁴² Unutar

²⁴¹ CD, VIII, 7-9. Usporedi: N. Klaić, "Tobožnji Ladislavov "monasterium sancti Stephani regis" u Zagrebu", 40.; M. Ančić, "Vlastelinstvo hrvatskog hercega u Gorskoj županiji (13. st.)", 217.

²⁴² Komitat se općenito definira kao određeno teritorijalno područje pod jurisdikcijom komesa (*comes*). U osnovi pojam komitata izjednačava se s pravom na vlasništvo i upravu nad određenim područjem, koje može biti potpuno (*dominium directum et utile, dominium plenum*), ili pak s pravom na korištenje, bez imovinskoga prava (*dominium utile*). Funkcija komesa obuhvaćala je razne svjetovne i crkvene sudbene, vojne i administrativne dužnosti, preko vojvode, odnosno hercega i župana županije, kraljevskoga suca, sabirača prihoda, odnosno poreza, pa sve do upravitelja biskupskoga grada, to jest župe, odnosno plemićkoga grada, utvrde, ili pak provincije. Na području Ugarske povremeno se javljaju i termini *comes parochialis* i *comes parrochianus*. *Comes parochialis* označuje prefekta, odnosno upravitelja područja, kojega postavlja kralj, ili vijeće prelata. Njegov zamjenik (vikar) bio je *vicecomes*, a birao ga je sam komes među lokalnim plemstvom. On je na području svojega komitata imao ulogu suca. S druge strane *comes parrochianus* je isto kao i *parochialis* imao lokalnu jurisdikciju na području na kojem su se nalazila neka crkvena sela i prediji. No izgleda da nad njima on nije imao pravo utjerivati pravdu, niti u pitanju desetine i novčanim parnicama. Usporedi: Ivan Beuc, *Povijest institucija državne vlasti kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, Zagreb, 1985., 27-28.; Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, II, 422-430., 436-437. Zagrebački je komes funkcionirao kao zakupnik, to jest sabirač daća, odnosno poreza grada Zagreba. Usporedi: Z. Herkov, *Građa za financijsko pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske*, I, 205.; II, 43. Pojedini upravitelji imali su doista široke ovlasti i prava, koja su se povremeno preklapala s pravima i ovlastima kraljeva palatina. Pravi primjer tomu pokazuje komes Opatije Topusko. Usporedi ovaj rad str. 43-44., zajedno s pripadajućim bilješkama. Raspadom kraljevskih županija na području srednjovjekovne Slavonije, zajedno sa zemljom, i pojedina prava prelaze iz kraljevskih, odnosno hercegskih ruku u ruke pojedinih svjetovnih i crkvenih gospodara. Klaić („Hrvatsko kraljevstvo u XV. Stoljeću“, *VHAD*, nov. ser., VIII, 1906., 9-19., 16-17.) definira svjetovne „knežije“, ili „grofovije“ kao upravne oblasti, kojima su gospodarili nasljedni knezovi. Plemićki komitati definiraju se kao samoupravne jedinice, uglavnom sačinjene od plemića, zvanih *servientes regis*. Oni su na području Ugarske i Slavonije od 1230. godine postupno zamijenile starije kraljevske županije. Svakom je upravljao špan (*ispán*), njegov zamjenik (*alispán*) i lokalni magistrat. Usporedi: *The Laws of the medieval Kingdom of Hungary*, vol. 5 (*the Customary Law of the Renowned Kingdom of Hungary: A Work in the Three Parts Rendered by Stephen Werböczy (the "Tripartitum")*), edd. János M. Bak, Péter Banyó and Martyn Rady, Charles Schlacks, Jr. Publisher, Idyllwild CA Department of Medieval Studies, Central European University, Budapest, 2005., 445.; Martyn Rady, *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*, Library of the CEU (Central European University), Budapest, 2000., 19-22., 27-36., 39-44., 49-53. Opatov *comes curialis* dobio je prava, koja je imao i kraljev, odnosno hercegov *comes*. Ančić (M. Ančić, "Vlastelinstvo hrvatskoga hercega u Gorskoj županiji (13. st.)", 232.) je pretpostavio da je on vršio ulogu upravitelja posjeda, koji je po potrebama crkve nastupao kao opatov, odnosno županov zamjenik u slučajevima kada se sudilo podložnicima. Kmetovi su ga pak bili dužni uzdržavati kroz posebnu službu u izvoru označenu kao *servicium comitis curialis*. Nadalje zaključuje da je staroslavenski, ili starohrvatski ekvivalent pojmu *comes curialis* bio "dvornik", koji se kao titula javlja još za dinastije

biskupove knežije nalazili su se biskupovi posjedi (*terrae, possessiones, predia*) organizirani oko biskupova sjedišta, odnosno kurije s biskupskom palačom (*fundo curie condam domus episcopalis*) i novoga naselja po principu drugih već postojećih biskupovih komitata na tlu Zagrebačke Biskupije (Ivanić).²⁴³ Već smo ranije rekli da je po sv. Klementu, odnosno crkvi sv. Klementa nazvana povijesna Klimna Gora, kao stariji naziv za područje na kojemu je u 16. stoljeću izgrađena kula Klinac (sv. Klement i brdo na kojemu se crkva nalazila=Clemengora=Klimna Gora=južni obronci Cepeliša ispod Hrastovice).²⁴⁴ Na području komitata Gore u 13. i početkom 14. stoljeća spominju se najmanje dva, a vjerojatno tri, ili četiri biskupska posjeda od kojih su najstariji posjedi oko crkve sv. Klementa, koja se nalazila na istoimenom brdu (*mons st. Clementis=Klemengora*), zatim obližnje Podgorje, a kao pitanje postavljamo i mogućnost postojanja odvojenoga posjeda Gore kod sv. Klementa, unutar kojega je, ili pak zasebno, formiran i hrastovički posjed.²⁴⁵ Posjed Podgorje (*terra Podogoria, villa Podogoria*), s istoimenim naseljem, koji se u ispravi iz 1301. godine također spominje u biskupskom komitatu, a položaj mu je određen crkvom sv. Klementa (*apud sanctum Clementem*) prometnicom je bio povezan s naseljem sv. Klementa na istoimenom brdu.²⁴⁶ U ispravi su točno opisane međe toga posjeda, a početna točka nalazila se zapadno pod brdom sv. Klementa, to jest pod brdom na kojemu se nalazila crkva sv. Klementa i to kod ugla

Trpimirovića. Također, naglašava da to vjerojatno nije bio običan dvornik, jer je, kako mu se čini, na jednom posjedu kasnije bivalo i više dužnosnika s istom funkcijom.

²⁴³ CD, VIII, 7.

²⁴⁴ *Clemengora* se kao naziv za Klinačke strane i južni dio gorja Cepeliš koristio još krajem 14. stoljeća. CD, XVI, 287. O kuli Klinac, za koju se pretpostavlja da ju je izgradio zagrebački biskup prema sredini 16. stoljeća više u: M. Kruhek, Z. Horvat, "Utvrde Banske krajine od Karlovca do Siska", 180.; Z. Horvat, "Kašteli na sjevernim obroncima Zrinske Gore u obrani od turaka", 100-101. Oko starosti samoga klinačkoga područja govore i novi arheološki nalazi, koji upućuju na srednjovjekovnu provenijenciju lokaliteta Klinac. Naime, u samu kulu iz 16. stoljeća ugrađena je srednjovjekovna drvena greda s neke obližnje starije građevine (11-12.st.) što potvrđuje naseljenost Klimne Gore u srednjemu vijeku. Lokalitet je 2009. godine istražio Zoran Čučković. <http://arheonaut.wordpress.com/2010/10/19/arheolosko-istrazivanje-banije-2009-klinac/>

²⁴⁵ CD, VIII, 8-9. Gunjača („Meta S. Ladislai regis“, 424-426.) pravilno vezuje crkvu sv. Klementa uz istoimeno brdo. No locira ju južnije i brdo izjednačava s posjedom Gora kod sv. Klementa, dok kuriju smješta u Podgorje. Iz djela opisa međa posjeda Podgorje koji glasi: „*Prima meta incipit sub monte sancti Clementis a parte occidentis in fundo curie condam domus episcopalis iuxta nemus et terram servorum.....inde ascendens ad montem venit ad duas congeries lapidum succesive, que sunt circa domos et dicuntur gromacha, inde ad arborem byk, iuxta quam sunt dues arbores tul, exinde reflectitur ad occidentem ad unum angulum ecclesie sancti Clementis, de cuius angulo venit ad viam, per quam eundo parum reflectitur de ipsa via directe ad septemtrionem ad arborem nucis cruce signatam, que est in margine vallis Radesa, inde descendit per viam, que itur de sancto Clemente in Podogoria versus orientem et descendo ad planiciem in radice montis eiusdem tendit in sinistrum ad aquilonem et pervenit ad eundem fundum, que est prior meta,..*“ vidi se da je biskupska kurija, zajedno s novim naseljem, koje smo već prije spominjali (*nova villa nostra apud sanctum Clementem in Gora* iz 1255.) bila smještena podno brda sv. Klementa, na kojemu se nalazila istoimena crkva i nešto dalje od nje drugo naselje opkoljeno kamenim zidom, ili "gromačom". Također, ne bih rekla da je kurija pripadala naselju Podgorje, koje se izdvojeno spominje, dok međe dopiru do temelja kurije, što ne znači da je i kurija bila uključena u posjed. Stoga bih odvojila posjed Klemengoru (sv. Klement), Podgorje i novo biskupsko naselje u sjevernijem biskupskom posjedu (najvjerojatnije Gora), kojemu je vjerojatno pripadala i navedena kurija.

²⁴⁶ CD, VIII, 8.

biskupske kurije. Otamo se posjed širio na istok do rječice Budičine i do prometnice koja vodi od slobodne varoši *de Zeredahel* (blinjske Sredice) do Blinje. Od ceste međe posjeda su se prostirale dalje na istok uz opatijski Vinodol, a potom su se vraćale na zapad do brda sv. Klementa i jednoga ugla crkve sv. Klementa, nakon čega se međa spuštala do neke doline i ponovno do biskupske kurije. Pritom je, izgleda, neko brdo (brdo sv. Klementa?), ostalo u rukama Petra, vjerojatno drugoga biskupova predijala, dok je nizina s čistom zemljom došla u ruke magistra Jurja. Ta isprava definitivno potvrđuje prostiranje biskupskoga komitata do današnje Donje Budičine (Podgorje).²⁴⁷

Ta nam isprava iz 1301. godine mnogo govori i višestruko nam je važna. Naime, uz lokaciju dviju crkava i župa na području biskupske Gore ona nam pomaže i u određivanju međa biskupova komitata, a govori i o njegovoj organizaciji. Zasad bismo mogli zaključiti da je biskup već vrlo rano nakon što je došao u posjed jednoga dijela nekadašnje Gorske županije na tom području radi lakšega upravljanja posjedima i sakupljanja prihoda navedeno područje organizirao oko svoje kuće izgrađivši novo upravno središte (*nova villa*), odvojeno od templarskih posjeda u Gori, posjeda Opatije Topusko i sisačkih kaptolskih posjeda. Biskup je upravu na području komitata dodijelio svojem komesu, kojemu je, uz nadzor nad posjedima i sudbenu jurisdikciju, najvažnija uloga vjerojatno bila sakupljanje biskupskih prihoda, što pokazuju slični primjeri organizacije kaptolskih posjeda u Sisku, odnosno kaptolskoga sisačkoga komesa. Također, izgleda da su na mjesto komesa postavljeni lokalni stanovnici, uglavnom jobagioni, koji su u ulozi biskupskih predijala uživali biskupske zemlje, s kojih su pak bili dužni podavanja i zalazninu. To potvrđuje podatak o komesu Bodinu, koji je na tlu komitata uživao već navedeni posjed Podgorje kod sv. Klementa.²⁴⁸ Taj se predijalni posjed očito nalazio na plodnomu i obradivom području kako stoji iz isprave. Naime, uz posjed biskupov je komes uživao i vinograde, oranice, šume, mlinove, livade i gajeve.²⁴⁹

Prethodno razmatranje potvrđuje već ranije postavljenu tezu o tome da je područje pod nazivom Gora (*de Gora*) obuhvaćalo mnogo širi opseg od bliže okolice današnjega mjesta Gora, da se na tom području nalazilo više posjednika i upravnih područja, te da su lokacije četiriju crkava u Gori ipak najvjerojatnije odvojene i međusobno udaljene jedna od druge. Još

²⁴⁷ CD, VIII, 8-9. Potok Budičina, koji potvrđuje lokaciju posjeda Podgorje i danas protiče na području Donje Budičine. Posjed Podgorje prvi je analizirao Stjepan Gunjača („*Meta S. Ladislai regis*“, 423-426.), koji ga je smjestio dosta južnije od Klinca i ispod Čuntića, dok je na istoku bez greške locirao među kod potoka Budičine (pritok Petrinjčice).

²⁴⁸ Komes se spominje u ispravi o zamjeni posjeda Podgorje u: CD, VIII, 7. O pravima i ulozi kaptolskoga komesa u Sisku vidi ovaj tekst iduće poglavlje.

²⁴⁹ CD, VIII, 8. Usporedi: M. Ančić, *Vlastelinstvo hrvatskog hercega u Gorskoj županiji* (13. st.), 217.

jedna, nešto mlađa isprava iz 1382. godine puno nam može reći o biskupovu posjedu, njegovim granicama, ali i o lokaciji crkve sv. Klementa, odnosno biskupova posjeda Klemengora i Gora kod sv. Klementa. Naime riječ je o reambulaciji posjeda Petrinje u vlasništvu Jurja Zudara.²⁵⁰ Prema opisanim međama Juraj Zudar nalazio se u posjedu Čuntića i pripao mu je dio petrinjskoga teritorija južnije od Čuntića. No ono što je nama važno jest podatak da je isti Jurjev posjed graničio s biskupovim zemljama sjeverno i jugoistočno od Čuntića. Sjeverno i sjeveroistočno spominje se biskupov posjed Klemengora, a više na jugoistok biskupski Vinodol, koji se nadovezuje na Klemengoru.²⁵¹ To bi u potpunosti odgovaralo Klimnoj Gori.

Kako se početkom 14. stoljeća po prvi put biskupov komitat javlja, tako ubrzo o njemu više nemamo spomena. Već je krajem 13. stoljeća na području komitata izgrađena i jedna od najvažnijih biskupskih utvrda na području Biskupije-**Hrastovica**. Područje arhidakonata Gora funkcioniralo je kao veliki desetinski kotar (*cultellus*) u kojemu se sakupljala desetina i s hrastovičkog područja, s tim da je desetina od Hrastovice odmah i u cijelosti izdvajana za biskupa.²⁵² U ispravi iz 1326. godine prema svjedočenju biskupa Ladislava de Kobol on je sam od Pape Ivana XXII. (1326.-1334.) zatražio da mu se vrati hrastovička desetina, zajedno s biskupijskim hrastovičkim utverdama, koje su u međuvremenu došle u ruke Babonića. Taj se sudbeni proces odvijao u vrijeme kralja Karla Roberta (1301.-1342.) i riješen je u korist Biskupije, odnosno biskupa.²⁵³ Izgleda da je u doba biskupa Kobola situacija s desetinom na gorskom području već uređena, jer se u kaptolskim statutima hrastovička desetina već spominje u pripadnosti biskupa. Područje pak, koje su kontrolirale hrastovičke utvrde, pokrivalo je cjelokupno područje komitata. No one se u dokumentu iz 1326. godine ne spominju kao vlasništvo biskupa, već Biskupije.²⁵⁴ Ipak, možemo pretpostaviti da je s porastom važnosti hrastovičkih utvrda, zapravo i upravni centar iz biskupskoga novoga naselja (sv. Petar Taborište, Novigrad?) na neki način prenesen sjevernije u Hrastovicu.

Opseg hrastovičkog upravnoga područja pokazuju neki posjedi, koji su se nalazili južno i jugoistočno od hrastovičkih utvrda, a dosežali su sve do vinodolskoga područja na

²⁵⁰ CD, XVI, 286.

²⁵¹ CD, XVI, 287.

²⁵² " ...in decimatione cultelli domini episcopi de Gora..." MEZ, II, 74. Oko pojma *cultellus* usporedi: Zlatko Herkov, *Građa za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske*, I, Zagreb, 1956., 229.

²⁵³ CD, IX, 320. Ispravu u kojoj se po prvi put izričito spominju dvije hrastovičke utvrde spominju M. Kruhek i Z. Horvat u: "Utvrde Banske krajine od Karlovca do Siska", 177. Usporedi: M. Kruhek, "Gora i Hrastovica-najstarije feudalne utvrde i obrambene predstraže sisačkog pokuplja", 123.

²⁵⁴ CD, IX, 320.

jugoistoku i posjeda Opatije Topusko na jugu i jugozapadu. Među tim posjedima već se 1335. godine spominju posjedi po imenu Peek (Pecki) i Berezd (Brest pokupski?), koji su se prema svjedočenju kralja Karla nalazili na području Zagrebačke županije preko Drave. Spomenute je opatijske posjede prethodno uživao zagrebački biskup, no oni su do izdavanja isprave, već neko vrijeme bili okupirani. Od koga ne znamo. Njih je na biskupovu molbu kralj Karlo, zajedno s Vinodolom, ponovno darovao u ruke zagrebačkog biskupa i zagrebačke crkve te naredio banu Mikiću da ih štiti. Također, u istoj ispravi kralj je naglasio da su spomenuti posjedi bili važni za održavanje i opskrbu obiju biskupskih hrastovičkih utvrda.²⁵⁵ Na račun prethodnog podatka rekla bih da je područje pod upravom hrastovičkih utvrda pokrivalo i jedan dio posjeda, koji su se nalazili u vlasništvu drugih posjednika, odnosno Opatije Topusko. Stoga doista govorimo samo o upravi, a ne o potpunom vlasništvu, jer je nad posjedima Pecki i Berezd biskup najvjerojatnije imao samo pravo uživanja (*dominium utile*). Zanimljiv je i podatak iz isprave prema kojemu se u vlasništvu Zagrebačke crkve i biskupa nalazilo više posjeda po imenu Vinodol. Naime, u navedenoj ispravi spominje se Vinodol kao posjed Biskupije, odnosno kaptola i još jedan kupljeni Vinodol, kojega je već prije za sebe kupio biskup Ladislav.²⁵⁶ Isprava o kupnji posjeda Vinodol sačuvana je, a govori o tome da je zagrebački biskup Ladislav de Kobol za sebe kupio jedan dio posjeda Vinodol 22. lipnja 1334. godine od magistra Nikole i Petra, sinova magistra Stjepana, sina Šimuna *de Darow* za ukupno šezdeset maraka dobrih denara zagrebačkih i pet pensa. Iz iste isprave doznajemo da je Vinodol graničio s hrastovičkim područjem, odnosno da se nalazio pred njim.²⁵⁷

O važnosti biskupova hrastovičkog posjeda govore već ranije navedeni desetinski prihodi. Iako je naime prepozit s područja arhiđakonata imao pravo na desetinsku četvrtinu, biskup je, kako je navedeno u kaptolskim statutarnim odredbama, na područja Hrastovice imao pravo da mu se prvomu izdvoji cjelokupna desetina od 400 snopova žita i isto toliko kablova vina.²⁵⁸ U prilog važnosti same lokacije i biskupskoga središta svjedoči podatak da su u vrijeme popisivanja Statuta na području Hrastovice već bile izgrađene barem dvije utvrde u vlasništvu Zagrebačke biskupije, odnosno biskupa. Hrastovičke utvrde ponovno se spominju u množini 1335. godine ²⁵⁹, a znamo iz postojećih materijalnih ostataka da su se na lokaciji

²⁵⁵ CD, X, 243-244.

²⁵⁶ CD, X, 243.

²⁵⁷ "...*quandam possessionem eorum in ultrazavanis partibus prope Harastouicham sitam,*..." CD, X, 172-173.

²⁵⁸ MEZ, II, 74.

²⁵⁹ "...*quia nos ipsas domino episcopo pro sustentacione et conservacione suorum castrorum de Harastrica(!) commisimus conservandas;*..." CD, X, 244.

Gradina kod današnje Hrastovice nalazile dvije zidom objedinjene utvrde i podgrađe.²⁶⁰ Hrastovičke utvrde, to jest biskupovi kaštelani, spominju se i 1360. godine u procesu protiv Ladislava Tuteuševa, feudalnog gospodara Blinje, u kojemu su isti, zajedno s biskupom i kaptolskim sisačkim oficijalom, te biskupskim i kaptolskim jobagionima, optuženi za napad na Tuteuševe posjede, rušenje njegove kurije i otimanje imovine. Tada se na strani kaštelana i kaptola, zajedno sa slobodnim Petrinjcima, Brnjeuščanima, i lokalnim plemstvom, spominje i okupljena vojska, koju predvode vitezovi na konjima noseći dvije zastave (dva banderija), za kojima koračaju pješaci.²⁶¹ Iako ovaj podatak ne govori direktno o vojnoj snazi samih utvrda, jer je navedena vojna snaga uključivala i okolno podložno stanovništvo, ona potvrđuje da je biskup i prije prvih osmanlijskih prodora u svrhu rješavanja nekih većih lokalnih sukoba na hrastovičkom području mogao okupiti i manju vojsku. Također, ovaj sukob svjedoči i o zajedničkoj suradnji Biskupa i Kaptola.²⁶² Na neki način mogli bismo reći zajedničkoj obrani Biskupijskih posjeda. Mnogi se zapravo ne bi složili sa mnom kad kažem da je ovaj dokumenat o paležu svjedočanstvo nekakve obrane. No u odnosu na Tuteuševe, koji su već pola stoljeća prije navedenog sukoba zlorabili svoju moć i utjecaj, te okupirali, otimali i uopće loše gospodarili rubnim posjedima Biskupije, Kaptola i Opatije Topusko, crkva je na neki način morala zaustaviti daljnju zlouporabu vlastelinske moći.

Mladen Ančić rekonstruirao je uspon na vlast Ladislava Tuteuševa i njegova roda. Naime, Ladislavov je otac, sin nekoga Emerika iz Bečeja još 1333. godine zamjenom dobio kraljevski posjed Moysa u baranjskoj županiji. Taj isti već se 1344. godine spominje u ulozi magistra kraljevih ključara, boršovskoga župana i kaštelana Leve i staroga Budima. Zahvaljujući dobrim odnosima s kraljem, ovaj mu je darovnicama dodijelio tri posjeda na blinjskom području. Također, ti su posjedi do 1352. godine bili izuzeti ispod sudbene ovlasti bana Slavonije.²⁶³ Njegov sin Ladislav spominje se 1355. godine kao komes Blinje.²⁶⁴ Ladislav se često sukobljavao sa svojim susjedima. Među sukobljenim stranama prilikom čestih parnica, koje su nasljedili i Ladislavovi sinovi, spominju se Opatija Topusko, već prije

²⁶⁰ Usporedi: Zorislav Horvat, "Hrazthowicza", *Vijesti muzealaca i konzervatora*, 1, 1972., Zagreb, 3-8.; M. Kruhek, Z. Horvat, "Utvrde Banske krajine od Karlovca do Siska", 177-179.; Zorislav Horvat, "Hrastovica kraj Petrinje", *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 15-16, 1998-1999., 91-100.; Isti, "Kašteli na sjevernim obroncima Zrinske Gore u obrani od turaka", 93-94.

²⁶¹ CD, XIII, 2.

²⁶² Više o sukobu vidi u idućem poglavlju o Kaptolskim posjedima.

²⁶³ Mladen Ančić, "Cistercitska opatija u Topuskom do pretvaranja u komendu", *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 27, 1994., 29-42., 36-37.

²⁶⁴ CD, XII, 66-67. Usporedi: M. Ančić, "Cistercitska opatija u Topuskom do pretvaranja u komendu", 37.

navedeni kaptolski sisački oficijali, i još neki njegovi plemeniti susjedi.²⁶⁵ Budući da se na strani Ladislava nalazio i sam kralj, kojega je ovaj pratio 1371. godine u pohodu na Dalmaciju, iz istoga razloga sva su mu ročišta kraljevskom odredbom do daljnjega bila odgođena.²⁶⁶

Osamdesetih godina 14. stoljeća i gospodar Čuntića Juraj Zudar proširio je svoje posjede na jedan dio Petrinje sve do biskupskih posjeda Klemengore i Vinodola.²⁶⁷ On je od kralja negdje u okolici Petrinje, za zasluge u službi kraljevskoga povjerenika i viteza, dobio još i posjed po imenu *Matricha* (Mokrice kod Petrinje) za koji se kaže da se nekad nalazio na području Gorske županije, a tad na području Zagrebačke. Naime, 1366. godine po kraljevu izaslaniku Juraj je, zajedno sa svojom braćom Petrom, Stjepanom, Mihovilom, Šimunom i Emerikom, uveden u posjed Mokrica, zajedno s još nekim posjedima, koji su mu bili pridruženi. Među njima spominju se posjedi Lakuć (Bručina), Budrovec i Gradac. Budući da je riječ o posjedima u okolici Maloga i Velikoga Graca pretpostavljam da su Zudari zapravo dobili dio posjeda, koji su u 15. i 16. stoljeću tvorili tako-zvano Petrinjsko-Gradačko vlastelinstvo.²⁶⁸ Te je iste posjede, uz Petrinju, Knezovljane (*Kenezapolia*), Bručinu, i Brnjeušku, kasniji ban Petar Zudar, zajedno sa svojom braćom, dao 1370. godine sinovima bana Mikića u zamjenu za neka ugarska imanja. Među navedenim posjedima, koji su cjeloviti, ili pak u dijelovima, spominju se još i neke utvrde i sela koja ih okružuju. No tu se spominju i crkve.²⁶⁹ Zudari su se u međuvremenu preko Čuntića uspjeli proširiti i na područje Hrastovičkih utvrda. Naime, kralj Žigmund (1387.-1437.) stao je na stranu Zudara i 1387. godine dao je braći Zudar; Jurju, Nikoli i Benediktu, sinovima magistra Stjepana, kao svojevrsnu odštetu, obje hrastovičke utvrde (*quedam duo castra uniformiter Hraztouiicha apellata*) dok im se ne namiri nekakva šteta koju su im učinile kraljica Marija i Elizabeta.²⁷⁰ Zudari se 1387. godine navode kao kraljevi povjerenici, a s utverdama su dobili i cjelokupno područje pod njihovom jurisdikcijom, odnosno sva prava i sve pripadnosti; zemlje, naselja, tribute, livade, šume, vinograde, vode s prijelazima i svim prihodima, mlinove u okvirima starih međa, dok svim njihovim posjednicima, kao i do tad, kao dug ostaje zalaznina.²⁷¹

²⁶⁵ CD, XII, 266., 313.; XIII, 2; XV, 161-162., 207-208., 253-254., 281-282., 316-317., 374., 412-413.; XVI, 124-125.; XVII, 442-443.; XVIII, 442, 445-453. Usporedi: M. Ančić, "Cistercitska opatija u Topuskom do pretvaranja u komendu", 37-38.

²⁶⁶ CD, XIV, 313-314. M. Ančić, "Cistercitska opatija u Topuskom do pretvaranja u komendu", 38.

²⁶⁷ CD, XVI, 286.

²⁶⁸ CD, XIII, 589.

²⁶⁹ CD, XIV, 235.

²⁷⁰ CD, XVII, 112-113.

²⁷¹ CD, XVII, 113.

Biskupi su, kako stoji iz nešto mlađih isprava, ponovno došli u vlast nad utverdama. No situacija u odnosu na dvor i lokalno plemstvo, koje su pomagali kralj i kraljica, i dalje nije svijetla. Naime, poput svojih prethodnika, i biskup je Eberhard Alben (1397.-1406.) morao nastaviti parnice s feudalnim gospodarima Blinje-Tuteuševima, koje cijelo vrijeme pomažu ugarski vladari. Prema podacima iz isprave od 8. studenog 1399. godine Ladislavove parnice došle su i na kraljevski sud. Kralj Žigmund naredio je Lovri Susedgradskom da ispita nasilja koja su učinili biskupovi ljudi i kmetovi prema Ladislavu, sinu prije spominjanog Ladislava Tuteuševa iz Bačkog Monoštora.²⁷² On se svojemu povjereniku Lovri obratio s ciljem da se ispita uloga biskupovih hrastovičkih kaštelana Petra *de Chook* i Nikole, sina Ladislavova za nasilja učinjena nad Tuteuševim familjarima, jobagionima i predijalima na području Blinje.²⁷³

U 15. stoljeću Hrastovica i hrastovičke utvrde bile su jedan od najvažnijih središta zbivanja, uglavnom vezanih uz obranu granica Hrvatskoga kraljevstva, ali i uprave udaljenim područjem Biskupije i arhiđakonata Gora. Govoreći o upravi rekla bih da se jedna od većih promjena na upravnoj razini dogodila u drugoj polovici 14. odnosno početkom 15. stoljeća, vezano uz sam naziv upravnih područja. No izgleda da se promjena u nazivlju nije u većoj mjeri odrazila na samu posjedovnu strukturu i način upravljanja, već uglavnom na naziv pojedinih upravnih, odnosno posjedovnih područja, koji se općenito mijenja na području Ugarske, Slavonije i Hrvatske u skladu s vremenom u kojemu se javlja. Naime, na hrastovičkom i sisačkom području, umjesto komitata, javljaju se provincije. Druge biskupske provincije funkcionirale su u Čazmi, Ivaniću i Dubravi. Biskupskom hrastovičkom provincijom upravljao je vojvoda (*vayvoda de provincia castris nostri Hrazthovicha*).²⁷⁴ Te su provincije zapravo najvjerojatnije pokrivale isto područje kao i biskupski komitati u 14. stoljeću što se istoznačno i navodi (*provinciarum seu comitatum*).²⁷⁵ S tim da je tad nešto veću važnost imala strateška pozicija i obrana. Hrastovica je kao sjedište provincije obuhvaćala područje pod upravom biskupske utvrde, a biskupi su širili njezino područje darujući vojvodama posjede na Kupi i povezujući time biskupske posjede s onima sisačkoga kaptola i biskupije preko Kupe. Hrastovički vojvoda Hreba, sin Ivanov, zajedno je sa svojim nećacima Jurjem, sinom Nikolinim i Valentinom, sinom Jurja 1396. godine, u vrijeme biskupa Ivana Šipuškog (1394.-1398.), dobio potvrdu za posjed Gornji Brest na Kupi. Taj mu

²⁷² CD, XVIII, 501.

²⁷³ CD, XVIII, 501-502.

²⁷⁴ MEZ, V, 71.

je posjed u ime biskupa darovao biskupov namjesnik varnski biskup Ladislav. Potvrda je izdana na saboru u Čazmi pred svim predijalcima biskupskih provincija, odnosno komitata Ivanića, Čazme i Dubrave.²⁷⁶ Zanimljivo je pritom spomenuti da se tad Hreba navodi kao vojvoda hrastovičkoga podgrađa (*wayvoda de sub castro Hrazthovicha*) što nas navodi na pomisao da je i ono već tad bilo utvrđeno i da se nalazilo u sklopu dviju već postojećih utvrda koje, zajedno s podgrađem najvjerojatnije funkcioniraju kao jedan upravni centar (iz istog se razloga vjerojatno u mlađim ispravama spominje samo jedan kastrum Hrastovica).²⁷⁷ S druge strane možda se na taj način naglašava i sjedište vojvode, koji je za razliku od kaštelana boravio u podgrađu. Naime, u istoj ispravi dalje u tekstu navodi se da predij Brest pripada hrastovičkom kastrumu, što znači da uz podgrađe još uvijek postoji i utvrda, barem jedna, ili pak vjerojatnije dvije objedinjene, što potvrđuje i spomen kaštelana.²⁷⁸

Posjed Gornji Brest biskupu je vjerojatno bio dosta važan, a njegovo posjedovanje stalno je iznova trebalo potvrđivati. Već je biskup Eberhard 1398. godine Hrebi, koji se tad spominje kao general (*generalem*) i provincijalni vojvoda, izdao potvrdu za Gornji Brest. Biskup Eberhard 1411. godine i Hrebinom je bratu Martinu Mikočeviću, kojega zajedno s Hrebom naziva svojim vjernim (*fideles*), darovao predij, koji se zajednički zove dvije Gorice (Mala Gorica? na Kupi), Gorički se predij, zajedno sa svim pripadnostima i korisnostima, nalazio pod upravom hrastovičke utvrde.²⁷⁹ Biskup je već 1414. godine na skupštini biskupskih predijala u Čazmi za navedene predije morao Martinu izdati potvrdu, što znači da se na hrastovičkom području opet osjeća nesigurnost.²⁸⁰ Oba predija ulazila su u općinsko gradsko područje (*districtus de Hrasthowycza*).²⁸¹ Biskup Ivan de Alben (1421.-1433.) također je Hrebi i njegovim nećacima na jednom od biskupskih sinoda održanom u Dubravi 8. svibnja 1423. godine izdao potvrdu za spomenuti predij.²⁸²

Upotreba termina distrikt za hrastovičko područje potvrđuje tezu Vjekoslava Klaića o unutarnjoj podjeli pojedinih svjetovnih komitata, odnosno provincija (u našem slučaju i crkvenih) unutar kojih su se nalazila i manja upravna područja s naglaskom na njihov gradski,

²⁷⁵ Biskupske provincije navode se poimenice pod tim nazivom već 1396. godine u: MEZ, V, 16. Godine 1396. - 1411. u ulozu vojvode biskupa Eberharda spominje se Hreba Mikočević. MEZ, V, 16, 71, 369.

²⁷⁶ MEZ, V, 17, 71-72.

²⁷⁷ MEZ, V, 16, 71, 369.

²⁷⁸ "... ad dictum castrum Hrazthovicha spectans,.....serviciis dicti Hreba, quibus idem se semper episcopis ipsius ecclesie et castellanis predictorum castrorum pronum exhibebat..." MEZ, V, 17.

²⁷⁹ MEZ, V, 369. Utvrde se spominju u jednini što vjerojatno znači već prije naglašeno jedinstvo, odnosno utvrde koje zajednički funkcioniraju kao jedna.

²⁸⁰ MEZ, V, 443-444.

²⁸¹ MEZ, V, 443.

ali i obrambeni karakter.²⁸³ Budući da su se spomenuti prediji nalazili na Kupi uz samu granicu s kaptolskom sisačkom provincijom, područje hrastovičkoga distrikta bilo je dosta prostrano. Stoga možemo reći da je uloga provincije, okupljena oko hrastovičkih utvrda, uz upravu i nadzor nad biskupskim posjedima, bila još i vojna i obrambena.

Utverdama u Hrastovici i podređenim stanovništvom upravljali su biskupovi kaštelani i vicekaštelani, koji su također imali svoje predije na hrastovičkom području. Na biskupskom se posjedu i dalje spominju brojni predijalni posjedi, na kojima su obitavali biskupovi jobagioni i drugo stanovništvo. No učestali sukobi i povremena samovolja biskupovih kaštelana i oficijala zahtijevali su i intervenciju samoga biskupa. On je u tom slučaju na svojim posjedima, u ulozi vlastelina, imao pravo suditi i u svjetovnim stvarima, a ujedno je zastupao i prava lokalnoga stanovništva. Tako je na primjer tijekom svojega boravka u Hrastovici 3. kolovoza 1413. godine zagrebački biskup Eberhard Alben rješavao spor koji su pokrenuli biskupovi jobagioni iz Ivanića tražeći svoja prava na korištenje šume u mjestu Zelkovo (*Selkovo*), a koja su im uskratili hrastovički činovnici.²⁸⁴ Zelkovo je pripadalo biskupskoj provinciji u Ivaniću i posjedu pod nazivom Obrovo, koji se nalazio unutar međa biskupske provincije otoka Ivanića. Da bi se spor što prije riješio na teren je poslan biskupov prokurator i ponovo su utvrđene granice šume, koja se nalazila blizu rijeke Lonje, točnije kod prijelaza preko rijeke do utoka potoka Črneca, a širila se na zapad prema potoku Dubravšak.²⁸⁵ Važnost ovoga dokumenta jest i u tome što pokazuje doseg uprave hrastovičkih utvrda, odnosno određuje područje Gorskog arhiđakonata na sjeveroistoku.

Izgleda da je biskup Eberhard općenito imao dosta posla na području svojih gradova i provincija, na kojima su upravitelji provodili svoju volju, često na štetu lokalnoga stanovništva i biskupa samoga. Krčelić spominje da je već 1416. godine biskup pokušao urediti odnose i obuzdati svoje upravitelje i službenike. Naime, pred biskupa su došli svi građani i kmetovi njegovih triju gradova, odnosno provincija Čazme, Dubrave i Ivanića i potužili se na ključare i upravitelje biskupskih kurija, koji su na račun marturine tijekom nekoliko godina uz svaka kola sijena utjerivali još i po jedna kola drva. Također, pri preuzimanju žita i zobi, koji pripadaju biskupu nanosili su im veliku štetu neispravnim i većim vedrima, uzimajući još i višak koji pada iz njih. Biskup je stoga ukinuo te nove i

²⁸² MEZ, VI, 117-118.

²⁸³ V. Klaić, "Hrvatsko kraljevstvo u XV. Stoljeću", 16-17.

²⁸⁴ MEZ, V, 416-418. Krčelić (*Povijest stolne crkve zagrebačke*, 182.) spominje još neke isprave koje je biskup Eberhard izdao u Hrastovici.

²⁸⁵ MEZ, V, 417.

nezakonite običaje, i ujedno utvrdio način na koji se prihodi ubuduće trebaju sakupljati. Također, dodao je da su novopostavljeni vojvode i španovi uredili da poslužitelj, peharnik, konjušnik, blagajnik, kuhari, službenici i kočijaši primaju, traže i utjeruju još i neki komad platna što je također poništio. Uz to građanima i podanicima otoka Ivanića dopustio je sakupljanje žira za žirenje svinja, kako bi omogućio povećanje desetinskih prihoda od svinja.²⁸⁶ Iako biskupove odluke vezane uz Ivanić, Čazmu i Dubravu nužno ne govore o situaciji na hrastovičkom području, one potvrđuju samovolju pojedinih upravitelja, što smo uostalom vidjeli i na primjeru hrastovičkih kaštelana. Također, iz njih se vidi koja su to bila podavanja biskupskih podanika i na koji je način sakupljan prihod u pojedinim provincijama.

Kupoprodaja zemljišnoga posjeda također se odvijala pred biskupom, koji je morao odobriti svaku transakciju. Primjer tomu pokazuje isprava biskupa Eberharda iz 1419. godine u kojoj biskup svom predijalcu Matiji, sinu Petrovom iz Kerlovca (*Kerlewch*) odobrava prodaju polovice predija Kerlovec, kojega je ovaj uživao po nasljednom pravu. Predij, koji se nalazio pod upravom hrastovičkih utvrda (u množini) prodan je, zajedno sa svim pripadnostima i korisnostima, hrastovičkomu vicekaštelanu mađaru Emeriku, sinu Ivanovom *de Nesethe* iz Trenčina (*comitatus Trinchyensis*) za ukupno osam zlatnih florena.²⁸⁷ Na žalost toponim Kerlovec danas je teško ubicirati i pod tim nazivom danas nam nije poznat. Ne vjerujem da je riječ o Kraljevcu, koji se nalazio podno Čuntića jer se on vjerojatno, kao i Čuntić, nalazio u sklopu Petrinjsko-Gradačkog vlastelinstva. Ni lokacija koju daje Heller u blizini Peščenice ne čini mi se vjerojatnom.²⁸⁸

U Hrastovici se 1. srpnja 1443. godine nalazio i ban Dalmacije, Hrvatske i Slavonije i gubernator Zagrebačke biskupije Matko Talovac (1436.-1444.).²⁸⁹ On je u ime biskupa kao službeni upravitelj Biskupije naredio zagrebačkim županima da konačno riješe pitanje plaćanja desetine Zagrebačkom kaptolu i Goričkom arhiđakonu, koje su im s područja Goričkoga arhiđakonata dugovali pripadnici Klokočkoga plemstva.²⁹⁰ U njegovo vrijeme kaštelan hrastovičkih utvrda bio je Stjepan Farkašev iz Obreža. Uz bana, on je u ulozi njegova povjerenika (*fidelis*) već 1436. godine sudjelovao u suđenju građanima Gradeca, koji su od strane bana upućeni i na prvi oktavalni sud.²⁹¹

²⁸⁶ A. B. Krčelić, *Povijest stolne crkve zagrebačke*, 182-183.

²⁸⁷ MEZ, V, 563-564.

²⁸⁸ Heller (*Comitatus Zagradiensis*, 11/1, 164.) je predij locirao u blizinu Peščenice (Kerlevje).

²⁸⁹ MEZ, VII, 35-36.

²⁹⁰ MEZ, VII, 35.

²⁹¹ MEZ, VI, 460-462. Usporedi: A. B. Krčelić, *Povijest stolne crkve zagrebačke*, 208.

Povremeni prodori Osmanlija osjećaju se na području Biskupije, odnosno na rubnim opatijskim posjedima u Pounju, već potkraj 14. i početkom 15. stoljeća.²⁹² Za vladavine kralja Žigmunda napadi se nastavljaju, a biskup Ivan sudjelovao je i u financiranju kraljevih akcija protiv neprijatelja. Naime, Žigmund je Biskupiju uzeo pod svoju zaštitu, potvrdio joj starije povlastice za posjede i posjedovna prava od njegovih prethodnika Karla i Ludovika, dok je s druge strane Biskupija pomagala njegove pohode. Žigmund je u zamjenu za novac biskupu založio i utvrdu Veliki Kalnik, za koju je tražio da u slučaju potrebe ima pravo prvenstva na otkup.²⁹³ Za Matijaša Korvina (1458.-1490.) prodori Osmanlija već su učestali.

Zahvaljujući obrambenoj snazi hrastovičkih utvrda njihova je važnost u vrijeme biskupa Osvalda Tuza (1466.-1499.) naglo porasla. Naime, nakon pada Bosne 1463. godine Osmanlije nezaustavljivo prodiru na područje srednjovjekovne Slavonije. Godine 1465. odlučeno je da se krene u organizirani pohod na Turke, uz uvjet da plemići i drugi posjednici sami krenu u pohod i da na svakih dvadeset posjeda povedu jednog oružnika. Kralj Matijaš toga je tereta oslobodio samo Kaptol.²⁹⁴ Krčelić spominje kako su Osmanlije 1470. godine izvršili pljačkaški pohod na Zagreb, sjedište Biskupije, odakle su nastavili pljačku po Dalmaciji, Furlaniji i Štajerskoj. Tri godine iza toga opljačkali su i pogranične gradove u Ugarskoj.²⁹⁵

Uz sukobe s Osmanlijama i obranu Biskupije biskup Osvald brinuo se o redu u samoj Biskupiji, njezinim posjedima i pravima, a osobito o svojem pravu na desetinu. Godine 1481. kralj Matijaš uputio je nalog svim vjernicima, plemićima i posjednicima da uredno plaćaju desetinu biskupu prema starom običaju, na što su se mnogi odazvali.²⁹⁶ Desetina se osamdesetih godina sakupljala i na hrastovičkom području, a zahvaljujući sačuvanim desetinskim popisima možemo vidjeti i na koji je način funkcioniralo hrastovičko vlastelinstvo. Godine 1486. spominje se samo jedna, odnosno manja hrastovička utvrda, vjerojatno Donja? (*Hrasztowicza castellum minor*).²⁹⁷ Brigu o njezinom funkcioniranju, održavanju i plaći za vojnike vodio je biskup. Budući da su sačuvani podaci o ubiranju desetine, odnosno desetinski obračuni iz 1480., 1486. i 1489. godine, znamo da je hrastovičko područje tad funkcioniralo kao desetinski kotar (*cultellus*), odnosno područje na kojemu se

²⁹² MEZ, V, 172-173. Usporedi: A. Lukinović, *Kanonske vizitacije Zagrebačke nadbiskupije (I. Gorski arhidakonat)*, 19.

²⁹³ Usporedi: A. B. Krčelić, *Povijest stolne crkve zagrebačke*, 192.

²⁹⁴ Usporedi: A. B. Krčelić, *Povijest stolne crkve zagrebačke*, 211.

²⁹⁵ Usporedi: A. B. Krčelić, *Povijest stolne crkve Zagrebačke*, 213.

²⁹⁶ Usporedi: A. B. Krčelić, *Povijest stolne crkve Zagrebačke*, 214-215.

²⁹⁷ ACA, fasc. 30, doc. 2.

prikupljala desetina u naturi.²⁹⁸ Hrastovičko je područje bilo važno za trgovinu i gospodarstvo, što se vidi po dovozu vina za prodaju u drugim biskupskim provincijama, Čazmi, Ivaniću i Dubravi.²⁹⁹ Tu je vjerojatno najveću važnost imao biskupski posjed Vinodol, na kojemu se uzgajala vinova loza. Budući da su među arhivskim dokumentima sačuvani i rashodi, vidi se da je jedan dio novca, uz plaće za posadu utvrda, vjerojatno išao i na njihovo održavanje. Naime, u Hrastovici se spominju i neki radnici (*faber*).³⁰⁰ Devedesetih godina ponovno se spominje hrastovička utvrda.³⁰¹

Zadnja desetljeća 15. stoljeća i samo se hrastovičko područje našlo na udaru Osmanlija. Tome svjedoče podaci koje je zabilježio Istvanffy, a prokomentirao ih je i Krčelić. Naime, govoreći o pustošenju Osmanlija Istvanffy je spomenuo upade i paleže u kojima je stradao i Pavao Kanižaj (u literaturi povremeno Kinizi, Kviniž). No on, uz upade Osmanlija, svjedoči i o unutarnjim sukobima između biskupa Osvalda, Ivaniša Korvina i Pavla Kanižaja, koji su se najvjerojatnije razbuknuli radi nekih posjeda i gradova. Lokacija na kojoj se spominje pogibija Pavla Kanižaja trebala bi potvrditi stradavanje hrastovičkoga područja, jer se to naime dogodilo kod utvrde sv. Klementa, za koju Krčelić s pravom vjeruje da se nalazila u blizini Hrastovice.³⁰² Naime, riječ je o već prije spominjanoj Klimnoj Gori (Klimentovoj Gori) na kojoj je u 16. stoljeću izgrađena kula Klinac. To su uostalom utvrdili i autori bilježaka pri prijevodu Krčelićeva djela.³⁰³ Znači riječ je o već prije spominjanom sv. Klementu, koji je uz to što je bio sjedište župe, već pred kraj 15. stoljeća vjerojatno bio i važna utvrđena i strateška lokacija.

Potkraj stoljeća, opet se spominje samo jedna i to Donja hrastovička utvrda. To potvrđuje isprava iz 1499. godine, koja govori o ulozi hrastovičkoga kaštelana Ivana Keglevića. Stoga možemo pretpostaviti da je Gornja utvrda stradala, vjerojatno za nešto

²⁹⁸ ACA, fasc. 30, doc. 2/1,2,3. Usporedi: J. Adamček, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj...*, 81., 147-148.

²⁹⁹ ACA, fasc. 30, doc. 2. Usporedi: J. Adamček, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj...*, 81.

³⁰⁰ ACA, fasc. 30, doc. 1/3.

³⁰¹ ACA, fasc. 72, doc. 7/1.

³⁰² Usporedi: A. B. Krčelić, *Povijest stolne crkve Zagrebačke*, 222. Ivaniš Korvin bio je nezakoniti sin kralja Matijaša, kojega je ovaj trebao naslijediti. No nakon što je Matijaš umro naslijedio ga je Vladislav II. Jagelović. Matijaš je Ivanišu još 1490. godine predao brojne gradove i posjede, od kojih su se neki nalazili i na području srednjovjekovne Slavonije. Nakon što je izgubio prijestolje Ivaniš je tražio naslov "kralja Bosne, hercega Slavonije, Opave i Liptovije te bana Dalmacije i Hrvatske". Kralj Vladislav dao mu je samo položaj slavonskoga hercega. U sukobu Vladislava s njemačkim kraljem Maksimilijanom I. Habsburgovcem bio je ipak vjeran Vladislavu i uspješno je ratovao s Nijemcima 1491. godine na zagrebačkom području. U ožujku 1494. ratovao je s Pavlom Kanižajem u županiji Temeš protiv Osmanlija. Nakon što se odrekao naslova hercega u Slavoniji je izbio građanski rat u kojemu se zbog vlasti nad nekim gradovima sukobio s biskupom Osvaldom. Godine 1495. kralj ga je imenovao banom Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. Usporedi: Borislav Grgin, "Ivaniš Korvin", *Hrvatski biografski leksikon*, 6, ur. Trpimir Macan, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2005.,

³⁰³ A. B. Krčelić, *Povijest stolne crkve Zagrebačke*, 388.

ranijih sukoba s Osmanlijama i u razdoblju kad se spominje pogibija Pavla Kanižaja (oko 1495. godine?). te se iz tog razloga ne spominje. Ivan Keglević ponovno se spominje uz kralja Vladislava (1490.-1516.) u ulozi njegova odabranog povjerenika (*egregius, fidelis*).³⁰⁴

³⁰⁴ MCZ, II, 521.

4. 2. 2. Župe na biskupskim posjedima

Župne crkve na području arhiđakonata Gora spadale su pod arhiđakonalnu skrb Zagrebačkoga prepozita. Od njih je prepozitu pripadala četvrtina prihoda.³⁰⁵ No unatoč pravima i ulozi prepozita, pojedine od crkava nalazile su se na području pod upravom svjetovne vlastele, ili pak na posjedima u pripadnosti biskupa, odnosno kaptola. Takve crkve imale su i specifično uređen patronatski odnos prema vlastelinu. Također, unutar upravnih područja prihod po pojedinim župama bio je točno uređen. Po posjedovnom principu jedan njegov dio direktno je išao u ruke vlasniku, dok su lokalni upravitelji za gospodara omogućavali njegovu lakšu distribuciju. Povremeno se pak u cijelosti izdvajao za vlasnika. Tako i prepozit od pojedinih crkava na gorskomu području nije imao pravo na svoju četvrtinu. Budući da su podaci o pojedinim župama šturi, sporadični i fragmentarni, ponekad je jako teško dobiti čak i samu lokaciju župe, a kamoli neke konkretnije podatke o njezinom statusu, pripadnosti, prihodima i župnomu razvoju. Stoga je u osnovi cilj ovoga istraživanja da se pokuša odrediti samu župu i posjedničke odnose, te tamo gdje je to moguće utvrditi nešto i o samom funkcioniranju župa.

Na području gorskoga komitata, odnosno hrastovičke provincije nalazile su se neke od crkava arhiđakonata Gora. Prema popisima župa, odnosno župnika i prema drugim dokumentima, koji govore o razgraničenju pojedinih posjeda, tamo su se nalazile barem četiri, ili čak pet crkava iz župnoga popisa od 1334. godine. Također, možemo pretpostaviti da je biskup utemeljio barem jednu od njih, koja je bila smještena uz biskupovu palaču i novo naselje. S te strane gledano, župe centralnih mjesta imale su i veću važnost.

Već smo u prvom poglavlju dosta govorili o prvotnom sjedištu komitata kod biskupske kurije i novoga naselja te o župi sv. Petra (*ecclesia sancti Petri, que est plebania, que in loco illius de Gora*), koju smo locirali u **Taborište**. Njezinu lokaciju, uz već dobrim dijelom utvrđene podatke o poziciji kurije, to jest biskupskoga novoga naselja potvrđuju i župni popisi, koji 1334. godine crkvu sv. Petra navode odmah nakon crkve sv. Klementa u Gori, a prije crkve sv. Kvirina u Hrastovici.³⁰⁶ Naime, dvije pozicije na terenu (sv. Petar Taborište-Klinac Grad) nalaze se u istim relacijama kao i crkva sv. Klementa prema

³⁰⁵ "...in rebus decimalibus omnibus prepositus habet partem quartam,..." MEZ, II, 74.

³⁰⁶ MEZ, II, 76.; F. Rački, "Popis..", 204.

biskupskoj kuriji i novom naselju u Gori. S druge strane, prema popisu župnika iz 1501. godine crkva sv. Petra ne spominje se kao neko mjesto u Gori već kao crkva u Novigradu (*sancti Petri de Nova civitate*).³⁰⁷ No Novigrad u popisu župnika prema redosljedu dolazi odmah poslije crkve u Vinodolu i crkve sv. Klementa u Gori što bi odgovaralo ranijemu popisu i Krčelićevu tumačenju lokaliteta podno Hrastovice i našim prethodnim razmatranjima.

Uz crkvu sv. Petra u prethodnom poglavlju utvrdili smo i vjerojatnu poziciju crkve, odnosno župe sv. Klementa smještene na brdu **sv. Klementa**, odnosno na povijesnoj Klimnoj Gori. Nju također potvrđuje i redosljed župnih popisa jer se ona 1334. godine spominje odmah nakon crkve u Bručini (Veliki Gradac) i prije crkve, odnosno župe u Taborištu.³⁰⁸ Prema popisima iz 1501. godine ta je župna crkva dolazila odmah poslije one u Vinodolu i prije crkve u Novigradu (Taborište). No prilikom sakupljanja katedratika župnik Matija bio je oslobođen plaćanja pristojbe³⁰⁹, što bi moglo značiti da je župa osiromašena sukobima, za koje smo već ranije utvrdili da su to područje zadesili devedesetih godina 15. stoljeća.

Budući da je Hrastovica funkcionirala kao središte cjelokupne biskupske provincije ona je svakako funkcionirala i kao središnja župa na tom području. Iz župnih popisa doznajemo da je već 1334. godine u **Hrastovici** funkcionirala župa sv. Kvirina, koja se u popisima navodi odmah nakon župe u Taborištu i prije ivanovačke župe u Miholju.³¹⁰ Ne znamo kad je crkva tamo izgrađena, ni tko ju je gradio. No o njezinoj starosti govori između ostaloga i njezin titular, sisački mučenik, biskup Kvirin. S druge strane u popisu župnika iz 1501. godine spominje se samo župnik Ivan iz Hrastovice (*Hrazthowycza*) što potvrđuje postojanje župe no ne ističe se titular to jest da li je crkva i tad posvećena sv. Kvirinu.³¹¹ Budući da crkva sv. Duha, izgrađena u 16. stoljeću na poziciji varoš pokazuje znakove starije gradnje, to je pojedine istraživače ponukalo na pretpostavku da je crkva sv. Kvirina promijenila titular. Oni crkvu uglavnom poistovjećuju s crkvom sv. Duha koji se kao titular u dokumentima spominje krajem 15. stoljeća i na kaležima iz 16. stoljeća. Taj je kalež za osmanlijskih prodora prenesen u pohranu Zagrebačkom kaptolu.³¹² No s druge strane kod

³⁰⁷ F. Rački, "Popis..", 204-205.

³⁰⁸ MEZ, II, 76.; F. Rački, "Popis..", 204.

³⁰⁹ F. Rački, "Popis..", 204.

³¹⁰ MEZ, II, 76.; F. Rački, „Popis..“, 204.

³¹¹ MEZ, II, 76.; F. Rački, „Popis..“, 203-204.

³¹² O tim je kaležima u zasebnom radu nešto više pisao Janko Barlé (J. Barlé, "Kalež župne crkve u Hrastovici", *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva*, 1912., 311.; Isti: Gorski arcidijakonati prije turskih provala, 294.). Usporedi: J. Buturac, „Popis župa..“, 47.

Glavača je na karti 1593. godine ucrtana crkva sv. Kvirina.³¹³ Stoga, kao mogućnost treba pretpostaviti još jednu crkvu u Hrastovici, ili pak kapelu. Pogotovo što se u Hrastovici zadnjih desetljeća 15. stoljeća također spominje kapelan. O spomenu same župe, osim podatka o postojanju crkve sv. Kvirina 1334. godine nemamo puno podataka. No jedan podatak ipak svjedoči o aktivnom životu i karijeri pojedinih klerika, koji su barem podrijetlom došli iz Hrastovice. Naime, 1359. godine spominje se neki klerik Zagrebačke biskupije po imenu Ivan Hvelonis koji dolazi iz Hrastovice i zatražio je od Pape da mu se kao beneficij da mjesto biskupa *Toricensis*?.³¹⁴

U popisu iz 1501. godine i na području **Vinodola** spominje se župna crkva posvećena sv. Martinu, kad se u ulozi njezinog župnika spominje Andrija.³¹⁵ Zbog strateške i gospodarske važnosti posjeda na području Vinodola izgrađena je i utvrda. Smatra se da je utvrdu Vinodol sagradio baš Zagrebački biskup krajem 14. ili početkom 15. stoljeća.³¹⁶ Budući da je Vinodol kao teritorij bio dosta rascjepkan nije jasno na kojemu se dijelu posjeda nalazila župna crkva. No pojedine isprave koje spominju dijelove posjeda mogu nam rasvijetliti tu situaciju. Naime, uz brojne posjednike na području Vinodola u vlasništvu Zagrebačke crkve, razdijeljenom na pojedine prebende, odnosno na kanoničke i biskupske dijelove posjeda, spominju se dva naselja po imenu Vinodol; kaptolski i biskupski posjed podijeljeni nazivima gornji i donji Vinodol. Već 1334. godine doznajemo da je biskup imao svoj kupljeni posjed Vinodol koji se prostirao pred hrastovičkim utverdama. Naime, Zagrebački je biskup Ladislav de Kobol (1326.-1343.) 1334. godine kupio jedan dio Vinodola, koji je već bio intenzivno obrađen.³¹⁷ Iza toga 1335. godine po prvi put spominju se dva posjeda u vlasništvu Zagrebačke crkve, odnosno prethodni kupljeni biskupski i još jedan kaptolski Vinodol.³¹⁸ Oba su Vinodola, zajedno s posjedom Pecki i Berezd (Brest Pokupski?) Biskupiji služila za održavanje i opskrbu biskupijskih hrastovičkih utvrda.³¹⁹ Područje Vinodola u vlasništvu Zagrebačkog kaptola prema Ludovikovoj potvrđi kaptolskih zemalja iz 1352. godine, a koja se odnosi na potvrdu kralja Karla iz 1328. godine, širilo se na području između Peckoga na zapadu, Jošana i Blinje na jugu i jugoistoku pa sve do Moštanice na

³¹³ "Nova hactenus editarum mendis expurgatis ac multis quae ommissa sunt additis accurate concinnata Partium Regni SCLAVONIAE et Croatiae a Christianitatae eti annum possessorum Comfiniumque Descriptio per R. P. STEPHANUM GLAVACH e SOC. JESV Varasdinensem AA. LL. et Philosophiae Doctorem et quondam in Alma Vnvtē Graecensi Matheseos Professorem 1673.", *Hrvatski geografski glasnik*, Zagreb, 1939., Nr. 8-9-10.

³¹⁴ CD, XII, 573.

³¹⁵ MEZ, II, 76.; F. Rački, "Popis..", 204.

³¹⁶ Z. Horvat, "Kašteli na sjevernim obroncima Zrinske Gore u obrani od Turaka", 103.

³¹⁷ CD, X, 172.

³¹⁸ CD, X, 243-244.

³¹⁹ Isto, 244.

sjeveroistoku.³²⁰ Međa te zemlje počinje u Vinodolu, a zanimljivo je da se već tad u opisu međa spominje i neka crkva, koja se nalazila u blizini drugoga mjesta Vinodol, koje je bilo nešto istočnije od prvoga, očito kaptolskog. Ovaj drugi Vinodol stoga je vjerojatno bio već prije spominjani biskupski.³²¹ Sedamdesetih godina došlo je do rasprave između Ladislava Tuteuševa i Zagrebačkoga biskupa oko granica biskupskoga to jest gornjega Vinodola (*Alsouynadal*). Naime, u istom dokumentu dio Vinodola pod nazivom Moštanica ulazio je unutar granica posjeda Ladislava Tuteuševa, gospodara Blinje.³²²

Na biskupskom posjedu **Pecki** nalazila se još jedna od župa arhiđakonata Gora. Naime, u popisu od 1334. godine na predzadnjemu mjestu, odmah nakon templarske, odnosno ivanovačke crkve u Gori i jedne od crkava u Žirovcu spominje se crkva sv. Križa *de Pech*, koja se povremeno u starijim topografskim analizama smještala na područje Peći u Bosni. Bez greške i prema redosljedu popisa i prema povijesnim dokumentima koji spominju to područje možemo zaključiti da je riječ o mjestu Pecki južno od Cepeliša (Hrastovička gora).³²³ Izgleda da je to područje jednim dijelom zapravo prvotno pripadalo templarima (*Belina* je u opisu međa templarskih posjeda vjerojatno zaseok Bjelovac kod Peckog), koji su možda crkvu i izgradili, na što asocira titular.³²⁴ Potom se posjed Pecki spominje u vlasništvu cistercita Opatije Topusko, koji su ga 1335. godine dali biskupu na uživanje za potrebe održavanja i opskrbe hrastovičkih utvrda.³²⁵ Da je u taj posjed ulazila i crkva možemo samo pretpostaviti. Posjed se u vlasništvu biskupa nalazio još u drugoj polovici 14. stoljeća.³²⁶

Iz prethodnoga izlaganja rekla bih da popis župa iz 1334. godine u potpunosti prati područje komitata Gora, odnosno područje hrastovičke provincije, što na istoku potvrđuje i popis župnika iz 1501. godine. Stoga pretpostavljam da je opisano župno područje u posjedu biskupa zapravo ulazilo u hrastovički desetinski kotar od kojega se osamdesetih godina 15. stoljeća izdvajao prihod za zagrebačkoga prepozita.³²⁷ Uz to navedeni podaci pokazuju da se broj župa na biskupskim posjedima povećao već u 13. stoljeću, a potom opet u 15. stoljeću. Na njega je vjerojatno djelovao i sam biskup. No pitanje gradnje pojedinih crkava za nas je s

³²⁰ MEZ, II, 120.-121.

³²¹ MEZ, II, 120.-121.

³²² CD, XIV, 393-394.

³²³ MEZ, II, 76.; F. Rački, "Popis..", 205. Takvu lokaciju crkve pretpostavio je još Buturac ("Popis župa..", 48.), dok arhitekt Zorislav Horvat ("Kašteli na sjevernim obroncima Zrinske Gore", 101-102.) pretpostavlja i moguću vezu te crkve s utvrđenim crkvenim tornjem, odnosno crkvom u Križu Hrastovičkom, koji se spominje tek u 16. stoljeću.

³²⁴ CD, III, 85.

³²⁵ CD, X, 433-434.

³²⁶ CD, XVI, 287.

obzirom na trenutno stanje arheologije i uopće postojanje crkvene arhitekture na terenu zasad nemoguće detaljnije odgovoriti. Također, kao mogućnost izdvojila bih i pitanje tipologije i hijerarhije, koje se nameće radi razlikovanja u nazivlju pojedinih župa. Naime, dvije od crkava u Gori izdvojene su u popisima kao *plebania*, dok su sve ostale crkve označene samo kao *ecclesia*, odnosno *ecclesia parochialis*.³²⁸ Na gorskom području prva *plebania* bila je crkva sv. Klementa, nakon koje tu ulogu vrši crkva sv. Petra (*in loco illius de Gora*).³²⁹ Već smo rekli da se naziv Gora u ta dva slučaja najvjerojatnije odnosi na biskupske posjede, ili pak biskupov gorski komitat. Također, rekli smo da je crkva sv. Petra vjerojatno vezana uz novo biskupsko naselje, pa stoga možemo pretpostaviti i da je crkva sv. Petra zapravo novija i mlađa župa, koju je utemeljio biskup.

Te dvije crkve svakako su bile župne, jer *plebania* doista označava župnu crkvu. No u odnosu na pojavljivanje termina *plebania* na cjelokupnom području Biskupije možemo primjetiti da se on u popisima iz 1334. godine javlja uglavnom vezano uz starije biskupske posjede, komitate i sjedišta arhiđakonata. Također, termin *plebania* je s obzirom na broj župa doista rijedak. Naime, javlja se ukupno 9 puta, a najviše na području Čazmanskog arhiđakonata (ukupno 5, od toga u biskupskoj Dubravi 2 i Ivaniću 1), zatim Vaškanskog (2) i Gorskog (2, ali ne istovremeno). Neke od tih crkava imale su jurisdikciju na većem području i svoje filijalne crkve (Ivanić). Stoga možemo pretpostaviti i njihovu veću važnost.

Plebanija se uglavnom kao termin koristi za gradsku župu. No od 12. stoljeća taj termin može označavati i krstioničku crkvu, odnosno crkvu sa župnim pravima (*plebes baptismales, ecclesiae plebanae*).³³⁰ U gradovima je izgradnja župnog sustava već bila dovršena u 13. stoljeću. Na gradskom području katedrala nije bila jedina gradska župa, već su se uz nju nalazile i opatijske i zborne crkve, koje su sticale župna prava i vlastita područja. Osamostaljivanjem gradskog stanovništva tražile su se i vlastite župne crkve (*plebania*), ili barem svećenik (plebanus), koji se birao među gradskim činovnicima. Zahvaljujući porastu broja stanovnika i općem urbanom razvoju povećao se i broj župnih crkava pa pojedina gradska naselja imaju i više župa. U gotovo svim gradovima već u 14. stoljeću nastaju i nove crkve, ili se pregrađuju stare.³³¹ No takva situacija općenito vrijedi za urbana središta, dok je situacija sa seoskim župama dosta nejasna. Crkvena terminologija u slučaju plebanije, a ni

³²⁷ KAZ, ACA, fasc. 30, doc. 2

³²⁸ F. Rački, "Popis..", 204-205.

³²⁹ F. Rački, "Popis..", 204.

³³⁰Vidi "Leutpriester" u: *Lexicon für theologie und Kirche*, sechster band (*Kirchengeschichte bis Maximianus*), Herder, Freiburg, Basel, Rom, Wien, 1997., 862.

stručna literatura ne daju nam jednoznačne podatke. Nešto lakše je ipak izdvojiti termin *parochia*, koji u osnovi označava župni distrikt, dok su sve crkve njemu pripadajuće označene kao *ecclesia parochialis*.³³² S tim da isto značenje može imati i *plebania* u vidu crkvenog područja pod upravom vlastitog svećenika.³³³

U slučaju crkava na području gorskoga komitata, i crkva sv. Klementa i crkva sv. Petra vezuju se uz naseljena mjesta, odnosno biskupska naselja, a crkva sv. Petra prema topografskoj obradi nalazila se je i u neposrednoj blizini biskupske kurije. S obzirom na podatke kojima zasad raspolažemo teško da bismo mogli utvrditi da su to nekakve gradske crkve. Ipak, oko same tipologije gradskih naselja kao takvih naseobinu kod crkve sv. Klementa i crkve sv. Petra (*nova villa nostra apud sanctum Clementem in Gorra*-1255. godine, *libere ville nostre de sancto Clemente*-1272. godine, *in loco illius de Gora*-1334. godine), bilo da je riječ o istom, ili dva različita naselja, mogli bismo nazvati varoši, slobodnom varoši, ili pak gradskim naseljem.³³⁴ U odnosu na druge crkve gorskoga komitata, odnosno hrastovičke provincije, župna crkva sv. Kvirina u Hrastovici svakako je imala veliku važnost, koju je uostalom imala i sama Hrastovica u vidu centralnoga mjesta. No možda je tu ulogu na području komitata prethodno imalo i novo biskupsko naselje podno sv. Klementa. To zasad ne možemo utvrditi. Stoga i dalje ostaje pitanje krije li se u biskupskoj plebaniji samostalna kapelanija, krstionička crkva, ili pak obična župa.

³³¹ Usporedi: H. Jedin, *Velika povijest crkve*, III/2, 635-636.

³³² Usporedi: M. Kostrenčić, *Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae*, V, MCMLXXV, 810-811.

³³³ Usporedi: M. Kostrenčić, *Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae*, V, MCMLXXV, 866.

³³⁴ O tipovima gradskih naselja na primjeru Varaždinske županije raspravlja Neven Budak (*Gradovi Varaždinske županije, passim.*).

4. 2. 3. Sisački kaptolski komitat, odnosno provincija

Najvažniji i najveći kaptolski posjed na području Gore nalazio se u nekadašnjem središtu Sisačke biskupije. Najvažnije promjene vezane uz organizaciju i raspodjelu posjeda na području Biskupije već su se dogodile do početka 14. stoljeća. Mogućnost stjecanja privatnih posjeda dovela je do razlike u položaju pojedinih kanonika. S tim u vezi došlo je i do odvojenoga samostanskog i svećeničkog života od biskupa, koji se najvjerojatnije dogodio za biskupa Stjepana II. (1227.-1247.). Prihod je preusmjeren na dvije menze; biskupsku i kaptolsku, a izvršena je i raspodjela posjedovnog područja, što se na tlu Zagrebačke biskupije odvijalo negdje do druge polovice 13. stoljeća.³³⁵ S raspadom zajedničkoga života i raspodjelom prebendi najvjerojatnije je došlo i do raspodjele desetinskih prihoda, a smatra se da su i arhiđakoni u drugoj polovici 13. stoljeća stekli svoje pravo na četvrtinu.³³⁶ Prvotno područje na utoku Kupe i Save tijekom 13. stoljeća postepeno se širilo obuhvaćajući kupljene i darovane posjede, koji su prelazili navedene rijeke na jug i jugoistok. Ti su posjedi tridesetih godina 14. stoljeća već bili dobro organizirani i tvorili su jednu jedinstvenu i zaokruženu cjelinu, obuhvaćajući i jedan dio susjednih posjeda, koji najvjerojatnije, kao što ćemo vidjeti dalje iz teksta nisu cjelovito ušli unutar sisačkoga područja.

Do 14. stoljeća stečeni posjedi pokazuju određenu organizaciju na razini komitata (*comitatus*), koji se u dokumentima kao termin prvi put javlja 1335. godine.³³⁷ Sisački je komitat u tom pogledu obuhvaćao lokalnu administraciju i sudstvo, ali i vlasništvo nad brojnim posjedima (*praedia, villa*) i gospodarsku djelatnost, što bi općenito opravdalo korištenje termina vlastelinstvo, kako se u literaturi često i navodi.³³⁸ Sjedište komitata nalazilo se u Sisku. Kako je i zašto baš Sisak odabran za sjedište nije poznato. No možemo pretpostaviti da je u Sisku, unatoč prekidu pojedinih administrativnih funkcija, s promjenom crkveno-političke situacije i prestankom funkcioniranja Sisačke biskupije, ipak nastavljen

³³⁵ O utemeljenju i razvoju Zagrebačkog kaptola više u: Ljudevit Ivančan, "Utemeljenje Zagrebačkog kaptola", *Katolički list*, god. LXIV, 1913., br. 13, 145.-147.; 14, 158.-160.; 15, 170.-180.; 17, 194.-195.; Lj. Ivančan, "Zagrebački kaptol (1093.-1932.)", *Croatia sacra*, 2, 1932., 161.-275.; Ante Gulin, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli: loca credibilia sjeverne i središnje Hrvatske*, Golden marketing, Zagreb, 2001., 19.-39.

³³⁶ Usporedi: Ivan Krstitelj Tkalčić, *Odpor i buna radi desetine u biskupiji zagrebačkoj u XIV. St.*, Zagreb, 1879., 3.

³³⁷ "Zitech, noster comitatus existit..." MEZ, II, 59.; CD, X, 231.

³³⁸ O pojmu vlastelinstvo više u: Z. Herkov, *Grada za financijsko-pravni rječnik*, II, 577. Usporedi: R. Gajer, "Posjedi zagrebačkog Kaptola oko Zagreba u prvoj polovici XIV. st.", 5.; Josip Adamček, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1980., 25, 73.

određeni vid života. Opstale su vjerojatno i pojedine centralne funkcije naselja, poput prometa.³³⁹ Svi veći i stariji biskupski i Kaptolski posjedi općenito su ležali na važnijim prometnim pravcima onoga doba. Uz njih se pak može povezati pojava crkvenih komitata, što bi značilo da im je gospodarski faktor prilikom njihove organizacije bio dosta važan. Uz kaptolski sisački komitat funkcionirao je još i onaj toplički (Varaždinske Toplice).

Područje komitata Sisak obuhvaćalo je velik broj zemljišnih jedinica i posjeda, od kojih je jedan dio, onaj istočniji i na jugoistoku davan u zakup. Područjem komitata upravljao je sisački komes, koji se svake godine birao među kanonicima zagrebačkoga kaptola. Njegove su dužnosti i prava opisane u prvom dijelu „Statuta“.³⁴⁰ On je u ime Kaptola, zajedno s decimatorima i drugim sakupljačima poreza, nadzirao i ubirao prihode, koji su pojedinačno navedeni. Kaptol je već 1335. godine izdao uredbu prema kojoj se upravlja desetinom na području kaptolskih posjeda. Prvenstveno to se odnosilo na zakup desetine. Pritom su određeni rokovi kada se to može raditi. Pri navođenju kaptolskih prihoda, nakon prihoda od desetinskih kotara Gorica, Bekšin i Zagorje, navedeni su prihodi od sisačkog i topličkog komitata što znači da su oni također funkcionirali poput prije navedenih desetinskih kotara. Tamo se desetina mogla uzeti u zakup od dana prije svetkovinu sv. Jakova apostola zaključno sa svetkovinom sv. Lovre.³⁴¹

Prihodi od desetine i drugih stvari u cjelosti su pripadali kaptolu, odnosno zajednici kanonika (*in comuni*). Unutar centralnoga dijela komitata (na utoku Kupe u Savu) nalazila su se brojna sela, koja ćemo kasnije nabrojati. S njih se prikupljala desetina. Uz desetinu od žita i svinja, i drugu desetinu, među prihodima se spominje marturina i kolekta (*collecta*). Ona se sakupljala na isti način kao što se sakupljala na zagrebačkom području. Kaptolski su pak podložnici (*marturinarii*) još za potrebe zagrebačkoga kaptola na zagrebačkom području bili dužni obrađivati kaptolske vinograde i polja, i brinuti se o ribnjacima preko Save. Također, od svih ribnjaka i ribljih tržnica, koje su se nalazile iznad rijeke Odre sisačkom su komesu bili dužni jednom godišnje plaćati census. Uz census komesu su išli i darovi u naturi, u istom omjeru i iznosu u kojem su ih davali i zagrebački kmetovi. Darovi su se sakupljali na glavnu

³³⁹ Usporedi: Neven Budak, „Sisak u ranom srednjem vijeku“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 27, 1994., 171.-174.; M. Slukan-Altić, *Povijesni atlas gradova, sv.2-Sisak*, 25.

³⁴⁰ MEZ, II, 59-61. Usporedi: Emilij Laszowski, „*Hrvatske povijesne gradjevine*“, I, Zagreb, 1902., 184.; J. Barlé, „Gorski arcidjkonat prije turskih provala“, 268.

³⁴¹ Među kaptolskim prihodima spominju se desetine na zagrebačkom području, na području arhiđakonata Gušće, Bekšin i Zagorje, nakon čega slijede „...*redditus et proventus comitatum nostrorum de Zitech et de Thoplica...*“ CD, X, 231. Usporedi: I. K. Tkalčić, *Odpor i buna radi desetine u biskupiji zagrebačkoj u XIV. st.*, 45.

sisačku svetkovinu uzvišenja sv. Križa (*exaltacionis st. Crucis*).³⁴² Jedno od statutarnih odredbi odnosila se i na način sakupljanja i upravljanja pojedinim prihodima, odnosno na prava komesa i njegovih pomoćnika u odnosu na podanike. U popisivanje desetine išlo se tri puta godišnje, prvi put za desetiranje svinja, drugi put za desetiranje žita i treći na jesensko desetiranje. Stanovnici sela pritom su bili dužni pokriti troškove za komesa i desetinare, ali i svoje gospodare pri njihovu dolasku (kanonike). Oni su ih, prema starom običaju bili dužni ugostiti i namiriti cijelu svitu i njihove konje, što je točno količinski određeno. Pritom je određena kazna za one desetinare i upravitelje, koji ne poštuju svoja prava, koji pretjeruju u ovlastima.³⁴³

Unutar područja pod upravom sisačkoga komesa nalazili su se i brojni prediji od kojih se plaćao census. Izgleda da su ti prediji bili razmješteni uz rubne predjele komitata i da su činili njegovo prošireno područje. Naime, i sama statutarna odredba o podavanjima odnosila se na predije koji su ulazili u komitat i na "sve ono što im je pridruženo".³⁴⁴ Možemo pretpostaviti da se to odnosi na dijelove pojedinih predija, koje je zajednički uživalo i više vlasnika. Takav primjer pokazuju i tako zvane Tatarove zemlje. Naime, u odredbi o predijalnim podavanjima na području topličkog komitata spominju se podavanja s predija koji je uživao predijalac Tatar. U ta su podavanja bili uključeni i dijelovi istoga predija, koji su u Tatarovo vrijeme bili razdijeljeni između više posjednika.³⁴⁵ Dodala bih još i dijelovi cjelina. Smatra se da se prediji u 14. stoljeću trebaju razlikovati od onih u 13. stoljeću, a taj se naziv uglavnom odnosio na manje i relativno nezavisne cjeline unutar većega vlastelinstva.³⁴⁶ Na

³⁴² MEZ, II, 59-60. Te podatke u skraćenom obliku koristili su već prije u svojim pregledima Laszowski i Barlé. Usporedi: E. Laszowski, *Hrvatske povjesne gradjevine*, I, 184.; J. Barlé, "Gorski arcidjkonat prije turskih provala", 268.

³⁴³ "*Expense vero pro qualibet procuracione ex premissis, ales fiant, quod videlicet villani, qui ad procuracionem huiusmodi obligantur, pro prandio vel cena ministrare debeant comiti cum suis tribus vel quatuor, de pane seu pagachiis triticeis ad sufficienciam, de potu, unum vini cubulum, de carnibus grossis, quantum expedit, duas bonas galinas vel tres pullos lixos et unum assum caponem vel duos pullos, ac pro equis, unum avene cubulum, et de feno vel herbis quantum placet. Pro decimatore autem edorum vel agnorum, qui ad talia solus vel memetsecundus de familia comitis fiat, talis procuratio sufficiat, qualem sola curialitas villanorum dictaverit exhibendam, et premissa intelligimus, hiis inclusis, que comiti a quocumque de nostris ibidem fuerint in victualibus presentata. Prohibemus autem sub pena denariorum quadraginta, quociens contingat singulos nostros, preter officiales ville, ubi tallis procuratio exhibetur, ne suas horrendas commessaciones et potaciones, sicut experientia manifestat, de cetero habeant cum eisdem, sed suis agendis, facta contribucione, ad expensas huiusmodi, iusta et honesta insistant, nec clamor aliquorum in contribucione predicta attendatur, sed equitas racionis. Per hec tamen non derogatur ipsi comiti in procuracione eidem exhibenda, quociens contingat, quando eum de Zagabria cogit necessitas egredi ad forenses dominos temporales vel alias pro relevandis gravaminibus, recuperandis ablatis vel similibus ad petitionem eorumdem, nam in talibus semper debet fieri quid fuerit racionis.*" MEZ, II, 60.

³⁴⁴ "*De censibus prediorum in comitatu de Zitech, et aliis ad ipsum pertinentibus.*" MEZ, II, 60.

³⁴⁵ "*Item predium quondam Thatar, cum suis olim pertinenciis ibidem, quamvis nunc inter plures divisum,...*" MEZ, II, 62.

³⁴⁶ Usporedi: R. Gajer, "Posjedi zagrebačkog kaptola oko Zagreba u prvoj polovici 14. st.", 5.-100., 15.

području sisačkoga komitata poimence se spominju prediji Sela, Stupnik, Jazvenik, Petrovac, Strelečko, Vurot, Gorica, Kupa s Rakovim, Lahen, Pijavična, Črnc i Vinodol za koji je plaćan najveći census. Pod upravom komesa nalazili su se i prijelazi preko Save, koji se poimence navode kao Kupa i Črnc, s tim da je izgleda Črnc već prije kaptolu preteo magistar Tuteušev, gospodar Blinje, te stoga otamo Kaptol nije uspio ubirati prihod.³⁴⁷ Većina navedenih predija i danas se može prepoznati u vidu neke oznake na terenu, ili je pak poznata u imenu postojećih naselja.

Za razliku od navedenih predijalnih posjeda u četvrtom dijelu Statuta pridodana je kraljevska potvrda kaptolskih zemalja iz 1328, odnosno 1352. godine.³⁴⁸ U toj se potvrdi poimence i po redu navode granice zemalja i posjeda oko Siska, koje počinju od rijeke Kupe iznad Vurota, koji pripada Kaptolu, dok je zapadno područje oko Bresta (Brest pokupski) pripadalo Opatiji Topusko. Zemlja po imenu Vurot širila se sve do Male Gorice u vlasništvu Opatije Topusko i opatijskih zemalja. Kaptolski posjed dalje se širio sve do Puste Dužice, također u vlasništvu Opatije Topusko i do bare Obeda, koji je činio zapadnu granicu prema opatijskim zemljama. Nakon Vurota, nasuprot Male Gorice spominje se zemlja Petrouch (Petrovac), koja je također bila u vlasništvu sisačkoga Kaptola, a širila se na istok. Posjed je tamo završavao kod ceste koja vodi u Malu Goricu. Na istoku se kao granice navode Greda i Stupnik, a dopiru do Male Dužice i Lekenika. Posjed se otamo opet širio sve do potoka Dubena te do žive Odre i rukavca mrtve Odre, gdje su se u susjedstvu nalazili posjedi Čupora moslavačkih. Uz mrtvu Odru posjed je završavao direktno na Savi, a uz Savu se širio sve do posjeda Strelečko i otamo do Kupe te uz Kupu do prvotne granice kod Vurota. Također, unutar navedenih granica uključeni su posjedi i sela Vurot, Petrovac, Velika Dužica, Jazvenik, Stupno, Odra, Gornja i Donja Drenčina, Pračno, Sisak i Strelečko.³⁴⁹ Nakon Ludovikove potvrde pridodana je i isprava koju je izdala Opatija Topusko, a prema kojoj su još 1339. godine ponovno uređene granice Opatije Topusko i sisačkoga Kaptola prema kojima su se Mala Gorica i Pusta Dužica nalazile u posjedu Opatije Topusko.³⁵⁰ U vezi s tim starijim centralnim dijelom posjeda, koji je, poput zagrebačkog, nastao od nekolicine većih cjelina, odnosno predija razvio velik broj sela, što pokazuje i dosta veliku naseljenost, odnosno gospodarski i društveni razvoj.

³⁴⁷ MEZ, II, 60-61.

³⁴⁸ MEZ, II, 115-122.

³⁴⁹ MEZ, II, 117-119.

³⁵⁰ MEZ, II, 120. Oko granica sisačkoga kaptolskoga posjeda i topografije sjeveroistočnih posjeda Opatije Topusko usporedi: A. Novak, "Sjeveroistočni posjedi Opatije Topusko..", *passim*.

Prema tipu i visini pojedinih prihoda uočavaju se i određene razlike u veličini, razmještaju i tipu pojedinih posjeda. Također, izgleda da je jedan dio predijalnih posjeda navedenih u popisu cenzusa već ulazio unutar teritorijalnih granica zemljišnoga posjeda Sisak i preklapao se sa selima, dok se drugi dio predija i posjeda, i to onih koji su prelazili Kupu i Savu na jug i jugoistok, ne spominje. Stoga bismo mogli zaključiti da su južni i jugoistočni prediji ulazili u područje komitata kao jedna zasebna, možda i s namjerom organizirana skupina posjeda. Ukoliko sisačko posjedovno područje usporedimo sa zagrebačkim, onda bi ti veliki prediji pripadali onoj grupi kaptolskih predija, koji su također izlazili izvan centralne skupine posjeda. Oni se na zagrebačkom području razlikuju prema kriteriju vlasništva. Tamo su se prema kriteriju vlasništva razlikovale tri skupine posjeda: posjedi u zajedničkom vlasništvu Kaptola, posjedi pojedinih kanonika i posjedi kaptolskih predijala. S posjeda kaptolskih predijala prihod je, kako Gajer navodi, išao djelomice predijalcu, a djelomice se dijelio među zajednicom kanonika.³⁵¹ Iako za sisačke posjede nemamo podatke o eventualnim kanoničkim, odnosno prebendarskim predijima, možda su pojedini od njih spadali i u tu skupinu. Kod kanoničkih predija pravo na korištenje imao je sam kanonik. Predij je mogao biti manji, ali i veći, dok je desetina i dalje bila zajednički prihod Kaptola. Naime, biskup Augustin Kažotić (1303.-1322.) zajednički je kaptolski posjed, prethodno podijeljen na predije, raspodijelio kanonicima i dodao ih njihovim prebendama kao dodatni motiv za predaniju službu.³⁵² Istina, ti su se prediji nalazili najbliže samom Kaptolu, iako ni Gajeru nije jasno koji je bio kriterij, osim blizine, pri njihovoj raspodjeli.³⁵³ Kaptolski kanonici na sisačkom teritoriju općenito se ne spominju te stoga ne možemo znati jesu li koji od predija pripadali kanoničkim prebendama.

Prediji koji prelaze Kupu i Savu (Pijavična, Lahen?, Kupa, Črnc, Vinodol) sami su za sebe činili manje, ili veće vlasničke cjeline, dok su pojedini od njih uključivali i djelove susjednih posjeda stečene naknadno. Oni su općenito obuhvaćali dijelove većih teritorijalnih cjelina, odnosno zemalja, koje su pod istim nazivom bile porazdijeljene između više vlasnika. Jedan od tih posjeda je Kupa, naveden u Statutima kao predij i prijelaz u vlasništvu Zagrebačkog kaptola. Posjed pod tim imenom spominje se već u 13. stoljeću. Naime, prema granicama koje su navedene još u ispravi iz 1228. godine posjed (*possessio Culpatuu*) nalazio se jugoistočno i jugozapadno od Siska.³⁵⁴ Međe posjeda, koji se tad nalazio u rukama nekoga

³⁵¹ Usporedi: R. Gajer, "Posjedi zagrebačkog kaptola oko Zagreba u prvoj polovici 14. st.", 58., 61.

³⁵² Usporedi: Franjo Šanjek, "Zagrebačka (nad)biskupija", *Sveti trag*, Muzej Mimara, Zagreb, 1994., 32.

³⁵³ Usporedi: R. Gajer, "Posjedi zagrebačkog kaptola oko Zagreba u prvoj polovici 14. st.", 60.

³⁵⁴ CD, III, 290.-291.

komesa Roberta počinjale su kod utoka Stružeca u Savu, a širile su se do Pijavične na jug, odakle su se prostirale do stare ceste (*antiqua via versus septemtrionem*), koja je dijelila zemlje Opatije Topusko s lijeve strane, od zemalja komesa Roberta na desnoj strani. Otamo su međe dopirale do potoka Mošćenice (Moštanica) sve do njezinog utoka u rijeku Kupu. Posjed se nastavljao uz Kupu do rudine Rakov čuvar i Gorice, pa sve do Vurota i do stare ceste za Sisak, te otamo do utoka Kupe u Savu i do močvare pod nazivom Luka. Otamo pak do potoka Šepčine i moslavačkih stanovnika. Kod potoka Sepčine posjed Kupa graničio je s posjedom Blinjana.³⁵⁵ Prema opisanim međama izgleda da se Črnec tad nalazio u vlasništvu Blinjana. U vlasništvu Zagrebačkog kaptola posjed Kupa spominje se 1359. godine.³⁵⁶ U istoj potvrdi kaptolskih zemalja, koju je izdao kralj Ludovik I. (1342.-1382.) Kupa se kao posjed spominje uz Črnec (*Culpateu et Chernuhtu*).³⁵⁷ Kaptol je kraljevu potvrdu dobio na temelju dviju starijih darovnica Bele IV. (1235.-1270.) iz 1244. i 1245. godine.³⁵⁸ Isprava od 7. studenog 1244. jest potvrda Bele IV., kojom vladar Stjepku, sinu Robertovu potvrđuje kupljeni posjed Pusti Črnec. Taj posjed graničio je s posjedom Opatije Topusko i s posjedom Blinjana. Međe posjeda počinjale su istočno na Savi kod utoka potoka Črneca u Savu, a posjed se prema opisu međa prostirao između potoka Črneca i potoka Lestovca (Leskovec, jedan od potoka između Kupe prema Moštanici), a graničio je na zapadu s prije spominjanom starom cestom i njezinim novijim dijelom (vjerojatno stara cesta koja je prolazila jugoistočno od Petrinje i spajala to područje s prekosavskim krajevima), koja je na desnoj strani dijelila zemlje Blinjana, darovane sisačkim hospitema, od opatijskih zemalja na lijevoj strani. Uz noviju cestu posjed je dopirao i do međa zemalja u vlasništvu Stjepka, sina Robertova, koje su se u njegovu nasljeđu nalazile otprije. Uz njih međe posjeda dolazile su do rijeke Save i do nekoga prijelaza, odnosno nasipa po imenu Prevlaka, te otamo uz potok Šepčinu do utoka u Savu gdje su dolazile i do prvotne međe.³⁵⁹ U ispravi iz 1245. godine zagrebački je Kaptol potvrdio Robertu kupnju posjeda, koji se ovaj put spominje kao posjed, odnosno zemlja Črnec (*possessio, terra Chernehtew*), a Robert ga je kupio za 50 maraka³⁶⁰. Prema navedenim međama taj se posjed prostirao između potoka Lestovca, Pijavične, Stružeca i Save, dok je

³⁵⁵ CD, III, 291. Usporedi: L. Dobronić, "Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkog kaptola prema izvorima XIII. i XIV. Stoljeća", 206.-207.

³⁵⁶ CD, XII, 557.

³⁵⁷ CD, XII, 557.

³⁵⁸ CD, XII, 557.

³⁵⁹ CD, IV, 257. Potok Leskovec ucrtan je na karti iz jozefinskoga razdoblja istočno od Moštanice. Ratni arhiv u Beču, građa u vlasništvu Hrvatskog Instituta za povijest, *Anteil der Banal Granitz, sec. 10, Militärkarte der Banalgränitz samt denen inclavirten privat herrschaften, aufgenommen unter der direction des herrn oberstwachmeisters V. Brady von Grossen generalstab, 1774/75.*

³⁶⁰ CD, IV, 170.

jedan njegov dio i to onaj oko samoga potoka Črneca ostao u rukama njegova sina Stjepka.³⁶¹ Najvjerojatnije je riječ o dijelu posjeda, koji je pod istim imenom Stjepko 1253. godine poklonio Kaptolu, zajedno s posjedom Kupa, koji se, za razliku od Črneca, nalazio u njegovom nasljednom vlasništvu.³⁶² Prema navedenim podacima ispada da je Črnec bio važna prometna veza s prekosavskim krajevima. Još su i cisterciti Opatije Topusko na tom području posjedovali prijelaz preko Save.³⁶³ On se pak nalazio kod utoka potoka Črneca u Savu prema Mošćenici, gdje se nalazio i prije spomenuti kaptolski prijelaz u 14. stoljeću. Kupa i Črnec nalazili su se u posjedu zagrebačkoga kaptola još 1427. godine.³⁶⁴ Vidi se da su zapravo navedeni prediji Kupa, Črnec i Pijavična u vlasništvu kanonika međusobno graničili i činili jedan kompaktan i zatvoren teritorij, koji se sastojao od dijelova većih teritorijalnih cjelina (Črnec), ili pak cjelovitih zemalja (Kupa). Također, to je područje funkcioniralo i kao zasebna župa. Naime, Kupa se u popisu iz 1334. godine spominje kao jedna od župa arhiđakonata Gora s župnom crkvom Blažene Djevice od koje je, za razliku od sisačke, prepozitu pripadala četvrtina.³⁶⁵

To također predijalno područje na neki način odvajala od užega posjedovnog teritorija, odnosno centralnog dijela komitata Sisak na utoku Kupe u Savu. Slijedeći predij, koji se pripisuje kanonicima jest Vinodol. Vinodol, što ćemo vidjeti dalje u tekstu, kako nam se zasad čini, vjerojatno nije činio jedinstveni teritorij s već prije navedenim predijima i užim područjem komitata, kao što je već dobro utvrdila i Lelja Dobronić.³⁶⁶ Da je pak cjelokupno područje komitata bilo dobro povezano svjedoči i prometnica, koja je od Črneca vodila u Vinodol.³⁶⁷

Govoreći o kaptolskom prediju Vinodolu, izgleda da se on nalazio na jednome dijelu posjeda koji se još u 13. stoljeću spominje kao velika skupina zemalja južno od Kupe pod istoimenim nazivom Vinodol.³⁶⁸ U raspravi između Opatije Topusko i Blinjana ban Roland

³⁶¹ CD, IV, 270.-271.

³⁶² CD, IV, 546.

³⁶³ CD, IV, 147.

³⁶⁴ MEZ, VI, 239-240.

³⁶⁵ MEZ, II, 76. F. Rački, "Popis župa zagrebačke biskupije 1334. godine i 1501.", 203. Barlé (J. BARLÉ, n. dj., br. 23, 268.) je svojevremeno posjed Kupu locirao u Pokupsko. Lelja Dobronić (L. Dobronić, "Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkog kaptola prema izvorima XIII. i XIV. Stoljeća", 208.) dobro je odredila posjed. No tu je crkvu poistovjetila s crkvom sv. Marije u Starom Sisku. S tom lokacijom ne slaže se Josip Buturac (J. Buturac, "Popis župa zagrebačke biskupije 1334. i 1501.", 45.).

³⁶⁶ L. Dobronić, "Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkog kaptola prema izvorima XIII. i XIV. Stoljeća", 214.

³⁶⁷ CD, XIV, 394.

³⁶⁸ Postojeća tumačenja o posjedovanju, lokaciji i razmještanju posjeda pod nazivom Vinodol međusobno se ne slažu. Tako je na primjer Lelja Dobronić (L. Dobronić, "Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkog kaptola

vratio je zemlju Vinodol Opatiji. Prema opisanim granicama ta se zemlja prostirala do zemalja već spominjanoga Stjepka i njegovih sinova. Iako nisu jasne baš sve međe, u ispravi se kao međašne točke spominju potoci Moštаница i Leskovec pa bismo opatijski Vinodol trebali smjestiti u područje uz potok Moštanicu bliže njezinom utoku u Kupu, sve do međa Stjepkovog posjeda, odnosno posjeda Blinjana i u neposrednu blizinu posjeda Črnc.³⁶⁹ Godine 1271. Stjepkov sin Andrija kupnjom je uspio doći do još jednoga dijela posjeda Vinodol, koji se također nalazio u rukama Blinjana. Taj dio zemalja, odnosno posjeda, bio je već obrađen i nasađen vinovom lozom, a na njemu su se nalazili i mlinovi. Ta se zemlja prostirala južno od opatijskog Vinodola i dopirala je do zemalja Blinjana i zemalja Stjepkova sina Andrije. Također, ona je međašila i sa zemljom Moštanicom, odnosno dopirala je do potoka Moštаница. Na zapadu je granica bila Velika cesta koja je vodila u Petrinju i opatijske zemlje.³⁷⁰ Opatijski Vinodol 1301. godine graničio je s biskupskim posjedom Podgorje kod Budičine (Donja Budičina).³⁷¹ U 14. stoljeću na tom velikom zemljišnom kompleksu koji se nalazio u rukama nekolicine vlasnika; biskupa, Zagrebačkoga kaptola, cistercita Opatije Topusko i Blinjana, pojedini dijelovi davani su u zakup, a jedan dio (Kaptolskih zemalja Vinodol ili cijeli Kaptolski Vinodol) nalazio se pod upravom sisačkoga komesa, kako se i nabraja u "Statutima".³⁷² Područje Vinodola u vlasništvu Zagrebačkoga kaptola prema Ludovikovoj potvrdi kaptolskih zemalja iz 1352. godine, a koja se odnosi na potvrdu kralja Karla iz 1328. godine, širilo se na području između Pečkoga na zapadu, Jošana i Blinje na jugu i jugoistoku pa sve do Moštаница na sjeveroistoku.³⁷³ Kaptolski Vinodol u dokumentima se već 1350. godine javlja kao Donji Vinodol, a izgleda da su ga bespravno uživali neki Andrija i Juraj, koji su pred banom morali priznati da je to bio posjed Zagrebačkoga kaptola.³⁷⁴ Njima su 1352. godine Blinjani prodali jedan dio posjeda Moštаница između Kaptolskog Vinodola i Visokog (brdo Visokogovac u blizini Blinje).³⁷⁵ No jedan dio Moštаница pripadao je i biskupskom Vinodolu. Naime, sedamdesetih godina došlo je do

prema izvorima XIII. i XIV. Stoljeća", 214., 229.-230.) dobro utvrdila lokaciju kaptolskog Vinodola u blizini Hrastovice. No ona ga poistovjećuje s biskupskim Vinodolom. Također, prema njoj on nije pripadao sisačkim posjedima i to zato što je bio od njih odvojen. S druge strane područje koje je zapremao kaptolski posjed Vinodol prema Gunjači (S. Gunjača, "Meta S. Ladislai Regis", 391.-439., 406.-415.) čini nam se prošireno previše na sjever, dok je Vinodol Opatije Topusko dobro lociran. O pozicijama Vinodola i stare vinodolske utvrde više u: Milan Kruhek, *Fortifikacijska arhitektura Banije s osobitim osvrtom na razdoblje njene obrambene uloge u XVI i XVII stoljeću*, neobjavljeni magistarski rad, Zagreb, 1977., 415.; Z. Horvat, "Kašteli na sjevernim obroncima Zrinske Gore u obrani od Turaka", 103.

³⁶⁹ Isto, 405.-406.

³⁷⁰ CD, V, 609.-611.

³⁷¹ CD, VIII, 8.

³⁷² MEZ, II, 61.

³⁷³ MEZ, II, 120.-121.

³⁷⁴ CD, XI, 581.

rasprave između Ladislava Tuteuševa i Zagrebačkoga biskupa oko granica biskupskoga to jest gornjega Vinodola (*Alsouynadal*). Naime, u istom dokumentu dio Vinodola pod nazivom Moštanica ulazio je unutar granica posjeda Ladislava Tuteuševa, gospodara Blinje.³⁷⁶ Iz prethodnog razlaganja vidi se da je Vinodol i u 14. stoljeću još uvijek označavao skupinu zemalja na kojoj su se već formirali i neki manji posjedi, odnosno prediji drugačijega naziva, dok su se na biskupskom i kaptolskom području razvila već i dva naseljena mjesta po imenu Vinodol. Također, oni su, zajedno s još nekim biskupskim predijima jednim dijelom činili i ekonomsku bazu za funkcioniranje važnijih kaptolskih, odnosno biskupskih posjeda, osobito hrastovičkih utvrda, što na neki način naglašava i strateški značaj komitata. Na zagrebačkom području za opskrbu Medvedgrada bilo je zaduženo stanovništvo sela "sub montibus", odnosno kaptolski kunovnjaci. Njihov teret bio je velik i pretpostavlja se da su se stoga češće bunili. Kaptol je stoga, 1326. godine sela podijelio na kanoničke "porcije" dodijeljene pojedinim kanonicima.³⁷⁷ Da li se slična situacija mogla dogoditi i na području Vinodola ne znamo.

Da sama organizacija posjeda i upravljanje njima na području komitata nije bilo tako jednostavno, pokazuju brojni pogranični sukobi i učestala potreba za potvrdama kaptolskih prava. Neke od njih već smo prethodno spomenuli. Veći sukobi događali su se na području uz granicu s Blinjanima. Naime, izgleda da su sukobi s Blinjanima započeli još oko prava na ubiranje tributa od prijelaza Črnc, koji su Blinjani preoteli kanonicima. Ladislav Tuteušev, gospodar Blinje, često je, zahvaljujući lošem gospodarenju, pljački i otimačini pograničnih posjeda, dolazio u sukobe sa svim svojim susjedima, pogotovo Opatijom Topusko, Biskupijom, Kaptolom i drugim lokalnim stanovništvom, o čemu je već bilo govora.³⁷⁸ Blinja je na jugoistoku između rijeke Save i Stare Petrinje graničila sa sisačkim posjedom. Spomenuli smo i to da su Tuteuševi već bili u sukobu s biskupom radi posjeda Vinodol. No sasvim sigurno je da su Tuteuševi stvarali i druge probleme sisačkomu komesu i samomu zagrebačkom biskupu, što je pak rezultiralo sukobima na razini Biskupije. Sukobi su kulminirali 1360. godine kraljevskim sudom na kojemu se raspravljalo o ulozi samoga biskupa i kaptolskih oficijala u napadu na dvor Ladislava Tuteuševa. Naime, sisački kaptolski oficijal optužen je za pljačku dva sela, koja je Tuteuš uživao u ulozi predijala, s kojih je navodno odveo velik broj stoke i imetka, te izranjavao Tuteuševe jobagione i službenike. S tim

³⁷⁵ CD, XII, 97.

³⁷⁶ CD, XIV, 393-394.

³⁷⁷ Usporedi: R. Gajer, "Posjedi zagrebačkog kaptola oko Zagreba u prvoj polovici 14. st.", 93.-94.

³⁷⁸ M. Ančić, "Cistercitska opatija u Topuskom do pretvaranja u komendu", 37.

navodno nije bio zadovoljan pa je zajedno s hrastovičkim kaštelanima, kaptolskim i biskupskim predijalima, te uz pomoć stanovnika slobodne Petrinje, plemićima iz Brnjeuške i podložnicima Ivana, sina Ivanovog, krenuo na Ladislavov dvor i samoga Ladislava. Dvor je pritom stradao, a Ladislav je jedvice izvukao živu glavu.³⁷⁹ U svrhu rješavanja spora s biskupom i Kaptolom sazvani su svi kraljevi *fideles*, suci i predstavnici pojedinih županija Sanske, Križevačke, Vrbaske i Dubičke i zaduženi su da provedu istragu, dok su o svemu trebali izvjestiti kraljičina kapelana Ladislava i dvorskoga viteza Nikolu.³⁸⁰ Proces je završen još iste godine i Sanski je vicežupan i vicekaštelan Latko izvjestio kralja Ludovika da je, uz svjedočenje Kaločkoga i Pećuškoga kapitula i Pečvaradskoga crkvenoga vijeća, zaključeno da je biskup Stjepan (1356.-1375.), zajedno s kaptolskim oficijalom, svojim kaštelanima i njihovim pomoćnicima, u napadu kriv za sva navedena nedjela.³⁸¹ Iako nam ovaj podatak ne govori direktno o načinu na koji su bili organizirani pojedini kaptolski posjedi, on potvrđuje da su u vojnim akcijama, koje su se pokretale iz biskupskih hrastovičkih utvrda povremeno, unatoč odijeljenim posjedima, zajednički sudjelovali i biskup i Kaptol, točnije preneseno na lokalnu situaciju, biskupovi kašteleni i kaptolski oficijali. Zajedništvo u očuvanju i zaštiti posjeda pokazuje se, kao što smo već rekli i prilikom uzdržavanja utvrda. To bi značilo da raspodjela na biskupske i kaptolske posjede, odnosno vlasništvo nad njima, zapravo i nije bitnije utjecala na obranu, to jest zaštitu istih. Tu je ulogu vjerojatnije imala blizina posjeda samim utverdama, njihova strateška pozicija i ekonomska važnost pojedinih posjeda, poput toliko spominjanog Vinodola.

Već pred kraj 14. i početkom 15. stoljeća Sisak se više ne spominje kao komitat pod upravom komesa. I tamo je kao i na području biskupskih posjeda organizirana provincija pod upravom vojvode, kojega su birali seljaci. On je svake godine u Selima kod Siska vodio sastanke čitave kmetske općine, koja je birala šest prisežnika (*iurati*), koji su potom birali novog vojvodu. Kaptol ga je pak trebao potvrditi. Vojvoda je sudio u civilnim parnicama između seljaka, dok je komes i dalje sudio kriminalnim parnicama. Vojvoda je pak, poput komesa u 14. stoljeću u 15. stoljeću brinuo o redovitom ubiranju daća, dok je to u samom trgovištu radio *villicus*. Vojvoda je sudjelovao i kod desetinanja svinja, uvodio je red na vlastelinstvu, brinuo o javnim radovima. S druge strane on je bio oslobođen svih tereta i daća.³⁸²

³⁷⁹ CD, XIII, 2-4.

³⁸⁰ CD, XIII, 2-4.

³⁸¹ CD, XIII, 5-6.

³⁸² Starine, IX, 38-43. Usporedi: J. Adamček, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj...*, 441-442.

Provincija je najvjerojatnije obuhvaćala isto područje koje je u 14. stoljeću pokrивao sisački komitat, dok su pojedini posjedi i dalje davani u zakup kanonicima i svjetovnjacima. Na kaptolskom sisačkom vlastelinstvu u 15. stoljeću uglavnom su se uzgajale svinje, uz koje se povremeno kao sporedna grana spominje i vinogradarstvo. Vinogradi se i dalje spominju na južnom i jugoistočnom dijelu posjeda, odnosno predija ali i na centralnom dijelu (Vurot, Vinodol).³⁸³ Predijalci su i dalje na sisačkomu posjedu imali pravo držati vinograde po uobičajenim uvjetima.³⁸⁴ Četrdesetih godina 15. stoljeća Vurot se još uvijek spominje kao predij na području sisačke provincije, koji prelazi iz ruke jednoga u ruke drugoga kaptolskoga predijalca. Vurot se spominje i 20. kolovoza 1439. godine. Njega je, uz uobičajene uvjete uživao neki Valentin iz Zlata, koji je o njemu trebao voditi brigu. No dopustio je da se predij u potpunosti zapusti. Kanonici su predij dali u posjed Valentinu s namjerom da ga ovaj naseli i uredi na njemu gospodarstvo. No on to očito nije učinio jer se predij spominje kao potpuno napušten te je iz tog razloga predan u ruke plemića Jurja, sina Emerikova iz Borča, da ga uživa zajedno sa svojim sinovima.³⁸⁵ Iz ovoga podatka ispada da su se kaptolski kanonici doista brinuli da su njihovi posjedi naseljeni i da se vlastelinstvo gospodarski razvija. Prema podatku iz isprave na prediju Vurot uzgajale su se svinje, od kojih se plaćala uobičajena desetina. No više su oporezivani pojedini bogatiji predijalci, što potvrđuje podatak prema kojemu je svaki predijalac koji je u svojem vlasništvu imao više od 60 svinja trebao plaćati i veću desetinu i uz to jedan floren godišnje martinščine.³⁸⁶ Da je Kaptol u 15. stoljeću poticao i razvoj vinogradarstva potvrđuje isprava iz 1482. godine prema kojoj je Kaptol donio posebne propise kako bi kmetovi mogli nasađivati nove vinograde, a one stare i dalje držati. Uz to određene su i stroge kazne za prekršaje, a smanjen im je i iznos desetine.³⁸⁷ Također, na sisačkim posjedima i dalje se sakupljala desetina vina i to u novcu. Novčano plaćanje uređeno je odredbom iz 1482. godine, prema kojoj se za jedno vedro plaćalo osam denara. Otkup je na molbu kmetova još smanjen 1485. godine. S druge strane desetina od svinja, kao najvažnija daća sakupljana je u naturi. U svrhu lakšega upravljanja reguliran je i način na koji se desetina pobirala. Prvo se išlo u popisivanje, a zatim u desetinanje.³⁸⁸ Dobra ekonomska politika omogućila je kanonicima relativno veliku proizvodnju usmjerenu i na tržište. Da je takva

³⁸³ MEZ, VII, 297-298.

³⁸⁴ MEZ, VII, 297-298, 318-319.

³⁸⁵ MEZ, VI, 604.

³⁸⁶ MEZ, VI, 604. U prethodnoj ispravi i u ispravi od 20. kolovoza 1440. godine Vurot se navodi kao *predium Vrutky*. MEZ, VI, 617.

³⁸⁷ I. K. Tkalčić, "Isprave XV. vieka iz "crvene knjige" zagrebačkoga kaptola", 55-57. Usporedi: J. Adamček, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj...*, 199.

³⁸⁸ Usporedi: J. Adamček, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj...*, 115-118.

politika, u kojoj je proizvodnja i trgovina svinjama imala važnu ulogu prevladala, pokazuje velik udio seljaka koji je držao svinje, dok je samo manji broj bio bez njih.³⁸⁹

Podaci o razmještaju pojedinih posjeda, odnosno sela pokazuju da su se ona nalazila na području bližemu hrastovim šumama, koje su bile važne za žirenje svinja, a u pogledu trgovine bila su puno bliža području Turopolja, odnosno sjedištu u Zagrebu, što je omogućavalo i lakši dovoz, odnosno trgovinu. S druge strane došlo je do promjene u posjedovnoj strukturi, jer se na zajedničkim vlastelinskim posjedima više ne uzgaja vinova loza, tamo su se uglavnom držale samo livade.³⁹⁰ Velika promjena na vlastelinstvu dogodila se sedamdesetih godina. Naime, 1471. godine u sporazum između slavonskoga plemstva i biskupa unesena je odredba da se sve kurije razdijeljene kmetovima moraju podvrći plaćanju desetine.³⁹¹ Smatra se da su se alodiji smanjivali krajem 15. i u 16. stoljeću, čemu su pogodovala i pustošenja Osmanlija.³⁹²

No uz povremene upade Osmanlija, u 15. stoljeću nije sve bilo tako idilično niti sa kaptolskim susjedima, što pokazuju brojne pljačke i sukobi. U prvoj polovici stoljeća učestali su sukobi s obitelji Čupor iz Moslavine, oko nekih međašnih posjeda. Taj je sukob došao čak i do banskoga suda te su ovi 1426. godine pozvani da sudjeluju prilikom reambulacije međa.³⁹³ Spor se nastavio i već 1435. godine ban je boravio u Sisku kako bi riješio nastalu situaciju.³⁹⁴ Kaptol je i dalje u lošim susjedskim odnosima s Blinjanima. To se vidi iz parnica koje je Kaptol neprestano vodio protiv pojedinih pripadnika obitelji Tuteuš. Tako je i palatin Ladislav Gorjanski 31. siječnja 1452. godine naložio poglavarstvu Zagrebačke županije da istraži tužbu protiv Ladislava Tuteuševa iz Batmonoštra vezanu uz pljačku kaptolskih podanika na sisačkom posjedu.³⁹⁵ Ovaj je naime tužen, da je, zajedno s Nikolom, kaštelanom kastruma Rakoš (*Kakaswar*), svojim kmetovima i stanovništvom u okolici Blinje, poput Benedikta iz Kratečkog, Pavla i Gregurića iz Črneca, Tomaša iz Prevlake, Matije Pavla iz Trebosila, te svim stanovništvom i jobagionima podanicima kastruma Rakoš (*Kakaswar*), opljačkao novac i oružje, te pokupio svinje stanovnika i jobagiona na području kaptolskoga posjeda Sisak i pripadajuće mu šume. Ukupan zbroj svinja iznosio je 354, a uz to novčana šteta je iznosila 4

³⁸⁹ Usporedi: J. Adamček, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj...*, 212-213.

³⁹⁰ I. K. Tkalčić, "Isprave XV. vieka iz "crvene knjige" zagrebačkoga kaptola", 42-43. Usporedi: J. Adamček, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj...*, 269.

³⁹¹ Arhiv hrvatske Akademije Znanosti i umjetnosti, D-XV-96. Adamček (J. Adamček, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj...*, 385.) kurije naziva "alodijalnim državinama".

³⁹² Usporedi: J. Adamček, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj...*, 395.

³⁹³ KAZ, ACA, fasc. 31, doc. 55. J. Buturac, "Regesti za starije dokumente Zagrebačkog kaptola", 290.

³⁹⁴ KAZ, ACA, fasc. 125, doc. 1. J. Buturac, "Regesti za starije dokumente Zagrebačkog kaptola", 283.

³⁹⁵ MEZ, VII, 213-214.

zlatna florena i 37 solida. Poimence se među opljačkanim stanovništvom nabrajaju uglavnom stanovnici iz Pračnog i Sela, a među njima i vilik u Sisku.³⁹⁶

Ni nakon sukoba s Tuteuševima sisački kaptol nije imao mira. Naime, 1463. godine vodila se parnica protiv Martina Frankopana, koji je tužen kralju Matijašu da je naoružan s brojnim sudionicima opljačkao kaptolske kmetove na sisačkim selima Pračno i Gorica.³⁹⁷ Kralj je naložio požeškom kaptolu da o tome provede dalju istragu. Prema optužbama napadnuti su i muškarci i njihove žene, izranjavani su i ostavljeni polumrtvi, petorica jobagiona zarobljeni su i okovani, opljačkana im je imovina i stoka, ukupno oko 38 komada, te sva muška i ženska odjeća i posteljina (*clenodia domorum*). Prema optužbama Martinu su u pljački pomagali i kaštelani Komogovine i Hrastovice, uz sve *familiares*, pješake, vitezove, stanovništvo i jobagione na gradačkom posjedu koji se poimence navode, a uz njih su bili i opidani Petrinje, uključujući suca. Ukupna šteta na prije spomenutim posjedima bila je velika, a iznosila je i pet tisuća zlatnih florena.³⁹⁸ Požeški kaptol proveo je istragu i zaključio da je Martin Frankopan, zajedno sa sudionicima s pravom optužen za navedena nedjela.³⁹⁹ Proces protiv Martina završio je i na papinskom sudu gdje ga je sudac papinske stolice Sancius Romero za pontifikata pape Pija II. (1458.-1464.) 19. prosinca 1463. godine osudio za nedjela na području Goričkog arhiđakonata i otimanje kaptolske desetine, uključujući i već spomenuta nedjela na sisačkim selima i nad sisačkim stanovništvom.⁴⁰⁰ Među oštećenim strankama, kojima je trebalo naplatiti dug spominju se zagrebački prepozit, kaptolski kanonici, Kaptol u cjelini, kao i Zagrebačka biskupija.⁴⁰¹ Stoga je Martin oštećenima, to jest prepozitu, Kaptolu i kanonicima bio dužan kao odštetu vratiti dug od dvije tisuće ugarskih florena za cjelokupni sisački posjed, jer će u protivnom biti izopćen iz crkve.⁴⁰² Iz ovoga podatka vidi se da su na sisačkom području posjedi, odnosno prihodi, bili razdijeljeni na prebende pojedinih kanonika, kaptola *in comuni*, i prepozita, koji je imao pravo na četvrtinu od sisačkih župa. Budući da Martin nije poslušao odredbu apostolskoga suda oko plaćanja desetine sudac Sancius Romero 1464. godine izopćio je Martina i njegove pomagače iz crkve

³⁹⁶ MEZ, VII, 214.

³⁹⁷ MEZ, VII, 452.

³⁹⁸ MEZ, VII, 452-453.

³⁹⁹ MEZ, VII, 454.

⁴⁰⁰ MEZ, VII, 458-471.

⁴⁰¹ "..., *quandam possessionem ad ipsos prepositum, canonicos et Capitulum ac ipsorum ecclesiam Zagabriensem predictam spectantem et pertinentem, vocatam communiter et appellatam Zytec, sitam in diocesi Zagabriensi antedicta,...*" MEZ, VII, 466.

⁴⁰² MEZ, VII, 467., 470.

i zatražio od kralja Matijaša i drugih crkvenih i svjetovnih dostojanstvenika da provedu njegov proglas.⁴⁰³

4. 2. 4. Župe na sisačkim posjedima

U 14. stoljeću na području koje se nalazilo pod jurisdikcijom prepozita na prvom mjestu spominje se crkva sv. Križa *de Zitech*.⁴⁰⁴ Njezin župnik Juraj (Georgius) spominje se 1501. godine, što znači da je župa u Sisku još egzistirala. To je današnja župna crkva u Sisku i obnovljeni centar Sisačke biskupije s čime se slaže i starija historiografija.⁴⁰⁵ **Crkva sv. Križa u Sisku** bila je centralna sisačka župa, odnosno sjedište komitata i provincije. Prema redosljedu popisivanja župnih crkava oko Siska rekla bih da je područje koje je pokrivala sisačka župa odgovaralo užem teritorijalnom području komitata na utoku Kupe u Savu, a koji se najvjerojatnije odnosi na prvotno posjedovno područje koje je kaptol dobio još 1215. godine. spominje se 1334. godine kao prva crkva arhiđakonata Gora, a od nje prepozitu, koji je ujedno bio i arhiđakon Gore nije pripadala dužna četvrtina, već je cjelokupna desetina pripadala zajednici kanonika.⁴⁰⁶ Oni su vjerojatno, prema posjedovnom principu bili crkveni patroni. Naime redosljed župnih popisa iz 1334. godine pratio je područje sisačkoga komitata počevši od njegova središta u Sisku, s tim da je jedan dio predijalnih posjeda pod upravom komitata koji prelaze Kupu i Savu pokrivaio područje drugih župa, odnosno popisivač je sustavno obilazio sisačko župno i kaptolsko upravno područje što govori u prilog sustavnosti i određenom redosljedu popisivanja župnih crkava arhiđakonata Gora, koje od crkve sv. Križa u Sisku kružno obilaze uže i starije područje komitata na utoku Kupe u Savu.

Pritom su veliku ulogu pri popisivanju imale i postojeće lokalne prometnice i povezanost posjeda. Da je ta sustavnost prisutna još u 17. stoljeću vidi se iz nešto mlađih vizitacija u kojima se kao i prilikom popisivanja 1334. godine također kretalo od Siska, to jest crkve sv. Križa u Sisku. Stoga pretpostavljam da je razdiobom prebendarskih prihoda, prepozitu, kao jednom od kanonika, dodijeljen onaj dio, koji nije već prije pripadao

⁴⁰³ Isprava od 25. ožujka 1464. godine u : MEZ, VII, 479-491.

⁴⁰⁴ MEZ, II, 76.; F. Rački, "Popis..", 203.

⁴⁰⁵ F. Rački, "Popis..", 203.; J. Barlé, "Gorski arcidjkonat prije turskih provala", 268.; J. Buturac, "Popis župa..", 44.

kanonicima *in comuni*. Sisak je, stoga, poput Hrastovice, funkcionirao kao središte desetinskog kotara u kojemu se sakupljala desetina.

Prema opsegu župnoga teritorija možemo pretpostaviti da je župnik crkve sv. Križa imao jurisdikciju nad područjem prvotnoga sisačkoga posjeda. Kanonici su pak s kupnjom i širenjem posjeda preuzimali upravu i nad pojedinim susjednim župama. To bi trebao potvrditi posjed **Kupa**, na kojemu se također nalazila jedna od župa. Naime, Kupa se u popisu iz 1334. godine spominje kao jedna od župa arhidakonata Gora s župnom crkvom Blažene Djevice, od koje je, za razliku od sisačke, prepozit imao pravo na četvrtinu.⁴⁰⁷ Posjed pod tim imenom spominje se već u 13. stoljeću, dok se sama župa u popisu iz 1501. godine više ne spominje.⁴⁰⁸ Kupa se kao posjed nalazio u posjedu kanonika još 1427. godine, kako proizlazi iz potvrde ugarskoga kralja Žigmunda, koji je iznova potvrdio starije povlastice kraljeva Ludovika i Bele za te posjede.⁴⁰⁹ Te su povlastice potvrđivane i kasnije i posjed se uz Črnc spominje u vlasništvu kanonika još u 17. stoljeću.⁴¹⁰ Zašto se pak ta župa u 14. stoljeću nije spominjala u okviru zajedničkih prihoda kanonika, to je vjerojatno stoga što je pripadala nekom od kaptolskih kanonika, odnosno prebendara. Možda i samom prepozitu.

⁴⁰⁶ "*..de cuius tamen parochia et aliis ibi nostris possessionibus nullam exigit quartam de decimis, sed ipse decime pro nobis totaliter exiuntur.*" MEZ, II, 76.

⁴⁰⁷ MEZ, II, 76.; Franjo Rački, "Popis župa...", 203. Barlé (J. Barlé, "Gorski arcidjkonat prije turskih provala", br. 23, 268.) je svojevremeno posjed Kupu locirao u Pokupsko. Lelja Dobronić (L. Dobronić, "Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkog kaptola prema izvorima XIII. i XIV. Stoljeća", 208.) dobro je odredila posjed. No tu je crkvu poistovjetila s crkvom sv. Marije u Starom Sisku. S tom lokacijom ne slaže se Josip Buturac (J. Buturac, "Popis župa...", 45.).

⁴⁰⁸ CD, III, 290-291.

⁴⁰⁹ MEZ, VI, 239-240.

⁴¹⁰ KAZ, ACA, fasc. 72, doc. 1-10.

4. 2. 5. Petrinjsko-gradračko vlastelinstvo

Nakon pljačke kaptolskih kmetova na sisačkomu području i kraljevskoga suda Kaštel Gradac (Veliki Gradac) obećan je da će, zajedno sa ostavštinom od 2030 zlatnih ugarskih florena, nakon smrti Martina Frankopana pripasti Kaptolu, što se i dogodilo.⁴¹¹ Gradačko je vlastelinstvo došlo u vlasništvo Zagrebačkoga kaptola kao već formirano i cjelovito, zajedno sa svim pripadnostima, pravima, selima, predijima, posjedima, tributima, obrađenim i neobrađenim zemljištima, poljima, vinogradima, vodama, ribnjacima, mlinovima i sa svim drugim prihodima, uz koje se spominje i patronat nad crkvama.⁴¹² Zajedno sa spomenutom crkvom i selom Sv. Križa u Bornovcu (Brnjeuški) pod upravom kaštela Gradac tad su se nalazila još okolna sela Gorica i Budrovac.⁴¹³ Martin Frankopan i Doroteja ponovili su svoju izjavu o legatu i ostavštinu potvrdili pred Čazmanskim Kaptolom još 12. srpnja 1464. godine.⁴¹⁴

Petrinjsko-Gradačko vlastelinstvo u 15. stoljeću obuhvaćalo je veliko posjedovno područje formirano oko centralnih posjeda, odnosno utvrda Velikog Graca i stare Petrinje. Uz njih spominju se još sela i posjedi pod nazivom Hahovo, Lukovišće, Brest, Bukovec, Vlahović, Gornji Vlahović, Donji Vlahović, Hmeljinci, Čuntić, Gornji Knezovljani, Srednji Knezovljani, Donji Knezovljani, Grabrovo selo, Orešje, Mokrice, Brnjeušku, Pusti Gradec, Mahovo selo, Budrovci i opidum Petrinju.⁴¹⁵ Petrinjsko-Gradačkim posjedima početkom 16. stoljeća upravljao je špan, koji se birao među kanonicima. On je upravljao prihodima, koji su se dijelili među kanonicima zajednički. Uz špana pojedinim kaštelima 1515. godine upravljali su kaštelani, a uz njih se spominju i vojnici.⁴¹⁶ Kaptolu je s toga vlastelinstva pripadala desetina, koja se u drugoj polovici stoljeća sakupljala dijelom u naturi (desetina od žitarica), a dijelom u novcu. Josip Adamček je za spomenuto vlastelinstvo već utvrdio gospodarske odnose, odnosno pojedine daće i na koji su način plaćane. Stoga je istraživanje usmjereno uglavnom na župe.⁴¹⁷

⁴¹¹ O tome svjedoči isprava kraljevskoga notara od 5. srpnja 1464. godine u: MEZ, VII, 504-506.

⁴¹² MEZ, VII, 504.

⁴¹³ MEZ, VII, 506.

⁴¹⁴ MEZ, VII, 507-509.

⁴¹⁵ KAZ, ACA, fasc. 71, doc. 1-107.

⁴¹⁶ KAZ, ACA, fasc. 81, doc. 15. Usporedi: J. Adamček, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj...*, 465.

⁴¹⁷ Usporedi: J. Adamček, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj...*, 109.

Kaptol je bio dužan uzdržavati i redovito plaćati kaštelane i njihovu svitu, odnosno sluge i službenike.⁴¹⁸ Budući da se crkve na gradačkom području spominju u množini uz župnu crkvu sv. Martina, i petrinjsku župnu crkvu, možemo pretpostaviti da su kanonici stekli patronat barem nad još jednom crkvom unutar gradačkoga područja, poput župne crkve sv. Križa u Bornovcu (*Bornowoz*), koja se također spominje u dokumentu pod upravom kaštela.⁴¹⁹

4. 2. 6 Župe na području kaptolskoga vlastelinstva Petrinja-Gradac

Centralna župna crkva vlastelinstva bila je crkva u Velikom Gracu. Crkva sv. Martina u Velikom Gracu i njezin župnik Vito spominju se u popisima tek 1501. godine, redosljedom odmah nakon župnika iz Malog Graca i prije petrinjskog župnika.⁴²⁰ No nekakva župna crkva na tom je području morala postojati već i prije, pogotovo stoga što je Gradac funkcionirao kao centralna utvrda srednjovjekovnoga vlastelinstva. Gradac se kao naziv spominje već u 13. stoljeću i vezuje se uz jedan ogranak roda plemenitih Bručinaca (*de Gredech*), stoga bismo podrijetlo Graca i gradačke crkve morali tražiti na području na kojemu je obitavao spomenuti rod.⁴²¹ Bručinci Gradački svoj su posjed imali vrlo blizu mjesta Bručina, na kojemu je jedan dio zemlje 1271. godine prodan zagrebačkom građaninu Perinkolu za ukupno 10 zagrebačkih denara i pet pensa.⁴²² Trgovac Perkin (Perinkol?) već je 1277. godine kupio svu zemlju Bručinaca koja se navodi "u Bručini od Graca" (*in Brochina de Gradech*), a nalazila se s druge strane neke rijeke.⁴²³ To bi odgovaralo i položaju Velikog Graca, koji se nalazio s druge strane rječice Bručine i pokazuje superioran odnos Graca nad Bručinom, odnosno gradačku upravu područjem. Jedan dio Bručinaca Gradačkih prodao je svoj dio nasljedne zemlje pod nazivom Gradac 1287. godine banu Stjepanu Baboniću. Tada su opisane i međe zemlje koje počinju na istoku kod riječice Bručine, teku uz nju i dopiru sve do polovice zemlje Gradac i dopiru do nekoga brda. Otamo idu na zapad opet do rijeke Bručine gdje se spominje zemlja

⁴¹⁸ Usporedi: J. Adamček, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj...*, 483.

⁴¹⁹ U ispravama od 5. i 12. srpnja 1464. godine (MEZ, VII, 506., 509.) među selima pod upravom kaštela Gradac nalazilo se i selo Svetoga Križa u Bornovcu (Brnjeuški), a budući da se Kaptolu daje patronat nad svim pripadajućim crkvama pretpostavljamo da se to odnosi i na crkvu sv. Križa.

⁴²⁰ MEZ, II, 76.; F. Rački, "Popis..", 204.

⁴²¹ CD, V, 599.

⁴²² CD, V, 599.

⁴²³ CD, VI, 203-204.

drugoga ogranka roda Bručinaca i crkva sv. Martina.⁴²⁴ To je vjerojatno ona ista crkva u Bručini, odnosno crkva sv. Martina *de Brochian* koja se u popisu iz 1334. godine navodi odmah nakon crkve u Sračici i prije crkve sv. Klementa u Gori.⁴²⁵

Bručina je općenito zanimljiva lokacija. Vezana je primarno uz područje oko potoka Bručine, u blizini kojega su se nalazile dvije važne srednjovjekovne i novovjekovne utvrde; Mali i Veliki Gradac. Budući da Mali Gradac odgovara lokaciji opatijske grandže, o čemu će kasnije biti više riječi, crkvu sv. Martina trebalo bi tražiti u blizini same utvrde, gdje se nalazi i selo Martinovići, a jedna od pritoka potoka Bručine (srednjovjekovno Bročina) još se u 18. stoljeću zvala potok Martinec, što također podsjeća na štovanje sv. Martina. Crkvu je na karti uz Veliki Gradac ucrtao i Glavač.⁴²⁶

Iako je na području Velikog to jest srednjega Graca postojala utvrda ne zna se njezina točna lokacija na terenu. No njezin je položaj pod nazivom *Rudera Gradacz* uz sam potok Bručinu između Velikog Graca i Martinovića, bliže Martinovićima ucrtan na karti iz jozefinskoga razdoblja.⁴²⁷ Zanimljivo je pritom da su kod Glavača ucrtane dvije crkve sv. Martina, jedna kod Velikog Graca, a druga sjevernije uz sam potok i ta se crkva na "jozefinkama" više ne pojavljuje.⁴²⁸ O starosti utvrde govore materijalni ostaci, odnosno njihov nacrt, prema kojemu je kaštel u Gracu mogao biti građen već krajem 15. i početkom 16. stoljeća, a za branič kulu, koja svojim nacrtom odskače od drugih gradnji toga vremena pretpostavlja se da bi bila ostatak starije utvrde na tom mjestu.⁴²⁹ Rekla bih da je na gradačkom području sveti Martin u srednjemu vijeku možda vezan i uz nekakav lokalni kult, koji je primarno vezan uz Bručince. Stoga je raslojavanjem roda i izgradnjom gradačke utvrde mogla biti izgrađena još jedna crkva sv. Martina, bliža utvrdi. Već smo prije govorili o tome da je crkvu u Bručini gradilo lokalno plemstvo, odnosno Bručinci, čiji je teritorij došao u vlast plemićkoga roda Babonića, a s njime dalje u posjed drugih vlasnika. Posjedovnim principom s pravom na zemlju, odnosno s prelaskom posjeda u tuđe ruke, crkva u Bručini došla je vjerojatno pod patronat tih plemićkih rodova, odnosno kasnije i kaptolskih kanonika. Prevladavanje naziva Gradac u odnosu na Bručina dogodilo se vjerojatno već prije navedenim

⁴²⁴ CD, VI, 595-596.

⁴²⁵ MEZ, II, 76; F. Rački, "Popis.", 204.

⁴²⁶Usporedi: M. Dukić, *Glina i okolica*, 28. Oko topografske lokacije na kartama usporedi: HIP, Theil der Banal Gränze, Sec. 11.

⁴²⁷ HIP, Theil der Banal Gränze, Sec. 11.

⁴²⁸ HIP, Theil der Banal Gränze, Sec. 11.

⁴²⁹ Theil der Banal Gränze, Sect. 11. Utvrdu su na temelju nacrtu i povijesnih podataka analizirali Zorislav Horvat (Z. Horvat, "Kašteli.", 106-107.) i Milan Kruhek (M. Kruhek, *Stari glinski gradovi i utvrde*, 9-12.).

gubitkom, odnosno prodajom rodovskih posjeda, a novi je teritorijalni naziv prevladao jačanjem toga ogranka roda, odnosno Gradačkih (*de Gradec*) i s formiranjem vlastelinstva.

Pavao Leber je u pravoslavnoj crkvi u Velikom Gracu pronašao kamenu ploču s natpisom na kojemu piše *Capitulum Zagradiense fieri fecit 1548., 7. septembris*. Prema toj ploči na području Velikog Graca Zagrebački je kaptol nešto dao učiniti te godine, možda noviju crkvu, ili pak sami kaštel, odnosno njegov dio. Također, sam naziv Stari Gradac, koji se u ispravama toga vremena koristi upućuje na neku stariju gradnju.⁴³⁰ Stoga bismo prema podacima mogli zaključiti da je na području Velikog Graca postojao neki stariji obrambeni objekat, a vjerojatno i crkveni, koji se kao što je već prije rečeno nalazio negdje na području Martinovića.

Druga po redu važnija župa bila je ona u **Petrinji**. U popisu iz 1334. godine odmah nakon crkve u Bručini i prije crkve sv. Nikole u Brubnu navodi se crkva sv. Stjepana kralja u Petrinji (*de Petrina*), koja se spominje još 1501. godine.⁴³¹ Lokaciju stare Petrinje na karti je označio još Glavač, pritom ucrtavši križ podno stare ispražnjene utvrde (*Puszta Petrinia*) te bismo stoga crkvu na području Petrinjaca trebali tražiti u neposrednoj blizini stare utvrde. Konzervatori i arheolozi pretpostavili su da bi lokacija "staroga grada" slobodnih Petrinjaca, odgovarala gradini kod Jabukovca u blizini Vinodola.⁴³² Budući da se u župnim popisima istovremeno spominju dva slična toponima neki su smatrali da su na području Petrinjaca bile čak dvije Petrinje. Prema nekima, takvo mišljenje postoji i danas. Zorislav Horvat kaže da bismo možda na području gornjega toka Petrinjčice trebali tražiti dvije Petrinje-lokaciju slobodnog kraljevskog grada i utvrde u vlasništvu Zagrebačkog Kaptola, njegovim riječima "...bilo da su obje na istom ili različitim mjestima".⁴³³ Iako nisam sigurna da bismo u slobodnoj općini doseljenika trebali tražiti nekakvo utvrđeno naselje, jer o tome u 13. stoljeću nema podataka, topografska obrada područja pod upravom grada pokazuje da se ono prostiralo sjevernije i zapadnije od gradine kod Jabukovca, u predjelu od Prekope na Glini sve do Strašnika, odnosno opatijskog posjeda Strezić i Bjelovca u blizini Peckog, pa uz Petrinjčicu na jug sve do područja pod upravom Blinjana, s tim da se općinsko područje širilo i prema Komogovini i Kostajnici. Naime, slobodni Petrinjčani uz ostale povlastice, od

⁴³⁰ P. Leber, "Prekokupski Gradac, nekadanji grad i imanje Kaptola Zagrebačkog", *Katolički list*, Zagreb 18, 1878, 148-149.; Z. Horvat, "Kašteli..", 106-107.

⁴³¹ MEZ, II, 76.; F. Rački, "Popis..", 204.

⁴³² Oko ubikacije stare Petrinje vidi: M. Filjak, Zbornik Zrin, Petrinja 1942., 35., M. Kruhek, *Krajiške utvrde i obrana*, 46., Ivica Golec, Pregled povijesti Petrinjske, "Župa sv. Lovre Petrinja", Petrinja, 1990., 49-78., Z. Horvat, "Kašteli..", 104-105.

⁴³³ Zorislav Horvat, "Kašteli..", 105.

Kolomana su dobili i vlasništvo nad posjedom, odnosno zemljom Knežpolje-Knezovljani (*Kenesebola*) i cijelim rodом Vukovića, koji su tamo obitavali.⁴³⁴ Nejasno je samo to što izgleda da se naselje Petrinjaca u opisu međa iz 1240. godine spominje sjevernije od Jabukovca, odnosno na predjelu kod Banskoga Grabovca gdje se povremeno na kartama spominje i lokacija zvučnoga imena - sv. Stjepan.⁴³⁵ S tim da je općinska uprava obuhvaćala i područje Gradine kod Jabukovca. Naime, ni takva situacija nije nemoguća jer je na području gdje su živjeli veći i važniji srednjovjekovni plemićki rodovi moguće tražiti više naseobina i utvrde, a povremeno i više od jedne crkve, poput Bručine. Iako to ne znači da je isti rod gradio sve crkve. Naime, raslojavanjem rodova i cijepanjem posjeda općenito, dijelovi tih starih općina došli su u posjed drugih vlasnika, koji su i sami mogli graditi crkve na tom području (Bručina-sv. Martin, Bručina-Blažena Djevica).

Zaladski je konvent 1382. godine po nalogu kralja Ludovika učinio reambulaciju posjeda Petrinje u vlasništvu Jurja Zudara. Pritom su utvrđene nove međe do starih i odijeljene su posjedi između pojedinih vlasnika.⁴³⁶ Prema opisanim međama taj je posjed pokrивao prvotno petrinjsko područje. Prema opisu međa on je počinjao na istoku od ceste koja vodi iz Blinje u Petrinju, a odatle se širio na zapad. Iz daljnjeга opisa međa vidi se da je posjed Petrinje na sjeveru graničio s posjedom Zagrebačkog biskupa po nazivu Vinodol. Na jugu posjed je završavao kod ceste koja ide iz Petrinje u Vinodol i tamo su se nalazile tri međe. Jedna međa dijelila je posjed Petrinje na istoku od posjeda Vinodol, dok su druge dvije odvajale posjede zagrebačkoga biskupa po nazivu Klemengora (Klimna Gora) i biskupski Vinodol. Posjed se dalje širio na zapad i završavao je kod posjeda Čuntić u vlasništvu istoga magistra Jurja. Iznad Čuntića i dalje se prostirao biskupov posjed Klemengora. Također, prema opisanim međama posjed Jurja Zudara graničio je s posjedom Opatije Topusko po imenu *Bachuh* (Bačuga) na istoku, s posjedom Zagrebačkog biskupa u Peckom i na zapadu je prelazio rječicu Hutinu (Utinju), gdje je graničio s posjedom ivanovaca, odnosno Gorskoga preceptorata.⁴³⁷

Unutar vlastelinstva nalazile su se još neke župe, a među njima spominje se i župa u Bornovcu (*Bornowoz*). U popisu iz 1334. godine odmah nakon crkve u Brkiševini i prije crkve sv. Mihovila u grandi Opatije Topusko (jugozapadno od župe sv. Stjepana Pape u Pounju) spominje se crkva sv. Križa *de Bernowcz*. To je vjerojatno ista crkva. Župnik župe sv.

⁴³⁴ CD, IV, 124.

⁴³⁵ HIP, Theil der Banal Gränze, sec. 8.

⁴³⁶ CD, XVI, 286-287.

Križa po imenu Marko spominje se i 1501. godine. Redoslijed popisa ponovno odgovara prethodnom popisu. No obrnutim redoslijedom crkva sv. Križa navodi se nakon župe u Rovišnom i prije župe u Malom Gracu.⁴³⁸ Stoga bismo bez greške mogli zaključiti da se ta crkva prema toponimiji i redoslijedu popisivanja nalazila negdje u glinskomu kotaru između područja plemenitih Bručinaca i na putu prema zrinskomu Pounju, što bi u potpunosti odgovaralo lokaciji sela Brnjeuška kod Gline.⁴³⁹

⁴³⁷ CD, XVI, 287.

⁴³⁸ MEZ, II, 76.; F. Rački, "Popis..", 204.

⁴³⁹ Takvu topografsku lokaciju pretpostavili su već Buturac ("Popis župa..", 47.) i Dukić (*Glina i okolica*, 23.). Buturac je ipak bio neodlučan i pretpostavio je kao još jednu moguću lokaciju Brnjevac kod Vrginmosta, koju je ipak predaleko na zapadu. Na krivom tragu bio je i Barlé (J. Barlé, "Gorski arcidjkonat prije turskih provala", br. 25, 295.).

4. 3. Redovništvo i njegovo djelovanje na područje arhidakonata

4. 3. 1. Cisterciti (Opatija Topusko)

Važne promjene za redovničku zajednicu u Topuskom događaju se u vrijeme opata Ivana II. (1323.-1351), kojemu je njegova promišljena i pametna politika u historiografiji pribavila i epitet "umni".⁴⁴⁰ Uz promjene u gospodarskom načinu funkcioniranja Opatije, koje se općenito događaju u prvoj polovici 14. stoljeća, cisterciti su se u njegovo vrijeme uključili i u zbivanja na području Biskupije i dobili su veću važnost u crkvenoj politici. To se u konačnici odrazilo i na društvenu ulogu Opatije Topusko.

Naime, u vrijeme biskupa Augustina Kažotića kraljevska dinastija Anžuvina još se nije bila utvrdila na vlasti. Stanje je u državi općenito bilo kaotično, a osjećao se i nedostatak vojske. S time je porasla uloga Zagreba - Kaptola kao sjedišta Biskupije, a s njime i uloga pojedinih samostana.⁴⁴¹ Cisterciti su nešto čvršće veze s Biskupijom ostvarili već u vrijeme biskupa Augustina Kažotića, koji je 1313.-1314. godine boravio u samostanu cistercita, gdje je sudjelovao u raspodijeli imovine Babonića i donio još neke važne odluke vezane uz samu Biskupiju.⁴⁴² Vladavina Anžuvina donijela je sa sobom mnoge promjene, koje su u konačnici dovele i do nemira. U to prvo vrijeme događaju se sukobi s Babonićima, a dosegli su svoj vrhunac dvadesetih godina. Protiv crkve učestale su i pobune nižega plemstva.⁴⁴³ Već dva desetljeća iza raspodjele imovine Babonića na području Topuskog 1314. godine i na širem području Opatije cisterciti su trebali djelovati da zadrže svoje posjede. To potvrđuju darovnice i potvrde izdane redovnicima. Zagrebački je Kaptol Opatiji već 15. srpnja 1315. morao potvrditi darovnicu za posjed između Grandje, Bručine i Maje.⁴⁴⁴ Nakon te, cisterciti su

⁴⁴⁰ Ivan Kukuljević Sakcinski, "Opatija b.d. Marije u Topuskom", *Književnik*, 1, 1864., 78-89., 78. Pitanje uloge opata Ivana već je obrađeno u zasebnom radu. Usporedi: Ana Novak, "Uključivanje Opatije Topusko u crkveno-politički i javni život na području Zagrebačke biskupije (Djelatnost opata Ivana II. i sjeveroistočni posjedi cistercitske Opatije Blažene Djevice Marije)", *Povijesni prilozi*, 34, god. 27, 2008., *passim*.

⁴⁴¹ Usporedi: J. Buturac, "Zagrebačka biskupija u doba biskupa Augustina Kažotića", 48-49.

⁴⁴²

⁴⁴³ Usporedi: N. Klaić, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, 333-349.

⁴⁴⁴ CD, VIII, 405.

dobili potvrdu za zemlju Vučinčret u Drozgovčićima i potvrdu kralja Karla za posjed između Grande, Bručine i Maje 1323. godine.⁴⁴⁵

Nakon što je pokorio oligarhe, Gisingovce i Baboniće, kralj Karlo uspostavio je kraljevsku vlast predajući sudačku vlast banu.⁴⁴⁶ Opatija je u tim događajima, vezano uz plaćanje crkvene desetine nastupila na strani Zagrebačke crkve i na strani bana. Izgleda da je sa slabljenjem moći magnata Opatija preusmjerila svoje težnje k samoj Biskupiji. Opatija je na neki način i dalje uspjela sačuvati status i prihode, jer unatoč ekonomskom slabljenju, još uvijek plaća visoku pristojbu apostolskoj komori. Za pape Ivana XXII. (1316.-1334.) Topusko je platilo čak 300 florena na račun male zajedničke pristojbe. Kao primjer, zagrebački je biskup platio 400 florena, a splitski nadbiskup 200, što znači da je, na području Zagrebačke biskupije i Splitske nadbiskupije, to bila najveća pristojba za jednu zasebnu redovničku zajednicu, izravno podređenu Papi.⁴⁴⁷

Opatu Ivanu, uz rad na očuvanju cjelovitosti opatijskog posjeda, o čemu govore brojne potvrde o posjedovanju i povratu pojedinačnih, važnijih posjeda poput opatijske grande Kralje kod Bihaća, može se pripisati i rad na uređenju granica uz područje sisačkog kaptolskog komitata.⁴⁴⁸ No njegova najvažnija uloga jest uloga papinskog poslanika i papinskog arbitra u važnim događajima na području Biskupije. Naime, plemstvo se, zajedno s crkvenim redovima, pobunilo protiv Zagrebačke crkve i preotelo mnogobrojne crkvene posjede. Stoga je biskup na strani Biskupije i Kaptola, uz pomoć kralja, poduzeo određene mjere kako bi spomenute posjede vratio u svoje ruke. U tu svrhu zatražio je pomoć i od Opatije Topusko, odnosno od opata Ivana. Opat Ivan već je 1337. godine uspješno odradio posao izabranog suca i delegata, koji mu je po tom pitanju odredio papa. Naime te je godine opatima iz Zagreba i Toplice naloženo da provedu istragu u vezi s Opatijom u Kutjevu. Glavni razlozi da se provede istraga bile su nepravilnosti unutar Opatije.⁴⁴⁹ Nakon što je uspješno obavio taj

⁴⁴⁵ CD, VIII, 424.; IX, 166-167.

⁴⁴⁶ Usporedi: Nada Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*, Školska knjiga, Zagreb, 1972., 185.

⁴⁴⁷ Svi prihodi nisu sačuvani pa se ovi podaci odnose na postojeće. CD, VIII, 442-444; I. Ostojić, *Benediktinci u panonskoj Hrvatskoj i Istri*, 211.

⁴⁴⁸ O tome više u: A. Novak, "Uključivanje Opatije Topusko u crkveno-politički i javni život na području Zagrebačke biskupije", *passim*.

⁴⁴⁹ Ispravu iz Tajnog Vatikanskog arhiva komentira Stanko Andrić ("Pregled povijesti cistecitske opatije Blažene Djevice Marije u Kutjevu (Honesta vallis)", *Osječki zbornik*, 24/25, 2001., 87.).

posao papa Benedikt XII. (1335.-1342.) ponovno ga je 1338. godine, na molbu Zagrebačkog kaptola, izabrao kao poslanika u svrhu povrata crkvenih dobara.⁴⁵⁰

Bunu protiv desetine među prvima su započeli ivanovci. Stoga je ban Mikić poslan da sakupi desetinu, no on se u međuvremenu pridružio pobuni. Biskup Ladislav, kako bi spasio situaciju, daje banu desetinu u Gori, Dubici i Sani.⁴⁵¹ Izgleda da je uz bana, oko povrata desetine jedna od najistaknutijih ličnosti bio baš opat Ivan. Naime papa Benedikt XII. imenovao ga je 1339. godine i jedinim izabranim sucem Rimske Stolice u poznatoj raspri koju je Zagrebački kaptol imao s križarima radi desetine od Črnomelja, Sihensteina i Žumberka u Kranjskoj, koje su ovi na silu oteli Zagrebačkoj crkvi.⁴⁵² Sama je parnica s križarima trajala deset godina, i isprave koje o njoj govore nisu sačuvane, no ponešto ih komentira Krčelić.⁴⁵³ Opat Ivan II. pritom je bio jedini sudac izabran od strane Svete Stolice da sudi križarima u Metlici zbog bespravno prisvojene desetine. Sudski je proces trajao toliko dugo jer se križari nisu pojavljivali na ročištima. Krčelić je zabilježio nekoliko ročišta, 1340., 1345. i zadnje 1349. godine.⁴⁵⁴ Ime opata Ivana u funkciji delegiranoga biskupskog suca spominje se još i 1348. godine pri određenju desetine u Kladuši.⁴⁵⁵

Važnost toga procesa i Ivanova sudbenog djelovanja vjerojatno je imala određenu konotaciju i vezano uz ulogu Opatije kao vjerodostojnog mjesta (*locus credibilis*). Naime, pečat Opatije Topusko prvi put se javlja baš u Ivanovo vrijeme. Točnije 1335. godine, po prvi put je izdana isprava na kojoj se nalazi sačuvani pečat opatijskoga vijeća, odnosno konventa.⁴⁵⁶ Funkcija vjerodostojnog mjesta (*locus credibilis*) značila je za Opatiju integraciju unutar društvenih zbivanja na području cijele srednjovjekovne Slavonije.⁴⁵⁷

⁴⁵⁰ "...presencium tibi auctoritate mandamus, quatenus ea, que de bonis ipsius ecclesie alienata inveneris illicite, vel distracta, ad ius et proprietatem eiusdem ecclesie legitime revocare procures..." CD, IX, 374. Usporedi: Ivan Kampuš, "Porezni sustav za vladanja Anžuvina", *Historijski zbornik*, XLVI/1, 1993., 1994., 6.

⁴⁵¹ Usporedi: N. Klaić, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, 333-349.

⁴⁵² MEZ, II, 122.

⁴⁵³ Adam Baltazar Krčelić (*Povijest stolne crkve zagrebačke*, 32-34) donosi bulu koju je papa Benedikt XII. uputio opatu Ivanu II. " ...Dragome sinu opatu samostana sv. Marije iz Toplica u Zagrebačkoj dijecezi pozdrav i apostolski blagoslov. Sklonjeni molbama dragih sinova Kaptola Zagrebačke crkve povjeravamo ti snagom ovog pisma da se pobrineš da se sve ono što od dobara te Crkve nađeš da je na nedopušten način otuđeno ili razvučeno zakonitim putem vrati..."

⁴⁵⁴ A. B. Krčelić, *Povijest stolne crkve zagrebačke*, 33.

⁴⁵⁵ CD, XI, 486-487.

⁴⁵⁶ Usporedi: Ante Gulin, *Hrvatska crkvena srednjovjekovna sfragistika*, Golden marketing, Zagreb 1998., 190-193.; A. Novak, "Uključivanje Opatije Topusko u crkveno-politički i javni život na području Zagrebačke biskupije", *passim*.

⁴⁵⁷ Opatijski pečat spominju: I. Krstitelj Tkalčić, "Cistercitski samostan u Topuskom", 36-37; M. Turković, *Povijest opatija reda cistercita.*, 40. Uloga vjerodostojnog mjesta najčešće se spominje prilikom rješavanja posjedovnih pitanja (sporovi oko nekretnina, kupnja i prodaja posjeda, uvođenja u posjed, reambulacije granica), te kod izdavanja ovjerenih prijepisa. Osim ovih funkcija pred vjerodostojnim su se mjestom davale izjave te

Iako se opat Ivan II. trudio da održi status Opatije i njezin teritorij u vremenu koje predstoji, Opatija je sve više ekonomski slabila. I ona se, poput većine drugih opatija cistercita, koje tijekom 14. stoljeća muče egzistencijalni problemi, našla u krizi. Na to su mogli djelovati problemi uvjetovani promjenama unutar reda, nepoštivanjem pravila, drastičnom promjenom socijalne sredine te raznim vanjskim uzrocima koji su tu krizu produbljavali.⁴⁵⁸ Tim je mnogobrojnim uzrocima velikih promjena svakako doprinijela i velika bubonska kuga polovicom stoljeća, koja je odnijela trećinu čovječanstva. Iako je opatijski posjed donekle zadržao svoju cjelovitost, njegova se snaga u ovom razdoblju još može mjeriti samo teritorijalno, jer je sveukupno opće stanje toliko loše da opat nije u mogućnosti ugostiti ni generalnoga vizitatora. U tom kontekstu spominje se i "veliko pustošenje" na opatijskom području.⁴⁵⁹ Situacija je, prema vizitaciji opata Seyfrida, loša na području svih ugarskih samostana, a dotični je vizitator uspio obići samostane u Pilisu, Pásztóu, Béliháromkútu, Štiavniku, Ercsiju, Cikádoru, Petrovaradinu i Kutjevu.⁴⁶⁰

Sveopća politička situacija i promjene na tlu srednjovjekovne Slavonije odrazile su se i na samu Opatiju, odnosno njezino stanovništvo. Težnja za osamostaljivanjem od opatijske vlasti i ostvarivanjem većih prava dovela je do pobuna.⁴⁶¹ Naime, odredba kralja Ludovika iz 1351. godine o jednakoj slobodi za sve plemiće u cijelom kraljevstvu djelovala je na slabljenje opatove vlasti. Glavna je promjena, koja se uvelike odrazila na području Opatije ta da plemstvu crkva sama ne može suditi, već samo uz banovu i kraljevu potvrdu.⁴⁶²

Protiv Opatije pobunili su se stanovnici u samome mjestu Toplici, ali i pripadnici pojedinih plemićkih općina, odnosno pripadnici nižega plemstva, koje je živjelo na opatijskim posjedima. Pojedine općine, poput Sračičke, početkom sedamdesetih godina 14.

rješavali poslovi druge vrste (oporuke, izdavanje zabrana). Također, kaptolski su povjerenici imali ulogu u vođenju kaznene istrage. A. Gulin, "Srednjovjekovni Zagrebački Kaptol (utemeljenje, ustroj i javna djelatnost)", *Zagrebačka biskupija i Zagreb 1094.-1994.*, Zagreb, 1994., 144-149.

⁴⁵⁸ J. L. Lekai, *Cisterciens...*, 91-93.

⁴⁵⁹ Prema izvratku iz kronike (*Cistercienser chronik*) koji donosi Turković (*Povijest opatija reda cistercita...*, 42-43) toplički je opat osobno došao pred tadašnjeg vizitatora, koji se 1356/7. godine nalazio u Požegi. Tamo mu je saopćio da ga ne može ugostiti radi velikog siromaštva, čak do te mjere da za vizitatora i pratnju opat ne može ponuditi vino, kruh pa ni prenočište. Kad je vizitator priupitao koji su razlozi siromaštva, opat mu je odgovorio da je riječ o pustošenju sa svih strana. Iz odgovora da je u samostanu ostalo samo šest redovnika vidi se koliko je doista samostan oslabio. Vizitator je obećao opatu da će ga pozvati na generalni kapitul. Troškovi za njegovo sudjelovanje na kapitolu određeni su prema mogućnostima samostana te ih je vizitator sakupio i donio na kapitul u Cîteaux. Toplički opat Guido platio je, zajedno s opatijom u Zagrebu, osam forinti i 30 groša. Ovaj podatak komentira i Ostojić (*Benediktinci u panonskoj hrvatskoj i Istri*, 212.).

⁴⁶⁰ Usporedi: S. Andrić, "Pregled povijesti cistercijske opatije Blažene Djevice Marije u Kutjevu (Honestavallis)", 88.

⁴⁶¹

⁴⁶² N. Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*, 213.

stoljeća pokušale su svoju samostalnost pridobiti otkazivanjem poslušnosti opatu i uskraćivanjem prava Opatiji.⁴⁶³ Takva situacija mogla se u konačnici, da je do potpunog osamostaljivanja došlo, odraziti i na osamostaljivanje pojedinih župa i povećanje njihova broja. Takvih je plemićkih općina na području Opatije bilo mnogo i velika većina spominje se uz pojedine župe arhiđakonata Gora. Smatra se da su one nastale od pojedinih starijih rodova Gorske županije, a među važnijim spominju se one na području Sračice, Doleca, Radostića, Budomerića, Bovića, Brkiševine, Preseke, Kučkovca i Bratetića. Svaka od njih imala je svoju povelju o pravima i podavanjima.⁴⁶⁴ Nakon što je uredio poslove u samom centru, opat Guido (1362.-1365.) pokušao je popraviti općenito loše stanje na opatijskom području. Tako su Opatiji priznata starija prava temeljena na privilegiju o utemeljenju Andrije II. Ona se odnose na samostan, njegove posjede, stanovnike i podanike i njihovo oslobađanje od plaćanja desetine svinja i kunovine.⁴⁶⁵ No iako je snaga Opatije oslabila, ona i dalje uspijeva kontrolirati stanovništvo na svojim posjedima.

Pred kraj 14. stoljeća situacija na području Opatije općenito je dosta loša. Opatija je ekonomski oslabljena, nedostaje joj redovnika, te nije u mogućnosti kontrolirati svoj velik posjed. Učestale su pobune na području na kojemu je živjelo niže plemstvo, dok s druge strane odnosi nisu bolji niti prema višemu plemstvu, odnosno plemićkim rodovima, koji su živjeli u susjedstvu. Naime, pojedine isprave upućuju na zategnute odnose s plemićkim obiteljima Babonićima/Blagajskima i Zrinskima. Obje su se obitelji izgleda borile oko rubnih posjeda Opatije smještenih uz plemićke gradove Kostajnicu, Brubno, Bojnu i Zrin. Primjer tomu pokazuju pojedine isprave o razgraničenju posjeda poput posjeda Male Bojne, s kojom su Babonići graničili.⁴⁶⁶ Zrinski su pak uspjeli pridobiti dio opatijskih posjeda oko grada Zrina, pod nazivom *Dych, Chacha i Passtussa*.⁴⁶⁷ Naime, topuski opat Ivan sporio se sa Jurjevim sinom Pavlom Zrinskim oko navedenih posjeda. Izgleda da su ti posjedi još u vrijeme njegova oca, Jurja došli u posjed grada Zrina. Prema kraljevom pismu Juraj, odnosno Pavao, dobili su Zrin putem kraljevog privilegija, uključujući sve pripadajuće posjede u blizini grada. No ta je parnica došla i na kraljevski sud. Naime, opat je, prema svjedočenju

⁴⁶³ Tkalčić ("Cistercitski samostan u Topuskom", 125) je kao glavni razlog pobuni naveo to što je ban ubirao kunovinu i desetinu svinja, od koje su temeljem privilegija kralja Andrije II. spomenute općine bile izuzete. O položaju nižega plemstva na posjedima Opatije više u: N. Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*, 243-244.

⁴⁶⁴ Razvoj plemićkih općina i njihov odnos potkraj 15. i u 16. stoljeću komentira Josip Adamček ("Nemiri na posjedima Topuske opatije sredinom XVI. stoljeća", *Historijski zbornik XXI-XXII*, 1968/9., 288-290.).

⁴⁶⁵ CD, XII, 83-85.

⁴⁶⁶ CD Blagay, 167-168.

⁴⁶⁷ CD, XVI, 191-192.

Mikića, sina Dragojeva, koji je pred kralja došao s pismom kaptolskog prokuratora da je na račun te parnice opat tražio istragu i zabranu nad okupiranim posjedima. No taj je dokument o zabrani, kako je rečeno, izgubljen u požaru. Kralj je pak u pismu naslovljenom palatinu Nikoli Gorjanskomu iz 1381. godine izjavio da se opat oko toga pitanja sam izravno obrati na kralja.⁴⁶⁸

Kad je zapravo došlo do paleži i djelomičnog fizičkog stradavanja opatijskoga sjedišta, odnosno samostana u Topuskom ne možemo točno odrediti. Pojedine isprave, poput prethodne svjedoče da je već sedamdesetih godina samostan doživio djelomično stradavanje i palež. Uostalom već se i 1384. godine spominje slaba obrana samoga opatijskoga sjedišta. No ono još ipak funkcionira.⁴⁶⁹ Stradavanja samostana u Topuskom obično su se u starijoj literaturi dovodila u vezu sa sukobima, koji su započeli tek nakon smrti kralja Ludovika (1342.-1382.), odnosno u vezi s hrvatsko-bosanskim pokretom. Prema ispravi od 27. ožujka 1392. doznajemo da su samostan orobile čete pobunjenika iz Bosne i odnijele crkveno ruho, knjige, kaleže i ostale vrijednosti, no nije jasno kada se to točno dogodilo.⁴⁷⁰ Stoga je vjerojatno da je samostan stradavao i u nekoliko navrata. Situacija na opatijskom području i dalje je teška.

Opatija je izgubila i posjede u okolici Blinje. Naime, Tuteuševi, o kojima smo već govorili, koji su se nalazili u ulozi opatijskih predijala, loše su gospodarili opatijskim posjedima, među kojima se spominju Graduša, Grandža i Žrnov. Ladislav nije plaćao daće i općenito nije izvršavao svoje obaveze pa je opat Andrija od kralja zahtijevao svoja prava. I iz nešto mlađih isprava koje se tiču sukoba Opatije i Tuteuševih sinova oko istih posjeda vidi se da je parnica nastavljena. I tad su, kao i prije na strani Tuteuševih bili kralj i kraljica Marija.⁴⁷¹

Toplički je opat posudbom, uspio doći do osnovnog inventara potrebnog za funkcioniranje redovničke zajednice. Možemo pretpostaviti da je u tu svrhu nabavio,

⁴⁶⁸ CD, XVI, 191-192.

⁴⁶⁹ CD Blagay, 180-181.

⁴⁷⁰ Isprava od 27. ožujka 1392. (CD, XVII, 423) odnosi se na svjedočenje bana Detrika Bubeka da je toplički opat Ivan III. dao u zalog predij donju i gornju Lestovu Stjepanu Blagajskom kako bi mogao nabaviti crkveni pribor. U ispravi se ne navodi godina kad se to dogodilo. U osnovi to se moglo dogoditi tijekom sukoba između bosanskog bana Vuka i Pavla Žrinskog kako tvrdi Tkalčić („Cistercitski samostan u Topuskom“, 128.) i o čemu svjedoče arheološki nalazi. Ivan Mirnik („Klasnić Hoard“, *Collana di Studi e Ricerche di Numismatica*, Milano 1995., 37, 51.) analizirao je ostavu novca iz Klasnića i utvrdio da ona potječe iz ranog razdoblja vladavine kraljice Marije i Žigmunda.

⁴⁷¹ Kralj i kraljica dali su odgode pojedinim ročištima o čemu govore dvije isprave iz 1395. u: CD Zichy, IV, 612, 586.

prethodno opljačkano crkveno posuđe i liturgijske knjige.⁴⁷² No Opatija i dalje funkcionira, a da su u njoj nalaze redovnici svjedoče i dokumenti koje izdaje u ulozi vjerodostojnog mjesta.⁴⁷³ Spomen redovničkoga vijeća 7. travnja 1395. u ispravi koja govori o dodjeljivanju predija Voratis, Komči i Kokorić sinovima Ivana Kozeca potvrđuje prisustvo redovnika.⁴⁷⁴

Prema podacima iz pojedinih isprava možemo utvrditi da je krajem stoljeća Opatijom upravljao budući biskup Ivan de Alben (1399.-1404.), vjerojatno odabirom kralja Žigmunda.⁴⁷⁵ On je na to mjesto došao, unatoč tome što je Papa imao potpuno drugačije namjere u vezi opata, jer je nakon smrti opata Ivana III. namjeravao postaviti Andriju Tota Susedgradskog, te opat Ivan de Alben nije bio potvrđen od pape.⁴⁷⁶ Odabir opata i njegovo imenovanje krajem 14. stoljeća i početkom 15. vrši papa Bonifacije IX. Iz ove isprave u potpunosti dolazi do izražaja situacija u kojoj cisterciti gube svoju raniju ulogu redovničke zajednice. No Opatija i dalje egzistira kao jedna od mnogih institucija, koje su prelazeći iz ruku jednoga upravitelja u ruke drugoga, koristile samo kao dodatni izvor prihoda i određeni stupanj u karijeri pojedinih istaknutijih klerika i laika.⁴⁷⁷ Loše stanje na posjedima, nedostatak cistercita i opća prezaduženost potaknuli su Svetu Stolicu da i u Topuskom uvedu komendu. Propadanje reda cistercita nastavilo se, čemu je doprinio i nedostatak centralne uprave reda nakon velike zapadne shizme (1378.-1417.), koja je izdvojila Citeaux te zabranila bilo kakve kontakte između kuća odanih Rimu i Citeauxu, koji priznaju avinjonskoga papu.⁴⁷⁸ Razdoblje koje je uslijedilo do kraja je oslabilo Toplicu. Loše stanje unutar Opatije i građanski rat vjerojatno su doveli do smanjenja broja cistercita i uspostave prvoga komendatarnoga opata početkom 15. stoljeća. Opatija otad više ne funkcionira kao zajednica redovnika. No budući da je papinskoj komori više bilo u interesu održati na životu pojedine crkvene institucije, a s njima i izvor prihoda, Opatija je davana u ruke onih koji su to zatražili i kojima je odobreno preuzeti zadužbinu u komendu. Nad njom su se izmjenjivali brojni komendatari, svjetovna, ili crkvena lica, kojima je Opatija uglavnom služila kao izvor prihoda. Ipak, oni su se bili dužni

⁴⁷² Opat Ivan III. dao je tri opatijska predija; Gornju, Donju Lestovu i Rinkov u zalog Stjepanu Blagajskom na 27 godina, a na račun istih predija nešto kasnije dobio je još sto florena. O tome govori isprava iz 1392. godine u: CD, XVII, 423.

⁴⁷³ MEZ, V, 88.

⁴⁷⁴ MEZ, V, 4.

⁴⁷⁵ „...*dilectus filius Iohannes de Alben, qui se gerit pro monacho dicti monasterii Sancte Marie, prefatum monasterium beate Marie detineat indebite occupatum.*“ MEZ, V, 236-238. Usporedi: A. Lukinović, *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, 182.

⁴⁷⁶ MEZ, V, 236-238.

⁴⁷⁷ Komendatari, koje postavlja Papa, uglavnom nisu bili članovi reda. Oni su uglavnom živjeli izvan samostana i od njega su ubirali prihod. Zahvaljujući tome došlo je do opadanja reda, siromašenja, gubitka discipline i na kraju napuštanja samostana. Cistercians u: *New Catholic Encyclopedia*, 2003., 747.

⁴⁷⁸ J. L. Lekai, *Cistercians...*, 93.

skrbiti i o preostalim redovnicima, o moralu, liturgiji, te o njihovoj osnovnoj egzistenciji, odnosno hrani i odjeći.⁴⁷⁹

Iako je situacija na području Opatije općenito bila loša ne može se reći da opat Ivan ipak nije pokušao ispraviti barem pojedine probleme. Naime, prema podatku o suradnji s pavlinima samostana sv. Petra na Zlatu i oduzimanjem pojedinih posjeda iz ruku nedostojnih opatijskih predijala, istaknuta je potreba da posjedi i dalje gospodarski funkcioniraju. Takvu situaciju pokazuje primjer sukoba oko opatijskog posjeda Strmec, koji je opat Ivan 1402. godine zbog nevjere oduzeo nekom Nikoli Tataru, nakon čega je isti dao u ruke pavlina.⁴⁸⁰ Također, opat se brinuo i o obrani opatijskih posjeda, o čemu svjedoči isprava o darivanju posjeda oko Kupe građanima Gradeca, koji su sudjelovali u obrani opatijskih posjeda 1402. godine.⁴⁸¹ Koliko je pak biskup Ivan de Alben bio zahvalan svojoj redovničkoj zajednici vidi se i po tome što je nakon svoje smrti Opatiji ostavio legat od 100 forinti za neku radionicu.⁴⁸²

Broj redovnika u samostanu vjerojatno je bio malen, no ne zna se koliki.⁴⁸³ Isprava iz 1404. godine govori o tome da je komendataru naloženo da se za njegove uprave ne smije dozvoliti smanjivanje broja redovnika.⁴⁸⁴ Za uprave Ivana de Albena dolazi i do prve ozbiljnije provale Osmanlija 1402. godine. Budući da u samostanu nije bio dovoljan broj redovnika cistercita, ukupno njih šest, među kojima se može izvršiti legitimni izbor opata, papa je imao pravo postaviti opata izvana. U ispravi iz 1404. godine on se obratio svim opatovim podložnicima da se pokore i vjerno služe Stjepanu Blagajskom, kojega je, umjesto Ladislava Tota Susedgradskog odlučio postaviti na mjesto upravitelja i obratio se kostanjevičkom opatu za pomoć.⁴⁸⁵ Ulogu komendatara najčešće su preuzimala crkvena lica na visokim funkcijama ili pak lokalno plemstvo koje je već igralo određenu ulogu u životu

⁴⁷⁹ Termin komenda izveden je iz *commendare* u značenju dodjeljivanja beneficija poput opatije, uz dužnost zaštite i upravljanja ispražnjenom crkvenom imovinom. Komendatarni je opat imao pravo na sve prihode koji su prije njega pripadali izabranom opatu, dok je papi bio dužan trećinu prihoda. Od razdoblja pape Klementa IV. (1265.-1268.) slobodan je izbor opata ustupio mjesto neograničenoj papinskoj moći, zajedno s pravom na sve beneficije. Već za Nikole III (1277.-1280.) svaki je novi izbor opata morala odobriti papinska kurija. Većinu opatija komenda je zahvatila tijekom 15. stoljeća, a do kraja 16. sve. Komendatarni opat nije smio utjecati na broj redovnika, morao ih je štititi, odijevati i uzdržavati. Također, bio je dužan plaćati sve takse kao i pravi opat, a posebno mu je bilo zabranjeno oduzimati imovinu Opatije. Usporedi: L. J. Lekai, *Cistercians...*, 101-105.

⁴⁸⁰ „*Quod predium Stirmezc vocatum Nicolaus Tatar...possidebat, quod predium, ob sui infidelitatis causam et desolacionem possessionariam terrarum, a predicto Nicolao Tatar abstulimus.*“ MEZ, V,187-188.

⁴⁸¹ MEZ V, 173.

⁴⁸² MCZ, II, 442.

⁴⁸³ Tkalčić ("Cistercijski samostan u Topuskom", 128.) je pretpostavio da su se svi redovnici razbježali iz Opatije negdje između 1403. i 1408. No to je opovrgnuo već Ostojić (*Benediktinci u panonskoj Hrvatskoj i Istri*, 214.-215.) tvrdnjom da redovnici u Topuskom obitavaju još 1521. godine.

⁴⁸⁴ "...*et solitus monachorum et ministeriorum numerus in eodem monasterio beate Marie nullatenus minuatur*" MEZ, V, 237.

⁴⁸⁵MEZ, V., 238.

institucije. Na području ugarskih opatija uglavnom je to bilo lokalno plemstvo.⁴⁸⁶ Tako se Opatija ponovno nalazila u uskoj vezi s plemićkom obitelji Babonića, odnosno Blagajskih. Stjepan Blagajski prvi je po papinu nalogu legitimno izabrani komendatar Opatije Topusko, koji dolazi izvan redovničke zajednice.⁴⁸⁷ No ni on nije dugo vremena upravljao Opatijom, jer ga je već 1. veljače 1406. papa Inocent VII. (1404.-1406.) imenovao na mjesto krbavskoga biskupa.⁴⁸⁸ Nakon što se mjesto opata ispraznilo, nije poznato tko se nalazio na mjestu opata. No 1408. godine jedan je od opatijskih oficijala *in oppido Hayzenthlewrinch* prisustvovao nastavku parnice protiv Ladislava Tuteuševog te iz toga proizlazi da Opatija i dalje funkcionira.⁴⁸⁹ Situacija u razdoblju između 1407. do 1411. godine povremeno se vezuje i uz pojavu splitskoga hercega Hrvoja Vukčića Hrvatinića u Topuskom.⁴⁹⁰ Prema nekolicini isprava očituje se veza između ličnosti komendatarnoga opata Tome, koji se u jednomu dokumentu, kojega se datira u 1408. godinu, javlja vezano uz Toplicu, i Hrvoja Vukčića Hrvatinića.⁴⁹¹

Što se točno događalo u Toplici nakon Stjepana Blagajskog, i dalje ostaje otvoreno pitanje. Nije poznato ni da li je i u kojoj mjeri opatija u Kostanjevici uputila pomoć. No budući da Opatija i dalje djeluje kao vjerodostojno mjesto bit će da je pomoć iz Kostanjevice

⁴⁸⁶ Usporedi: L. J. Lekai, *Cisterciens...*, 105.

⁴⁸⁷ Prema Tkalčiću ("Cistercijski samostan u Topuskom", 128), i Ančiću ("Cistercijska opatija u Topuskom do pretvaranja u komendu", 30), koji polazi od toga da Opatijom upravlja opat-redovnik, početak komende također je datiran vrlo rano, u 1408. godinu, te se kao prvoga komendatara navodi kontroverznoga krbavskoga biskupa Tomu čija je vladavina Toplicom dosta nejasna. Za razliku od njih Ostojić (*Benediktinci u panonskoj Hrvatskoj i Istri*, 212) je komendu datirao dosta kasno, tek za Jurja iz Steničnjaka, kojega je na mjesto opata postavio Martin Frankopan u ulozi patrona.

⁴⁸⁸ MEZ, V, 265-266.

⁴⁸⁹ *CD Zichy*, V, 561-562.

⁴⁹⁰ Naime, herceg Hrvoje pojedine je isprave izdao u mjestu po imenu Toplica, koje se povremeno vezuje uz Toplicu na teritoriju Bosne, a povremeno i uz Topusko. Mjesto izdavanja u presudi iz 1407. godine glasi *sub castro nostro Toplice*. Isprave je objavio i vezujući ih uz Topusko komentira: M. Ančić, "Pet dokumenata za povijest istočnojadranskog zaleđa na početku XV. stoljeća", *Glasnik Arhivskoga društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine*, 29, Sarajevo, 1989., *passim*.

⁴⁹¹ Tkalčić ("Cistercijski samostan u Topuskom", 129) je također ovu ispravu uzeo kao vjerodostojan dokument i Tomu iste godine uvršta na mjesto upravitelja. Mladen Ančić ("Pet dokumenata za povijest istočnojadranskog zaleđa na početku XV. stoljeća", 165) smatra da je na mjesto komendatara Opatije utjecao sam vojvoda postavivši na to mjesto srebreničkog biskupa Tomu. Tomino se ime u ispravama doista vezuje uz službu srebreničkoga biskupa i komendatara Opatije, ali tek kasnije, pedesetih godina. Što ne znači da tu ulogu nije vršio bez legitimiteta, odnosno bez papina pisma odobrenja. Naime, njega je papa imenovao komendatarom tek 1447. godine, dok za ovo ranije razdoblje ne postoje podaci o imenovanju, a ni o uplati papinske pristojbe o imenovanju. O imenovanju srebreničkog biskupa Tome za komendatara Opatije govore dvije isprave. Riječ je o molbi od 2. kolovoza 1447., kojom je biskup od pape Nikole V. zatražio imenovanje, a druga je njegovo obećanje da će Apostolskoj komori uplatiti pristojbu za imenovanje 11. rujna iste godine. MEZ, VII, 105-106, 117. No spomenuti Toma već je sljedeće godine naveden kao preminuo. Monumenta Vaticana Croatica (Dalje: MCV), *Obligations et solutions* I, 426. Također, u vezi s mogućnošću da se ove događaje ipak datira nešto kasnije navodimo da se u originalu, ranije spominjanog dokumenta iz 1408. godine zapravo krije jako nečitka godina, u kojoj se čini da ipak nedostaje jedan broj, odnosno da bi to mogla biti i 1448. godina. Isprava u Acta

ipak pristigla, a i pečat opatijskoga redovničkoga vijeća također je drugačijega izgleda.⁴⁹² Povremeni prodori Osmanlija sve su češći na istoku oko Blinje, gdje se među opustošenim posjedima spominju Graduša i Žrnov.⁴⁹³

Iza opata Nikole Opatijom je upravljao opat Filip.⁴⁹⁴ Ista isprava svjedoči i o dugotrajnoj laičkoj upravi iza opata Filipa. Papa Martin V. (1417.-1431.) ponovno je 1425. godine pokušao uspostaviti red na području Opatije. Stoga je nakon dugotrajne laičke uprave opet imenovao legitimnoga komendatara iz crkvenih redova. On je te godine od zagrebačkoga biskupa Ivana de Albena da na mjesto opata postavi Leonarda Gredingerta iz samostana Walderbach kod Regensburga.⁴⁹⁵ No Gredingert nikad nije stigao do Topuskog, jer je umro prije nego što je bio uveden u službu.⁴⁹⁶ No nakon laičke uprave Opatija je došla pod upravu zagrebačkoga biskupa, odnosno brigu o Opatiji je 1427. godine u svoje ruke (ponovno) preuzeo biskup Ivan de Alben.⁴⁹⁷ Ivan se i dalje borio za opatijska prava i opet vodi borbu s Tuteuševima i s Blinjom. Na kraju im je oduzeo opatijske posjede i dodijelio ih svojim povjerenicima Zrinskima, odnosno Petru Zrinskom, koji se javlja kao sin Pavla. dok je u suradnji sa Zrinskima vjerojatno pokušao organizirati i pomoć u obrani opatijskih posjeda.⁴⁹⁸

Unatoč upravi Biskupije, kandidati su i dalje tražili od pape da im se dodijeli Opatija. Tako je i opat cistercitskoga samostana u Zagrebu, Blaž Andrijin, 1429. godine zamolio papu Martina V. da njega imenuje opatom.⁴⁹⁹ Iz navedenih dokumenata vidi se da je papinska pristojba za imenovanje na mjesto upravitelja Opatije Topusko iznosila 100 zlatnih florena, a s druge strane svi su komendatarni opati koji plaćaju tu pristojbu crkvena

Paulinorum (Kopija iz Državnog arhiva u Budimpešti pod signaturom MOL/DL, 34964 u vlasništvu Ane Novak).

⁴⁹² Pečat opata Nikole iz 1412. godine komentira Gulin (*Hrvatska crkvena srednjovjekovna sfragistika*, Golden marketing, Zagreb, 1998, 192.-194.).

⁴⁹³ CD Zichy, VI, 388-392.

⁴⁹⁴ "...cui quondam Philippus , ipsius monasterii abbas, dum viveret presidebat, per iusdem Phillipi abbatis obitum , qui extra Romanam curiam decessit, regimine destitutum existat ac per multa tempora abbate et conventu caruevit et careatde ppresenti, ac per laicos occupatum et detentum fuerit.." MEZ, VI, 173-174.

⁴⁹⁵ MEZ, VI, 173-175.

⁴⁹⁶ MEZ, VI, 305.

⁴⁹⁷ Naime u ispravi Zagrebačkog kaptola iz 1427. godine koja govori o sporu oko opatijskih posjeda Žrnova, Grande, Graduše i Strezića, a koje je zagrebački biskup Ivan predao Petru Zrinskome, isti se biskup spominje i kao toplički opat...*pater dominus Johannes episcopus preallegate ecclesie Zagrabiensis, dominus et prelatus noster, dum adhuc abbas in monasterio Thapolchensi prefuisset,..* CD Zichy, VIII, 339.

⁴⁹⁸ Da je Petar Zrinski doista imao određenu vojnu snagu i da je kastrum u Zrinu spreman za obranu, no očito nedovoljno, svjedoči isprava od 10. listopada 1426. u kojoj isti Petar od pape Martina V. traži pomoć za sebe, svoju familiju i vojnike te za kapelicu koju je izgradio u Zrinu. MEZ, VI, 223-224.; CD Zichy, VIII, 339.

⁴⁹⁹ MEZ, VI, 305-306.

lica, što govori o njihovoj legitimnosti.⁵⁰⁰ Isti iznos pojedini su komendatari uplaćivali do 1451. godine.⁵⁰¹

Iako je pod komendom još uvijek zadržan dobar dio posjeda Opatije, radi sve većih pljački i pustošenja iz temelja se promijenila njihova prostorna slika. Sve se manje spominju posjedi u okolici Topuskog, a sve više posjedi u predjelu oko Kupe. S druge strane na opatijskome teritoriju i dalje žive pripadnici pojedinih plemićkih obitelji, koji sudski odgovaraju opatovu španu. To znači da je Opatija i dalje ostala centralna sudbena institucija. Sučija se u Topuskom spominje 1437. godine, a u njezinu su jurisdikciju ulazili i svi udaljeni posjedi oko Kupe, poput Šišineca.⁵⁰² Osim Brkiševine, Opatija je na području Pokuplja imala brojne posjede i predije. Najveći opatijski predijalac tamo je bio Ladislav Tot Susedgradski, koji je u ulozi opatova povjerenika, za zasluge u obrani dobio četiri predija u Pokuplju: Augušanovec, Skrivelno, Pokuplje (Pokupsko) i Roženicu.⁵⁰³ Budući da je Pokupsko već tada važna obrambena lokacija s izgrađenim kaštelom, čija se uprava prostirala i na području Brkiševine, možemo pretpostaviti da se opat doista u velikoj mjeri oslanjao na Susedgradske u obrani opatijskih posjeda. Ladislav je došao i u posjed još jednoga dijela posjeda oko Kupe, koji je graničio s opatijskim. Opat Ivan omeđio je na njegovu molbu posjed, tj. selo Hotnju (*villa Hothna*).⁵⁰⁴ Ladislav je kao opatov *fidelis* igrao važnu ulogu u obrani i sigurnosti Opatije i njezinih posjeda.⁵⁰⁵ Godine 1437. ponovno se spominje cjelovito redovničko vijeće.⁵⁰⁶ No takva je situacija kratko trajala. Doznajemo da se Opatija jedno vrijeme nalazila i pod patronatom slavonskoga bana.⁵⁰⁷ Opat Ivan umire prije 9. travnja 1446., a mjesto opata opet je ispražnjeno.⁵⁰⁸ Stoga je Ivan Buchelli, požeški kanonik, zamolio Papu Eugena IV.

⁵⁰⁰ 1425. godine pristojbu uplaćuje cistercit Leonard Gredingert (MCV, I, 317-318); 1447. godine pristojbu je obećao Toma biskup srebrenički, ali umire prije preuzimanja funkcije (MCV, I, 426) i 1451. Martin de Lyehtenwald, kanonik Zagrebačke crkve (MCV, I, 432). Posljednji je pristojbu uplatio opat Ivan 19. svibnja 1500. (MCV, II, 585-586).

⁵⁰¹ Riječ je o iznosu pristojbe koju je tadašnji prokurator Martin de Lyehtenwald dužan uplatiti apostolskoj komori. MCV I, 1996., 432.

⁵⁰² "...in sede iudicaria Toplicensi..." MEZ, VI, 433.

⁵⁰³ MEZ, VI, 425-426. O kaštelu u Pokupskom i Brkiševini više u zasebnom poglavlju.

⁵⁰⁴ MEZ, VI, 442-443.

⁵⁰⁵ Isto.

⁵⁰⁶ ...*totusque conventus loci eiusdem*... MEZ, VI, 433.

⁵⁰⁷ ...*monasterio Sancte Marie de Toplica, Zagrabiensis diocesis, quod seu que de iure patronatus bani Regni Sclavonie existit*,... MEZ, VII, 74.

⁵⁰⁸ Da je vjerojatno ovdje riječ o Ivanu Zapolji svjedoči isprava od 16. rujna 1447. u kojoj se spominje kako je neki Pavao Stjepanov iz Zagrebačkog Gradeca tražio da mu se dodijeli požeški kanonikat, ispražnjen promaknućem Ivana Zapolje za topuskog opata ... *tunc vacantem de persona Iohannis de Zapolie, canonici collegiate ecclesie de Possega, Quinqueecclesiensis diocesis, ipsius monasterii abbate, auctoritate apostolica duxit providendum, preficiendo eum illi in abbatem et propterea canonicatus et prebenda predicti, quos idem abbas tempore provisionis et perfectionis huiusmodi obtinebat, per provisionem et perfectionem easdem nec non*

(1431.-1447.) da mu dopusti ući u red cistercita i da mu dodijeli Opatiju.⁵⁰⁹ Već smo rekli da je na mjesto upravitelja 1447. godine trebao biti postavljen srebrenički biskup Toma.⁵¹⁰ Svoju je podršku biskupu iz Srebrenice ponudio i Ivan Hunjadi, a temeljio ju je na pravu koje je kao *gubernator tocius regni Hungarie* imao nad Opatijom.⁵¹¹ Toma je obećao 11. rujna iste godine uplatiti pristojbu od 100 zlatnih florena za svoje imenovanje. No nije stigao obnašati funkciju komendatara, jer je iste godine umro.⁵¹²

Budući da su za potrebe obnove reda i nadzor nad pojedinim izborom opata nužne bile i redovite vizitacije, u Topusko je poslan generalni vizitator cistercitskoga reda za Ugarsku i Njemačku Ivan opat Morimondski. Spomenuti je opat Topusko postavio pod nadzor Opatije u Stični (*Sittich*) te ju proglasio majkom Opatije Topusko.⁵¹³ Nominalno je i dalje riječ o komendi. S tom razlikom što je novi komendatar zapravo iz redova crkve i kasnije ga, nakon njegove smrti, opat Barnaba naziva jedinim pravim opatom samostana *ipsius ultimi tunc veri abbatis, extra Romanam curiam defuncti ...*⁵¹⁴ Riječ je o Lidenskom biskupu Ivanu, koji je komendatarom Opatije postao prije 1452. godine (tad umire), dok je u njegovo ime Opatijom upravljao Martin de Liechtenwald.⁵¹⁵ Nakon Ivanove smrti sljedeći je opat samostana Barnaba iz Vinice (1452.-1456.), koji se spominje kao redovnik. On je zamolio papu Nikolu V. da ga imenuje opatom i potvrdi mu za izbor vizitatora opata iz Stične.⁵¹⁶ Barnabi je cilj bio ponovo uspostaviti red cistercita i regularnu upravu izabranoga i od vizitatora potvrđenoga legitimnog opata. Tako je u njegovo doba u Topuskom ponovo funkcioniralo redovničko vijeće. No ekonomski, situacija je katastrofalna. To se može procijeniti iz podatka o uplati pristojbe za imenovanje, koja je oproštena u cijelosti, s obzirom na ukupan godišnji prihod Opatije, koji je bio manji od četrdeset zlatnih maraka.⁵¹⁷

assecucionem pacificam administracionis bonorum dicti monasterii per ipsum abbatem vigore provisionis et perfectionis huiusmodi faciendam, vacare speretur. MEZ, VII, 121-122.

⁵⁰⁹ MEZ, VII, 73-74.

⁵¹⁰ MEZ, VII, 105-106.

⁵¹¹ MEZ, VII, 105.

⁵¹² MCV I, 1996.,426. U ovome kontekstu Kukuljevićev (1864.,86) podatak da je Toma bio komendatarom do 1449. godine vjerojatno nije točan.

⁵¹³ Podatak donosi Turković (*Opatije reda cistercita...*, 43), a komentiraju ga Tkalčić ("Cistercitski samostan u Topuskom",129) i Ostojić (*Benediktinci u Panonskoj Hrvatskoj i Istri*, 212.).

⁵¹⁴ MEZ, VII, 217.

⁵¹⁵ Liechtenwald je 1451. godine obećao uplatiti pristojbu za svoje imenovanje u iznosu od sto florena. MCV,I, 432.

⁵¹⁶ *...per reformatorem et visitatorem mediatum a capitulo cisterciensi eidem monasterio datum, videlicet abbatem de Sittich, iuxta dicti ordinis statuta confirmari fecit, se possessionem extitit pacifice assecutus...* MEZ, VII, 217-218.

⁵¹⁷ MEZ, VII, 218. Turković (*Opatije reda cistercita...*, 44) prenosi podatak iz Krčelića (*Notitiae praeliminares*, . 279) prema kojemu je Barnaba uspio obnoviti Opatiju do te mjere da joj je 1456. godine vratio sva imanja i povlastice. No s obzirom na stvarnu ekonomsku situaciju to je moglo biti samo nominalno.

U drugoj polovici stoljeća na scenu stupaju Frankopani. Nakon Barnabe mjesto opata nekoliko je godina ostalo ispražnjeno, a Opatijom, po svjedočenju Martina Frankopana iz 1460. godine, vladali su laici bez kanoničkoga naslova.⁵¹⁸ Izgleda da se među njima mogu navesti i pojedini banovi.⁵¹⁹ Budući da su Frankopani već bili djelatno uključeni u promjene i u cjelokupnu političku situaciju na tlu Ugarsko-Hrvatskoga Kraljevstva, kralj Matijaš Korvin (1458.-1490.) vezao se uz pojedine od njih i pritom ih podržavao. Stjepan Frankopan bio je na čelu one strane koja je podupirala Matijaša Korvina u borbi za ostavštinu Celjskih, dok je, za razliku od njega, Martin Frankopan neko vrijeme bio pristalica cara Fridriha III. i najveći Stjepanov oponent. Martin Frankopan pritom je već bio u vlasništvu velikog broja imanja na području Slavonije, pa je kralj na njega pojačano vršio pritisak, te je i on promjenio stranu i priklonio se kralju.⁵²⁰ U tom razdoblju događalo se i seljenje sjedišta biskupije iz Krbave u Modruš, koje je imalo jak politički značaj. Papa Pio II. u tom je događaju otvoreno stao na stranu najmoćnijih feudalnih obitelji u Hrvatskoj i prepustio je gotovo samostalno određivanje crkvene politike u kneštvu Frankopanima. Akteri oko preseljenja biskupije međusobno su tvorili uzak krug ljudi od velikoga povjerenja. O tome govori i primjer Nikole Modruškog, koji se u historiografiji javlja u ulozi papinoga povjerenika.⁵²¹ Toga je pak istoga Nikolu prije nego što je postao modruškim biskupom sam Martin Frankopan namjeravao postaviti na mjesto komendatara Opatije Topusko. Naime, mjesto komendatarnoga opata u Nikolino je ime, u obliku patronatskoga odnosa, zatražio sam Martin. Nikola je u međuvremenu premješten za biskupa Modruškog. Stoga Martin Frankopan ponovno moli papu Pija da mu izda novu ispravu, kojom Nikoli predaje Opatiju.⁵²² Zapravo ne znamo da li je Nikola ikad dospio u Topusko, jer je u međuvremenu obnašao dužnost biskupa u Modrušu. No svakako je dobio odobrenje za vršenje komende.

Tako se Topusko, uz papinu podršku preko Frankopana uključuje u trenutno najvažnija politička zbivanja na tlu kraljevstva.⁵²³ Nema podataka što se točno događalo na području Topuskog nakon pada Bosne 1463. godine. Ipak na temelju sporadičnih nalaza i

⁵¹⁸ MEZ, VII, 401.

⁵¹⁹ Tako je naime smatrao Vjekoslav Klaić ("Hrvatsko kraljevstvo u XV. i prvoj četvrti XVI. stoljeća", 9.), koji u toj ulozi spominje Emerika Zapolju. Njega je na mjesto bana postavio kralj Matijaš Korvin, koji mu je navodno i dodijelio Opatiju.

⁵²⁰ Usporedi: Borislav Grgin, *Počeci rasapa (Kralj Matijaš Korvin i srednjovjekovna Hrvatska)*, Zagreb, 2002., 77-90.

⁵²¹ Usporedi: B. Grgin, *Počeci rasapa*, 167.

⁵²² Riječ je o ispravi od 7. svibnja 1461. u: MEZ, VII, 414-415.

⁵²³ Većina funkcija dobivala se investiturom, a na nju su svoje pravo u 15. stoljeću polagali ugarski vladari, ali i mnogi hrvatski velikaši. Smatra se da su veliku ulogu u tome imali baš braća Stjepan i Martin. Usporedi: B. Grgin, *Počeci rasapa*, 86.

malobrojnih isprava doznajemo da se 1465.-1467. godine najvjerojatnije na mjestu opata nalazio Fridrich Myndorfer. Naime u okolici Topuskog pronađena je nadgrobna ploča s njegovim imenom, na kojoj je urezano da je preminuo 1467. godine.⁵²⁴ Ipak možemo sa sigurnošću reći da je Myndorfer bio upravitelj Opatije, jer se kao takav navodi među svjedocima pri uvođenju Jurja Frankopana u posjed Kladuše 10. rujna 1465.⁵²⁵ Martin Frankopan i dalje je u ulozi opatijskoga patrona tražio od pape da se na mjesto opata, odnosno komendatara postavljaju njemu privrženi ljudi. Tako je i 1468. godine po svom patronatskom pravu od pape zatražio da se na to mjesto postavi senjski biskup.⁵²⁶ Riječ je o razdoblju stalnih sukoba i međusobnih razmirica između kralja i Martina. Senj je pritom bio ugrožen stalnim osmanlijskim provalama, a Frankopani, koji su također u međusobnim sukobima, drže glavne prometne i strateške točke prema gradu koji Mlečanima omogućava trgovinu Jadranom. Venecija ih je u tome pokušala pomiriti kako bi se mogli orijentirati na obranu. Čak im je 1468. savjetovala da pomoć potraže od pape.⁵²⁷ Budući da u takvoj situaciji kralj Matijaš nije htio da Opatija ostane u rukama Frankopana, izgleda da ju je imao namjeru reformirati i dati je dominikancima.⁵²⁸ Ta mu se namjera nije ostvarila, a vjerojatno je u toj situaciji i papa imao određenu ulogu kad je stao na stranu Frankopana i cistercita. Tako je već 1468. godine Martin Frankopan uspio u svome naumu i na mjesto upravitelja nakon smrti Fridricha Myndorfera postavio sebi odana čovjeka, svećenika Jurja iz Steničnjaka.⁵²⁹

Opat Juraj Opatiju je koristio, između ostalog i kao sredstvo lake zarade. Naime i on je među drugim plemstvom optužen za ubiranje nezakonitih carinskih pristojbi, koje su se, između ostalog, ubirale u Topuskom, Donjem Gradecu i Brkiševini, što se vidi iz zaključaka Hrvatskoga sabora održanog 22. veljače 1481. u Zagrebu.⁵³⁰ To bi značilo da je oslabljena Opatija pokušala zaraditi uključujući se spomenutim mitnicama u putove zagrebačke trgovine, što upućuje na potpun gubitak prvotnih ideala reda. Toplički se opat ponovno javlja u ulozi svjedoka 1495. godine, pri uvođenju Ivana Keglevića u posjed nekih gradova i imanja koja

⁵²⁴I. Ostojić, *Benediktinci u Panonskoj Hrvatskoj i Istri*, 212. Oko tumačenja natpisa usporedi: Mirko Valentić, *Kameni spomenici Hrvatske, Katalog muzejskih zbirki*, Povijesni muzej Hrvatske: ur. L. Dobronić, Zagreb, 1969., 126-127.; M. Valentić, Lada Prister, *Zbirka kamenih spomenika*, 2.izd., Hrvatski povijesni muzej, Zagreb, 2002., 175.

⁵²⁵"*Friderico gubernatore abbatie de Thopolczka...*" CD Frangepanibus, 89-90.

⁵²⁶Ispravu donosi Emilij Laszowski, "K povijesti opatije Topuske", *Vjestnik Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinskog Zemaljskog arkiva*, I, 1899.,199. Usporedi: *Krčki knezovi Frankopani*, knj. 1, 263.

⁵²⁷Usporedi: B. Grgin, *Počeci rasapa*, 102-104.

⁵²⁸Turković(*Opatije reda cistercita...*, 44) donosi dio kraljeve isprave.

⁵²⁹Ispravu je objavio Laszowski ("K povijesti opatije Topuske", 199-200.).

⁵³⁰Usporedi: I. K. Tkalčić., *O staroj zagrebačkoj trgovini i obrtima*, Dom i svijet, Državni arhiv, Zagreb, 1999., 31-32., Lovorka Čoralić, *Put, putnici, putovanja*, Antun Gustav Matoš, Zagreb, 1997., 150.

mu je godinu dana prije prodao Ivan Mikulčić.⁵³¹ Turković spominje i da je nakratko Opatiju okupirao Ivaniš Korvin.⁵³² Izgleda da je Turković mislio na podatak iz isprave opata Andrije Tuškanića iz 1525. godine u kojoj se spominje da je nakon opata Jurja, Vratečko i Pretkovinu, posjede koji su Opatiji pripadali od davnina, okupirao Ivaniš Korvin i nakon njega Baltazar Alapić.⁵³³ Početkom 16 stoljeća Opatija i dalje funkcionira, iako su malobrojni podaci o njezinu životu. Zapravo, između razdoblja kad se Opatija nalazila pod upravom pojedinih banova, jedino se 1500. godine spominje da je opat Ivan uplatio u ime papinske dvadesetpetine 100 florena za svoje imenovanje.⁵³⁴

⁵³¹ V. Klaić, *Acta keglevichiana annorum 1322.-1527.*, *Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium* (dalje: MSHSM), XLII, Zagreb, 1917., 45-47.

⁵³² M. Turković, *Opatije reda cistercita.*, 45.

⁵³³ Matija Mesić, "Građa mojih rasprava", *Starine JAZU*, V, 247.

⁵³⁴ MCV, II, 585-586.

4. 3. 2. Župe na području Opatije Topusko

Cilj dodjeljivanja privilegija za pojedine samostane bio je da se osamostale i izuzmu ispod biskupove jurisdikcije, koji je na taj način izgubio pravo vizitacija i nadzora nad opatijom. Izbor opata i vizitatore mogao je potvrditi samo papa. Biskupi time nisu bili zadovoljni, pogotovo zato što su samostani bili u posjedu mnogih župnih crkava te su na taj način odgovarali za pastoralne aktivnosti. Samostani su dolazili u posjed crkava na razne načine; putem vlasništva nad zemljom, direktnim donacijama i aproprijacijom. Mnoštvo je crkava darovano samostanima već zahvaljujući Gregorijanskoj reformi u 11. stoljeću. Biskupi su pak da što više ograniče utjecaj redovnika već u 13. stoljeću postavili određene uvjete pa je opatija koja je htjela aproprijacijom doći u posjed crkve trebala učiniti legalnu raspodjelu između dijela koji je pripadao župi i dijela u vlasništvu redovnika.⁵³⁵ Također, kao pravilo redovnici nisu sami sudjelovali u pastoralnim aktivnostima već su za to postavljali župnika. Nad takvom je crkvom samostan imao pravo patronata i ona mu je osiguravala prihod. Opat je pak u toj ulozi često mogao djelovati na župu, a povremeno je svoje pravo crkvenog patrona koristio i tako da darovima i beneficijama osigura članove svoje obitelji, ili pak utjecaj preko članova lokalne aristokracije.⁵³⁶

U 14. stoljeću, kad općenito slabi redovnička stega i dolazi do općeg siromašenja, promjene u ekonomiji i u funkcioniranju reda, opatije su inkorporacijom nastojale doći do župnih crkava, koje su im osiguravale dobar prihod, a ponekad i egzistenciju. Prema starijim pravilima reda cistercita redovnici nisu smjeli aktivno sudjelovati u vršenju bogoslužja u župama.⁵³⁷ No u tu svrhu opatije bi u inkorporiranu župu postavile dijecezanskog svećenika, koji je za tu ulogu dobivao malu plaću. On se obično u izvorima javlja kao vikar (*vicarius*), ili pak rektor (*rector*).⁵³⁸ Takav primjer pokazuje i Opatija Topusko. Na njezinom su se teritoriju nalazile i neke od crkava arhiđakonata Gora. Cisterciti su u osnovi mogli doći u posjed pojedinih crkava i kapela već 1211. godine, zajedno s brojnim posjedima, koja su dobili od kralja, odnosno hercega, a navode se u

⁵³⁵ Usporedi: C. H. Lawrence, *Medieval Monasticism (Forms of religious life in Western Europe in the Middle Ages)*, 2. izd., Longman-London and New York, 1989., 136-137.

⁵³⁶ Isto, 137.

⁵³⁷ Usporedi: J. L. Lekai, *Cistercians...*, 93.

⁵³⁸ Usporedi: Joseph Avril, "Parish priest" u: *Encyclopedia of the Middle Ages*, vol. II, 1086.

privilegiju o utemeljenju Opatije. O tim crkvama nemamo podataka. Jedan dio crkava, poput crkve sv. Križa u Komogovini u posjed Opatije došao je naknadno inkorporacijom. Također, možemo pretpostaviti da su redovnici pomagali gradnju pojedinih crkava, a neke od njih su možda i sami izgradili. Uz to, na području Opatije živjeli su brojni plemićki rodovi, uz koje se u izvorima vezuju i pojedine crkve. Neke od njih mogli su i sami graditi. Nad takvim crkvama Opatija je kao vlastelin imala pravo patronata. Budući da je tih rodova bilo puno u ovom su poglavlju izdvojene kao primjeri samo one crkve, koje su spomenute u popisima iz 1334. i 1501. godine, odnosno koje možemo smatrati župnima.

Jedna od župa iz popisa nalazila se i u samom sjedištu Opatije u Topuskom. Župna crkva u Topuskom spominje se u popisima iz 1334. godine kao *ecclesia sancti Nicolai de Thoplica* i navodi se odmah iza crkve Bogdaslava i prije crkve sv. Kvirina u Boviću. U popisu župnika iz 1501. godine Toplica se naziva Topusko i spominje se župnik Crkve sv. Nikole po imenu Luka, koji se u popisima navodi odmah nakon župnika u Boviću i prije župnika u Preseki.⁵³⁹ Riječ je o crkvi koja je arheološki ubicirana i nekad se nalazila na Nikolinom brdu u samom centru današnjeg Topuskog. To bi značilo da se župna crkva nalazila odmah iznad srednjovjekovnog trgovišta u posjedu cistercita i nedaleko od opatijskoga kompleksa, koji se nalazio na položaju Opatovina, također u Topuskom.⁵⁴⁰ Lokacija crkve zabilježena je još na vojnim specijalkama iz جوزيفinskoga razdoblja, kad se sama crkva označava kao *rudera*, odnosno ruševina.⁵⁴¹ Njezin položaj na tako zvanom Nikolinom brdu označen je i na jednoj neobjavljenoj katastarskoj karti s početka 19. stoljeća.⁵⁴² No unatoč brojnim arheološkim istraživanjima, povijest sv. Nikole još nije dovoljno razriješena. Nesigurnu dataciju pospješila je devastacija i nestručna iskopavanja izvedena tijekom prve polovice dvadesetog stoljeća koja su zasigurno dovela do nepovratnoga gubitka važnih materijalnih podataka.⁵⁴³ No ipak, prvim sustavnim istraživanjima u Topuskom iz 1990. godine na spomenutoj lokaciji na brdu sv. Nikole

⁵³⁹ MEZ, II, 76.; F. Rački, "Popis..", 203-204. Usporedi: J. Barlé, "Gorski arcidjkonat prije turskih provala", br. 25, 295-296.; J. Buturac, "Popis župa..", 48.

⁵⁴⁰ O položaju srednjovjekovnog mjesta po imenu Toplica, promjeni imena i njegovu opsegu više u: A. Novak, *Topusko od dolaska cistercita do kraja srednjega vijeka*, passim.

⁵⁴¹ Topusko, *Anteil der Banal Granitz 57*, sec. 9, HIP

⁵⁴² Arhivska kartografska građa Sveučilišne knjižnice u Zagrebu (dalje Nsk), XI-SK-J-10.jpg.

⁵⁴³ U Arhivu arheološkog muzeja u Zagrebu čuva se putni izvještaj koji je sastavio Marcel Gorenc naslovljen Ratnom arhivu i muzeju Ministarstva oružanih snaga, u kojemu je priložen izvještaj župnika Lončareka. Riječ je o pismu od 2. kolovoza 1943. godine u kojemu se opisuje gradnja bunkera na Nikolinom brdu. Prilikom gradnje otkopani su temelji crkve sv. Nikole. Spominju se antički fragmenti i velika količina ljudskih kostiju. Lončarek je priložio i tada izrađen nacrt same crkve koji je objavljen i protumačen kao gradnja iz razdoblja gotike. Usporedi: Anđela Horvat, "O spomenicima kulture s područja oko Petrove Gore do početka 20. st.", *Petrova*

utvrđeno je postojanje srednjovjekovnog groblja na redove i označen je položaj same crkve u odnosu na njega.⁵⁴⁴ Povijesni podaci dozvoljavaju mogućnost da je uz crkvu krajem 13. i početkom 14. stoljeća usko povezan plemićki rod Babonića/Blagajskih.

Iako se u popisima ne spominje, u današnjem se Topuskom nalazila još jedna crkva, ona cistercitska, opatijska. Dolaskom cistercita i utemeljenjem Opatije u srednjovjekovnoj Toplici, već postojeći trg, koji se nalazio podno Nikolina i Babićeva brda, dolazi u vlasništvo Opatije. Otad cistercitski samostan na području nedaleke Opatovine počinje funkcionirati kao duhovno i administrativno, te sudbeno, gospodarsko i kulturno središte opatijskoga vlastelinstva. No s njime jača i uloga vlastelinskoga trga. Zahvaljujući svojemu višestoljetnom funkcioniranju i crkveno-političkomu utjecaju Opatija Blažene Djevice Marije ostavila je traga kao jedna od najznačajnijih crkvenih ustanova na području srednjovjekovne Slavonije i Hrvatske, što se neposredno odrazilo i na samu Toplicu, odnosno Topusko. Opatijska je crkva posvećena Blaženoj Djevici Mariji, pa su se na topličkome području održavale svetkovine njoj u čast. Cisterciti su imali pravo držati jedan tjedni i godišnje sajmove.⁵⁴⁵ Sajmovi se na području Toplice ne spominju, no možemo ih pretpostaviti. Jednogodišnje sajmove može se pretpostaviti baš u doba pojedinih crkvenih blagdana. Među njima kao najznačajniji blagdan spominje se Marijino Uznesenje na nebo, u čiju je čast i posvećena toplička opatijska crkva.⁵⁴⁶ Može se pretpostaviti da je svake godine 15. kolovoza stanovništvo na taj blagdan hodočastilo u Toplicu. Zanimljivo je da se opatijska crkva ne spominje u župnim popisima. Nije vjerojatno da je ovdje učinjen neki propust, jer samostanska crkva tijekom toga razdoblja funkcionira, a njezini su kontakti sa Zagrebačkom biskupijom ostvareni u najvećoj mjeri. Stoga pretpostavljam da bi rješenje trebalo tražiti baš u njezinoj funkciji. Naime, samostan, a s njime i opatijska crkva, ne spadaju pod direktnu upravu i nadzor biskupa, već poput drugih opatija cistercita odgovaraju direktno papi. Također, pravo vizitiranja opatijske crkve ne podliježe pod dužnost dijecezanskoga biskupa već pod matičnu instituciju, te vjerojatno iz tog razloga opatijska crkva nije navedena u župnim popisima 1334. godine. Kad se uzme u obzir da cisterciti prema ranim regulama reda nisu smjeli obavljati pastoralne dužnosti

gora (Simpozij održan u Topuskom 10.-13. studenog 1969.), JAZU, Zagreb, 1972., 231.; M. Kruhek-Z. Horvat, "Utvrdne Banske krajine od Karlovca do Siska", 165.

⁵⁴⁴ Marina Šegvić, "Topusko 1990", Prethodno priopćenje u: *Arheološke obavijesti*, 2/ XXIII, 1991., 46-50.

⁵⁴⁵ J. L. Lekai, *Cisterciens...*, 320.

⁵⁴⁶ CD, III, 105.; I. K. Tkalčić, Cistercitski samostan u Topuskom, 112.; I. Ostojić, *Benediktinci...*, 210.

postavlja se pitanje je li samostanska crkva uopće služila kao župna ustanova.⁵⁴⁷ S druge strane tu je ulogu imala crkva sv. Nikole.

U okvirima razvojnog puta trgovišta možemo pretpostaviti da je s unosom relikvija u opatijsku crkvu početkom 14. stoljeća zapravo pokrenuto hodočašćenje, a s time bi se mogao povezati i nešto jači razvoj mjesta.⁵⁴⁸ Veća brojnost stanovnika svakako bi rezultirala i izgradnjom tako velike župne crkve koja se nalazi među najvećima na području Banovine.⁵⁴⁹ Razvoj trgovišta krajem 13. i početkom 14. stoljeća potvrđuju i drugi pokazatelji poput promjene samoga nazivlja uz pojavu gradskoga stanovništva te razvoj prometa i trgovine. U prvoj polovici 14. stoljeća trgovište se razvilo, jer ga diplomatski izvori nazivaju *libera villa*.⁵⁵⁰ Također, tad za razliku od prethodnoga razdoblja, kad trgovištem dominiraju *hospites* i *homines de foro*, uz hospite žive i slobodni građani (*cives*).⁵⁵¹ No za razliku od slobodnih trgovišta sloboda topličkoga trgovišta bila je ograničena vlašću Opata. Naime, građani topličkoga trgovišta uživali su posebne privilegije. No ne bi se mogli nazvati građanima u punom smislu te riječi.⁵⁵² Na njihovu se čelu nalazio načelnik (*villicus*), čija je funkcija uključivala sudbenu, ali on je sudio, kao i onaj u Varaždinskim toplicama, samo uz opatova špana.⁵⁵³ U Topuskom su se također redovito održavale opatijske sudbene skupštine uz koje su se povremeno održavali i drugi važniji sudbeni stolovi.⁵⁵⁴ Sudbene skupštine također su u

⁵⁴⁷ Usporedi: C. H. Lawrence., *Medieval Monasticism*, passim.

⁵⁴⁸ Relikvije se u opatijskoj crkvi spominju 1313. godine. CD, VIII, 359.

⁵⁴⁹ A. Horvat, "O spomenicima kulture s područja oko Petrove Gore do početka 20. st"., 231.

⁵⁵⁰ CD, XIII, 81. Termin *libera villa* u stupnju razvoja naselja značio bi određene promjene vezane uz kategoriju "varošana", koji ne žive isključivo od poljoprivrede, a nisu ni čisti trgovci i obrtnici, jer posjeduju zemlju. Razlika je u tome što je dobivanjem privilegija "slobodni varošanin" oslobođen od plaćanja tržne pristojbe. Uz slobode "varošana" još je jedan faktor u razlikovanju, a to je smanjeni *ius descensus* i *victualis* banu, tj. kralju. U potpuno slobodnim varošima, koja se nisu razvijala unutar vlastelinstva, varošani su imali pravo sami birati svećenika, što je ujedno značilo samostalnu župu. Sudbeno su također bili samostalni jer je njihov *villicus* kao načelnik općine sudio sam, bez vlastelinskoga suca. Usporedi: N. Klaić, "Prilog pitanju postanka slavonskih varoši", *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Zagrebu*, III, Zagreb, 1955., 54-58.

⁵⁵¹ CD, XIII, 82.

⁵⁵² Na području Ugarske tako su nazivani stanovnici slobodnih kraljevskih gradova i povlaštenih trgovišta. Za razliku od takvih građana koji su imali pravo na širu autonomiju, pojedina naselja kojima nije gospodario vladar nisu je imala. Ona nisu bila gradovi u ekonomskom smislu. Takav su primjer bili centri biskupija kojima je vlasnik bio biskup (Pécs i Oradea). Ukoliko je vladar utemeljio gradsko naselje, oslobodio bi naselje i sve ono što je pod njega potpadalo uprave vlastelina. Takvo bi naselje činilo komunalnu zajednicu kojoj je pripadao gradski teritorij. Usporedi: Pal Engel, *The Realm of St Stephen*, London-New York, 2001., 251.

⁵⁵³ Osnovna funkcija gradskoga suca bila je njegova sudbena funkcija. Zagrebački je sudac imao najšira ovlaštenja, a nakon njega križevački. On je mogao presuditi svakom i u svakom procesu. Nešto je manja ovlaštenja imao varaždinski sudac, jer je sudio sa sucem županije. Usporedi: I. Beuc, *Povijest institucija državne vlasti kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, Zagreb, 1985., 131-132.

Varaždinske Toplice također su imale svoga suca, no on nije bio samostalan, jer je sudio uz vlastelinskoga komesa ili oficijale. Njemu je pripadala trećina od globa. Usporedi: Neven Budak, *Gradovi Varaždinske županije u srednjemu vijeku*, 52.

⁵⁵⁴ N. Budak (*Gradovi Varaždinske županije.*, 17.) pri određivanju stupnja centraliteta pojedinog naselja sjedišta županija i vlastelinstava ubraja među neposredne upravne funkcije. Pri tom su vlastelinska trgovišta pravno činila cjelinu sa središtem vlastelinstva jer su njegovi stanovnici bili vlasteoski podložnici, a naselje je bilo

Toplicu privlačile mnoštvo. Tomu je najviše pridonio sam opat, čiji je sudac njima predsjedao još od utemeljenja Opatije. Opatijski sud (*sedes iudiciaria*) bio je nadležan sudbeni organ za sve opatijske plemiće i jobagione.⁵⁵⁵ Na jednome od takvih sudova, koji su se u Topuskom održavali već u 13. stoljeću, riješen je i spor oko zemlje među pojedinim pripadnicima plemstva u Brkiševini. Pred opatova suca 1277. godine došli su svi pripadnici jobagiona i nižega plemstva na području Opatije.⁵⁵⁶ Te se sudbene skupštine u Topuskom povremeno vezuju uz crkvu sv. Nikole, kao najvažnije središte župnoga života.⁵⁵⁷ Na takva je okupljanja redovito dolazio velik broj plemstva i stanovništva sa šireg područja Banovine i srednjovjekovne Slavonije što je svakako doprinosilo razvoju trgovine. Još u 15. stoljeću na području Topuskog nalazila se malta (*vectigal, telonium*) u rukama opata, tj. njegova suca, i ona svjedoči o trgovini i prometu preko Topuskog.⁵⁵⁸

Sredinom 14. stoljeća topličko trgovište još se uvijek nalazilo u rukama Opatu. No to nije odgovaralo sve većemu razvoju mjesta. Sve veći razvoj gradskih naselja i njihovo osamostaljivanje pogodili su Opatiju jer je njihovo stanovništvo tražilo svoju slobodu. To je dovelo i do velike pobune topličkoga stanovništva 1352. godine.⁵⁵⁹ Pobuni je prethodio boravak bana Pavla Ugala u Toplici 6. ožujka 1350. godine.⁵⁶⁰ Naime ban je na molbu opata Guilerma izdao prijepis i potvrdio prava opatijskih podložnika temeljena na ispravama Andrije II.⁵⁶¹ Prema svemu sudeći, opat je sam pozvao bana u Toplicu sa željom da mu se osiguraju stara prava. Razlog je vjerojatno bio taj, što opat više nije mogao kontrolirati stanje uzrokovano željom stanovnika da se izuzmu opatove sudbene vlasti.⁵⁶² Kakav je u tome svemu bio status župe možemo samo pretpostaviti, jer je ona, kao i cijelo trgovište vjerojatno bila podređena Opatiji.

zamišljeno kao privredno središte vlastelinstva. O razvoju trgovišta i sudbenim skupštinama više u: A. Novak, *Topusko od dolaska cistercita do kraja srednjega vijeka*, passim.

⁵⁵⁵Usporedi: Josip Adamček, "Nemiri na posjedima Topuske opatije sredinom XVI. stoljeća", *Historijski zbornik XXI-XXII*, 1968/69., 291-292.

⁵⁵⁶ *...totius terre nostre jobagionibus necnon mediantibus nobilibus...* MOL/DL 47576.

⁵⁵⁷ Usporedi: A. Horvat, "O spomenicima kulture s područja oko Petrove Gore", 231.

⁵⁵⁸ Na Zagrebačkom području maltarinu, tržne daće i pristojbe ubire gradski sudac ili koji od gradskih prisežnika, no one se također mogu dati i u zakup. Z. Herkov, "Povijest zagrebačke trgovine", *Grada za gospodarsku povijest hrvatske*, knj. 21, Izdanja JAZU, Zagreb, 1987.,65.

⁵⁵⁹ CD, XIII, 81.

⁵⁶⁰ CD, XII, 585-587.

⁵⁶¹CD, XII, 585.

⁵⁶² Tkalčić (I. K. Tkalčić, "Cistercitski samostan u Topuskom",124.) je pretpostavio da je na području Topuskog došlo do pobune još i prije banova dolaska. Kao razlog tomu naveo je loše gospodarenje Opatijom od strane samozvanog opata Silfrida.

Krajem 14. stoljeća Opatija je opljačkana, a zajedno s njom i stanovništvo. Naime za tih pljačkaških pohoda Osmanlija, u zajedništvu s pobunjenicima iz Bosne, uništeni su brojni posjedi i sela Opatije, uključujući i samostan.⁵⁶³ Tad je vjerojatno stradalo i naselje podno Nikolina brda. No unatoč pljački i paleži naseobina i dalje funkcionira.

U 15. stoljeću na području Topuskog funkcionira trgovište koje lokalno stanovništvo i dalje zove Toplica, dok se u diplomatskim izvorima ono naziva *oppidum Thopwzka*.⁵⁶⁴ Kao trgovište Toplica se spominje i u ispravi od 7. kolovoza 1447., koja govori o sporazumu između Kaptola i rodovskog plemstva Klokočana, zajedno sa stanovnicima Smrčkovića, Vrškovića, Jablanovice i Završja oko zaostalih plaćanja desetine.⁵⁶⁵ Kao i dosad na sudu u Toplici rješavali su se sporovi sa susjednim plemićkim općinama, te se ondje ponovo održava županijski sudbeni stol. Spomenuto je rodovsko plemstvo Zagrebačkom kaptolu dugovalo 700 zlatnih forinti uskraćene desetine za šest proteklih godina. Spor s Kaptolom došao je i na županijski sud, koji je rješavao zagrebački župan Juraj Glajnar, zajedno sa svojim podžupanima.⁵⁶⁶ U ispravi se jasno izriče da je za mjesto sporazuma određena Toplica, koja se inače zove i *opidum Thopolc*.⁵⁶⁷ Izgleda da je s prodorima Osmanlija i s organizacijom krajiške obrane ponovo profunkcioniralo i topličko trgovište. Budući da se Topusko, to jest opatijski kompleks, uključilo u krajišku obranu granica Hrvatskog Kraljevstva, porasla je i važnost trgovišta. Topličko je stanovništvo vjerojatno sudjelovalo u trgovini namijenjenoj opskrbi samostanske utvrde. Da promet i trgovina onim krajem i dalje funkcionira, svjedoče nezakonite mitnice, od kojih se jedna nalazila baš u Topuskom.⁵⁶⁸

Uz Topusko, jedna od važnijih župa pod upravom Opatije nalazila se na području Sračice. U popisu župa iz 1334. godine odmah nakon župe u Petrinji i prije župe u Velikom Gracu spominje se **Crkva Blažene Djevice u Sračici**. Župnik Urban župne crkve u Sračici (*de Zrachicha*) spominje se još i u popisu iz 1501. godine i to odmah nakon župnika iz Brubna i prije župnika iz Hajtića.⁵⁶⁹ U popisima je nedvojbeno riječ o crkvi koja se nalazila uz staru sračićku utvrdu na zaravni brijega iznad potoka Sračice. Ta je utvrda kontrolirala cijelo

⁵⁶³ "...sevissimi pagani Turci et Boznenses cum valida potencia dictum nostrum monasterium ac possessiones et villas abbacie nostre hostiliter invaserant..." MEZ, V., 173.

⁵⁶⁴ MOL/DL 268055.

⁵⁶⁵ "Datum in predicto opido Thoplicensi..." MEZ, VI, 106-108.

⁵⁶⁶ MEZ, VI, 106.

⁵⁶⁷ "... ad Thoplicam, wlgariter Thopolc opidum vocatum..." MEZ, VI, 106.

⁵⁶⁸ O mitnicama više u: I. K. Tkalčić, *O staroj zagrebačkoj trgovini i obrtima*, priredila A. Szabo, Dom i svijet, Državni arhiv, Zagreb, 1999., 31-32; Lovorka Čoralić, *Put, putnici, putovanja*, Antun Gustav Matoš, Zagreb, 1997., 150.

⁵⁶⁹ MEZ, II, 76.; F. Rački, "Popis.", 204.

područje uz dolinu rijeke Maje i smatra se najstarijim poznatim mjestom između stare Petrinje i opatije u Topuskom.⁵⁷⁰ Pretpostavljenu lokaciju crkve u blizini utvrde potvrđuje i Stjepan Glavač na karti 1673. godine.⁵⁷¹ No zasad još nisu poznati materijalni ostaci crkve, iako se ona vjerojatno nalazila u neposrednoj blizini utvrde.

Sračićka župa prvi se put spominje u župnim popisima 1334. godine. Na području koje je pokrivala sračićka župa živjeli su neki od plemićkih rodova, koji se spominju kao *nobiles de Srachicha*, dok je župa vjerojatno obuhvaćala i područje općina *de Radostich* i *de Dolech*.⁵⁷² Svi se ti rodovi, pod tim imenom, kao ni sama Sračica ne spominju u najstarijim opatijskim povlasticama vezanim uz opatijska prava i posjede. Vjerojatno su se ti rodovi razvili na opatijskom području u 13. i početkom 14. stoljeća.⁵⁷³ Sračićka je utvrda nastala u blizini starijeg opatijskog mjesta Maja, u kojemu se nalazila i crkva, a ispod nje se nalazio trg, koji je Opatija dobila od Babonića, a koji je prethodno pripadao Ratetićima. Tu su živjeli spomenuti rodovi. Doznajemo da je Sračicu kao posjed jedno vrijeme nepravедno posjedovao i Ladislav Tuteušev, opatijski predijal koji je do posjeda uspio doći za vrijeme opata Sejfrida. No taj je posjed, zajedno s još jednim po imenu Rinkov, Ladislav Tuteušev vratio Opatiji zajedno s dugom od 400 florena. Proces povrata posjeda odvijao se pred Zagrebačkim kaptolom 1355. godine.⁵⁷⁴ Odmah nakon povrata u ruke Opatije, sračićani su se, poput topličana pobunili protiv opatove vlasti. Sračićane je na sudu cijelo vrijeme zastupao sračićki župnik Martin, koji se u dokumentima javlja kao rektor crkve, što bi odgovaralo inkorporiranom statusu župe.⁵⁷⁵ Na području sračićke župe živjela su tri plemićka roda pod nazivom Sračica, Dolec i Radostić. Njih sve pred kaptolom zastupa isti župnik Martin. Sračićka je župa, za razliku od topličke, uspjela postići djelomičnu neovisnost u odabiru vlastitoga suca, odnosno općinskog načelnika, koji je Opatiji, odnosno njezinim upraviteljima, dugovao jedan dio prihoda od sudbenih parnica koje su išle na njegov sud. Plemstvu su ostale i vlastelinske obaveze prema Opatiji, među kojima se spominju martinščina, porez od svinja, odnosno svinjska desetina, zalaznina koja je po svakom mansiu iznosila četiri denara,

⁵⁷⁰ Župu su točno ubicirali još Barlé ("Gorski arcidjkonat prije turskih provala", br. 25., 254.) i Buturac (*Popis župa...*, 47.). No bez pobliže ubikacije crkvene arhitekture. O tvrdom gradu Sračici više u: M. Kruhek, *Stari glinski gradovi*, 12-16.

⁵⁷¹ *Hrvatski geografski glasnik*, 1939., Nr. 8-9-10.

⁵⁷² CD, XIII, 123, 125.

⁵⁷³ Adamček (J. Adamček, "Nemiri na posjedima Topuske opatije sredinom XVI. stoljeća", 288-290.) također smatra da su se spomenute općine razvile na opatijskim posjedima u 14. stoljeću. Naime, Adamček smatra da su se plemićke općine među kojima navodi Sračicu, Radostić, Dolec, Budomerić, Bović, Brkiševinu, Preseku, Kučkovac i Bratetić, razvile iz starijih plemićkih rodova koji su već prije živjeli na opatijskom području.

⁵⁷⁴ CD, XII, 266.

⁵⁷⁵ Proces, koji se rješavao pred Kaptolom opisuju dokumenti u: CD, XIII, 122-126.

marturina, koja se u vrijednosti od devet denara plaćala od svakog selišta bez kmetova.⁵⁷⁶ Na području spomenutih općina Sračica, Dolec i Radostić, zahvaljujući Opatiji bilo je razvijeno gospodarstvo, posebno svinjogojstvo. Majka opatije Topusko, Opatija Clairvaux također je bila poznata po uzgoju svinja pa su toplički cisterciti najvjerojatnije sami uvelike doprinijeli razvoju svinjogojstva na području Banovine.⁵⁷⁷ Stoga je desetina od svinja cistercitima bila važna naturalna daća. Svinjogojstvo je imalo bitnu ulogu za zagrebačke i topličke cistercite i moguće je da je služilo u komercijalne svrhe. No pripadnici nižega plemstva, koje je živjelo na opatijskim posjedima poput Sračica, Radostić i Dolac pobunili su se protiv opatove vlasti. Razlozi za ove događaje uglavnom su isti kao i za prije spomenutu pobunu Topličana, a to je težnja za neovisnošću.⁵⁷⁸

Iako je opat uredio odnose na spomenutim posjedima, pojedine su se grane *nobiles* i dalje nastavile sukobljavati oko posjedovnih prava. Nije uspio niti njihov ponovljeni pokušaj da se pred banom podijeli imovina i na taj način riješe opatijske uprave. Naime opat Guilermo sam je pred banom prosvjedovao i podastrijevši dokaze da posjedi Radostić i Dolac spadaju pod upravu Opatije određeno je da ih jedino on ima pravo raspodijeliti. Parnicu je nastavio i opat Guido i nakon što je dokazao da plemstvo Radostića i Doleca podliježu pod opatovu jurisdikciju i jedino opatovu sudu, što je temeljeno na starom Andrijinom privilegiju, sam je uredio njihove dužnosti prema Opatiji. Tako su naprimjer, Radostići podijeljeni na tri dijela i svakoj je grani *nobiles* određen pojedini kotar, našto su im određena ista podavanja kao i 1361. godine.⁵⁷⁹ Pritom je Sračički župnik pojedine *nobiles* zastupao samo pri prvome pokušaju da se osamostale, to jest na prepozitovom i kaptolskom sudu.⁵⁸⁰ Sračičko plemstvo pred banom i dalje zastupa sračički župnik Martin. No uz plemstvo *de Dolech* i *de Radosztich* on se više ne spominje, dok su na opatovom sudu u ulozi pristalca i kao svjedoci bili prisutni predstavnici pojedinih plemenitih i neplemenitih susjednih općina Bornovca, Ratetića, slobodne Bručine, Rovišnog (*de Ruicena*), Bratetića i Sračice.⁵⁸¹ Tako nam zapravo taj dugi sudski proces puno govori o

⁵⁷⁶ CD, XIII, 122-126.

⁵⁷⁷ J. L. Lekai, *Cistercians*, 320.

⁵⁷⁸ Tkalčić (I. K. Tkalčić, "Cistercitski samostan u Topuskom", 125) je kao glavni razlog pobuni naveo to što je ban ubirao kunovinu i desetinu svinja, od koje su temeljem privilegija kralja Andrije II. pojedine opatijske općine bile izuzete. No navedene općine ne spominju se kao takve u privilegiju Andrije II. i stoga su vjerojatno pripadale nekom starijem većem rodu, koji je tamo obitavao, poput Ratetića. CD, III, 104-105.

⁵⁷⁹ Parnica u: CD, XIII, 122-126., 141-146., 256-262., 269-271. O sukobima među pojedinim plemićima usporedi: I. K. Tkalčić, "Cistercitski samostan u Topuskom", 126.; M. Ančić, "Cistercitska opatija u Topuskom do pretvaranja u komendu", *Radovi zavoda za hrvatsku povijest* 27, Zagreb., 1994., 40.

⁵⁸⁰ CD, XIII, 122-126.

⁵⁸¹ CD, XIII, 141-146., 257-262.

tijeku važnijih parnica, te o pravima i sudbenoj ulozi pojedinih pripadnika visokoga crkvenog klera i posebno o pravima župnika, koji svoje župljane u pravnim poslovima može zastupati pred lokalnim nadležnim sudbenim organima na području arhidakonata i pred banom. No ne i pred vlastelinom, to jest opatom, koji sam rješava neka manja posjedovna pitanja na području opatijskih posjeda. Plemstvo *de Dolech* i *de Radosztich* živjelo je na području između Sračice i brda Lakuć (danas Vlahović kraj potoka Bručine) koje se nalazilo na području opatijske grande u Bručini. Stoga možemo pretpostaviti da se općina Dolec nalazila na području današnjeg sela donji Dolnjaki, dok su Radostići bili nešto južnije.⁵⁸²

Jedna od većih plemićkih općina, koje su živjele na području Opatije Topusko spominje se i u Brkiševini. Plemići *de Berkws* izgradili su na tom području i svoju crkvu. Župa u Brkiševini preživjela je i Osmanlijske prodore te se spominje u sva tri popisa župa iz 1334; 1501. i 1574. godine u kojemu se navodi kao župna crkva u pripadnosti Opatije.⁵⁸³ **Župna crkva Sv. Kuzme i Damjana u Brkiševini** (*ecclesia sanctorum Cosme et Damiani de Berkis*) spominje se u popisima iz 1334. godine odmah nakon župe u Miholju i prije župe u Brnjeuški.⁵⁸⁴ Neka crkva na području plemenite općine spominje se pri nabranjanju međa posjeda u dokumentu od 31. travnja 1341. godine u kojemu toplički opat Ivan potvrđuje međe plemenitašima Ivanu i Lurandu Jurjeviću iz Brkiševine (*de Berkus*).⁵⁸⁵ Prema toj ispravi spomenuti su plemići zamolili opata da im iznova potvrdi njihov posjed i njegove međe te da u formi *locus credibilis* svojim pečatom potvrdi ispravu.⁵⁸⁶ Iz isprave doznajemo da je među moliteljima bilo ukupno dvanaest izabranih plemića iz Brkiševine za koje je trebalo potvrditi međe njihovih posjeda i urediti ih prema susjedima. U opisu međa posjeda Lazina plemenitaša Luranda iz Brkiševine koji se prostirao između Kupe na zapadu i Hutine na istoku iznad današnje Gore spominje se i neka crkva. Ona se također navodi u opisu jednoga dijela zemalja pod nazivom Lazina.⁵⁸⁷ Ne možemo biti sigurni da je to crkva sv. Kuzme i Damjana. Ona se pak ponovno spominje nešto kasnije. Iako je dužnost imenovanja župnika, kao i briga o pastoralnim dužnostima i liturgiji ulazila u domenu zagrebačkog biskupa, opat je na području koje se nalazilo pod njegovom jurisdikcijom bio dužan razgraničiti posjede i odrediti župniku prihod. Odnos crkve sv. Kuzme i Damjana prema Opatiji odražava se u

⁵⁸² Međe posjeda plemićkih rodova u: CD, XIII, 262.

⁵⁸³ MEZ, II, 76.; F. Rački, Popis..., 203-204. Usporedi: J. Barlé, "Gorski arcidjakonat prije turskih provala", 295; J. Buturac, "Popis župa...", 47.

⁵⁸⁴ MEZ, II, 76.

⁵⁸⁵ "...Prima videlicet meta incipit a quercu vbi est meta filiorum Dragoyewich simul cum ecclesia, ab inde..." CD, X, 617.

⁵⁸⁶ CD, X, 617.

⁵⁸⁷ CD, X, 616-617.

riječima samoga opata Ivana, koji 1430. godine naglašava uzajamnu odanost župnika i opata.⁵⁸⁸ Opat Ivan je na zahtjev župnika omeđio granice njegove župne nadarbine u Brkiševini u sklopu koje mu je dodijeljen posjed u selu Ponikve (*Ponykva*) zajedno sa svim pripadnostima. U sklopu nadarbine nalazili su se i neki slobodni jobagioni iste crkve. Zajedno s posjedom župniku su određeni i župni prihodi, tj. desetina. Uz to crkvi je dodijeljen i posjed Mihaela Višnjića sa svim pripadnostima i vinogradom, koji se nalazio u istome selu Ponikve u kojemu je i prebivalište župnika Blaža.⁵⁸⁹ Sljedeće je godine 25. ožujka, istoga toga Blaža prezbitera, sina Martina iz Gora, zagrebački biskup Ivan de Alben potvrdio za župnika sv. Kuzme i Damjana.⁵⁹⁰ On je na mjesto župnika došao nakon što je bivši posjednik crkve Stjepan odstupio s mjesta župnika. Kao patroni crkve spominju se Stjepan Farkašev, plemić iz Brkiševine te njegovi sinovi i braća.⁵⁹¹ Župnik Blaž zamolio je 1438. godine da mu Zagrebački kaptol izda ovjerovljeni prijepis isprave opata Ivana s povlasticama i međama župne nadarbine od 9. kolovoza 1430. godine.⁵⁹² To bi značilo da je situacija na tom području iz nekoga razloga bila nepovoljna za plemstvo.

Izgleda da se sjeverniji dio zemalja pod nazivom Utinja dijelio između Opatije i Ladislava Tota Susedgradskog. Opatija je na području Utinje još 1435. godine imala svoj posjed, koji je graničio sa zemljama Ladislava Tota Susedgradskog.⁵⁹³ Isprava iz 1435. godine govori o razgraničenju između Opatije Topusko i Ladislava Tota Susedgradskog, koje je izvršeno na Ladislavovu molbu. On je naime, zamolio opata Ivana da omeđi svoj posjed, što je ovaj i učinio te je na temelju isprave njegova prethodnika opata Gilberta izdao Ladislavu potvrdu o posjedovanju.⁵⁹⁴ Prema podacima iz te potvrde Ladislavov se posjed (*villa Hothna*) prostirao od rijeke po imenu Velika Utinja i uspinjao se do Kupe i dalje uz rijeku Kupu do potoka Dubašnika, otamo do potoka Seličkog i do rječice Červilna te ponovno do Utinje, odakle je preko neke šume i brda dopirao do jedne drvene kapele, zatim do druge kapele u Utinji i otamo do brda *Kamecz* te opet do rječice Velike Utinje gdje se nalazila crkva i selo

⁵⁸⁸ "Nos, frater Iohannes, abbas monasterii beate Marie virginis in Thoplica, cisterciensis ordinis, Zagrabiensis diocesis, memorie commendamus per presentes quibus expedit universis quod nobilis et devotus vir dominus Blasius, plebanus beatorum Cosme et Damiani martirum in Berkvus habite et fundate, nos humiliter et devote..." MEZ, VI, 329-330.

⁵⁸⁹ Isto.

⁵⁹⁰ MEZ, VI, 332-333.

⁵⁹¹ "...per certam et benivolam resignationem condam domini Stephani, eiusdem ecclesie veri et immediati antecessoris seu possessoris, ad quam per religiosum virum dominum fratrem Iohannem, abbatem in Thoplika, egregiumque et nobiles Stephanum Farkasii et filium eius omnesque et singulos fratres generacionis de predicta Berkws, patronos videlicet eiusdem ecclesie..." MEZ, VI, 333.

⁵⁹² MEZ, VI, 525.

⁵⁹³ MEZ, VI, 442-443.

⁵⁹⁴ MEZ, VI, 442-443.

koje pripada Junku iz Brkiševine, a otamo opet do potoka Dubašnika gdje završava granica posjeda.⁵⁹⁵ Moguće je da je Junk jedan od sinova prije spomenutog Stjepana, ili je pak ovo druga crkva na području Brkiševine. U osnovi bi bilo moguće i postojanje dvije crkve na području Brkiševine, jer se iz spomenute isprave vidi da je na relativno malom području bio izgrađen relativno velik broj crkava i kapela. To govori i o naseljenosti i važnosti toga kraja.

Crkva koja se spominje u vlasništvu Junka nalazila se bliže Kupi. Uz Kupu zapadno od Brkiševine nalazio se i posjed Šišinec. Opat Ivan je 13. siječnja 1435. taj posjed dodijelio plemenitim Bojnikovićima.⁵⁹⁶ Prije predaje Bojnikovićima posjed je pripadao Šiši, sinu Martina iz Brkiševine. Njega su braća izbacila s posjeda, na što je on utočište potražio unutar zidina samostana.⁵⁹⁷ Vidi se da je Opatija bila u uskoj vezi s plemenitom općinom, te je i brinula o lokalnom plemstvu. Josip Adamček spominje da je tek opat Guido u 15. stoljeću nametnuo plemićima Brkiševine neke daće i marturinu.⁵⁹⁸ Plemići iz Brkiševine imali su povelje o svojim pravima. Ta im je prava potvrdio još opat Matej, nakon kojega potvrdu izdaje opat Guido, opat Barnaba i opat Andrija Tuškanić.⁵⁹⁹ Jedan dio plemstva iz Brkiševine, koje je za opata Andrije Tuškanića spadalo pod upravu kaštela u Pokupskom, zatražio je potvrdu za svoj kupljeni posjed Luka, koji se prostirao na području omeđenom rijekom Kupom, Utinjom, Lazinom i utokom Tremušnice u Utinju. Cijeli rod *de Berkys* zamolio je pokupskog kaštelana Stjepana Šišinačkog da od opata zatraži prijepis prava na posjed Luka, koji se nalazio na području roda (*in districtu generationis de eadem Werkys*).⁶⁰⁰ Spomenuti posjed Luka prema prijepisu nalazio se u posjedu prije spomenutog Junka, odnosno Junkova sina Jurja, gdje se spominje i crkva.

U popisu iz 1501. godine odmah na prvom mjestu spominje se crkva **sv. Križa de Hwthyna** i njezin župnik Nikola, te nakon nje slijedi crkva u Hrastovici.⁶⁰¹ Riječ je nesumnjivo o župi na području uz potok Utinju koji na sjeveru utječe u Kupu. Područje koje je u srednjemu vijeku obuhvaćala nekadašnja *terra Hoytna*, koja se spominje u ispravi o utemeljenju Topuske opatije 1211. godine u, bilo je doista veliko, prostiralo se između današnjeg Kravarskog i Pešćenice i prelazilo je Kupu na sjeveru.⁶⁰² No to je područje bilo

⁵⁹⁵ MEZ, VI, 442-443.

⁵⁹⁶ Isto, 433-434.

⁵⁹⁷ Isto.

⁵⁹⁸ Nadbiskupski arhiv (dalje: Ndb), Acta donationalia, br. 156. Usporedi: J. Adamček, "Nemiri na posjedima topuske opatije", 290.

⁵⁹⁹ Potvrde starijih prava spominju se u ispravi Andrije Tuškanića iz 1523. godine. MOL/DL, 4678.

⁶⁰⁰ MOL/DL, 4678.

⁶⁰¹ F. Rački, "Popis..", 203.

⁶⁰² Isprava o utemeljenju Opatije Topusko u: CD, III, 104.

razdijeljeno na više vlasnika, a jedan dio posjeda spominje se i u vlasništvu gorskih ivanovaca 1453. godine.⁶⁰³ Crkva sv. Križa u Utinji spominje se u dokumentima 15. stoljeća 1430. godine, 1456. godine te na posljetku i u 16. stoljeću.⁶⁰⁴ To bi značilo da je crkva Svetoga Križa jedna od rijetkih preostalih župa u 16. stoljeću. Ona se svakako nalazila na području kojim je protjecao potok Utinja s njegove istočne strane. Stoga Utinju možemo poistovjetiti sa Svetim Križem hrastovičkim na obližnjemu groblju, kao što se dosad i pretpostavljalo.⁶⁰⁵

Župna crkva sv. Križa spominje se 1430. godine.⁶⁰⁶ U ispravi od 27. ožujka ona se spominje kao nadarbina, dok se u ulozi njezinoga stalnog nadarbenika (*portionarius*) javlja Mihael Kuzmin de Paližna (*de Polisna*). On je zajedno s još jednim nadarbenikom iz pečuške biskupije zatražio od Pape Martina V. da ga se zaredi u više redove.⁶⁰⁷ Dominikov sin, župnik Ambrozije iz Moravča spominje se 1456.-1459. godine.⁶⁰⁸ Jedan od najboljih poznavalaca povijesti Banovine na terenu, arhitekt Zorislav Horvat pita se nije li možda i crkva sv. Križa *de Pech* (Pecki) iz popisa od 1334. godine u nekoj vezi s utvrđenim crkvenim tornjem na području Križa Hrastovičkog. Taj je toranj zagrebački biskup dao urediti za sklanjanje ljudi pred iznenadnim napadima martologa. Godine 1563. spominje se samo crkveni zvonik te se stoga pretpostavlja da tada više te crkve nije ni bilo.⁶⁰⁹ Područje Križa doista je, kao i cijela bliža i dalja okolica u 15. stoljeću najvjerojatnije pripadalo Zagrebačkom biskupu što potvrđuju isprave o posjedovanju Bresta i Gorice uz samu Kupu. Godine 1574. na području sv. Križa spominje se plebanat i tamo je ispražnjeno mjesto vicearhiđakona, kojega se poistovjećuje s dekanom te se pretpostavlja da je tu u 16. stoljeću bilo i središte dekanata.⁶¹⁰

Na području Bovića, kao i u Brkiševini, nalazila se još jedna od najstarijih plemenitih općina na području Gore. Bovićanci su još darovnicama Andrije II. došli pod upravu cistercijske Opatije kojoj su bili dužni određena podavanja, a budući da su se nalazili u posebnom podložničkom odnosu morali su izvršavati i određene obaveze za topličkog opata.⁶¹¹ Crkva, odnosno **Župa Sv. Kvirina u Boviću** u popisu iz 1334. godine spominje se

⁶⁰³ MHH, I/36, 180

⁶⁰⁴ MEZ, VI, 320.; MHZ, VII, 106; X, 192; Starine XVI, 126.

⁶⁰⁵ Usporedi: M. Dukić, *Glina i okolica*, 32.; J. Barlé, "Gorski arcidjkonat prije turskih provala", br. 23, 269.; G. Heller, *Comitatus Zagrabienensis*, 183.; Z. Horvat, "Kašteli na sjevernim obroncima Zrinske Gore", 101-102.

⁶⁰⁶ MEZ, VI, 320-321.

⁶⁰⁷ MEZ, VI, 320.

⁶⁰⁸ J. Barlé, "Gorski arcidjkonat prije turskih provala", br. 23, 269.

⁶⁰⁹ Usporedi: Peter Fister, *Arhitektura slovenskih protiturških taborov*, 1975., Sena Gvozdanović Sekulić, *Crkve tvrđave u Hrvatskoj*, Zagreb, 1994. Z. Horvat, "Kašteli na sjevernim obroncima Zrinske Gore", 101-102.

⁶¹⁰ J. Barlé, "Gorski arcidjkonat prije turskih provala", br. 23, 269.

⁶¹¹ O daćama i obvezama opatijskih jobagona među kojima se nalazio i neki *Bremiver in Bouicha* govore još isprave o utemeljenju topličke Opatije koje izdaje Andrija II. 1211. i 1213. godine. CD, III, 104, 117.

odmah nakon crkve u Toplici (Topuskom) i prije crkve u Streženom (*Ztreseno*), dok se u popisu iz 1501. godine spominje i njezin župnik Urban, i to redosljedom odmah nakon župnika župne crkve koja se nalazila u opatijskoj grandi i prije župnika u Topuskom.⁶¹² Župnici, odnosno rektori crkve sv. Kvirina spominju se i 1484. godine. Prvi se na mjestu župnika nalazio Toma, a zamjenio ga je Urban iste godine.⁶¹³ Današnja okolica Bovića kod Vrginmosta uključuje i selo Kirin koje se smatra jednim od najvažnijih primjera kontinuiranog naseljavanja toga kraja.⁶¹⁴ Stara *rudera* po imenu Kvirin ucrtana je na kartu iz jozefinskoga razdoblja sjevernije od sela i crkve sv. Petra.⁶¹⁵

Četrdesetih i pedesetih godina 14. stoljeća na opatijskom području vlada nesigurnost. Pojedine se plemenite općine pokušavaju osamostaliti što se općenito vezuje uz cjelokupnu povijesnu situaciju na području srednjovjekovne Slavonije te je stoga opat zatražio potvrdu starijih prava. Poput drugih plemenitih rodova i bovićanci su imali točno određena prava i dužnosti, koje su opisane u pojedinim poveljama. Ban Pavao Ugal došavši u Toplicu 6. ožujka 1350. godine izdao je za opatijsko stanovništvo prijepis starijih prava sadržanih u privilegijima iz 1211. i 1213. godine. Među stanovništvom, između ostalih, spominju se i Bovićanci.⁶¹⁶ Rodovskom plemstvu (*generatio de Bowicz*) povelju o pravima izdao je biskup Ivan de Alben 1432. godine. Tu je ispravu kasnije potvrdio i topuski opat Barnaba. On je dao napraviti prijepis opatijskih prava i potvrdio ga svojim i opatijskim pečatom.⁶¹⁷ Kao i kod Brkiševine možemo pretpostaviti da su Bovićanci sami izgradili crkvu u Boviću. No ona se, zajedno s cijelom općinom, nalazila na području Opatije te je stoga opat imao pravo omeđiti župnu nadarbinu i odrediti župniku prihod.

Župna crkva sv. Kvirina stradala je u osmanlijskim prodorima negdje tridesetih godina 14. stoljeća. No ona i dalje nije prestaje funkcionirati kao vjerski centar što potvrđuju stalna hodočašća koja su se i dalje odvijala. Vjernici su, naime i dalje pristizali na lokalne svetkovine. Iz tog je razloga 1441. godine upućena molba papi Eugenu IV. da župnoj crkvi podijeli uobičajene oproste od tri godine na svetkovinu sv. Kvirina i na dan posvećenja crkve, kako bi se crkva obnovila i sačuvala za vjernike.⁶¹⁸ Crkva se u molbi spominje kao izgorena i

⁶¹² MEZ, II, 76.; F. Rački, "Popis..", 203-204.

⁶¹³ ASV, Reg. Vat. 698. S. Razum, *Osvaldo Thuz de Szent Laszlo...*, 959.

⁶¹⁴ Usporedi: J. Barlé, "Gorski arcidjkonat prije turskih provala", br. 26, 308; J. Buturac, "Popis župa..", 48.

⁶¹⁵ *Anteil der Banal Granitz*, sec. 5, HIP.

⁶¹⁶ CD, XI, 585-586.

⁶¹⁷ MEZ, VII, 258-259.

⁶¹⁸ MEZ, VII, 6-7.

uništena.⁶¹⁹ Papin oprost dobiven je za idućih dvadeset godina.⁶²⁰ Župa u Boviću opstala je i u 16. stoljeću i jedna je od rijetkih koje se spominju još 1574. godine.⁶²¹

Nakon župe u Boviću i prije župe u ivanovačkim Gorama (današnja Gora) spominje se **Župa Sv. Trojstva de Streseno**.⁶²² Ta se ista župa spominje i u popisu župnika iz 1501. godine. Župnik Stjepan sv. Trojstva de *Zthreseo* redosljedom se navodi odmah nakon župnika u Brkiševini i prije župnika u Stankovcu.⁶²³ Ta se župa nalazila na opatijskom području i odgovarala bi opatijskom posjedu Strezić, koji se spominje još u 14. stoljeću. U drugoj polovici 14. stoljeća Opatija se sukobljavala s petrinjcima radi graničnih posjeda Mlinoga, Visoko i Strezić.⁶²⁴ Mlinoga i Visoko su se nalazili s blinjske strane posjeda, podno Vinodola Hrastovičkog, dok je Strezić bio zapadniji opatijski posjed podno Klimne Gore i Čuntića. Slobodni petrinjci preoteli su opatijske posjede Mlinogu i Visoko i polovicu posjeda Strezić, na što je uslijedila tužba opata Guida, koja je došla i do biskupa Stjepana. On je u ulozi generalnog vikara kraljevine Slavonije 1364. godine zatražio od Kaptola da provede istragu i izvrši uviđaj na terenu i reambulaciju međa.⁶²⁵ O tome se raspravljalo još iste godine na županijskom saboru i potvrđeno je da su petrinjci protupravno zauzeli navedene posjede.⁶²⁶ Oko Strezića Opatija se sukobljavala i u 15. stoljeću. Tuteuševi, gospodari Blinje okupirali su opatijske posjede Grandu, Gradušu, Žrnov i Strezić. Izgleda da je opat Ivan, kasniji biskup Ivan de Alben, te posjede prema svjedočenju Ladislava Tuteuševa darovao njemu. No zauzeli su ih Zrinski, odnosno Petar Zrinski o čemu se 1427. godine pred Kaptolom vodila parnica.⁶²⁷

Župna crkva sv. Križa u Komogovini (*de Komogoy*), spominje se već u 13. stoljeću, a pod upravu Opatije došla je darovnim ugovorom. U popisu iz 1334. godine župa u Komogovini navodi se odmah nakon župe u Kostajnici i prije župe u Zrinu, dok se župnik Martin spominje i u popisu župnika iz 1501. godine redosljedom odmah nakon župnika u Strgalniku i prije župnika u Pastuši.⁶²⁸ Ta župa u potpunosti odgovara Komogovini kod Kostajnice.⁶²⁹ Komogovina je kao posjed ulazila u područje pod upravom kostajničke utvrde i već se početkom 14. stoljeća spominje kao posjed Petrova sina Dionizija, unuka župana

⁶¹⁹ MEZ, VII, 7.

⁶²⁰ MEZ, VII, 8.

⁶²¹ J. Buturac, "Popis župa..", 44.

⁶²² MEZ, II, 76.; F. Rački, „Popis..“, 204-205.

⁶²³ F. Rački: "Popis..", 203.

⁶²⁴ CD, XIII, 377.

⁶²⁵ CD, XIII, 377.

⁶²⁶ CD, XIII, 379.

⁶²⁷ CD Zichy, VIII, 339.

⁶²⁸ MEZ, II, 76.; F. Rački, „Popis..“, 203-204.

Hrenka (*Heruk*).⁶³⁰ Najvjerojatnije je riječ o Dioniziju kostajničkom, koji je 1312. godine dio svoje patrimonijalne zemlje zajedno s jednim mlinom i crkvom sv. Križa, uključujući vinograde, livade i sve pripadnosti, darovao cistercitima. Opatija je posjed, zajedno s crkvom, mogla uživati sa svim pravima i slobodama koja su vrijedila i na drugim opatijskim zemljama. Dionizije je ipak za sebe zadržao patronat nad crkvom.⁶³¹ Budući da su u ispravi opisane granice spomenute zemlje taj se posjed može dosta detaljno ubicirati. On je određen potokom Jošavicom kod Blinje, Brebrovnom i cestom koja vodi iz Brebrovnice u Komogovinu.⁶³² Prema tim podacima župna crkva se nalazila sjevernije od današnje Komogovine. Sama Komogovina se 1328. godine spominje i kao predij pod feudalnom upravom grada Zrina, koji je zajedno sa Zrinom i pet sela Ivan Babonić založio kako bi vratio dug.⁶³³ No tad se spominje i neko selo kod sv. Križa.⁶³⁴ Budući da u neposrednoj blizini nema spomena neke druge crkve sv. Križa to je vjerojatno ta ista crkva i njoj pripadajuće selo, koje su Babonići zadržali za sebe. To bi mogao biti onaj dio posjeda Komogovine, koji je pripao opatiji Topusko, zajedno sa crkvom.

Selo Komogovina (*villa*) spominje se 1352. godine i tad se nalazilo u posjedu knezova kostajničkih.⁶³⁵ Oko posjeda Komogovine i još nekih graničnih posjeda u Pounju Zrinski i Kostajnički dulje vrijeme su vodili sudski spor koji se 1395. godine vodio i pred banom.⁶³⁶ U doba uprave Zrinskih Komogovina se spominje kao tvrdi grad.⁶³⁷ Komogovina je stradala 1407. godine kad su je opljačkali Nikola Tot Susedgradski i njegovi pomagači, a Zagrebački je župan naložio Zagrebačkom kaptolu da o tome povede istragu.⁶³⁸ Kaštel Komogovina spominje se 1442. godine kad ga je, zajedno s Kostajnicom, Jelena Lipovačka darovala Martinu Frankopan.⁶³⁹ Martin Frankopan uveden je u posjed kaštela Komogovine, koji se u njegovom vlasništvu spominje 1443. godine.⁶⁴⁰ U neposrednoj blizini kaštela nalazio se i

⁶²⁹ J. Barlé, "Gorski arcidjkonat prije turskih provala", *Katolički list*, br. 24, 279.; J. Buturac, „*Popis župa.*“, 45.

⁶³⁰ CD, VIII, 307.

⁶³¹ „...circa ecclesiam sancte crucis, cum ipsa ecclesia et uno molendino, cum pratis, vineis ac universis eiusdem utilitatibus...retento nobis specialiter et post nos heredibus nostris et nemini alteri in dicta ecclesia sancte Crucis, quo ad defensionem et conservationem iure ac titulo patronatus.“ CD, VIII, 307. Usporedi: J. Barlé, "Gorski arcidjkonat prije turskih provala", *Katolički list*, br. 24, 279. O rodoslovlju knezova kostajničkih više u: M. Karbić, D. Karbić, "Kostajnica i njezini gospodari tijekom srednjeg vijeka", 59.

⁶³² CD, VIII, 307.

⁶³³ CD, IX, 414-416.

⁶³⁴ CD, IX, 415.

⁶³⁵ CD, XII, 98.

⁶³⁶ CD, XVIII, 51-52.

⁶³⁷ O utvrđenom gradu Komogovini više u: M. Kruhek, *Fortifikacijska arhitektura Banije...*, 46-47.

⁶³⁸ Usporedi: M. Kruhek, *Fortifikacijska arhitektura Banije...*, 46.

⁶³⁹ CD Frangepanibus, II, 333-334. Usporedi: M. Kruhek, *Fortifikacijska arhitektura Banije...*, 46.

⁶⁴⁰ U ispravi od 12. studenog 1443. Petar Zrinski naziva Martina svojim bratom...*ideo ipse Petrus comes Zriny etc. fraterque noster nos petivit...* CD Frangepanibus, II, 339.

jedan opatijski posjed. Prema podacima iz prethodne isprave taj su posjed opljačkali i opustošili Osmanlije. Tad je isti posjed, zajedno s jobagionima, uživao Petar Zrinski. Martin Frankopan, gospodar kaštela, dozvolio je podanicima Petra Zrinskog da se u slučaju potrebe mogu sakriti u njegov kaštel. Stoga su spomenuti jobagioni nakon pustošenja pobjegli u utvrdu. S tim da je Martin izgleda, usput prisvojio i neke opatijske posjede. Petar, koji je iste posjede uživao, zatražio je da mu ih ovaj vrati.⁶⁴¹ Iz tih podataka rekla bih da su opatijski posjedi bili vezani uz Crkvu Sv. Križa, koja se također nalazila u posjedu Opatije, a tad je došla u posjed frankopanskoga kaštela.

Rođaci Martinove pokojne žene Jelene, tražili su pravo na Komogovinu i Kostajnicu. U parnici, koja se po pitanju vlasništva vodila pred Kaptolom 1451. i 1452. godine, njezini su rođaci tvrdili da su gradove dobili od kraljeva suca. Stoga je Kaptolu poslana i komisija suca kraljevske kurije Ladislava Paločkog koja je utvrdila da je Martin doista gradove prisvojio silom i da ih drži protupravno.⁶⁴² Kaptol je po tom pitanju presudio i gradove vratio Jeleninim rođacima. Milan Kruhek smatra da je iza toga Komogovina došla u vlast kralja.⁶⁴³ Komogovina je 1491. godine zahvaljujući kralju, u zamjenu za Kostajnicu, dospjela u ruke udovice Raškoga despota Vuka, te nakon njega sinovima Stjepana Đorđevića.⁶⁴⁴

U popisu iz 1501. godine odmah nakon župnika u Topuskom i prije župnika u Budmeriću spominje se župnik **Svetoga Križa u Preseki (*Prezeka*)**.⁶⁴⁵ Stariji istraživači tu su župu smjestili u Prisiku na području Bosne, koja se nalazi na potoku Glinici u blizini Vranograča.⁶⁴⁶ Priseka je u 15. stoljeću graničila s ivanovačkim posjedom Hresno, koji se nalazio u Goričkom arhiđakonatu.⁶⁴⁷ Međa posjeda Hresno prolazila je kod potoka Pernika i rijeke Gline, gdje je dopirala do gorskoga arhiđakonata, to jest do Gornje Priseke na jugoistoku i nešto južnije s područjem roda Kreščića, na kojemu se nalazila istoimena župa.

U popisu iz 1334. godine odmah nakon crkve u Zrinu i prije crkve Blažene Djevice u Gori spominje se crkva **sv. Stjepana Pape u Pounju *de Pownya***. U popisu iz 1501. godine

⁶⁴¹ „...ut quascunque possessiones de abbatia toplicensi more prediali haberet prope Comogoyno castellum nostrum, sibi relaxaveramus...” Isto.

⁶⁴² *Codex diplomaticus partium regno adnexarum*, 36, 336.

⁶⁴³ Usporedi: M. Kruhek, *Fortifikacijska arhitektura Banije...*, 47.

⁶⁴⁴ *Codex diplomaticus partium regno adnexarum*, 36, 230-231. Usporedi: M. Kruhek, *Fortifikacijska arhitektura Banije...*, 50.

⁶⁴⁵ MEZ, II, 76.; F. Rački, "Popis..", 203.

⁶⁴⁶ Usporedi: J. Barlé, "Gorski arcidjkonat prije turskih provala", br. 26, 308.; R. Lopašić, *Bihać i Bihaćka krajina*, priložena karta; J. Buturac, „Popis župa..“, 48.; M. Dukić, *Glina i okolica*, 33.

crkva pod tim nazivom se ne spominje. No prema lokaciji i tijeku popisa odgovarala bi joj crkva sv. Stjepana *de Zenthistwan* čiji se župnik po imenu Martin spominje odmah nakon crkava u Gori i Zrinu i prije župe u Dobretinu.⁶⁴⁸ Stariji istraživači župnih popisa tu crkvu smještaju na područje uz Unu kod Unčana (Divuša).⁶⁴⁹ Područje zemalja Pounje u 13. stoljeću pripadalo je *generatio de Powona*. Slično kao i na primjerima drugih *generationes* i tamo je već vrlo rano organiziran crkveni život. Crkva sv. Stjepana pape spominje se već 1220. godine i nalazila se je u Vernicama a izgradili su je sami Vrničani uz pomoć Opatije Topusko.⁶⁵⁰

4. 3. 3. Župne crkve vezane uz grande cistercita

Najvažniji posjedi cistercita bile su njihove gospodarske stanice, to jest *grandē* (lat. *grangia*). Iako je na europskom području gospodarstvo cistercita dovoljno zastupljena i obrađena tema u našim krajevima ova problematika zadire u šire područje, jer se arheološki podaci o pojedinim ostacima ovih zdanja samo naziru, a u većini slučajeva ne mogu se ni topografski točnije ubicirati. No ipak, prema opisima međa kod većine *grandi* u posjedu Opatije Topusko može se barem donekle odrediti zemljišni posjed koji se nalazio u njihovoj pripadnosti. Područje opatije Topusko već je u 13. stoljeću obuhvaćalo veliku površinu i ona se teritorijalno nalazila među najvećim opatijama cistercita na području Ugarske i Slavonije.⁶⁵¹

Takvu je zemljišnu površinu trebalo na neki način i gospodarski crpiti što je bilo vezano uz primarnu ulogu samoga reda. Stoga ne čudi da se u posjedu topličkih cistercita spominje i jako velik broj gospodarskih stanica. Teško je odrediti koliko je Opatija Topusko imala *grandi*, jer se mnogima izgubio trag u ispravama. No vjerojatno je da je na tako velikom prostoru to bio značajan broj. Zna se da je majka Opatije Topusko Clairvaux imala 12 *grandi* i

⁶⁴⁷ U ispravi od 25. kolovoza 1459. godine (MEZ, VII, 376-378.) Čazmanski je kaptol vranskoga priora Tomu, uveo u posjed Hresna i omeđio ga. Hresno se kao župa 1501. godine spominje u Goričkom arhidakonatu i stoga je to rubno područje uz Gorski arhidakonat. Usporedi: J. Buturac, „Popis župa.“, 82.

⁶⁴⁸ MEZ, II, 76.; F. Rački, „Popis.“, 203-204.

⁶⁴⁹ Usporedi: J. Barlé, „Gorski arcidjakonat prije turskih provala“, br. 24, 279.;

⁶⁵⁰ CD, III, 225.

⁶⁵¹ Usporedi: L. Ferenczy, "Estate structure and development of the Topusko(Toplica) Abbey", 84.

dva celarija specijalizirana za vitikulturu.⁶⁵² Sve grande na području Opatije Topusko nastale su u 13. stoljeću. To možemo zaključiti jer već na prijelazu u 14. stoljeće dolazi do promjene u ulozi reda i njegovom funkcioniranju. Smatra se da su tijekom 14. stoljeća grande zamijenili predijalni posjedi te Opatija počinje funkcionirati poput drugih klasičnih vlastelinstava.⁶⁵³ No u okvirima problematike vezane uz gospodarske stanice cistercita nazire se još nekoliko pitanja. Postoji mogućnost da su pojedine grande bile vezane uz tranzitno područje i trgovinu, pogotovo u odnosu prema važnijim središtima vlasti Babonića/Blagajskih. Također, budući da su pojedine od njih vezane uz crkve iz župnih popisa treba pretpostaviti da su i te crkve služile cistercitima. To zapravo i nije bilo nešto neobično za cistercite, jer su redovnici na udaljenom području svojih posjeda trebali pojedine crkvene gradnje u svrhu provođenja liturgije. Naime, radi udaljenosti od samostana i opatijske crkve redovnicima i konversima trebalo je omogućiti da svakodnevno sudjeluju na obaveznoj večernjoj molitvi. Ako bi granda bila udaljena više od jednoga dana hoda od opatijske crkve trebalo je u tu svrhu, ili izgraditi nekakvu kapelu, ili pak inkorporirati neku već postojeću gradnju.⁶⁵⁴ Iz pisanih podataka može se odrediti i vjerojatna povijesna lokacija grande, odnosno lokacija zemljišnoga područja koje se nalazilo u pripadnosti pojedinih grandī. Tako se mogu odrediti i crkve vezane uz njih. One su pak, s obzirom na starost grandī, također vjerojatno nastale još u 13. stoljeću, ili čak i prije. Također, nije vjerojatno da su cisterciti sami izgradili većinu tih crkava.

Prva opatijska granda nalazila se u Bručini. U ispravi o utemeljenju iz 1211. godine u kojoj se spominje *terra* u Bručini, zajedno sa svojim "pripadnostima", možemo zaključiti da je taj prostor već do određene mjere bio razvijen i iskorištavan i prije predaje u ruke cistercitima.⁶⁵⁵ Također, vrlo je vjerojatno da su *castrenses* koji se spominju u ispravi iz 1253. godine (*ad castrenses ecclesie et ad grangiam que vocatur Brochina pertineret*), koji su usko povezani s grandom zapravo pripadali utvrđi Mali Gradac.⁶⁵⁶ Stoga bismo crkvu koja se u popisu iz 1334. godine spominje kao *de Brochina* mogli poistovjetiti s crkvom **Blažene Djevice Marije kod Maloga Graca** i s opatijskom grandom.⁶⁵⁷ Uz titular crkve, u prilog toj lokaciji govore i granice posjeda Lakuć, koji je Opatija dobila od Sebeslavića, a koji se

⁶⁵² Usporedi: J. L. Lekai, *Cistercians...*, 296.

⁶⁵³ Usporedi: M. Ančić, "Cistercitska opatija u Topuskom do pretvaranja u komendu", 35.

⁶⁵⁴ Usporedi: J. L. Lekai, *Cistercians...*, 295.

⁶⁵⁵ CD, III, 104.

⁶⁵⁶ Isto se spominje u dvije isprave iz 1253. godine u: CD, IV, 519., 520.

M. Ančić ("Vlastelinstvo hrvatskog hercega u Gorskoj županiji", 205.) također smatra da je dio zemalja koje su preuzeli cisterciti u sklopu grandī, prije njih pripadao kastrensima.

⁶⁵⁷ Lokaciju crkve *item de Brochina* i njezinu vezu s crkvom u Malom Gracu iz popisa od 1501. godine točno je pretpostavio još Mijo Dukić (*Glina i okolica*, 28.).

nadovezivao na dio opatijskog posjeda Lakuć (*Locoychy*).⁶⁵⁸ Naime, taj posjed se prostirao od izvora potoka Strašnika južno prema potoku Bručini, te uz njegov donji tok prema Malom Gracu, te otamo na istok gdje je graničio s opatijskim posjedom.⁶⁵⁹ Unutar istih međa spominje se i neko selo (*villa*), a vjerojatno je riječ o današnjem mjestu Vlahović.⁶⁶⁰ Zanimljivo je da se na posjedu spominju uglavnom šume, vinogradi (jedan napušteni i jedan obrađeni), te mnogo potoka i izvora. Drugim riječima idealno područje za krčenje, što u potpunosti odgovara načinu života cistercita. Budući da je unutar posjeda inkorporirano i selo vjerojatno je njegovo stanovništvo služilo i radilo na opatijskoj grandji. Ta se grandja spominje u ispravi o darivanju posjeda za uzdržavanje oltara sv. Križa, koji su Babonići utemeljili u opatijskoj crkvi. Naime, cisterciti su uz oltar dobili i posjed između Grande, Bručine i Maje.⁶⁶¹ To su imena mjesta, a ne lokalnih rječica, te odgovaraju Velikom Gracu (Bručina) i selu Maja. Grandja se nalazila kod Malog Graca, a obuhvaćala je prema prije navedenim međama, velik zemljišni teritorij istočno od rijeke Maje i Bručine, zajedno sa selom Vlahović sve do potoka Strašnika na sjeveru. Uz grandju Bručinu na užemu opatijskom glinskom području nalazilo se još nekoliko grandji i sela koja se spominju u razgraničenju s Opatijom prilikom navođenja međa posjeda lokalnih plemićkih općina *de Dolech et Radoztych* 1361. godine.⁶⁶²

Područje pod nazivom Bručina, poput Vinodola bilo je podijeljeno između nekolicine vlasnika. Jedan dio pod nazivom Lukavec od Bručinaca je kupio i Ladislav Tuteušev, gospodar Blinje. Njegov je posjed graničio s posjedom plemenitih Bručinaca, koji se naziva Dubovec.⁶⁶³ Taj je dio Bručine pripadao Dubičkoj županiji, a izgleda da je i njega Ladislav pokušao prisvojiti. Proces se vodio i na kraljevskom sudu, a prisustvovali su mu dubički preceptor Albertin i zemaljski župan (*comes terrestris*) dubičke županije Ivan.⁶⁶⁴ No taj se dio posjeda Bručinaca nalazio s istočne strane blinjske općine bliže Savi, i nije pripadao grandji u Bručini. Riječ je vjerojatno o jednom od ogranaka staroga roda čiji se posjed još u 13. stoljeću proširio na području između Siska i Blinje.

⁶⁵⁸ CD, III, 104.; IV, 519-520.

⁶⁵⁹ "...ad fontem qui dicitur Strasny Studenech..", CD, IV, 519-520. Potok Strašnik vidi se i na karti iz jozefinskoga razdoblja (Sec. 9, *Topusko, Anteil der Banal Granitz*, HIP)

⁶⁶⁰ G. Heller (*Comitatus Zagrabienensis*, 11/2, 166.) također toponim Lakuć povezuje s današnjim Vlahovićem.

⁶⁶¹ CD, VIII, 26-27.

⁶⁶² "...*Mete autem possessionum dictorum nobilium de Dolech et Radoztych a grangiis seu villis prescripti domini abbatis de novo separate...*" CD, XIII, 333.

⁶⁶³ CD, XV, 376-377.

⁶⁶⁴ CD, XV, 376.

U drugoj polovici 15. stoljeća veći dio područja pod nazivom Bručina, odnosno područje jednoga dijela staroga roda Bručinaca, pripalo je, zajedno s utvrdom u Gracu i cjelokupnim vlastelinstvom Zagrebačkom kaptolu. Nije poznato, je li se to dogodilo i s područjem opatijskoga posjeda u Bručini, odnosno opatijske grandfe. Na području Maloga, to jest Gornjega Graca, nalazila se i utvrda za koju se pretpostavlja da ju je gradio baš Zagrebački Kaptol potkraj 15., ili početkom 16. stoljeća za obranu svojih posjeda od Osmanlijskih provala.⁶⁶⁵

Uz grandfe na užem glinskomu području toplički cisterciti imali su unutar granica arhidakonata velik broj gospodarskih stanica koje su uglavnom bile dosta udaljene od opatijskoga središta u Toplici, to jest u tako zvanoj drugoj i trećoj liniji opatijskih posjeda.⁶⁶⁶ Stoga je na tom području za potrebe opatijskih konversa, a u svrhu obavljanja redovite liturgije bio potreban i određeni broj kapela i crkava, da bi konversi redovito mogli sudjelovati na večernjoj molitvi. Također, redovnici nisu smjeli provesti noć izvan samostana pa je grandom upravljao *grangiarus*, izvorno konvers. Njega je direktno nadzirao prokurator opatije.⁶⁶⁷ Vjerujem da se i pojedine crkve koje se spominju u popisima unutar opatijskih grandfi, mogu povezati uz potrebe cistercita. Možemo pretpostaviti da je jedan dio gradila sama opatija Topusko, dok je jedan dio njih, poput već ranije spomenute crkve u Komogovini došao u opatijski posjed donacijom. Budući da su te crkve upisane kao župne, u njima su se mogle obavljati i pastoralne službe. Jesu li cisterciti u Topuskom i sami sudjelovali u tome, nemamo podataka, iako primjeri cistercita na području Slovenije pokazuju da je tamo to bila uobičajena pojava. Toplički su cisterciti već u 14. stoljeću, najvjerojatnije preko Babonića, uspostavili čvršće veze i s cistercitima u Kostanjevici.

Prva među župama u popisu iz 1334. godine, koja se izričito vezuje uz neku opatijsku grandu, jest ona u **Graduši**. Ona se nalazila u opatovoj grandfi (*que est in grangia abbatis Toplicensis*).⁶⁶⁸ To bi značilo da se ta župa nalazila negdje na zemljišnom posjedu u vlasništvu cistercita i u pripadnosti grandfe. Ona se u popisu iz 1334. godine spominje odmah nakon crkve u Blinji i prije crkve sv. Križa u blizini Save (Križ Hrastovički), što bi

⁶⁶⁵ O utvrđi više u: M. Kruhek, *Fortifikacijska arhitektura Banije...*, 60-61.; Isti, *Stari glinski gradovi i utvrde*, 9-12.; Z. Horvat, "Kašteli.", 107.

⁶⁶⁶ Već je Ostojić (I. Ostojić, *Cisterciti u Panonskoj Hrvatskoj i Istri*, 211.) nabrojao šest grandfi, među kojima su pojedine i prelazile granice arhidakonata, poput otoka sv. Ladislava kod Bihaća. On spominje grandu uz Unu kod Divuše, u Machinu, Gracu, Grandji, kod Kladuše, a pretpostavio ih je još i više.

⁶⁶⁷ Usporedi: J. L. Lekai, *Cistercians...*, 295.

⁶⁶⁸ MEZ, II, 76.; F. Rački, "Popis.", 203.

odgovaralo Graduši kod Sunje.⁶⁶⁹ Crkva u Graduši spominje se i u popisu župnika iz 1501. godine, redosljedom poslije župnika u Svinici i prije župnika u Blinji, a bila je posvećena Blaženoj Djevici.⁶⁷⁰ Pritom bi svakako trebalo naglasiti da je i opatijska crkva u Toplici bila posvećena Blaženoj Djevici Mariji te se ovoj crkvi u Graduši i cistercitima može djelomično pripisati i širenje marijanskoga kulta. Naime, Graduša se nalazila u posjedu cistercita još od utemeljenja Opatije 1211. godine i navodi se među zemljama dodijeljenim samostanu (*terra Gradisa*).⁶⁷¹

Graduša se u 15. stoljeću nalazila pod upravom Blinje, a spominje se kao selo (*villa*), granda i predij Topličke opatije. Kao predijalni posjed spominje se u ispravi iz 1410. godine, koja govori o predaji posjeda Ostojina sina Petra iz Blinje Ladislavu Tuteuševu.⁶⁷² Riječ je najvjerojatnije o istom posjedu koji se spominje još 1224. godine kad je Bela IV. naložio banu Dioniziju da učini razvod međa s Blinjanima. U navođenju međa posjeda spominje se potok Gradiza (danas Graduša) koji utiče u Savu.⁶⁷³ Danas postoje tri sela; Mala i Velika Graduša te Graduša na Savi. Prema ispravama iz 15. stoljeća koje se tiču sukoba Opatije i Tuteuševih sinova oko posjeda Graduše, Grande i Žrnova vidi se da je i dalje riječ o istim starijim opatijskim posjedima, s tim da su se u 15. stoljeću na starom posjedu po imenu Graduša već formirala i neka sela.⁶⁷⁴ Granda je tad kao selo, odvojena od sela Graduše i nalazila se negdje u blizini. Selo Granda tradicijski je vezano uz opatijski posjed. No ne možemo biti sigurni da je to ona ista granda iz 13. stoljeća. Ona bi mogla biti i selo Graduša. Graduša i Žrnov (*villas monasterii de Thoplica videlicet Gradizam et Sernaw*) spominju se još 1415. godine kao prediji na području Blinjske općine.⁶⁷⁵ Budući da se isti posjedi spominju i kao dva sela nekih crkvenjaka (*duas villas ecclesiastes*), oba su su nastavali, ili kmetovi opatije, ili pak same župe, u okviru župne nadarbine. Stoga je spomenuta župa ipak najvjerojatnije stara Graduša, čija je lokacija ucrtana na karti iz jozefinskoga razdoblja kao *rudera Gradusa* i nalazila se u blizini potoka Graduše na području sela Gornja Graduša.⁶⁷⁶

Situacija s kojom se cijela Opatija nosi u tom razdoblju vidi se iz isprava vezanih uz područje oko Blinje. Naime, na istočne opatijske posjede Gradušu i Žrnov neprestano prodiru

⁶⁶⁹ Barlé (J. Barlé, "Gorski arcidjkonat prije turskih provala", br. 23, 269.) je crkvu ubicirao u Veliku Gradušu i poistovjetio je s ondašnjom crkvom sv. Duha. Usporedi: J. Buturac, "Popis župa..." 45.

⁶⁷⁰ F. Rački, "Popis...", 203.

⁶⁷¹ CD, III, 104, Usporedi: I. K. Tkalčić, "Cistercitski samostan u Topuskom", 126.

⁶⁷² CD Zichy, VI, 69.

⁶⁷³ CD, III, 239.

⁶⁷⁴ CD Zichy, VI, 391.

⁶⁷⁵ CD Zichy, VI, 391.

⁶⁷⁶ *Anteil der Banal Granitz*, sec. 11, HIP.

Osmanlije zajedno s pobunjenicima iz Bosne, dok se oko pojedinih posjeda Blinjani sukobljavaju i sa Zrinskimima.⁶⁷⁷ Kao što se vidi iz isprave spomenuti su se posjedi zajedno sa Strezićem nalazili u zoni sukoba između Tuteuševih sinova i Zrinskih, točnije Pavlova sina Petra, koji je jedno vrijeme došao u njihov posjed. No samo nakratko jer se već 1427. godine ponovo nalaze u posjedu sinova Ladislava Tuteuševog iz Blinje.⁶⁷⁸ Cijelo je područje oko Blinje zahvaljujući tim sukobima napušteno i opustošeno.⁶⁷⁹ Nastradala su također i dva sela "crkvenjaka" Opatije, već spomenuta Graduša i Žrnov.⁶⁸⁰ Stoga možemo pretpostaviti da je stradala i župa. No vjerojatno je obnovljena jer se 1501. godine ponovno spominje. Jedan od sinova Ladislava Tuteuševog-Ladislav i dalje se još 1432. godine spominje u ulozi opatijskoga predijala.⁶⁸¹

Dalje se u popisima iz 1334. godine spominje još neka crkva blizu grande u pripadnosti Opatije Topusko (*item ibidem prope ecclesia in Grangya, abbatis Toplicensis*). Ona se navodi odmah nakon crkve u Kreščićima i prije crkve u Bručini.⁶⁸² Radi smještaja i redosljeda popisa pretpostavljam da je riječ o grandi koja se u izvorima već 1279. godine spominje kao *Grangia de Boyna*.⁶⁸³ Buturac je tu crkvu locirao na šire područje oko Podzvizda i Kladuše u Bosni, dok bih je ja smjestila više na sjeveroistok, točnije na predjelu sjeverozapadno od Bojne koja u tom razdoblju pripada Babonićima. To bi u osnovi odgovaralo posjedu koji se u dokumentu iz 1380. godine naziva Mala Bojna i to njegovu dijelu sjeverno od rječice Bojne.⁶⁸⁴ Naime, sjeverni dio posjeda Male Bojne činile su zajedno, zemlja koja je nekad pripadala grandi u Bojni s proširenim posjedom, koji je dopirao do lijeve pritoke Čemernice.⁶⁸⁵ Opatijski posjed Suha Čemernica spominje se 1275.

⁶⁷⁷ *...per potenciam nefandissimorum turcorum et post per potenciam comitis Petri de Zrynio...*, CD Zichy VI, 388. Isprava iz 1416. godine među izvorima je navedena kao tzv. "Blinjski urbar". Pod tim je nazivom isprava registrirana u Državnom arhivu u Budimpešti. Rekla bih da se ovdje radi o svojevrsnom registru posjeda i podavanja Blinjske općine za 1414.-1416. godinu. No isprava doista sadržajno i formom podsjeća na urbarijalne popise. Čak je i uvezana u obliku knjižice. Originalna isprava u: MOL/DL 82969.

⁶⁷⁸ CD Zichy, VIII, 339-340.

⁶⁷⁹ CD Zichy VI, 388-392.

⁶⁸⁰ CD Zichy VI, 390.

⁶⁸¹ Ivan opat Toplički primio je nešto (vjerojatno podavanja) od svojega predijala plemića Ladislava Tuteuševog (*Nos frater Iohannes abbas sancte Marie de Thoplica notum facimus nos percepisse a nobili viro Ladislao Tutus predialio nostro in Gernaw...*). CD Zichy, VIII, 664.

⁶⁸² MEZ, II, 76.; F. Rački, "Popis.." 204.

⁶⁸³ CD, VI, 322-323.

⁶⁸⁴ CD Blagay, 167-168. Dosadašnje ubikacije ove crkve dosta se razlikuju. No nitko tu grandu dosad nije poistovjetio s grandom *de Boyna*. Barlé ("Gorski arcidjkonat do turskoga razdoblja", 149.) je prvi grandu smjestio na područje današnje Bosne. No neodređeno negdje u blizinu Kreščića. Pritom je Buturac ("Popis župa..", 46.) bio nešto precizniji. O samom kaštelu u Bojni i posjedu Babonića više u: M. Kruhek, "Stari gradovi i feudalni posjedi", *Dvor na Uni*, 1991., 5-9.

⁶⁸⁵ U nabranju međa posjeda oko kojih se opat i Babonići sporili one idu od rijeke Čemernice pa sve do Kreščića u Bosni, a kao međe se spominju i zemlje na istoku u posjedu opatije Topusko. CD Blagay, 167.-168.

godine i graničio je sa Povrženovićima.⁶⁸⁶ Opat Matej proširio je taj posjed kupivši 1279. godine od susjednih Ratetića zemlju po imenu *Kycha* tako da je tad opatijski posjed graničio sa zemljama koje su pripadale grandi u Bojni.⁶⁸⁷ Spomenuta se zemlja prema međama koje se navode u ispravi prostirala od zemlje *Becherie*, koja još pripada grandi i u koju je vodio put, pa sve do rijeke Čemernice i njezinih pritoka s lijeve strane.⁶⁸⁸ Stoga pretpostavljam da je crkva bila negdje na istočnom, starijem dijelu posjeda Male Bojne.

Opatija je jednu od gospodarskih stanica organizirala i na tranzitnom području zrinskoga Pounja. Iz međa koje su navedene u ispravi iz 1278. godine doznajemo da se dio posjeda koji su Budivoj i drugi iz *generatio de Pouna* prodali opatiji prostirao od Une u predjelu gdje u nju utiče potok Mutnica (*Mutnicha*) pa Unom na sjeverozapad i preko zrinskog polja do "velike ceste" za Zrin.⁶⁸⁹ Ta je granda također dobila već intenzivno obrađeni posjed koji uključuje obradiva zemljišta, sjenokoše, vinograde, šume, brda, mlinove i otočiće na Uni.⁶⁹⁰ U popisu župa iz 1334. i 1501. godine spominje se **Župna crkva sv. Mihovila u Grandi** koja je pripadala Opatiji, a prema Glavačevoj karti župa se nalazila uz Unu jugozapadno od Divuše.⁶⁹¹ To doista odgovara prostoru prvotnog opatijskog posjeda Pounje. Točnu lokaciju grande na terenu pretpostavio je Ante Milinović koji je crkvu, odnosno župu smjestio na lokalitet Crkvine u Novskom polju, na kojemu su primjećeni neki zidovi i komadi "klesanaca".⁶⁹² Opatijski posjed Grandi kasnije se spominje kao jedan od predija Ivana Babonića, nabrojen među posjedima koji su se, kao i cijeli kraj oko opatijskoga posjeda Pounje, nalazili pod upravom grada Zrina.⁶⁹³ Prema Helleru i *Grenie* iz isprave od 1424. godine odnosi se na istu grandu.⁶⁹⁴

⁶⁸⁶ CD, V, 145-146.

⁶⁸⁷ Tkalčić ("Cistercitski samostan u Topuskom", 122.) zemlju *Kycha* locira u Kuće, što je previše na sjeveru, dok Heller (*Comitatus Zagrabensis*, 11/1, 165.) toponim izjednačava s Kihalcem. U ispravi o prodaji zemalja spominje se da kupljeni posjed *Kycha* graniči sa zemljama grande u Bojni (...*prima meta incipit a confinio terre Grange de Boyna...*). CD, VI, 323.

⁶⁸⁸ CD, VI, 323.

⁶⁸⁹ CD, VI, 278-280. M. Kruhek (*Zbornik Dvor na Uni*, 1991., 96.) također smatra da je to prostor današnje općine Dvor na Uni između Dvora, Javornje (pritoka Javornica rječice Žirovca) i Divuše.

⁶⁹⁰ CD, VI, 279. O kupnji posjeda govori Tkalčić ("Cistercitski samostan u Topuskom", 121.)

⁶⁹¹ Usporedi: J. Buturac, "Popis župa.", 48. Heller (*Comitatus Zagrabensis*, 11/1, 125.) razlikuje dva toponima pod istim nazivom, a jedan prema Buturcu locira u blizinu Divuše, dok drugi iz popisa od 1501. tako zvana. Grandi sv. Andrije locira oko Malog i Velikog Graca.

⁶⁹² Podatak na koji je uputio Milinović ("Prilozi za identifikaciju i ubikaciju srednjovjekovnog grada Novog na Uni", *Zbornik krajiških muzeja*, Banja luka, 1928.) prenosi Milan Kruhek (*Zbornik Dvor na Uni*, 102.).

⁶⁹³ CD, IX, 415. Usporedi: M. Kruhek (*Zbornik Dvor na Uni*, 97.).

⁶⁹⁴ CD Zichy, VIII, 171., G. Heller, *Comitatus Zagrabensis*, 125.

Još jedna crkva u grandji topuske opatije spominje se u popisu od 1501. godine kao *sancti Andree de Grangya*.⁶⁹⁵ Za **grandu Sv. Andrije**, koja se spominje još i 1444. godine pretpostavlja se na terenu položaj Jandrije 200 metara južnije od položaja Gradina kraj potoka Stankovca.⁶⁹⁶ To je vjerojatna lokacija tako zvanog "Španova grada" koju još i 1672. godine spominje kanonik Babić.⁶⁹⁷ Područje koje je pripadalo nekom Stanku (*terra Stanko*) još se 1211. godine nalazilo u posjedu Opatije Topusko, a pri navođenju dolazi odmah iza Peckoga i prije Brkiševine, što bi u potpunosti odgovaralo položaju na području Stankovca.⁶⁹⁸ Stankovac je na jugozapadu graničio s posjedom ivanovaca zvanim Miholja, a nalazio se direktno kod prijelaza na Kupi. Naime, 1353. godine u opisu međa posjeda Miholja uz samu Kupu spominje se neki izvor po imenu *Zthankowzdenach*, što u potpunosti odgovara položaju staroga Stankovca, odnosno "Španova grada" do potoka Stankovca.⁶⁹⁹ Spomenutu grangiju Heller locira blizu Malog i Velikog Gradca što ne smatram točnom lokacijom.⁷⁰⁰

4. 3. 4. Djelovanje cistercita Opatije Topusko na kulturni i društveni razvoj arhidakonata

Za razvoj materijalne i duhovne kulture na području današnje Hrvatske u srednjem vijeku zaslužan je dolazak velikog broja crkvenih i viteških redova. Budući da je u ratovima s Osmanlijama velik broj opatija cistercita stradao, zajedno s građom iz njihovih skriptorija, na raspolaganju su nam ostali samo malobrojni materijalni ostaci i dokumenti koji govore o njihovom životu. Stoga bih istaknula značaj opatije Topusko čiji je arhiv zahvaljujući prijenosu u Zagreb ostao sačuvan.⁷⁰¹ Također, crkvu i samostan su djelomično istražili arheolozi i konzervatori pa nam i ta istraživanja pružaju nešto više podataka o djelovanju cistercita u našim krajevima. Iako se od inventara spomenutih opatija sačuvalo jako malo ti ostaci pružaju sliku visokog kulturno-umjetničkoga dosega na tlu srednjovjekovne Hrvatske, koji je zahvaljujući redovnicima direktno iz Francuske, ili pak preko opatija na području Ugarske,

⁶⁹⁵ J. Buturac, "Popis župa..", 45.

⁶⁹⁶ Taj izvor bez pobliže ubikacije spominje već J. Barlé ("Gorski arcidjkonat zagrebačke biskupije", br. 26, 308.).

⁶⁹⁷ Usporedi: M. Kruhek, Z. Horvat, "Utvrde banske krajine od Karlovca do Siska", 171.-172.

⁶⁹⁸ CD, III, 104.

⁶⁹⁹ CD, XII, 160-161.

⁷⁰⁰ Heller, *Comitatus Zagradiensis*, 125.

⁷⁰¹ O prijenosu arhiva u Zagreb više u: I. Ostojić, *Benediktinci u Panonskoj Hrvatskoj i Istri*, passim.

došao u naše krajeve. Pritom ne bi trebalo zanemariti ni čvrste veze i povremene kontakte s opatijama na području susjedne Slovenije.

Najveći utjecaj Cisterciti su ostvarili na području srednjovjekovnog graditeljstva i umjetnosti, te na području pismenosti. Gotička umjetnost u 13. i 14. st. proširila se na području Slavonije, Hrvatske i Dalmacije, a njezinomu širenju doprinijeli su najreprezentativniji slojevi društva, vlastela, biskupi i samostani.⁷⁰² Opatijske crkve, poput crkve Blažene Djevice Marije u Topuskom dosegle su visok stupanj europskoga graditeljstva, a prema novim spoznajama arhitekta i konzervatora Zorislava Horvata utjecaj cistercita iz Topuskog na graditeljstvo i umjetnost može se pratiti sve do iza Velebita, pa i na području Vinodola.⁷⁰³ On kao najbolji poznavatelj graditeljskih osobina cistercita na području Topuskog smatra da je gradnja kojoj pripada gotički portal iz druge faze gradnje opatijske crkve, dok su obje faze djelo cistercita i pripadaju dvjema radionicama. To bi značilo da je već započeta ranija gradnja crkve iz razdoblja romanike prekinuta (vjerojatno za tatarske provale) i nastavljena tijekom gospodarskog jačanja Opatije. Nadodovezala bih se na razmatranje dr. Horvata i rekla bih da je dolazak topličkog opata Ivana u Ugarsku, o čemu svjedoči isprava iz 1242. godine, mogao rezultirati i dolaskom nove skupine graditelja u Toplicu.⁷⁰⁴ To bi svakako potvrdilo vrlo ranu gotiku u našim krajevima. Osamdesetih godina 13. stoljeća crkva je već izgrađena, a tome svjedoči isprava iz 1302. godine o darivanju oltara sv. Križa, kojega su Babonići postavili u crkvu za bana Stjepana od njihova roda, odnosno osamdesetih godina 13. stoljeća.⁷⁰⁵

Nakon ugarske dinastije Arpadovića, opatijskih patrona, na sceni se uz cistercite javljaju Babonići, jak plemićki rod koji je na predjelu Gline i Pounja ostvario jake duhovne i gospodarske veze s cistercitima na području Gore. Babonići su bili usko povezani s Opatijom Topusko, ali i s opatijama na području susjedne Slovenije. Pomagali su ih i darivali, dok su cisterciti njih pomagali u gospodarskom i duhovnom razvoju. Trinaesto je stoljeće općenito razdoblje velikih promjena potaknutih križarskim ratovima i hodočašćenjem u Svetu zemlju. U opatijskim crkvama često se nalaze figuralni prikazi, a i crkveni inventar je bogatiji.

⁷⁰² Na području Slavonije najznačajniji primjeri gotičke umjetnosti su dvorska kapela hercega Kolomana na Medvedgradu, biskupska kapela sv. Stjepana u Zagrebu, te uz njih znameniti portal opatijske crkve u Topuskom. On je i danas jedan od najbogatijih i najljepših, uz samostanske crkve u Voćinu i Kloštar- Ivaniću. Usporedi: Zorislav Horvat, *Strukture gotičke arhitekture*, Društvo povjesničara umjetnosti SR Hrvatske, Zagreb, 1989., 35.

⁷⁰³ Usporedi: Ruševna crkva na groblju sv. Filipa i Jakova u sv. Jurju kod Senja, *Senjski zbornik*, god. 28, Senj, 2001., 126-129.

⁷⁰⁴ Opat Ivan je 1242. godine došao pred Belu IV. u Seguzd kako bi riješio spor s Blinjanima. CD, IV, 168.

⁷⁰⁵ CD, VIII, 11-13. Usporedi: Šime Ljubić, Topusko (Ad fines) i ostaci njegove crkve, *VHAD*, I/II, 1880., 36.

Zahvaljujući hodočašćenju i vezama s europskim centrima u crkvama cistercita važnu ulogu počeo je igrati i kult relikvija. S Babonićima i toplička se crkva najvjerojatnije otvara za hodočašće. U opatijskoj crkvi, u kapeli sv. Nikole, uz oltar sv. Križa po prvi se put 1314. godine spominju svete relikvije kao i slikovni "prikaz" raspela iznad oltara (*super sacras reliquias, que in capella nostra continentur et super imaginem crucifixi*).⁷⁰⁶ To je razdoblje koje se smatra "zlatnim razdobljem hodočašćenja" na području Ugarske prema Rimu i Svetoj zemlji. Krajem 13. i početkom 14. stoljeća, kad je Sveta zemlja došla pod trajnu vlast Osmanlija, mnogi su vitezovi i trgovci spasili velik broj relikvija i donijeli ih u Europu pa pretpostavljam da su Babonići na sličan način došli i do relikvija iz topličke crkve.⁷⁰⁷

Iz nekolicine darovnica vidi se da su Babonići svesrdno pomagali svoju zadužbinu - oltar sv. Križa. U svrhu održavanja oltara Opatija je od Babonića dobila posjed Svinicu te posjed na području Bručine.⁷⁰⁸ Spomenuti je oltar, podignut u kapeli sv. Nikole, imao status obiteljske zaklade Babonića, pa nije neobično da je upravo tu izvršena i podjela obiteljskih posjeda.⁷⁰⁹

Raspodjela se odvijala 8. svibnja 1313.⁷¹⁰ Slavonski je ban Stjepan, zajedno sa svojom braćom Ivanom i Radoslavom, definirao buduću raspodjeljenu imovinu, posjede i prihode; a sve što je dogovoreno Babonići su potvrdili prisegom pred oltarom u kapeli sv. Nikole.⁷¹¹ Tu je raspodjelu vodio zagrebački biskup Augustin Kažotić, koji je osobno boravio u Topuskom.⁷¹² Borbe oko vlasništva nad Medvedgradom i pojedinim biskupskim posjedima, koje su Babonići preoteli, tad jenjavaju. Kralj Karlo I. odlučio je da je bolje Baboniće imati na svojoj strani. Veliko povjerenje između crkve i magnata iskazano je baš tom raspodjelom dobara pred plemićkom zakladom.⁷¹³ Raspodjela posjeda 1313. godine nije dovršena, jer sudionici nisu mogli dogovoriti i točno definirati pojedine dijelove. Augustin Kažotić boravio je u Topuskom još 10. lipnja 1313.⁷¹⁴ Tamo je ostao kako bi s banom Stjepanom Babonićem i

⁷⁰⁶ CD, VIII, 359. Pojam *imago* odnosi se na likovni prikaz. *Enciclopedia dell'arte medievale*, sv.7, Istituto della enciclopedia italiana fondata da Giovanni Treccani, Milano 1996.

⁷⁰⁷ G.Barna, "Hungarian Pilgrims in Europe-Places of Pilgrimage in Hungary" u: *A Thousand Years of Christianity in Hungary*, Budapest, 2001., passim..

⁷⁰⁸ O dodjeljivanju posjeda Svinice govori isprava iz 1301. godine (CD VIII,11-13), a o zemlji u Bručini (između opatijske grande u Bručini i Maje) ona iz 1315. godine u: CD VIII, 405; Usporedi: I. K. Tkalčić, "Cistercijski samostan u Topuskom", 122.

⁷⁰⁹ Usporedi: M. Ančić,1994.,34.

⁷¹⁰ CD, VIII, 335-337.

⁷¹¹ ... *proprio se iuramento positus super sacrosanctum altare in capella sancti Nicolai in monasterio de Toplica Cisterciensis ordinis...*CD, VIII, 335.

⁷¹² Isto.

⁷¹³ Nadbiskup magnate naziva "svojim časnim kumovima". Usporedi: N. Klaić, *Medvedgrad i njegovi gospodari*, Globus, Zagreb 1987.,59.

⁷¹⁴ ... *datum in Thoplica...* CD VIII, 338.

s Kaptolom ugovorio predaju Medvedgrada Zagrebačkoj crkvi.⁷¹⁵ Trud Stjepana Babonića oko sređivanja prilika za njegova banovanja u Slavoniji u literaturi je uglavnom dosta pozitivno ocijenjen, pogotovo zbog njegove uloge u suzbijanju provale Gisingovaca. Najveće su zasluge pripisane baš Ivanu Baboniću, kasnijemu banu. On je od kralja za to kao nagradu dobio gradove Moslavinu i Garešnicu.⁷¹⁶ Njegov dobar odnos sa Zagrebačkom crkvom i Topličkom opatijom svakako je bio od obostrane koristi, a omogućio je i opću kulturnu i društvenu povezanost Opatije sa sjedištem Biskupije. Sljedeće je godine nastavljena raspodjela posjeda. Augustin Kažotić konačno je 12. svibnja 1314. i zaključio taj proces oko raspodjele dobara Babonića.⁷¹⁷ Sloboda prometa i trgovačke veze uspostavljene za banovanja Ivana Babonića, koji je između ostalog posjedovao i tribut od topličkoga trgovišta svakako su omogućile i veću kulturnu i društvenu povezanost između Opatije, Senja i Italije.

Babonići su cistercite nadarivali i na području susjedne Slovenije. Naime oni se često spominju kao darivatelji Opatije cistercita u Kostanjevici između 1288. i 1321. godine. Opatiji su poklonili posjede na desnoj obali rijeke Krke do donjega toka Bregane te uz to mnoge desetine.⁷¹⁸ Kostanjevica je pak imala u svojem posjedu brojne župe na području Žumberka, od kojih se neke danas nalaze na našem teritoriju.⁷¹⁹ Kako je to razdoblje najintenzivnijih kontakata između Babonića i cistercita u Toplici, može se pretpostaviti da su sad i cisterciti iz Toplice uspostavili određene veze s Opatijom u Kostanjevici. Kasnije tijekom XIV. i XV. stoljeća one se doista pokazuju stvarnima.

Na žalost, budući da je Opatija u nekoliko navrata opljačkana vidljivi svjedok umjetnosti cistercita ostaje jedino znameniti monumentalni portal. Prvi put je u dokumentima posvjedočeno da je Opatija opljačkana već krajem 14. stoljeća, kad su u Toplicu prodrle čete pobunjenika iz Bosne.⁷²⁰ No posudbom od Blagajskih (Babonića) opatija je ipak došla do novca za obnovu crkvenog inventara, među kojim se nabrajaju sveti ornamenti, kaleži i knjige.⁷²¹

Život u opatijama cistercita bio je uređen po strogim pravilima koja određuju na koji se način treba vršiti liturgija i koje se knjige mogu u tu svrhu koristiti. Budući da je pismenost

⁷¹⁵ CD, VIII, 337-338.

⁷¹⁶ N. Klaić, 1976., 354.

⁷¹⁷ CD, VIII, 359-361.

⁷¹⁸ J. Mlinarić, "Cistercijanska opatija Kostanjevica 1234-1786.", *Redovništvo na slovenskem* 1, zbornik radova, Ljubljana 1984., 220-221.

⁷¹⁹ Isto.

⁷²⁰ CD, XVII, 423.

u srednjemu vijeku bila rijetka vrlina i u cistercita se visoko cijenila u redovnike su primani uglavnom literati što znači da su bili plemićkog podrijetla. Naime, budući da su cisterciti pri molitvi upotrebljavali psalme i dijelove sv. pisma morali su dobro čitati. Prepisivanjem djela u opatijskim skriptorijima širila se i srednjovjekovna pismenost. Cisterciti su zaslužni za širenje gotičkog pisma tzv. varijante brzopisa, gotičke minuskule.⁷²² Njihovi su česti kontakti s područjem Italije i Europe putem redovnih trogodišnjih kapitula i hodočašća utjecali na književno i kulturno zblježavanje Hrvatske i Europe. O književnosti cistercita i širenju pisane riječi preko srednjovjekovne Slavonije i Hrvatske danas svjedoče samo tri djela. Prvo se odnosi na prijepis najvažnijih isprava Opatije Topusko. Prijepis je nastao u doba opata Guida 1365. godine, pisan je književnom goticom na pergameni i naziva se *Privilegia B(eatae) V(irginis) Mariae de Toplica*. Još je jedno djelo nastalo u skriptoriju jedne od opatija cistercita na prijelazu 13. u 14. st. pod nazivom *Homilija sv. Grgura pape* i nalazilo se u posjedu opatije Topusko. Ta se zbirka propovijedi općenito pripisuje cistercitima iz Topuskog, ili iz Zagreba.⁷²³ Toplički i Zagrebački cisterciti održavali su redovite veze i s opatijama na području Slovenije, posebice sa Stičnom pod čiju upravu Topusko dolazi sredinom 15. st. zbog udaljenosti majke opatije u Clairvauxu. S druge strane opatija u Kostanjevici po nalogu pape Bonifacija IX. pomagala je topličke cistercite već početkom 15. stoljeća kad im se zbog prodora Osmanlija i bosanskih pobunjenika broj redovnika smanjio.⁷²⁴ Vjerojatno bi se u tom kontekstu trebao spomenuti još jedan rukopis iz 14. st. koji se također povremeno pripisuje topličkim cistercitima.⁷²⁵ On se danas nalazi u Sloveniji, a tamo je dospio ili u 14. st. za Babonića, ili početkom 15. st. preko redovnika iz Kostanjevice. Smatra se da je još jedan važan rukopis iz Metropolitane vezan uz Topusko. To je domaći misal Jurja iz Topuskog. Vladimir Magić o njemu kaže da je pisan 1495. godine goticom, a nastao je u vrijeme zagrebačkog kanonika Jurja, opata Topuskog. No minijature su vjerojatno rađene u radionici majstora koji je izradio i najljepši zagrebački misal. Župnik Matej koji se spominje na zadnjoj stranici misala bio je pisar, no nije izradio minijature koje su mlađe i potječu iz 17. st.⁷²⁶

Uz pisane latiničke tekstove, o duhovnosti cistercita na području Hrvatske govori nam malo toga jer ne postoje dokumenti o unutarnjem životu redovnika. No njihova veza sa sv.

⁷²¹ Isto.

⁷²² Usporedi: I. Ostojić, *Benediktinci u Panonskoj Hrvatskoj i Istri*, 220.

⁷²³ Isto.

⁷²⁴ MEZ, V, 237.

⁷²⁵ J. Mlinarić, "Cistercijanska opatija Kostanjevica 1234-1786.", passim.

⁷²⁶ Kniewald, *Rad JAZU*, 1944, knj. 279/1, 78.; V. Magić, "Metropolitanska knjižnica", *Zagrebačka biskupija i Zagreb 1094-1994.*, Zagreb, 1994.

Benediktom i štovanje Blažene Djevice Marije govore u prilog širenju njihova kulta i vjerovanja na širemu području srednjovjekovne Slavonije i Hrvatske i izvan njihovih granica. Pretpostavlja se da su cisterciti zajedno s franjevcima i templarima na području Slavonije širili učenje o životu i djelu sv. Benedikta.⁷²⁷ Pravilo sv. Benedikta vodi se geslom "moli, čitaj i radi" što ukratko objašnjava i njegovo učenje. Benedikt je opatiju doživljavao kao školu za službu bogu. Stoga je na prvom mjestu bila liturgija i svakodnevna molitva. Širenje učenja o sv. Benediktu i njegovo propovijedanje povezuje se i s ulogom cistercita u borbi protiv hereze. Štoviše i sam dolazak cistercita na područje srednjovjekovne Slavonije povremeno se povezuje s politikom ugarskih vladara i ulogom topličkih i kutjevačkih cistercita u propovijedanju protiv krivovjerja.⁷²⁸ Tekstovi sv. Bernarda, jednog od najvažnijih duhovnih učitelja cistercita i utemeljitelja reda do nas su došli sačuvani u glagoljskoj srednjovjekovnoj književnosti, a rašireni su po čitavome hrvatskom prostoru. Pretpostavlja se da su širenje Bernardovih tekstova započeli križari i cisterciti iz Toplice već u doba križarskih ratova. Smatra se i da su širenju Bernardove riječi najviše doprinijeli krčki knezovi Frankopani svojim vezama s cistercitima i glagoljašima.⁷²⁹ Frankopani su uz pomoć pape Pia II. u to vrijeme bili uključeni u najvažnija politička pitanja na tlu srednjovjekovne Hrvatske i nalazili su se u uskom krugu utjecajnih ljudi vezanih uz preseljenje sjela srednjovjekovne biskupije iz Krbave u Modruš. Oni su pred kraj 15. stoljeća brinuli i o opatiji Topusko. Martin Frankopan spominje se u ulozi opatijskog patrona, a prema ispravi iz 1468. godine on je na ispražnjeno mjesto opata želio, kako on sam kaže "s pravom patrona", postaviti sebi odanog čovjeka biskupa Nikolu iz Senja, papinog povjerenika.⁷³⁰ Nikola je u međuvremenu postavljen na mjesto biskupa u Modrušu, kojeg se općenito smatra braniteljem glagoljice. Umjesto njega na mjesto upravitelja Opatije postavio je također sebi odana čovjeka Jurja iz Steničnjaka.⁷³¹

Veze sa senjskim kulturnim krugom i Senjom cisterciti su ostvarili već vrlo rano četrdesetih godina 13. stoljeća kad su u Senju već imali svoju trgovačku postaju, stovarište proizvoda i svoje kuće.⁷³² Njihov utjecaj na kulturni, društveni i crkveno-politički život bio je

⁷²⁷ Usporedi: Stjepan Sambuljak, "Bernardinski tekstovi hrvatskog srednjovjekovlja", *Radovi Sveučilišta u Splitu*, 37/27, (1988.), 2000., 1-23.

⁷²⁸ Usporedi: S. Andrić, Pregled povijesti cistercitske opatije Blažene Djevice Marije u Kutjevu (*Honesta vallis*), *Osječki zbornik* 24/25, Grafika d. o. o., Osijek 2001.,83.

⁷²⁹ Usporedi: S. Sambuljak, "Bernardinski tekstovi hrvatskog srednjovjekovlja", 1-23.

⁷³⁰ E. Laszowski, "K povijesti opatije Topuske", *Vjestnik Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinskog Zemaljskog arkiva I*, Tisak Kraljevske zemaljske tiskare, Zagreb, 1899, 199-200.

⁷³¹ Isto.

⁷³² Zemljište kod Senja (*locum unum apud Sceignie*) ustupili su im templari još u travnju 1240. godine pred Zagrebačkim kaptolom. CD IV,109-110. Već je 1240. godine u blizini Senja izgrađeno stovarište proizvoda, našto je toplički opat za potrebe pregovora, a vjerojatno i prodaje proizvoda, 1271. godine dobio i jednu kuću u

već tada vrlo jak što potvrđuje podatak da je na mjesto senjskoga biskupa 1271. godine izabran toplički redovnik Hinko.⁷³³ Općenito se smatra da su Frankopani, uz Zrinske i Baboniće/Blagajske sudjelovali u širenju glagoljice na području Banovine. Na to bi trebali ukazati primjeri pojave glagoljaša, koji su se proširili sve do Kreščića u Bosni.⁷³⁴ Kreščići su prvotno pripadali Opatiji Topusko, a pod vlast Frankopana došli su vjerojatno zajedno s Opatijom.

Veće Opatije poput Topuskog često su se nalazile u posjedu mnogobrojnih crkava i kapela, od kojih su neke bile i župne. Cisterciti su i putem tih crkava širili svoje vjerovanje i duhovno učenje, a preko pojedinih udaljenijih primjera crkvene arhitekture širila se i njihova umjetnost na području cijele srednjovjekovne Slavonije i preko njezinih granica. Pritom je zanimljivo spomenuti da su se pojedine grande i filijale opatija Topusko i *Honesta Vallis* u Kutjevu nalazile uz rubne predjele srednjovjekovne Slavonije i Ugarske, kao i unutar Hrvatske, čija je pozicija uz rubne predjele srednjovjekovne Bosne u osnovi mogla omogućiti i utjecaj na sprečavanje širenja navodnog krivovjerja.⁷³⁵ Prvi primjer izgradnje župne crkve i utemeljenja župe na području prema Bosni, koji se vezuje uz djelovanje cistercita kod nas jest onaj iz 1220. godine. koji govori o tome kako podložnici Topličke opatije iz Vernica u Pounju uz pomoć opatije grade crkvu sv. Stjepana posvećenu u čast papi Stjepanu. Opatija se tamo javlja u ulozi patrona.⁷³⁶ Opatija je posjedovala i grandu Kralju na području Bihaća na kojemu se također primjećuje mogući graditeljski utjecaj cistercita. Džamija Fetihija pokazuje osobine gradnje iz razdoblja gotike, a njezina lokacija povremeno se povezuje uz lokaciju grande.⁷³⁷ Uz to opatija Topusko već se pedesetih godina 13. stoljeća

Senju. CD, V, 617. I u 14. stoljeću cisterciti se javljaju u Senju o čemu svjedoči isprava od 7. svibnja 1380., koja govori o kupnji kuće u Senju za samostan sv. Franje. CD XVI, 90.

⁷³³ CD, IV, 56.

⁷³⁴ Usporedi: V. Klaić, *Povijest Hrvata*, III, 37.

⁷³⁵ O problemu navodne hereze na području srednjovjekovne Bosne i Dalmacije raspravljali su već Franjo Rački, Ferdo Šišić, Jaroslav Šidak i Franjo Šanjek. Svi oni u osnovi su se složili oko toga da je Rim pojavu tako zvane "Crkve bosanske" smatrao krivovjerjem. Ne slažu se pak oko toga da li je doista riječ o krivovjerju. Tako Šidak (*Studije o "Crkvi bosanskoj" i bogumilstvu*, Zagreb, 1975., 90.) napominje da je rimska kurija bila obaviještena o tome kako su se krajem 12. stoljeća katari ili patareni pojavili i u Bosni. Šanjek (*Bosansko-Humski krstjani u povijesnim vrelima*, Barbat, Zagreb 2003., 13-46) pak smatra da je pojava krivovjerja dualističkog svjetonazora organiziranog u Dalmatinsku, tj. Slavonsku crkvu dovela u pitanje crkvene institucije i cjelokupni etablirani društveni sustav.

⁷³⁶ CD, III, 186.

⁷³⁷ CD, V, 156. O Kralji i Bihaću više u: R. Lopašić, *Bihać i Bihaćka krajina*, reprint izdanja objavljenog 1890., "DINA"-Dretarova informativna agencija: "IGK-Ivan Goran Kovačić", Bihać 1991., 45.-59.; N. Bilogrivić, *Katolička crkva na području današnje Banjalučke biskupije do invazije Turaka*, 67.-85. Ančić (M. Ančić, "Bihaćki kraj od 1262. do početka XV stoljeća", *Glasnik arhivskoga društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine*, 25, Sarajevo 1985., 193.-230.; "Bihać-slobodna kraljevska varoš", *Istorijski zbornik instituta za istoriju*, 4, Banja Luka, 1983., 125.-134., 130.) za razliku od Lopašića smatra da Opatija nije dobila kastrum plemenite općine, već samo selo tj. posjed Kralju koja se nalazila u blizini.

nalazila u ulozi reformatora samostana sv. Nikole od Erča u vesprimskoj dijecezi koji je prvotno bio benediktinski a razoren je u doba Tatara.⁷³⁸

Pečat Opatije Topusko, kao i onaj opatije u Zagrebu i Kutjevu osiguravao je pred javnošću vrijednost pojedinih ugovora i isprava. Opatija se putem funkcije vjerodostojnoga mjesta društveno integrirala, a uz to pečati redovničkoga vijeća, zajedno s opatovim pečatom, svjedočanstva su umjetničkoga dosega Opatije. Zahvaljujući utjecaju cistercita neki od opata i redovnika poput već spominjanog Hinka i opata Ivana, ostvarili su bogatu karijeru i često su bili uključeni u razna crkveno-politička i društvena pitanja. Pape su posebno cijenili opate pojedinih opatija i povjeravali su im razne službe. Mnogim su se istaknutim članovima povjeravale legacije, a neki su djelovali i kao izabrani suci. Na primjer Avinjonski je papa Benedikt XII. 1337. godine naložio opatima iz Topuskog i Zagreba da provedu istragu s Kutjevom jer se jedan od redovnika potužio na teške prilike u samostanu.⁷³⁹ Isti je papa i topličkog opata Ivana 1339. godine imenovao izabranim sucem u poznatoj raspri koju je zagrebački kaptol imao s križarima radi desetine oko Sichensteina, Črnomlja i Žumberka u Kranjskoj koji su na silu oteli Zagrebačkoj crkvi.⁷⁴⁰

Duhovni ideali reda nisu u potpunosti zamrli ni u 15. stoljeću, što se vidi iz brige prema stanovništvu i pripadnicima pojedinih rodova, koji su živjeli na području Opatije. Osiromašeno plemstvo povremeno je bilo prisiljeno da pomoć potraži između zidova samostana, kako bi si omogućilo egzistenciju. Redovnici su brinuli o pripadnicima roda, što puno govori i o njihovom karitativnom radu. Takav primjer pokazuje i odnos prema plemenitim pripadnicima *generatio de Berkws*. Šiša, sin Martina iz Brkiševine radi sukoba sa svojom braćom izbačen je sa svojega posjeda, te je u takvoj bezizlaznoj situaciji, bez zemlje i kuće od redovnika potražio pomoć. Oni su mu pak omogućili da svoje utočište potraži unutar zidina samostana.⁷⁴¹

U našim opatijama Cistercita i kultura života bila je na visokoj razini. Poznato je da su bili stručnjaci u iskorištavanju vodnih bogatstava, gradili su kanalizacije i vodovode, a posjedovali su i iznajmljivali kupališta. Toplički je samostan također bio opkoljen

⁷³⁸ CD, III, 121.

⁷³⁹ Ispravu iz Tajnog Vatikanskog arhiva komentira Stanko Andrić ("Pregled povijesti cistercitske opatije Blažene Djevice Marije u Kutjevu (*Honesta vallis*)", 87.).

⁷⁴⁰ Tkalčić (MEZ, II, 122) je zbog važnosti ovu ispravu uvrstio u kaptolske statute. Usporedi: I. Kampuš, "Porezni sustav za vladanja Anžuvina", *Historijski zbornik XLVI/1,1993.*, Izdaje Društvo za povjesnicu, Zagreb 1994., 6. Krčelić (*Povijest stolne crkve zagrebačke*, 32-34) prevodi bulu koju je papa Benedikt XII. uputio opatu Ivanu II.

vodotokom, koji ga je opskrbljivao vodom i punio grabu oko njegovih utvrda. Uostalom i samo mjesto nosi naziv prema izvorima tople vode kojima je topusko obilovalo. Da je kultura življenja u Toplici za cistercita bila na visokoj razini, svjedoči i upotreba figuralno ukrašene kalijeve peći iz razdoblja gotike.⁷⁴²

⁷⁴¹ MEZ, VI, 433-434.

⁷⁴² Usporedi: Anđela Horvat, *Između Gotike i Baroka: Umjetnost kontinentalnog dijela Hrvatske od oko 1500. do oko 1700. godine*, Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, Zagreb, 1975., 66-67.

4. 3. 5. Ivanovački preceptorat Gora

Uz cistercite velik zemljišni posjed na području Gore imali su i ivanovci. Opće je prihvaćeno da su ivanovci 1313. godine ukinućem reda templara naslijedili i njihove posjede. U borbama za prijestolje templari su se nalazili uz Anžuvince i uz Pavla Šubića Bribirskog. Papa Bonifacije VIII. 1303. godine pozvao je sve viteške redove u Ugarskoj i Hrvatskoj da priznaju Karla Roberta kraljem.⁷⁴³ Budući da su ivanovci iz tih razloga imali problema stradali su i neki njihovi posjedi. Uz gubitak posjeda Lelji Dobronić se činilo da je krajem 13. i početkom 14. stoljeća općenito pao ugled viteških redova, i templara i ivanovaca, a smatrala je da su uzrok tomu bile tužbe protiv templara i gubitak tvrđave Akko 1291. godine. Papa Klement V. templarima je zbog stalnog uznemiravanja 1307. godine postavio ostrogonskog nadbiskupa za zaštitnika.⁷⁴⁴ Francuski je kralj Filip Lijepi bio protiv templara. Vjeruje se da je htio doći do njihova bogatstva i da mu je općenito smetala njihova ekonomska moć, stoga ih je optužio za herezu. Optužbe za herezu vjerojatno su bile pretjerane i temeljile su se uglavnom na iznuđenim izjavama. I Papa Klement V. stao je na stranu kralja i 1312. godine na saboru u Vienni ukinuo je njihov red.⁷⁴⁵ No za razliku od templara ivanovci su preživjeli i zadržali svoje posjede, naslijedivši i posjede Gorskog preceptorata.

Područje preceptorata Gora pripadalo je Vranskom prioratu. No ivanovaca je na području srednjovjekovne Slavonije i Zagrebačke biskupije bilo i ranije, odnosno već u 12. stoljeću. U blizini Gore Hospitalci su već 1211. godine imali svoj posjed Pešćenicu, koji je graničio s posjedima cistercita iz Topuskog i templara iz Gore.⁷⁴⁶ Još je Bela IV. 1238. godine potvrdio ivanovcima sve posjede poimence nabrajajući njihove zemlje i predije, dok se selo Pešćenica posebno ne spominje.⁷⁴⁷ Budući da su dokumenti za ivanovačke posjede rijetki pri topografskom određenju područja koje je pripadalo preceptoratu Gora donekle bismo se mogli poslužiti i topografijom templarskih posjeda, koje sam već obradila u prvom poglavlju. Poput

⁷⁴³ VMH, I, 401., Usporedi: L. Dobronić, *Templari i ivanovci*, 141.

⁷⁴⁴ VMH, I, 422.

⁷⁴⁵ Usporedi: Josip Kolanović, "Vrana i templari", poseban otisak iz: *Radovi JAZU u Zadru*, Zadar, 1971., 210-211.; Barbara Frale, "La storia dei Templari e l'apporto delle nuove scoperte", *Il Papato e il processo ai Templari. L'inedita assoluzione di Chinon alla luce della diplomazia pontificia*, Roma, 2003., 9-48.

⁷⁴⁶ "...ab eo loco (ubi fluvius) qui dicitur Krauaska cadit in Cuppam usque ad terminos et metas Pescenyce que est villa fratrum hospitalis..." CD, III, 104. Lelja Dobronić (L. Dobronić, *Templari i ivanovci*, 128.) utvrdila je da se ivanovački posjed pod nazivom Pešćenica nalazio u Turopolju. Ona je zaključila da je spomenuti posjed, odnosno selo pripadalo preceptoratu Čičan.

⁷⁴⁷ CD, IV, 48.

cistercita i ivanovci su imali širok opseg djelovanja na gorskomu području, a u njihovom se posjedu spominju i neke crkve, odnosno župe.

Hospitalci, ili ivanovci skraćeni je naziv za Viteški red Hospitala svetog Ivana Jeruzalemskog. Izvorno glavna uloga crkveno-viteškog reda bila je karitativan rad dvorenja i njegovanja hodočasnika i bolesnika u konačištima i u Svetoj zemlji. Ivanovci su, poput templara slično organizirani, a među članovima reda bili su vitezovi, služitelji i svećenici. Svi su oni živjeli po pravilima izvorno augustinskoga tipa, a kasnije su preuzeli benediktinska pravila. Na čelu reda nalazio se Veliki magistar (Veliki meštar) i stolovao je u Konventu, glavnom sjedištu reda. S vremenom se red proširio po Europi, stekao velik ugled i dobivao brojne zemljišne posjede na kojima je organizirao preceptorate i kastelanate (komanderije). I kod templara i kod ivanovaca sjedište preceptorata nazivalo se kuća (*domus*). Na čelu svih preceptorata pojedine pokrajine stajao je magistar (kod nas *magister per Ungariam et Sclavoniam*) i kasnije, u 14. stoljeću prior (Vranski priorat). Dužnost magistra bila je sazivati kapitule (redovni sastanci svih preceptora), brinuti se o disciplini i ubirati novac koji su svake godine preceptorati trebali plaćati središnjem Konventu.⁷⁴⁸

Ivanovci su na području srednjovjekovne Hrvatske i Slavonije imali određeni broj kuća (*domus*), a jedna od njih nalazila se i na području Gorskoga arhiđakonata sa središtem u Gorama kod Petrinje. Preceptorat Gora bio je još u vrijeme templara dobro povezan sa preceptoratima na području Dubice i u Hresnu što pokazuje teritorijalnu organizaciju i smještaj uz rubne predjele Zagrebačke biskupije.⁷⁴⁹ Povezanost i organizaciju teritorija pritom pokazuju i sami naslovi pojedinih preceptora pri čemu je brat Albertin nosio naslov preceptora Gore, Dubice i Šopronja, ali i kaštelana Mošćenice.⁷⁵⁰ Pojedini redovnički kapituli redovito su se odvijali u Dubici, dok su se lokalni problemi rješavali u sjedištima preceptorata. Preceptor Gore, Dubice i Šopronja te kaštelan Mošćenice brat Albertin sudjelovao je na jednom od tih kapitula 1361. godine povodom dodjele posjeda Kostajnice (Kuzepstajnycha).⁷⁵¹ Taj je posjed, zajedno s još nekim jobagionima koji su u ulozi povjerenika ivanovaca na njemu obitavali, dodijeljen županu Brokunu iz Gora, sinu Aleksandrovu, koji se spominju u ulozi povjerenika vranskoga priorata.⁷⁵²

⁷⁴⁸ Usporedi: L. Dobronić, *Templari i ivanovci*, 117-126.

⁷⁴⁹ CD, VII, 353. Usporedi: L. Dobronić, *Templari i ivanovci*, 145.

⁷⁵⁰ G. Fejer, IX/3, 42. Dobronić (L. Dobronić, *Templari i ivanovci*, 165-166.) je bila mišljenja da je velik broj funkcija koje su istovremeno obavljali ivanovci pokazatelj njihova manjka.

⁷⁵¹ CD, XIII, 153-154. Usporedi: L. Dobronić, *Templari i ivanovci*, 166.

⁷⁵² CD, XIII, 153-154.

Za razliku od cistercita ivanovci nisu bili izuzeti od dijecezanskoga nadzora. Stoga su bili dužni plaćati i desetinu Zagrebačkom kaptolu. Dvadesetih godina 14. stoljeća rješavala su se pitanja oko crkvene desetine, koju su Zagrebačkom kaptolu, između ostalih 1324. godine trebali platiti i ivanovci navodi se da je sporazum o plaćanju desetine s priorom ugarskoga kraljevstva i braćom Hospitala Svetog Ivana Jeruzalemskog dogovoren još u starije vrijeme.⁷⁵³ Spomenutu desetinu, koju su bili dužni plaćati biskupu prema starom običaju (*suo modo consueto antiqua*), ivanovci nisu podmirili idućih šest godina. Među tim kućama spominje se i Gora.⁷⁵⁴ Desetinu od svojih kuća i celarija plaćali su svi ivanovci.⁷⁵⁵ Oni su bili dužni godišnje davati kaptolu šezdeset banskih denara.⁷⁵⁶ Desetinu je sakupljao preceptor sv. Martina *prope Zelnam*.⁷⁵⁷ Ivanovci iz Gore svoju desetinu nisu plaćali i dalje jer se 1340. godine u raspravi oko plaćanja desetine spominje i brat Filip de Perosa kao preceptor Gore. Kaptol je pritom pristao da se desetina plati u novcu, a ako se ne plati kanonici mogu po volji utjerivati desetinu.⁷⁵⁸ Ivanovci su na području priorata Ugarske i Slavonije bili u nepovoljnom položaju i oduzeta su im mnoga dobra. Stoga ih je 1352. godine Papa Klement VI. uzeo pod svoju zaštitu.⁷⁵⁹

Iako su se poglavari redovito sastajali u Dubici, ukoliko je trebalo rješavati lokalne, posebno posjedovne probleme prior bi posjetio sjedište nadležnog preceptorata. U tom pogledu Gora je bila važno sjedište preceptorata o čemu svjedoči i boravak Baudoina Cornutia, priora za Ugarsku i Slavoniju i trajnog župana Dubice na sastanku u Gori 1353. godine.⁷⁶⁰ Među preceptorima Gore 1347. godine spominje se opat Gerard.⁷⁶¹ Imovinom preceptorata raspolagao je prior, koji je oko posjedovnih pitanja za njihovo rješavanje trebao privolu braće preceptorata o čijim se posjedima radilo.

Primjer tomu pokazuje posjed sv. Mihovil kraj Kupe, koji se nalazio pod upravom preceptorata u Gori. Taj predijalni posjed uz rijeku Kupu davan je u zakup lokalnim predijalcima, uz točno određene uvjete.⁷⁶² Prior ga je 1353. godine dao Blažu Vagatu. Uvjeti

⁷⁵³ CD, IX, 195. Usporedi: L. Dobronić, *Templari i ivanovci*, 147.

⁷⁵⁴ CD, IX, 195.

⁷⁵⁵ Isto.

⁷⁵⁶ Isto.

⁷⁵⁷ Isto.

⁷⁵⁸ CD, X, 554. Usporedi: L. Dobronić, *Templari i ivanovci*, 152.

⁷⁵⁹ CD, XII, 67-69.

⁷⁶⁰ CD, XII, 160-161

⁷⁶¹ KAZ, Acta loci credibilis, I, doc. 21. Preceptore Gore popisala je redosljedom pojavljivanja L. Dobronić u: *Templari i ivanovci*, 125.

⁷⁶² "...in pertinentiis Gora Cruciferorum..." CD, XII, 161. L. Dobronić taj posjed smješta u blizinu sela Farkašić i Stari Brod (*Templari i ivanovci*, 161.).

pod kojima su se uživali predijalni posjedi bili su slični onih cistercita. Prema njima predijalci su bili dužni prioru i preceptoru zalazninu, a ivanovci su za sebe zadržali pravo na tri suda (*violenciam, sanguinis efuzionem et incendium*), od kojih je trećina išla predijalcu. S druge strane predijalac je imao pravo na polovicu desetine od svega što je bilo podložno desetinanju, uključujući prihode od vina i žirenja svinja na vlastelinovim šumama i vinogradima, koji su se nalazili na tom posjedu.⁷⁶³ Predijalci su, zajedno sa svojim nasljednicima, bili dužni služiti preceptoru. Oni su, o svojem trošku i na svojem konju, za preceptora trebali obavljati razne poslove. Preceptor se pritom na njih oslanjao i nazivao ih je svojim vjernima (*fideles*).⁷⁶⁴ I kod cistercita su predijalci služili opatu na isti način, što potvrđuje još jednu sličnost između tih redova.

Međe posjeda sv. Mihovila točno su bile određene i prema njima taj je posjed graničio s cistercitima kod Stankovca na Kupi, na sjeveru se prostirao sve do Kravarskog i Letovanića, dok je na zapadu graničio s drugim posjedima preceptorata. Na tom se posjedu nalazila i jedna od župa arhiđakonata. Ako gledamo upravno područje arhiđakonata, na njemu nisu djelovali samo ivanovci Gorskoga preceptorata, već i oni Dubičkoga. Naime, u drugoj polovici 14. stoljeća jedan dio arhiđakonata Gora nalazio se je unutar dubičke županije i ulazio je u područje pod upravom dubičkoga preceptora. Tako je i plemstvo koje je živjelo na posjedima koji su pripadali Dubici potpadalo pod upravu preceptora u Dubici. Plemstvo u Gori (Brokunova Gora između Pedlja i Zrina), također je spadalo pod upravu dubičkoga preceptorata. Tako se i prodaja zemlje Stajnice odvijala pred dubičkim preceptorom Ilijom. Stajnica je 1353. godine prodana "velikom" knezu Brokunu, i međašila je s njegovim posjedom na kojemu se nalazila i jedna od župa arhiđakonata Gora.⁷⁶⁵

Posjedi ivanovačkog preceptorata u 13. stoljeću odgovarali su templarskim posjedima, s tim da su na sjeveru ivanovci ostali bez Pešćenice, a u 15. stoljeću i posjed oko Utinje javlja se unutar područja biskupske hrastovičke provincije, dok su cisterciti i poslije njih zagrebački biskup Ladislav de Kobol došli u posjed Peckoga. Ivanovci su poput kaptolskih kanonika i cistercita na području pod upravom preceptora u Gori imali brojne zemlje, posjede i predije, o kojima su vodili brigu. Posebno je pritom bilo važno da su posjedi naseljeni i obrađeni, te da ih se ne zapašta. No predijalci povremeno nisu izvršavali svoje dužnosti. Vjerojatno su pojedini preceptor i priori vodili manje brige o stanju na vlastelinstvu. Takav primjer

⁷⁶³ CD, XII, 161.

⁷⁶⁴ Isto.

⁷⁶⁵ CD, XII, 158-159.

pokazuje i posjed Sitno, koji se spominje 1353. godine i bio je zapušten već više od 30 godina.⁷⁶⁶ Taj posjed nalazio se je na području gorskoga gradskoga distrikta, a držao ga je gradečki građanin Dionizijev sin krojač Stjepan, zajedno sa svojom braćom.⁷⁶⁷ Izgleda da je zbog toga već nekoliko dana nakon svog prethodnog boravka u Gori prior Baudoin Kornuti, koji je pripadao kraljevoj družini (*familiars*), ponovo iste godine došao u Goru.⁷⁶⁸ O tom se problemu raspravljalo i na prethodnoj skupštini održanoj 1353. godine u Dubici (*congregatio generalis pro universis nobilibus et predialibus ac aliis communibus hominibus comitatus nostri de Dubica*), a sazvana je skupština i u Gori.⁷⁶⁹ Na nju okrivljeni nisu došli, te je stoga posjed dan na uživanje Ivanu, sinu Ivanovom. Uz naglasak da mu je posjed dan da ga ponovno naseli i obrađuje, te uz obvezu na vjernost, on je bio dužan davati preceptoru od svoga posjeda dva dijela kunovine, desetinu, jednu zalazinu i tri dara svake godine. Red je pritom zadržao pravo na četiri suda (*incendia, sanquinis effusionis, incendii et furti*), od kojih je trećina pripala Ivanu.⁷⁷⁰ Prema podacima iz ove i prethodne isprave iz 1353. godine vidi se da su prava pojedinih predijalaca varirala u pojedinim prihodima i dužnostima.

Ivanovce je kralj Ludovik 1355. godine oslobodio banske vlasti, i vlasti bilo kojega lokalnoga, plemićkoga župana i župana županije (*comes*), među kojima se spominje i *comes parochialis*, odnosno onaj upravitelj koji je djelovao na području župa.⁷⁷¹ Kralj je na molbu priora Bandoina tu ispravu potvrdio već 1357. godine.⁷⁷² Kralj je 1358. godine poslao svojega vikara Leustakija u Zagreb da riješi spor između Zagrebačkoga kaptola i ivanovaca o problemu desetine. Pred kanonicima je utvrđeno da će preceptori Gore, Šopronja i Dubice Zagrebačkom kaptolu plaćati obveznu desetinu u iznosu od tri marke, u protu-vrijednosti denara. Pritom su kanonici obećali da će osloboditi posjede pod upravom priora i preceptora od vlasti kaptolskoga suca te da ivanovci nisu dužni davati desetinu raznim crkvenim i svjetovnim upraviteljima.⁷⁷³

Ivanovci su, poput templara bili u lošim odnosima s cistercitima i sa stanovnicima trgovišta Topusko. Primjer takvoga lošeg odnosa pokazuje i isprava iz 1369. godine kad je preceptor Ilija, koji se javlja u ulozi kaštelana Moštanice i preceptora Dubice, Gore i Šopronja

⁷⁶⁶ CD, XII, 165.

⁷⁶⁷ CD, XII, 165.

⁷⁶⁸ CD, XII, 165.

⁷⁶⁹ Isto.

⁷⁷⁰ Isto. Usporedi: L. Dobronić, *Templari i ivanovci*, 161.

⁷⁷¹ CD, XII, 310.

⁷⁷² CD, XII, 392-393.; CDF, IX/2, 582.

⁷⁷³ CD, XII, 474.

uložio tužbu požeškom kaptolu na račun Ladislavova sina Jakoba iz Toplice (*Tapolcha*). Spominje se da je Jakob u Topuskom zatvorio nekog slugu priora Baudoina Kornutija koji je po nekom poslu bio upućen prioru. Držao ga je u Topuskom cijeli dan i pustio ga je pošto je od njega uzeo jednu marku otkupnine.⁷⁷⁴ Sredina 14. stoljeća općenito je bila napovoljna za redove na području Gore. Tad Osmanlije nadiru u Europu. Papa Grgur IX. pokušao je organizirati obranu kršćanskih zemalja i pokrenuo križarske ratove. U tu svrhu mobilizirao je one koji su mu bili izravno podređeni. U svrhu obrane Bugarske i Srbije papa je zapovijedio 1375. godine prioru i svim preceptorima da se odazovu njegovom pozivu. Uz te probleme ivanovci su se kao svjetovni i crkveni red nalazili u rascjepu između kralja i Pape, ali i konventa na Rodosu.⁷⁷⁵

Preceptorat u Gori spominje se ponovno 1386. godine kad je Gerard Cornuti koji je kao preceptor Gore i Dubice postavljen na mjesto vranskoga priora.⁷⁷⁶ Koliko je zapravo u to vrijeme priorat bio u lošem položaju govori podatak da su prethodnici vranskoga priora Emerika Bubeka rasipavali i podijeljivali imovinu priorata te da se baš i nisu brinuli o gradnji novih crkava. Stoga je Emerik Bubek 1395. godine od kralja Žigmunda zatražio povrat izgubljene imovine.⁷⁷⁷ Kralj je zato sve starije isprave proglasio nevežećima i zatražio da se posjedi vrate Emeriku Bubeku i budućim priorima.⁷⁷⁸

Ne znamo što se pak događalo sa samim preceptoratom. No vjerojatno je da je uloga pojedinih lokalnih sjedišta došla u drugi plan, jer su ivanovački priori bili i previše zauzeti ratovanjem protiv Osmanlija. Vranski priori imali su veliko povjerenje ugarskih kraljeva i mnogi od njih vršili su ulogu banova. Ivan od Paližne (1380.-1391.) borio se protiv turaka u srednjoj Europi, a sudjelovao je i u bici na Kosovu polju 1389. godine. Od njegova vremena sve priore postavlja ugarski kralj.⁷⁷⁹ Da su njihovi posjedi ugroženi i pod slabijim nadzorom svjedoči i podatak da je Žigmund i vranskomu prioru Albertu de Nagmihalu, banu Dalmacije i Hrvatske, 10. kolovoza 1425. godine potvrdio starije povlastice i posjedovna prava Andrije II. iz 1209. godine za Vranski priorat.⁷⁸⁰ Lelja Dobronić smatrala je da ivanovaca do 1465. godine više uopće nije ni bilo jer je kralj Matijaš Korvin zatražio od pape da posjedi priorata

⁷⁷⁴ Göszy, 191. Usporedi: L. Dobronić, *Templari i ivanovci*, 165.

⁷⁷⁵ L. Dobronić, *Templari i ivanovci*, 169.

⁷⁷⁶ Dobronić (*Templari i ivanovci*, 184.), donosi podatak iz Codexa 281 f. 92v et 93v, koji se čuva u Malti.

⁷⁷⁷ CDF, X/2, 279. Usporedi: I. K. Saksinski, "Priorat vranski...", 2.

⁷⁷⁸ CD, XVIII, 52; 268. Usporedi: L. Dobronić, *Templari i ivanovci*, 185.

⁷⁷⁹ Usporedi: Neven Budak, "John of Palisna, The hospitaller Prior of Vrana", *The Crusades and the Military Orders. Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity*, Budapest: CEU, 2001., 283-290.

⁷⁸⁰ MEZ, VI, 182-184.

pripadnu kraljevskom fisku za obranu od Osmanlija i da im se prizna upravitelj kojeg je postavio kralj.⁷⁸¹ Dok je s druge strane Josip Adamček pretpostavio da su posjedi privremeno 1464. godine predani bosanskom banu za uzdržavanje vojske protiv Turaka.⁷⁸² Potkraj stoljeća ivanovci preceptorata Gora više se ne spominju. No priorat i dalje funkcionira, kao institucija, ili pak samo kao titula koja se dodjeljivala zaslužnim plemićima. Općenito se primjećuje da su ivanovci počeli nestajati s turskim ratovima, ali i u previranjima u vrhu katoličke crkve već sedamdesetih godina 14. stoljeća, kad Ugarska i Hrvatska službeno nemaju više svoga priora, a više se ne spominju ni pojedini preceptorati.⁷⁸³ Prema Palu Engelu priorat je i dalje bio dio ivanovačkog reda no u praksi se osamostalio od centrale reda na Rodosu već od priora Paližne. Stoga je na tom području nastao samostalan red od kojega centrali nisu uplaćivani doprinosi. Među posjedima koji su se nalazili u vlasništvu priorata u vrijeme priora Bartola Berislavića Grabarskog krajem 15. i početkom 16. stoljeća on spominje i Goru, s tim da je lista posjeda sastavljena prema poreznim popisima, zbog nedostatka ivanovačkog arhiva izgubljenog u ratovima s Osmanlijama.⁷⁸⁴

Gora i potkraj 15. stoljeća funkcionira kao vlastelinstvo i samo trgovište je zajedno sa vlastelinstvom dobro naseljeno. Josip Adamček je prema desetinskim popisima izračunao da je na njemu živjelo čak 260 podložnika, raspoređenih po selima, trgovištu i predijima.⁷⁸⁵

Gora se ponovno javlja i to u vrijeme biskupa Osvalda Tuza kad je došla u njegov posjed. Iz procesa koji se odvijao 1496. godine doznajemo da je Goru kralj Vladislav II. darovao biskupu Osvaldu. Te je godine svoja starija prava na šumu u blizini Želina potraživao vranski prior Petar Berislavić, a s njim se po pitanju šume sporila Sofija, udovica Ivana Heninga. Naime, sporna šuma nekad je ulazila u područje gorskoga preceptorata, odnosno pripadala je gradu Gori. Na tu je tužbu po kraljevom nalogu ban Ivaniš Korvin zatražio od Kaptola da po tom pitanju provede istragu. No, budući da je biskup dobio Goru tražio je svoja prava i na tu šumu.⁷⁸⁶

Izgleda da se Gora nije dugo nalazila u biskupovom vlasništvu, jer je već 1510. godine ponovno bila u rukama vranskoga priora. Gora se tad spominje kao utvrđeni grad s

⁷⁸¹ MEZ, VII, 540. Usporedi: L. Dobronić, *Templari i ivanovci*, 193.

⁷⁸² J. Adamček, "Povijest vlastelinstva Božjakovine i okolice", Kaj, 1981.

⁷⁸³ Usporedi: J. Belaj, *Templari i ivanovci na zemlji svetoga Martina*, Dugo Selo, 2007., 164-165.

⁷⁸⁴ Usporedi: Engel Pál, "The Estates of the Hospitaller Priory of Vrana", *The Crusades and the Military Orders. Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity*, Budapest: CEU, 2001., 291-299.; J. Belaj, *Templari i ivanovci na zemlji svetoga Martina*, 165.

⁷⁸⁵ KAZ, Acta decimalia, br. 466. J. Adamček, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj...*, 66,

kaštelanom, Ladislavom Pakračkim. S njim se oko posjeda Mokrice, koje su se nalazile zapadno od Gore i u vlasništvu Gradačkoga kaptolskoga vlastelinstva sukobljavao i Kaptol.⁷⁸⁷

4. 3. 6. Župe na području preceptorata Gora

Jedan dio župa arhiđakonata Gora nalazio se je i na području ivanovačkog preceptorata. Najstarija među njima je **Župa Uznesenja Blažene Djevice Marije u Gori** (današnja Gora kod Petrinje). To je ujedno i jedna od najstarijih crkava na gorskom području, a smatra se da je i jedna od najstarijih na području Biskupije.⁷⁸⁸ Ona je prvotno bila templarska župa i centralna župa za područje preceptorata. Na području te župe, koja je kao sjedište templarskog, odnosno ivanovačkoga posjeda imala veliku važnost, nisu zasad utvrđene druge crkve i kapele. Župna crkva u Gori bila je samo jedna, no ta je crkva imala šest građevnih faza koje je utvrdio Drago Miletić.⁷⁸⁹ Materijal i slojevi gradnje pokazuju da tek nakon najstarije faze, odnosno prve crkve, dolaze ostaci ranogotičke templarske crkve.⁷⁹⁰ U popisima župa iz 1334. godine ta se crkva spominje kao *ecclesia Cruciferorum de Gora* i u popisima dolazi odmah nakon župe u Strešenom i župe u Peckom.⁷⁹¹ S druge strane iz Andrijine potvrde templarskih zemalja doznajemo da je ta crkva bila posvećena Blaženoj Djevici.

Budući da je Gora bila sjedište preceptorata, negdje na njezinom području treba tražiti i templarsku kuću (*domus*). Crkve koje su templari koristili za sebe redovito nisu bile župne, te se pretpostavlja da crkva uz *domus* ne bi trebala biti župna.⁷⁹² Zasad se ne zna gdje je točno bila templarska, odnosno ivanovačka kuća i da li je ona bila uz tu crkvu. No ta je crkva svakako bila župna i kao takva vjerojatno najvažnija, odnosno centralna župa templarskoga i kasnije ivanovačkog vlastelinstva u Gori. Za usporedbu Juraj Belaj ustanovio je na temelju

⁷⁸⁶ Naz, Acta juridica, I, br. 76. Usporedi: I. Kukuljević Sakcinski, "Priorat vranski.", 30.

⁷⁸⁷ Ovaj podatak prema Marceloviću donosi Kukuljević ("Priorat vranski.", 33.)

⁷⁸⁸ Drago Miletić, "Župna crkva uznesenja Blažene Djevice Marije u Gori", *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 22-23, 1996/7. , 1999., 127-151, 144.

⁷⁸⁹ D. Miletić, "Župna crkva Uznesenja B. D. Marije u Gori", *Petrinjski zbornik*, god. IV, br. 4, 2001., 165-181., 168.

⁷⁹⁰ D. Miletić, "Župna crkva uznesenja Blažene Djevice Marije u Gori", 144.-145.; Ana Azinović-Bebek, Tajana Pleše, "Gora, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije", *Arheološke obavijesti*, god. XXXVI, br. I, 2004., 146-155., 152.

⁷⁹¹ MEZ, II, 76.

arheoloških istraživanja područja ivanovačkog preceptorata sa sjedištem u Beli da su ivanovci imali i druge crkve. One nisu bile župne i ne spominju se u popisima. Po njegovom mišljenju to je bilo stoga što su na tom području templari prema svojoj organizacijskoj strukturi odstupali od okvira teritorijalne crkvene organizacije.⁷⁹³ Oni, naime, poput cistercita nisu podliježali dijecezanskim saborima i dijecezanskom nadzoru. No s druge strane župe gorskog preceptorata ulazile su pod nadzor zagrebačkog prepozita, što bi se moglo objasniti inkorporacijom. Templari i ivanovci mogli su doći u posjed tih crkava kraljevskom donacijom posjeda, a mogli su ih steći i kasnije što smo vidjeli već na primjeru cistercita. Župnici su s druge strane zadržali svoje desetinske obveze prema prepozitu, dok su župe ulazile pod njegovu arhidakonalnu skrb. Na taj način moguće je da su ivanovci imali pravo patronata. Naime, čini se da su u popisima župa popisane samo one župe s kojih je prepozit ostvarivao pravo na četvrtinu. Uostalom, ivanovci nisu zadržali samostalnost ni po pitanju kaptolske desetine.

Što se dalje događalo s župom u Gori ne znamo. No vjerujem da je crkva Blažene Djevice Marije *de Gora* u popisima župnika iz 1501. godine⁷⁹⁴ zapravo crkva u Gori Brokunovoj kod Zrina što bi odgovaralo redosljedu popisa. Iz toga bi proizlazilo da se templarska crkva ne spominje 1501. godine.

Ivanovci preceptorata Gora posjedovali su još jednu župu. U popisu iz 1334. godine iza crkve sv. Kvirina u Hrastovici i prije župne crkve u Brkiševini spominje se **Župa sv. Mihovila** koja pripada križarima (*ecclesia sancti Michaelis cruciferorum*).⁷⁹⁵ U ispravi iz 1353. godine koju je izdao Baudoin Kornuti, prior ivanovaca za Ugarsku i Hrvatsku, boraveći u sjedištu preceptorata u Gori opisane su granice posjeda sv. Mihovila križara (ivanovaca), koji se nalazio kraj Kupe. Baudoin je taj posjed dao na uživanje Blažu Vagatu.⁷⁹⁶ Na tom posjedu nalazila se je i crkva prema kojoj je posjed i nosio ime. U ispravi su nam detaljno opisane međe posjeda i prema njima on se prostirao od rijeke Kupe, zapadno od staroga prijelaza na Kupi (možda prijelaz kod Brkiševine) pa do Stankovog zdenca (Stankovac), otkuda je međa išla na sjever. Otamo je međa dopirala do rijeke Utinje i Male Utinje južno od Farkašića te odatle opet na sjever do Kupe. Posjed je na istoku dolazio do javnoga puta za Hrastovicu gdje su se nalazile četiri međe, koje su dijelile posjed sv. Mihovila prema

⁷⁹² Usporedi: Juraj Belaj, *Templari i ivanovci na zemlji svetoga Martina*, Dugo Selo, 2007., 66.

⁷⁹³ Usporedi: J. Belaj, *Templari i ivanovci na zemlji svetoga Martina*, 143.

⁷⁹⁴ F. Rački, "Popis..", 204.

⁷⁹⁵ MEZ, II, 76.; F. Rački, "Popis..", 204.

⁷⁹⁶ CD, XII, 159-161.

Kravorskom, Letovaniću, Hruševcu; kao četvrta međa spominje se sv. Mihovil.⁷⁹⁷ Na jugu posjed sv. Mihovila vjerojatno je graničio s gorskim distriktom. Prema tim podacima župa se vjerojatno nalazila negdje sjevernije na području oko Starog Broda i Farkašića, što su utvrdili i neki stariji istraživači, ali nije obuhvaćala Žažinu.⁷⁹⁸ Letovanić i Žažina spominju se u vlasništvu priorata još 1507. godine, dok se sv. Mihovil ne spominje.⁷⁹⁹ Ni župa sv. Mihovila ne spominje se u popisu iz 1501. godine. Moguće je stoga da u to vrijeme nije funkcionirala.⁸⁰⁰ U svakom slučaju Miholje se kao mjesto spominje ponovno početkom 16. stoljeća, uz Letovanić i Žažinu, te je vjerojatno da je od tih mjesta crkva ipak bila udaljena.⁸⁰¹ Župna crkva sv. Mihovila jedna je od rijetkih koja je preživjela osmanlijske prodore u 16. stoljeću i još se 1574. godine spominje u župnim popisima i u pripadnosti Vranskog priorata.⁸⁰² Miholje se spominje još u 17. stoljeću i to kao predij pod upravom kastruma Gore (*S. Michaelis, alias Miholya seu Farkassich predium*) i kotar. Farkašić je pak mjesto, koje je 1648. godine ulazilo u opseg kotara sv. Mihalja (*u kotaru svetoga Mihalja*).⁸⁰³

⁷⁹⁷ CD, XII, 160-161.

⁷⁹⁸ U stručnoj literaturi kao vjerojatna lokacija same crkve navodi se Miholjsko brdo nešto dalje od Žažine. Usporedi: J. Barlé, "Gorski arcidjkonat prije turskih provala", *Katolički list*, br. 25, 294-295.; J. Buturac, *Popis župa...*, 47.

⁷⁹⁹ J. Adamček, I. Kampuš, *Popisi i obračuni poreza...*, 20.

⁸⁰⁰ F. Rački, "Popis..", *passim*.

⁸⁰¹ J. Adamček, I. Kampuš, *Popisi i obračuni poreza...*, 84.

⁸⁰² *Starine*, 1869., XVI, 126.; G. Heller, *Comitatus Zagrabienensis*, 11/2, 25.

⁸⁰³ KAZ, ACA, fasc. 68, doc. 8/1, 4.

4. 3. 7. Franjevci

Na području srednjovjekovne Slavonije općenito već se u 13. i u 14. stoljeću doseljavaju i prosjački redovi. Znamo da je na području Gorskoga arhidakonata u srednjemu vijeku funkcioniralo nekoliko franjevačkih samostana. Franjevci (Mala braća) su jedan od najraširenijih redova i zaslužni su za promicanje Kristove vjere, a za ratova s osmanlijama imali su veliku ulogu u pomaganju osiromašenom i izmučenom stanovništvu. Stoga je u drugoj polovici 15. i tijekom 16. stoljeća njihov broj naglo narastao. U Bosni franjevci djeluju već od 13. stoljeća. Franjevački samostani na području Bosne bili su organizirani u provinciju pod nazivom "*Sclavonia*", radi čega se pretpostavlja da je na području Slavonije i u susjedstvu Bosne već tada bilo više franjevačkih samostana.⁸⁰⁴ Posebna franjevačka provincija osnovana je već 1232. godine na području Hrvatske, koja se prostirala od Kupe na jug, dok su samostani sjeverno od Kupe pripadali pod hrvatsko-ugarsku franjevačku provinciju.⁸⁰⁵

Generalni poglavar franjevačkoga reda *fra Geraldo Odonis* boravio je u Bosni 1339. godine. On se tamo uputio nakon franjevačke skupštine u Ostrogonu po savjetu ugarsko-hrvatskoga kralja Karla Roberta. Tamo je boravio duže vrijeme i podigao nekoliko samostana i crkava. Smatra se da je 1393. godine osnovana i Bosanska franjevačka vikarija u koju su ulazili franjevački samostani cijele Hrvatske. Franjevci su na to područje dolazili s raznih strana, uglavnom na poziv kraljeva.⁸⁰⁶ Među franjevcima bosanske vikarije u 15. i 16. stoljeću šire se opservanti. Njima su se općenito opirali samostani na području Ugarske. Od sredine 15. stoljeća pa do prve polovice 16. stoljeća na području Biskupije primjećuje se općenito loše vjersko i crkveno stanje uzrokovano osmanlijskim prodorima, sukobima interesa između Papa i kraljeva i djelovanjem pojedinih upravitelja na crkvene zadužbine te njihovom sve manjom brigom o crkvenoj imovini i funkcioniranju crkvenog života.⁸⁰⁷ Franjo Emanuel Hoško vjeruje da je i biskup Konstantin Klementov iz Hrastovice (1423.-1441.), koji je u Biskupiji djelovao kao pomoćni biskup zapravo bio iz reda franjevačkih opservanata. No smatra da se nije trudio spriječiti provincijale Ugarske provincije u želji da podvrgnu svojoj vlasti

⁸⁰⁴ Usporedi: J. Buturac, A. Ivandija, *Povijest katoličke crkve među Hrvatima*, 119.

⁸⁰⁵ J. Buturac, *Povijest uprave vjerskih organizacija u Hrvatskoj od X-XX stoljeća*, 62.

⁸⁰⁶ Usporedi: J. Buturac, A. Ivandija, *Povijest katoličke crkve među Hrvatima*, 119.

⁸⁰⁷ Usporedi: Andrija Lukinović, "Biskup Benedikt de Zolio", *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, 189-198.; Franjo Emanuel Hoško, "Presudna razdoblja u višestoljetnoj povijesti kostajničkih franjevaca", *Hrvatska Kostajnica 1240.-2000.*, 157.

samostane Bosanske vikarije na području kontinentalne Hrvatske.⁸⁰⁸ Već 1431. godine Papa je odobrio da Bosanska vikarija na području Ugarske provincije i u Hrvatskoj i u Ugarskoj podiće još sedam novih samostana.⁸⁰⁹ To povećanje opservanata dovelo je i do odvajanja od Bosanske vikarije. No Papa Eugen IV. poništio je diobu i 1445. godine ponovno ujedinio sve opservantske samostane na području Ugarske i u kontinentalnoj Hrvatskoj sa samostanima u Bosni. S tim da je radi neprijateljstva između Ugarske i Bosanskog kraljevstva samu Bosansku vikariju već 1446/7. podijelio na dva dijela, sa Savom kao granicom između Ugarske i bosanske vikarije.⁸¹⁰

Franjevci su u Bosnu i u susjedne zemlje dolazili uglavnom kao misionari, a bavili su se duhovnom pastvom, za što su imali i posebne povlastice od Sv. Stolica. No velik broj njihovih starijih samostana na području Bosne stradao je već iza 1463. godine. O dolasku i djelovanju franjevaca na gorskomu području postoje samo sporadični i fragmentarni podaci. Pojedini od njihovih samostana danas se naziru samo u ruševinama i o njima nemamo nikakvih podataka. Na gorskom području franjevačke samostane nalazimo uglavnom vezano uz važnija i veća gradska središta. Od poznatih redovničkih kuća do 1501. godine spominju se one u Kostajnici, Hrastovici i Sisku.

Ne zna se kad su točno franjevci došli na područje **Kostajnice**. Paškal Cvekan utvrdio je da se to dogodilo u vrijeme dok su Kostajnicom upravljali Hetink i njegov sin Petar, odnosno između 1285. i 1294. godine.⁸¹¹ No kostajnički franjevački samostan prvi se put izričito spominje u Vatikanskom kodeksu 1343. godine, što znači da su dotad franjevci već boravili u Kostajnici.⁸¹² Drugi spomen franjevaca vezan je uz 1385. godinu, kada je brat Bartol iz Pize zabilježio da se Kostajnica nalazila u Hrvatskoj, a bila je uključena u područje Ugarske franjevačke provincije. Djelo Bartola iz Pize tiskano je 1590. godine.⁸¹³

Tragovi srednjovjekovnog franjevačkog samostana sv. Franje Asiškog nalaze se na području groblja kod kapele sv. Ane u Hrvatskoj Kostajnici. Oko trajanja i opstojnosti same

⁸⁰⁸ F. E. Hoško, "Presudna razdoblja u višestoljetnoj povijesti kostajničkih franjevaca", 157.

⁸⁰⁹ A. Theiner, MHH, II, 210.

⁸¹⁰ E. Fermendžin, *Chronicon*, 20. Usporedi: F. E. Hoško, "Presudna razdoblja u višestoljetnoj povijesti kostajničkih franjevaca", 158.

⁸¹¹ P. Cvekan, *Kostajnica i franjevci*, 58.

⁸¹² Conradus Eubel, *Provinciale Ordinis fratrum minorum vetustissimum secundum codicem Vaticanum* nr. 1960., Romae, 1892., 34.; Usporedi: F. E. Hoško, "Presudna razdoblja u višestoljetnoj povijesti kostajničkih franjevaca", 155.

⁸¹³ Paškal Cvekan (*Kostajnica i franjevci*, 57-59.) prenosi ovaj podatak prema tekstu tiskanom 1590. godine. U vezi s tim podatkom Franjo Emanuel Hoško ("Presudna razdoblja u višestoljetnoj povijesti kostajničkih franjevaca", 155.) citira ispravu iz franjevačkog arhiva u Zagrebu.

crkve i samostana mišljenja su podijeljena. No, u svakom slučaju samostan je funkcionirao sve do 16. stoljeća. O samostanu je na temelju materijalnih ostataka pisao Zorislav Horvat.⁸¹⁴ Prema njegovim istraživanjima samostanska je crkva mogla biti građena tijekom druge polovice 14. stoljeća, kad je građena i ulazna kula u koju se dolazilo mostom preko Une. Što je sa samostanom dalje bilo ne znamo. Zna se da su ga zapalili Turci Osmanlije 1577. godine. Prema Paškalu Cvekanu samostan je te godine bio spaljen, ali ne i porušen i još je postojao kao građevina sve do 1635. godine, o čemu svjedoči nacrt Kostajnice fra Ivana Petacija.⁸¹⁵ S druge strane Zorislav Horvat osporio je realnost prikaza i stvarno stanje opisano crtežom. Prema njemu crtež bi mogao odražavati stanje za vrijeme Osmanlijske vladavine, dok je opis podno crteža ipak mlađi.⁸¹⁶ U svezi s tim Horvat zaključuje da nije realno da je za vladavine Osmanlija ostao stajati crkveni zvonik, kao na slici, na kojoj ne odgovaraju još neke pojedinosti, te smatra da je crtež trebao poslužiti u sporu sa kostajničkim župnicima oko prava na sv. Anu.⁸¹⁷

Prema popisima franjevačkih samostana kostajnički je samostan u 14. stoljeću ulazio u područje Zagrebačke kustodije, koja je funkcionirala kao manja jedinica u sastavu Ugarske provincije. Smatra se da je to bila prva franjevačka pokrajina na području kontinentalne Hrvatske i Ugarske. Iako nije poznat odnos kostajničkih franjevaca s bosanskim franjevcima (vikarija Bosna) Franjo Emanuel Hoško pretpostavlja da su se njihove međusobne veze prožimale na kostajničkom području i da su radi brojčane manjine vjerojatno bili podložni utjecaju opservantizma, koje se širilo zahvaljujući franjevcima iz Bosne u sjevernoj i južnoj Hrvatskoj. Opservanti su potkraj srednjega vijeka promicali nove oblike dušobrižničkog djelovanja i jaču pastoralno-misijsku zaposlenost.⁸¹⁸ Pretpostavlja se da su kostajnički franjevci također prihvatili opservantizam. Nije poznato je li to bilo prije 1447., ili pak 1454. godine, kad su ga prihvatili ugarski samostani. Naime, smatra se da su tad nestale napetosti između ugarske provincije i ugarske opservantske vikarije presvetog Spasitelja. Već 1517. godine svi samostani na području Banovine, Like, Krbave i Hrvatskog primorja nalazile su se zajedno u opservantskom dijelu franjevačkoga reda.⁸¹⁹

⁸¹⁴ Z. Horvat, "Ostaci srednjovjekovnoga franjevačkog samostana u Hrvatskoj Kostajnici", *Hrvatska Kostajnica 1240.-2000.*, 143-153.

⁸¹⁵ P. Cvekan, *Franjevci i Kostajnica*, 59.; Z. Horvat, "Ostaci srednjovjekovnoga franjevačkog samostana u Hrvatskoj Kostajnici", 146-147.

⁸¹⁶ Z. Horvat, "Ostaci srednjovjekovnoga franjevačkog samostana u Hrvatskoj Kostajnici", 149-150.

⁸¹⁷ Z. Horvat, "Ostaci srednjovjekovnoga franjevačkog samostana u Hrvatskoj Kostajnici", 150.

⁸¹⁸ Usporedi: F. E. Hoško, "Presudna razdoblja u višestoljetnoj povijesti kostajničkih franjevaca", 156-157.

⁸¹⁹ Luka Wadding, *Annales minorum*, sv. 16, 168. Usporedi: F. E. Hoško, "Presudna razdoblja u višestoljetnoj povijesti kostajničkih franjevaca", 158.

Podaci o **Hrastovici** također su jako rijetki i sporadični. Franjevački samostan u Hrastovici spominje se tek 1495. godine u uredbi pape Aleksandra VI. upućenoj Kaptolu prema kojoj je hrastovički župnik Ivan branio župljanima da se ispovjedaju u franjevačkoj crkvi sv. Marije. Papa je, braneći prava franjevaca, tražio od Kaptola da se župniku zabrani takvo ponašanje.⁸²⁰ Devet hrastovičkih franjevaca spominje se i na ukopu biskupa Osvalda Tuza 1499. godine.⁸²¹ Paškal Cvekan misli da su franjevci došli na hrastovičko područje tek za biskupa Osvalda, koji ih je najvjerojatnije i doveo na područje svojega posjeda i naselio ih tik do svoje utvrde. Također, pretpostavlja da su među prebjezima s područja Une nakon pada Bosne 1463. godine mogli biti i franjevci koji su došli na hrastovičko područje. Biskup Osvald mogao je stoga u Hrastovicu naseliti bosanske franjevce, koji su se tamo održali sve do prvih desetljeća 16. stoljeća.⁸²² Lokacija samostana danas je poznata i nalazi se na položaju Kloštar zapadno od staroga kaštela, koji je na kartu stare Hrastovice ucrtao Zorislav Horvat.⁸²³

Na temelju materijalnih nalaza i ostataka arhitekture znamo da su na sisačkom području krajem srednjega vijeka bila dva franjevačka samostana: jedan u samom **Sisku** i drugi u sisačkom podgrađu.⁸²⁴

⁸²⁰ Arhiv HAZU, Eusebius Fermendžin, *Acta Croatiae*, II, 459. Usporedi: F. E. Hoško, "Presudna razdoblja u višestoljetnoj povijesti kostajničkih franjevaca", 156.

⁸²¹ M. Marčinko, P. Cvekan, *Hrastovica*, 62.

⁸²² M. Marčinko, P. Cvekan, *Hrastovica*, 63.

⁸²³ Usporedi: M. Marčinko, P. Cvekan, *Hrastovica, Povijesno-zemljopisni pregled mjesta i župe, Hrastovica*, 1991., 59.; Z. Horvat, "St. Spiritus ecclesiae Hrastovicansis", *Bulletin*, I, 1982., 65.

⁸²⁴ Z. Horvat, "Arhitektura franjevačkih samostana u dotursko doba na prostoru kontinentalne Hrvatske i Slavonije", *Mir i dobro. Umjetničko i kulturno nasljeđe Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda*, Zagreb, 2000., 183.

4. 4. Župe na posjedima nižega plemstva, srodničkih općina (generationes) i župe na području pojedinih svjetovnih vlastelinstava

Na teritoriju arhidakonata, uz crkvene i redovničke posjede, nalazio se i velik broj posjeda u pripadnosti plemićkih rodova. Posjedi nižega plemstva nalazili su se uglavnom na području kojim su gospodarili magnati, redovništvo i crkva. S druge strane tamo su se nalazili i posjedi pojedinih srodničkih općina i visokoga plemstva, među kojima se kao najznačajniji spominju Babonići-Blagajski, Zrinski i Frankopani. Njihovi su posjedi bili organizirani oko pojedinih važnijih tvrdih gradova, koji su funkcionirali kao središta vlastelinstava. Takvih je manjih, ili većih vlastelinstava bilo puno (Josip Adamček broji ih, zajedno s crkvenim, dvadesetak). No njima su plemići upravljali iz svojih najvažnijih središta na gorskom području. Među takvim važnijim gradskim središtima izdvajaju se Zrin, Kostajnica i Brubno. I na tom području možemo pretpostaviti da je velik broj župa nastao već u 13. stoljeću za vrijeme intenzivnije kolonizacije, razvojem srodničkih općina i izdvajanjem pojedinih od plemićkih rodova. No jedan dio župa nastao je i u 14. i u 15. stoljeću.

Područje pod upravom vlasnika tih tvrdih gradova preklapalo se i s područjem pojedinih župa. No pritom crkvena organizacija prostora većim dijelom nije pratila svjetovnu, odnosno vlastelinsku, niti županijsku organizaciju prostora. S druge strane oko pojedinih upravnih središta bilo je organizirano prikupljanje prihoda, što je vrijedilo i za desetinske prihode, od kojih se dio izdvajao za biskupa i prepozita. Plemstvo je pak na tom području crkvi omogućavalo sigurnost i zaštitu za njihove posjede i podanike. Ono se, zahvaljujući svojoj političkoj i gospodarskoj, posebice financijskoj, snazi nalazilo u ulozi zaštitnika i patrona pojedinih crkvenih zadužbina, te u ulozi donatora i graditelja. O lokalnom su pak stanovništvu i njegovom duhovnom životu brigu vodili župnici i drugo niže svećenstvo.

Budući da je život lokalnoga stanovništva bio uklopljen u vlastelinsku organizaciju prostora i razvoj pojedinih župa, kao i njihovo funkcioniranje ovisilo je o razvoju pojedinih vlastelinstava. Razvoj vlastelinskih središta djelovao je i na crkvenu, odnosno župnu hijerarhiju. O tome govori grupiranje pojedinih crkava i kapela oko važnijih središta vlasti, te broj crkvenih objekata i svećenstva. U tom pogledu upravna središta i središta vlastelinstava funkcionirala su i kao župna središta. Uz župne crkve na terenu i u izvorima spominje se i određeni broj crkava i kapela koje nisu navedene u župnim popisima. O njima posjedujemo

jako malo podataka. No postojeći podaci govore o tome da su im graditelji bili uglavnom pripadnici pojedinih važnijih plemićkih rodova. Također, te su se crkvene gradnje nalazile uglavnom na području centralnih mjesta. Pojedine od njih vjerojatno su bile filijalne crkve i kapele, dok su pojedine funkcionirale i kao grobljanske crkve. O njihovom statusu nemamo podataka jer od njih prepozitu nije išao prihod, te se stoga ne spominju u popisima.

U ratovima s Osmanlijama veći dio tih župa je stradao, a crkve su porušene i netragom nestale. Danas je uglavnom veći dio tih crkvenih gradnji i dalje pod zemljom i teško ih je utvrditi na terenu. Njihovu lokaciju može otkriti samo kakav lokalni toponim; na njihove ostatke upućuju nazivi crkvina i gradište, ili pak ostaci materijala i vidljivih tragova na terenu, koji sugeriraju postojanje nekakve starije gradnje. Povremeno je pak, radi nedostatka pisanih izvora, moguće utvrditi samo povijesnu lokaciju župe i njezinu pripadnost.

Pojedine od tih župa povezane su s plemićkim obiteljima i vlastelinstvima na području susjednih županija odnosno arhidakonata. U popisu župa iz 1334. godine spominje se **Župa Sv. Martina Bogdazlai** i to redosljedom odmah nakon župe u Dugome i prije župe u Toplici (Topuskom).⁸²⁵ Iako je teško na čvrstim temeljima utvrditi gdje se nalazila ova župa, jedini Bogdazlaj koji se spominje u srednjovjekovnim dokumentima vezan je uz moravečko plemstvo i posjed njegovih sinova nalazio se na području moravečke županije i bio je pod feudalnom upravom Greben-grada.⁸²⁶ Naime, u ispravi o razgraničenju podložnika Greben grada i trgovišta iz 1346. godine koju izdaje Nikola, hraščinski župan i kaštelan Grebena, među podložnicima se spominje i sin Bogdaslava (*Bogdazlay*) po imenu Stjepan.⁸²⁷ Njegov se posjed, uz posjede drugoga plemstva, nalazio negdje u daljoj ili bližoj okolini trgovišta jer se on među drugim svjedocima spominje na strani jobagiona, *jobagiones castris* Ćurena i Petra. Njihov je pak posjed graničio s trgovištem koje se nalazilo zapadno, dok se granica posjeda širila na istok uz neku lokalnu cestu prema mostu na rijeci Breznici.⁸²⁸ Prema nešto malo starijim ispravama u kojima se spominje moravečko plemstvo izgleda da je spomenuti Bogdaslav imao najmanje dva sina jer se 1327. i 1335. i 1342. godine spominje još i Bogdaslavov sin *Irethlen*, to jest *Cretlin* (Iretlen, Kretlin, Cvetlin).⁸²⁹ Iretlenov posjed također

⁸²⁵ MEZ, II, 76.; F. Rački, "Popis..", 204.

⁸²⁶ CD, IX, 343., X, 234., 662., XI, 268. Na istom tragu bio je i Janko Barlé ("Gorski arcidjkonat prije turskih provala", br. 25, 295.). No, iako je pretpostavio da je crkva sv. Martina vezana uz moravečkoga plemića, nije ju uspio ubicirati ni točnije odrediti.

⁸²⁷ CD, XI, 268.

⁸²⁸ CD, XI, 268.

⁸²⁹ CD, IX, 343., X, 234. Vjerujem da je *Cretlin* to jest *Creclin* iz isprave od 27. travnja 1342. godine u: CD, X, 662. zapravo ista osoba kao *Irethlen* iz prethodnih.

se nalazio na području moravečke županije i 1335. godine graničio je s posjedom moravečkoga plemića Jakova koji se nalazio u blizini moravečkoga utvrđenog grada, između potoka Toplice, Svibne, rijeke Lonje i potoka Globočeca. Sjeverno od Globočeca nalazio se Iretlenov posjed.⁸³⁰ U ispravi iz 1342. godine Iretlen se spominje u ulozi svjedoka na strani Vjenceslavova sina župana Jakova, kojemu je slavonski ban Mikac dodijelio neki vinograd oko kojega se sporio s bistričkim kastrensima.⁸³¹ Župa Bogdaslava ne spominje se u popisu iz 1501. godine. S druge strane moravečko plemstvo nalazilo se predaleko od arhiđakonata Gora i navedena župa najvjerojatnije nije vezana uz to područje. Moguće je da su moravečki plemići imali neke odvojene posjede i na području Gore. Uostalom uz Moravče se izravno spominju samo Bogdaslavovi sinovi. Također, ako gledamo redosljije župnih popisa, Bogdaslavova bi se župa trebala nalaziti na području koje gravitira Pounju, jugoistočno od Topuskog. Zanimljivo je da se u popisu iz 1501. godine također prema redosljijedu popisa na tom području spominje još jedna crkva sv. Martina, a to je ona u **Hajtiću**. Budući da se u popisu iz 1501. godine ne spominje župa Bogdaslava moguće je da je riječ o istoj župi. Prema redosljijedu popisa župnik u Hajtiću dolazi odmah nakon župnika u Sračici, a prije župnika u Petrovini i grandi sv. Mihovila u Pounju. Ukoliko uzmemo u obzir da je većina crkava naslovljenih na sv. Martina nastala u rano doba naseljavanja, i crkva u Hajtiću vjerojatno je bila starija od 15. stoljeća. Promjena naziva župe ne bi bila neobična, ukoliko su se smrću plemića Bogdaslava promijenili vlasnički odnosi, ili je pak jedan nama nepoznati dio njegova roda i ostao živjeti na tom području. U tom bi slučaju Hajtići mogli biti jedna grana toga roda.

4. 4. 1. Blinja

Jedna od većih srodničkih općina nalazila se je na području **Blinje** kod stare Petrinje. Ta se srodnička općina spominje već početkom 13. stoljeća.⁸³² Na tom se području spominje i jedna od župa arhiđakonata Gora. Župna crkva sv. Jurja spominje se već 1334. godine na četvrtom mjestu odmah nakon župe na posjedu Kupa i prije župe u Graduši. U popisu župnika iz 1501. godine župnik Urban navodi se odmah nakon župnika iz Graduše, a prije župnika iz

⁸³⁰ CD, X, 232-234.

⁸³¹ CD, X, 662.

⁸³² CD, III, 291.

Vinodola.⁸³³ Dok su Janko Barlé i Josip Buturac samu crkvu locirali u današnju Blinju, Georg Heller ju je smjestio u mjesto Blinjski kut.⁸³⁴ Područje stare Blinje u srednjemu vijeku obuhvaćalo je velik teritorij sve do rijeke Graduše, potoka Črneca i kaptolskog predija i prijelaza Črnek kod Siska, kojega su Blinjani i prisvojili. Da je doista Blinja obuhvaćala područje sve do Save na istoku o tome svjedoči isprava od 5. studenog 1334. godine, u kojoj Zagrebački kaptol ustanovljuje posjed Matije, sina Demetrija iz Blinje.⁸³⁵ Matijin posjed, koji se nalazio na istočnijem dijelu općine, zvao se Vrah (*Wrah*). Prema kaptolskoj reambulaciji međe su mu Suhodol (Blinjski), potok Brebrovna, rijeka Sava, do riječice Pluska na zapadu (Puska?), potok Gumelnica i potoci Duplastić, Kladokuća, Narstica i Lukavac.⁸³⁶ Na zapadu su Blinjani dijelili međe sa starim Petrinjcima i opatijom Topusko, dok su sjeverne međe dopirale sve do hrastovičkog Vinodola i potoka Leskovca, koji utiče u Moštanicu bliže Kupi. Oni su i posjedovali jedan dio Vinodola, pod nazivom Moštanica, a nalazio se uz potok Moštanicu južnije podno Budičine.

Blinjani, odnosno njihovi gospodari Tuteuševi, u 14. su stoljeću negdje na tom području izgradili i svoj dvor, ali nam nije poznata njegova lokacija. Mogao se nalaziti i u blizini stare Blinje. Gospodarenje Tuteuševih na području stare srodničke općine općenito je bilo dosta agresivno i prema susjedima i okolnim plemićima, pa se Tuteuševi gotovo tijekom cijelog 14. i 15. stoljeća spominju u raznim sudbenim parnicama. Pritom su imali veliku podršku ugarske kraljevske obitelji. Izgleda da ni stari Blinjani nisu u potpunosti tolerirali vlast Tuteuševih. Ladislavu Tuteuševu suprotstavljalo se i lokalno stanovništvo. Primjer Stanislava, Junoša i Bogdeca koji su zauzeli jedan dio blinjskoga (očito Tuteuševa) posjeda, na Ladislavovu je tužbu potakao kralja Ludovika na intervenciju. On je 9. studenog 1344. godine zatražio od svojih vjernih (*fideles*) kanonika Srijemskoga kaptola da pregledaju i odijele posjed navedene trojice od Tuteuševa dijela Blinje. Ladislav je pritom kralju Ludoviku Bogdeca opisao kao svojeg najgoreg protivnika (*nostris notorii infidelis*) na području Blinje, koja je tad bila uključena u područje Zagrebačke županije.⁸³⁷ Čini se da je već prije sukob rješavao Čazmanski kaptol i da ishod, ili tijek procesa nije odgovarao kralju. Srijemski je kaptol na kraljev nalog provjerio granice posjeda i o tome već 30. studenog iste godine kralju

⁸³³ MEZ, II, 76.; F. Rački, "Popis..", 203-204.

⁸³⁴ Usporedi: J. Barlé, "Gorski arcidjkonat prije turskih provala", *Katolički list*, 23, 268-269., J. Buturac, *Popis župa...*, 45., G. Heller, *Comitatus zagradiensis*, 11/1, 27.

⁸³⁵ CD, X, 188-189.

⁸³⁶ CD, X, 188-189.

⁸³⁷ CD, XI, 155.

podnio izvješće.⁸³⁸ Prema toj ispravi i provjeri granica koja je bila usklađena i uz svjedočenje plemstva, susjeda i drugih posjednika, utvrđeno je da su se tri dijela posjeda Sela (Staro selo kod Blinje, Novo Selo Palanječko), Biednik/Bjelnik i Terbuszil/Trebočel (*Zela, Benin, Trebozyl*) blizu posjeda unutar gradskoga distrikta, u Ladislavovom vlasništvu, nalazila u rukama prije navedenih Stanislava, Junoša i Bogdeca. Četvrti je dio pripadao blinjskim plemićima, pa su se tri posjeda ponovo mogla predati magistru Tuteušu.⁸³⁹ Pritom je Terbuszil na kartama iz jozefinskoga razdoblja označen kao stara utvrda (*altes fort*) u blizini Graduše; Benin (Biednik/Bijelnik) je također bio važnija lokacija i označen je kao *rudera Biednik* južnije između Vinodola i današnje Blinje, dok bi Selo moglo biti Staro Selo kod Blinje ili pak, Novo Selo Palanječko u blizini Sunje i Trebočela. Iz toga proizlazi da je blinjski distrikt, zajedno s plemićkim gradom Blinjom pripadao Tuteuševima, dok su okolni posjedi također ulazili u šire područje vlastelinstva Tuteuševih. Stoga bi stara Blinja, na čijem se području nalazila i župa sv. Jurja, odgovarala zapadnijem dijelu blinjske općine, a prema lokaciji Milana Kruheka i Zorislava Horvata ona se nalazila na položaju Gradina jugozapadno od današnje Blinje.⁸⁴⁰

U cijeloj drugoj polovici 14. stoljeća na području Blinje nije bilo mira u odnosu prema lokalnom plemstvu i susjedima. Pečuški je kaptol na Tuteuševu molbu i kraljev nalog obišao njegov posjed i provjerio granice pritom zabranivši svim susjedima da diraju u njega.⁸⁴¹ Isprava od 5. prosinca 1350. godine svjedoči o tome da se posjed magistra Tuteuša nalazio unutar gradskoga distrikta, te da je posjed Sela (*Zela*) dijelio zajedno s nekolicinom plemića.⁸⁴² Još 1375. godine spominje se blinjski distrikt u vlasništvu Ladislava Tuteuševa, koji je graničio s distriktom grada Dubice.⁸⁴³ Gospodar Blinje Ladislav Tuteušev spominje se 1378. godine uz proces s Jurjem Petrovim iz Bručine. Njih su se dvojica sukobili oko nekih graničnih posjeda, od kojih se na strani Blinjske općine spominje posjed Lukavac.⁸⁴⁴ Blinjani su se i dalje sukobljavali sa svim svojim susjedima. Tako je Zagrebački kaptol još iste godine pozvao na banski sud neke Blinjane koji su se sporili zbog dijelova posjeda po imenu Đurđević i Dedić.⁸⁴⁵

⁸³⁸ CD, XI, 158-159.

⁸³⁹ CD, XI, 158-159.

⁸⁴⁰ M. Kruhek, Z. Horvat, "Utvrdne Banske krajine od Karlovca do Siska"

⁸⁴¹ CD, XI, 616-617.

⁸⁴² CD, XI, 616.

⁸⁴³ CD, XV, 166.

⁸⁴⁴ CD, XV, 376-380.

⁸⁴⁵ CD, XV, 381.

Tuteuševi su bili patroni župne crkve sv. Jurja što potvrđuje isprava Pape Inocenta VII. od 18. prosinca 1404. godine u kojoj se Ladislava Tuteuševa naziva istinskim, pravim, patronom (*verus patronus*) župne crkve i gospodarom Blinje.⁸⁴⁶ Iz isprave kojom Papa nalaže teleškom i senjskom biskupu te opatu samostana sv. Marije u Zagrebu da Mateja *de Grugin*, svećenika Zagrebačke biskupije, uvedu u posjed župe sv. Jurja u Blinji, doznajemo da je mjesto župnika u Blinji nakon smrti župnika Matije iz Čazme bilo ispražnjeno. Stoga je prema običaju patron crkve Ladislav predstavio svojega odabranika biskupu Eberhardu. Biskupov je generalni vikar Ivan, župnik iz Senja imao posebne ovlasti da ga uvede u posjed.⁸⁴⁷ Također, župnik je od Pape Inocenta VII. zatražio da mu se odobre sva prava i župni prihodi.⁸⁴⁸ Jedna od važnijih isprava vezanih uz Blinju jest tako zvani "Blinjski urbar" iz 1416. godine. Pod tim je nazivom isprava registrirana u Državnom arhivu u Budimpešti, a pod istim ju je nazivom Imre Nagy uvrstio u Diplomatički kodeks Zichya.⁸⁴⁹ Njezin se naziv zapravo odnosi na registar posjeda i podavanja Blinjske općine za 1414.-1416. godinu. Isprava doista sadržajno i formom podsjeća na urbarijalne popise. Čak je i uvezana u obliku knjižice. U njoj se spominju brojna sela u vlasništvu Blinje. Među njima se spominju i Graduša i Žrnov, a prema podacima iz isprave gotovo svi posjedi i sela tih su godina bili opustošeni osmanlijskim prodorima.

Rekla bih da se Blinja Ladislava Tuteuševa vjerojatno može povezati s nešto mlađom utvrdom (*castrum*), pod kojom se nalazio i grad Blinja (*civitas*). Kaštelan i utvrda u Blinji javljaju se 1430. godine.⁸⁵⁰ Blinjska utvrda, odnosno kastrum spominje se i 1526. godine pri uvođenju Petra Keglevića u posjed Blinje i Bijele Stijene.⁸⁵¹ Nova Blinja tad se spominje kao *castrum Blynyewywar*, i pod njim je već postojao grad Blinja (*civitas Blynyewywar*). Uz njih se pak kao jedan od posjeda spominje i *possessio Blynya*.⁸⁵² Ne znamo da li je riječ o novoj utvrdi i starom gradu, ili je to drugi grad, nastao podno Tuteuševine utvrde.

I Topuska se opatija sukobljavala oko svojih posjeda s Tuteuševima. Opat Ivan također se s Tuteuševima, svojim predijalima na posjedu Strezić raspravljao oko nekih posjeda. Na kraju im je zbog nevjere oduzeo opatijske posjede i dodijelio ih svojim povjerenicima Zrinskim, odnosno Petru Zrinskom. Opat se pri tom vjerojatno oslanjao i na

⁸⁴⁶ MEZ, V, 234.

⁸⁴⁷ MEZ, V, 234.

⁸⁴⁸ MEZ, V, 235.

⁸⁴⁹ CD Zichy, VI, 388-392. Originalna isprava u MOL/DL 82969.

⁸⁵⁰ CD Zichy, VIII, 441.

⁸⁵¹ Acta keglevichiana, 95.

⁸⁵² Acta keglevichiana, 96.

vojnu snagu Zrinskih.⁸⁵³ Petar Zrinski sudjelovao je u vojnim akcijama koje su u osnovi prouzročile i razaranje Blinje. On se spominje 1430. godine u kontekstu s Osmanlijama kad je područje oko Blinje u potpunosti opljačkano, a stanovništvo, građani i jobagioni osiromašeni.⁸⁵⁴ To se vjerojatno odnosi na sukobe Petra Zrinskog i Osmanlija, koji su se odvijali na području Blinje i koja je pritom mogla stradati. Budući da Tuteuševi nisu bili zadovoljni s odlukom o predaji posjeda u ruke Zrinskih, prosvjedovali su pred Zagrebačkim kaptolom i tražili povrat posjeda.⁸⁵⁵ Izgleda da su ih i dobili nazad, jer se 1432. godine u ulozi predijala na posjedu Žrnovu javlja Ladislav Tuteušev, koji opatu Ivanu plaća martinšćinu.⁸⁵⁶ Tuteuševi su konstantno bili u sukobima s okolnim posjednicima, ponajprije Opatijom Topusko i Sisačkim kaptolom, koji je graničio s Blinjskom općinom negdje oko kaptolskog posjeda Črnc. No 1452. godine stanovnici Črneca, zajedno s mnogim drugim stanovništvom, jobagionima i familiarima (*familiares*) Ladislava Tuteuševa pljačkaju Kaptolske posjede Pračno i Goricu za što su tuženi palatinu Ladislavu Gorjanskom, koji je od županijskoga poglavarstva zatražio da se provede istraga protiv Ladislava Tuteuševa.⁸⁵⁷ Blinjski sv. Juraj (*Blinazenthgergh*) spominje se još u ispravi iz 1466. godine.⁸⁵⁸ Prema toj ispravi jedan dio blinjskih posjeda, uključujući mjesto blinjski sv. Juraj, došao je u vlast sinova bana Martina Derša.⁸⁵⁹

Područje koje je pokrivala srodnička općina (*generatio de Blyna*) bilo je u osnovi dosta prostrano, a izgleda da je jedan dio plemstva živio na području drugih župa. Možemo pretpostaviti da je raslojavanjem pojedinih rodova porastao i broj sela i naselja, na kojemu su također izrasle pojedine župe, ili su pak njihovim razvojem i stjecanjem posjeda pojedine župe došle u posjed vlastelinstva. Jedna od takvih župa bila bi ona u Đurđeviću. U popisu iz 1334. godine odmah nakon crkve u Grđenu i prije crkve sv. Martina *de Stenna* spominje se **Župa Blažene Djevice *de Gurgeuich***.⁸⁶⁰

Riječ je o još neubiciranoj crkvi, koja se nalazila negdje u blizini Svinice i Graduše. Neki Stjepan Knez *de Gergeuech* spominje se u ulozi svjedoka u parnici između Ladislava

⁸⁵³ Da je Petar Zrinski doista imao određenu vojnu snagu i da je kastrum u Zrinu spreman za obranu, no očito nedovoljno, svjedoči isprava od 10. listopada 1426. u kojoj isti Petar od pape Martina V. traži pomoć za sebe, svoju familiju i vojnike te za kapelicu koju je izgradio u Zrinu. MEZ, VI, 223-224.; CD Zichy, VIII, 339.

⁸⁵⁴ CD Zichy, VIII, 441.

⁸⁵⁵ CD Zichy VIII, 339-340.

⁸⁵⁶ CD Zichy VIII, 485. Kako je isprava oštećena ne vide se drugi navedeni posjedi pa postoji mogućnost da se radi o Grandi, Streziću i Graduši, koji su i prije pripadali Tuteuševima.

⁸⁵⁷ MEZ, VII, 213-214. O tužbi i sukobima više kod poglavlja o Sisku.

⁸⁵⁸ CD Zichy, X, 393.

⁸⁵⁹ Isto.

Tuteuševa i Jurja Petrovog iz Bručine, koji su se 1378. godine sporili oko međašnih posjeda na zapadnom dijelu blinjske općine.⁸⁶¹ Da je Đurđević kao jedan dio posjeda pripadao blinjskom vlastelinstvu potvrđuje jedna nešto mlađa isprava iz iste godine u kojoj se spominje dio posjeda pod nazivom *Gyurgen* u vlasništvu nekolicine Blinjana.⁸⁶² Nešto kasnije 1381. godine u parnici između Pavla Zrinskoga i Pavla, sina Stjepana bana od Krupe oko posjeda Selnice (*Zelchnicha*) u ulozi svjedoka spominje se i neki Pavao *de Gyurgeuich*.⁸⁶³

U popisu svećenika iz 1501. spominje se Martin, najvjerojatnije župnik **Župe Sv. Benedikta de Prewlaka**.⁸⁶⁴ Barlé je crkvu sv. Benedikta smjestio u Prevlaku, selo ondašnje župe Oborovo, koje je pripadalo katedralnom arhiđakonatu.⁸⁶⁵ Iako je jedan dio Turopolja pripadao Gorskome arhiđakonatu, vjerujem da nije riječ o toj Prevlaci. Pri ubikaciji ove župe ne možemo se osloniti ni na Buturčeva istraživanja jer se župa sv. Benedikta vodi kao neistražena.⁸⁶⁶ U stručnoj literaturi se dosad smatralo da je teritorijalno područje pod nazivom Prevlaka obuhvaćalo velik zemljišni posjed u vlasništvu Zagrebačkog kaptola. Lelja Dobronić je, pišući o topografiji posjeda Zagrebačkog Kaptola utvrdila da su u prvoj polovici 14. stoljeća pod tim pojmom bile obuhvaćene sve kaptolske zemlje južno od Save i na savskim otocima u blizini Zagreba. Naime, prema statutu Zagrebačkog kaptola iz 1334. godine proizlazi da je *possessio Prelaca* obuhvaćao područje *...ultra et circa Zavam cum portu super Zavam...*⁸⁶⁷ Tu su ulazili manji posjedi i prediji poput Kosnice, Obrezine, Luke, Sigeta (ili drugim imenom Otoka), dok se i sama Prevlaka navodi kao jedan od posjeda u 13. stoljeću.⁸⁶⁸ Dobronić nije uspjela točno locirati na koji se prijelaz kod Save odnosi isprava otvarajući mogućnost da se radi o prijelazu kod Šćitarjeva. Ivan arhiđakon Gorički dobio je 1345. godine u nasljedno vlasništvo posjed Prevlaku za zasluge u obrani kaptolskih prava. On je 1349. godine darovao pred Kaptolom posjede Prevlaku, Otok i Kosnicu uz predijalne uvjete plemenitašu Ivanu, od roda Jaroslavića.⁸⁶⁹ No još jedna lokacija dolazi u obzir. Naime, na području sjeverno od Blinje također se spominje mjesto po imenu Prevlaka, koje se 1416.

⁸⁶⁰ MEZ, II, 76.; F. Rački, "Popis..", 203.

⁸⁶¹ CD, XV, 380.

⁸⁶² CD, XV, 381-382.

⁸⁶³ CD, XVI, 229-233.

⁸⁶⁴ F. Rački, "Popis..", 203.

⁸⁶⁵ J. Barlé, "Gorski arcidjakoniat prije turskih provala", 308.

⁸⁶⁶ J. Buturac, "Popis župa..", 48.

⁸⁶⁷ MHZ, II, 44. Usporedi: L. Dobronić, "Topografija..", 198-199.

⁸⁶⁸ isprava iz 1217. spominje Otok i Kosnicu u vlasništvu Zagrebačkog kaptola, dok su Prevlaka i Otok pripali nekom Egidiju. MHZ, II, 44. Usporedi: L. Dobronić, „Topografija..“, 199.

⁸⁶⁹ CD, XI, 520-521.

godine navodi kao prijelaz preko Save.⁸⁷⁰ Da je najvjerojatnije riječ baš o ovoj Prevlaci potvrđuje i isprava iz 1245. prema kojoj se neki nasip po imenu Prevlaka (*ad fossatum Preulaka*) nalazila na području koje je uz Savu označavalo granicu posjeda Črnec prema posjedu Stjepka, sina Robertova. Taj se posjed nalazio između utoka potoka Črneca u Savu te između Blinjske općine i područja u vlasništvu sisačkih hospita i topličke opatije.⁸⁷¹ Tome bi odgovarao i redosljed popisivanja župnika prema kojemu 1501. godine župnik crkve u Prevlaci dolazi odmah nakon župnika u Martinskoj vesi i prije župnika iz Brkiševine. Da je doista tako potvrđuje isprava od 31. siječnja 1452. godine prema kojoj se u pljački posjeda na području Sisačkoga kaptola koju je izveo blinjski gospodar Ladislav Tuteušev (sin Ladislava) zajedno sa svojim jobagionima, stanovništvom i članovima roda nalazio i Toma iz Prevlake (*de Prelaka*).⁸⁷²

4. 4. 2. Kostajnica i župe na kostajničkom području

Određeni broj župa i crkava iz popisa sačinjenih 1334. odnosno 1501. godine spominje se u blizini Kostajnice, odnosno kostajničkoga utvrđenog grada. Kostajnica se spominje i kao župno središte, a u srednjemu vijeku na njezinom se području nalazio velik broj crkava i kapela od kojih se neke ne spominju u župnim popisima. Kostajničko je područje, zajedno s posjedima u vlasništvu tvrdoga grada prelazilo iz ruku jednoga vlasnika u ruke drugoga. Utvrđeni grad u Kostajnici spominje se već u 13. stoljeću i bio je u vlasništvu knezova Kostajničkih. Iz njihovih ruku kostajničko je vlastelinstvo došlo u ruke Lipovačkih, a kasnije Ladislava Tota Susedgradskog i Frankopana. Jedno je vrijeme bilo u vlasništvu ugarskoga kralja i raškoga despota.⁸⁷³ Što se pritom događalo sa samim župama ne znamo. Prema posjedovnom principu i patronat nad crkvama mogao je predajom posjeda pripasti novom vladaru.

⁸⁷⁰ G. Heller (*Comitatus Zagrabienensis*, 74.) spominje dvije Prevlake, a kaptolsku locira južno od Oborova, poput Barléa. Pal Engel ucrtao je na interaktivnu kartu i našu Prevlaku kod Blinje.

⁸⁷¹ CD, IV, 257. Više o opatijskom posjedu Pusti Črnec u: A. NOVAK, Topusko...

⁸⁷² MEZ, VII, 214.

⁸⁷³ Usporedi: M. Kruhek, *Fortifikacijska arhitektura Banije...*, 41-44.; M. Karbić, D. Karbić, "Kostajnica i njezini gospodari tijekom srednjega vijeka", passim.

Vlasnici kostajničkoga tvrdoga grada gospodarili su područjem kostajničkoga Pounja, podijeljenog između arhiđakonata Gora i Dubica.⁸⁷⁴ Budući da se pod upravom kostajničkoga grada nalazio jako velik broj posjeda, na kojima se spominju i župe arhiđakonata Gora Drago Miletić vjeruje da je Kostajnica već u srednjemu vijeku mogla funkcionirati i kao sjedište dekanata.⁸⁷⁵

Kostajnica se kao mjesto spominje 1240. godine.⁸⁷⁶ U popisu župa iz 1334. godine župna crkva sv. Mihovila u Kostajnici spominje se odmah poslije crkve sv. Martina u Stijeni i prije crkve sv. Križa u Komogovini, dok se u popisu župnika 1501. godine župnik Nikola iste crkve spominje nakon župnika u Dobretinu i prije župnika iz Strgalnika.⁸⁷⁷ Crkva sv. Mihovila poznata je iz starih karata i nalazila se na lokaciji između brda Djed i plemićkog grada na Uni.⁸⁷⁸

Budući da je kostajničko područje funkcioniralo i kao granično županijsko područje s granicom na rijeci Uni na kostajničkom je području povremeno dolazilo do presizanja i promjena u teritorijalno-vlasničkim odnosima između dubičke županije s jedne strane i gorske to jest zagrebačke županije s druge strane. Također, iz primjera kostajničkoga grada vidi se da crkvena podjela arhiđakonata i župa nije pratila gradsko područje i županijske granice. Razlog tomu vjerojatno je bio taj što je crkvena organizacija prostora ostala na razini starije podjele iz 13. stoljeća, dok je izmijenjena slika županijske organizacije u 14. stoljeću dovela do raspodjele između dubičke i zagrebačke županije. Stoga se pojedine od župa povremeno javljaju i na području dubičke županije. S druge strane one su i dalje bile združene s čašću Velikog prepozita i s time su ulazile u područje arhiđakonata Gora, a ne dubičkog arhiđakonata. Povremene izmjene teritorija vidljive su i 1352. godine kad su neki stanovnici s područja Dubice zamijenili svoje zemlje za jedan dio zemalja knezova kostajničkih u blizini Komogovine. Taj se proces odvijao pred Zagrebačkim kaptolom, dok je stanje na terenu u ime Kaptola pregledao Zagrebački arhiđakon Benedikt, a u ime slavonskoga bana Stjepana

⁸⁷⁴ Usporedi: A. Milinović, "Pregled povijesti katoličke crkve na području kostajničkog dekanata", 120.

⁸⁷⁵ Iako spomen dekanata kao takvoga u Kostajnici ne nalazimo do 1501. godine Ante Milinović ("Pregled povijesti katoličke crkve na području kostajničkog dekanata", zbornik *Hrvatska Kostajnica 1240.-2000.*, Hrvatska Kostajnica 2002., 120-121.) pretpostavio je da je Kostajnica morala dobiti taj stupanj crkvene uprave radi društvenog značaja knezova kostajničkih ili pak radi ubrzanog gospodarskog razvoja i radi središnjeg prometnog položaja. To se prema njemu moglo dogoditi već 1334. godine, ili ubrzo potom.

⁸⁷⁶ CD, IV, 121.

⁸⁷⁷ MEZ, II, 76.; F. Rački, "Popis..", 203-204. Crkvu su točno locirali već Barlé ("Gorski arcidjkonat prije turskih provala", *Katolički list*, br. 24, 279.) i Buturac (*Popis župa...*, 45.).

⁸⁷⁸ P. Cvekan, *Franjevci i Kostajnica*, 19.

blinjski plemić Jakov, sin Ivana, sina Pozobeca iz Blinje.⁸⁷⁹ Kostajnički tvrđi grad već je bio izgrađen polovicom 14. stoljeća.⁸⁸⁰ Iz prethodno navedene isprave iz 1352. godine vidi se da je područje pod upravom kostajničkoga utvrđenog grada prelazilo i preko Une. No ne postoje podaci koji bi utvrdili koliki je bio župni teritorij, ni to jesu li promjene unutar političke cjeline obuhvatile i crkvenu župu.

U 14. su se stoljeću Zrinski približili kostajničkom području i povremeno su dolazili u sukobe sa njima oko pojedinih rubnih posjeda među kojima su se nalazili Komogovina, Grđen, Jarovel, Turija, Velešnja, Čava i Bezdić, koje je Pavao Zrinski smatrao vlastitom svojinom. Sukob je završio i na banskom sudu, a budući da su parnice često odgađane dugo se rješavao.⁸⁸¹ Pavao Zrinski uputio je žalbu na bana koji je 8. kolovoza 1395. godine prebacio proces na Zagrebački kaptol. Pismo je umjesto odsutnoga bana potpisao viceban i zagrebački župan Martin Derš.⁸⁸²

Zahvaljujući Jeleni, udanoj za Martina Frankopana, grad je darovnicom koju je izdao Zagrebački kaptol došao u vlast Frankopana.⁸⁸³ Kašteli Kostajnica i Komogovina tad se spominju na području Dubičke županije.⁸⁸⁴ Nakon Jelenine smrti 1449. godine grad su, zajedno sa posjedom, potraživali njezini rođaci.⁸⁸⁵ Uz utvrde spominju se i njihove pripadnosti, odnosno trgovišta i drugi posjedi, s tim da su se tad svi nalazili na području Zagrebačke županije.⁸⁸⁶ U razdoblju između 1482. i 1485. godine kralj je Kostajnicu darovao Raškome despotu Vuku. U vlasništvu Raških despota ostala je do 1492. godine kad se ponovo nalazi u rukama Benvenjuda koji cijeli kostajnički posjed, zajedno s gradom, pred Zagrebačkim kaptolom 22. kolovoza 1492. godine prodaju banu Ladislavu Egervarskom. Oko Kostajnice još su se dugo pred sudom sporili raški despoti i Zrinski, dok u konačnici nije dospjela pod kraljevsku vlast i predana je na upravu Vranskom prioratu.⁸⁸⁷

Uz centralnu kostajničku župu na području koje su se nalazile i druge kapele i filijalne crkve, koje se ne spominju u popisima, spominju se neki drugi posjedi, koji su se nalazili pod upravom kostajničkoga grada. Oni su činili njegovo prošireno područje, a na njihovom su se

⁸⁷⁹ CD, XII, 97-100.

⁸⁸⁰ O starosti utvrde usporedi: M. Kruhek, *Fortifikacijska arhitektura Banije...*, 48-49.

⁸⁸¹ CD, XVIII, 51-52. Usporedi: M. Karbić, D. Karbić, "Kostajnica i njezini gospodari tijekom srednjega vijeka", 54.

⁸⁸² CD, XVIII, 51-52.

⁸⁸³ Isto.

⁸⁸⁴ CD Frangepanibus, II, 336.

⁸⁸⁵ CD Frangepanibus, II, 366-367.

⁸⁸⁶ CD Frangepanibus, II, 366.

području nalazile i pojedine župe. U popisu župa iz 1334. godine spominje se župa u **Grđenu** (*ecclesia in Gorgon*). Ona se navodi odmah nakon župe u Utinji, a iza nje spominje se župa Bl. Djevice u Đurđeviću.⁸⁸⁸ Stariji istraživači područja Gore nisu je uspjeli ubicirati.⁸⁸⁹ Ipak, sam toponim, to jest posjed, javlja se u srednjovjekovnim dokumentima i nalazio se na kostajničkom području, dok ga Georg Heller locira sjeverno od današnje Komogovine.⁸⁹⁰ Zemlja pod imenom *Guergeu* javlja se još 1262. godine kad ju je Markov sin Andrija pred Zagrebačkim kaptolom prodao banu Rolandu. U dokumentu nisu navedene granice posjeda, dok se kao posjednici u neposrednom susjedstvu navode Blinjani, Vukovići i mnogo drugo plemstvo sa područja stare Gorske županije u predjelu kostajničkoga Pounja.⁸⁹¹ Ipak međe posjeda bana Rolanda opisane su u dokumentu o ustanovljenju posjeda još iste godine. Prema tim međama zemlja Grđen dopirala je do istoimenog brda i rječice, te rijeke pod nazivom Holna i do plemićkoga roda Turija i rječice Turije.⁸⁹²

Ban Ivan darovao je 1324. godine posjed Gergen (*possessio Gergen*) Dioniziju Kostajničkom čime on dolazi u ruke kostajničkog plemstva. No među svim *utilitatibus*, uključenim u posjed ne spominje se nikakva crkva. Također, u toj ispravi posjed tog imena dopire sve do Sunje (*Zolna*) i mogao bi biti drugi dio istoimenog posjeda.⁸⁹³ Jedan dio predija, više njih, po imenu Grđen (*Gerger*) držao je i Ivan Babonić, koji ih je 1328. godine založio zajedno s gradom Zrinom.⁸⁹⁴ Darovnicu za posjed Grđen Dioniziju Kostajničkom 1325. godine potvrdio je Zagrebački kaptol.⁸⁹⁵ Iz prethodnih podataka vidi se da je župa pokrivala područje, koje se nalazilo u rukama više posjednika, odnosno da je posjed na kojemu se ona nalazila bio podijeljen između nekolicine plemića. Na kojem je pak dijelu posjeda izgrađena crkva ne znamo. U posjedu kostajničkih plemića Grđen se nalazio još krajem 14. stoljeća kad se spominje vezano uz sukobe između kostajničkih i Zrinskih oko nekolicine posjeda u Pounju među kojima Jarovel, Komogovina, Veležnja, Turija, Čava i Bezdić. Taj proces trajao je neko vrijeme i 1395. godine završio je i na banskom sudu.⁸⁹⁶

⁸⁸⁷ M. Kruhek, *Fortifikacijska arhitektura Banije...*, 43-44.

⁸⁸⁸ MEZ, II, 76.; F. Rački, "Popis..", 203.

⁸⁸⁹ Usporedi: J. Barlé, „Gorski arcidjkonat prije turskih provala“, br. 23, 269.; J. Buturac, *Popis župa...*, 45.

⁸⁹⁰ G. Heller, *Comitatus Zagrabiensis*, 11/1, 106.

⁸⁹¹ CD, V, 204-205.

⁸⁹² CD, V, 240-241.

⁸⁹³ CD, IX, 187-188.

⁸⁹⁴ CD, IX, 415.

⁸⁹⁵ CD, IX, 230.

⁸⁹⁶ CD, XVIII, 51-52.

Još jedna od župa na posjedu u vlasništvu knezova Kostajničkih spominje se kao crkva **sv. Martina de Stenna** u popisu župa od 1334. godine i to odmah nakon crkve u Đurđeviću i prije crkve sv. Mihovila u Kostajnici.⁸⁹⁷ Iako bi prema popisima područje na kojemu se nalazi crkva trebalo biti puno istočnije i u blizini Kostajnice, stariji su istraživači tu lokaciju uglavnom izjednačavali sa Stijenom, ili Bijelom Stijenom na području istočno od Cazina.⁸⁹⁸ No područje oko Cazina pripadalo je uglavnom Kninskoj biskupiji. Izgleda da je to već u prvoj polovici 19. stoljeća zbunjivalo Buturca i Bilogrivića koji su i sami utvrdili da bi tu lokaciju trebalo tražiti nešto istočnije, odnosno sjevernije. Naime, Buturac je analizirajući popise iz 1334. godine utvrdio da bi se "Stijenu" možda trebalo tražiti kod kaštela Hajtića u blizini potoka Buzete, gdje se također 1501. godine spominje crkva sv. Martina, dok je Bilogrivić, iako sa izraženom dozom sumnje, ostao pri jugoistočnoj lokaciji u blizini Otoke, poput Lopašića i Barléa. On spominje dvije "crkvine" u blizini Budimlić sela, za koje pretpostavlja da bi mogli biti ostaci starije crkve sv. Martina i franjevačkoga samostana.⁸⁹⁹

Prema podatku iz 1330. godine o darivanju posjeda Stijene vidi se da je u to vrijeme ona nenaseljena te stoga nije jasno što se dogodilo sa stanovništvom i je li uopće ovdje postojala crkva, koja bi trebala biti izgrađena već do 1334. godine.⁹⁰⁰ "Stina" (Bijela stijena?) još se 1486. godine spominje kao imanje na području grada Ostrožca.⁹⁰¹ Ja bih također posumnjala u takvu ubikaciju jer je crkva trebala biti više na sjeveroistoku i zato što se crkva ne spominje 1501. godine, dok se "Stina" još uvijek spominje pod Babonićima/Blagajskima. Također, nije logično da se župa nalazi na nenaseljenom području. Iako, istina, postoji mogućnost da su Babonići posjedovali samo jedan, nenaseljeni dio teritorija pod nazivom "Stina", što nije neuobičajeno za 14. stoljeće kad su posjedi dosta rasparcelirani.

⁸⁹⁷ MEZ, II, 76.; F. Rački, "Popis..", 203.

⁸⁹⁸ Barlé toponim izjednačava sa Stijenom na slavonskoj strani u tadašnjoj župi Čaglić, dok je krajiška Bijela Stijena druga lokacija (J. Barlé, "Gorski arcidjkonat prije turskih provala", br. 24, 278-279.). Buturac je uglavnom preuzeo njegovo mišljenje (J. Buturac, "Popis župa..", 45.).

⁸⁹⁹ O selu Zthina koje je pripadalo Babonićima i gradu Ostrožcu više u: Nikola Bilogrivić, *Katolička crkva na području današnje Banjalučke biskupije do invazije Turaka - topološke i povijesne crtice*, Vrhbosanska katolička teologija, Sarajevo, 1998., 99.

⁹⁰⁰ CD Blagay, 113.

⁹⁰¹ CD Blagay, 404.

4. 4. 3. Župe na području pod upravom grada Zrina

Zrin je kao jedan od najvažnijih centara vlasti knezova Zrinskih na području zrinskoga Pounja i Banovine funkcionirao i kao župno središte. **Župna crkva Blažene Djevice Marije de Zrin** spominje se već u popisima iz 1334. godine, a prema redosljedu župnih popisa nalazila se odmah nakon župe u Komogovini i prije župe u Pounju.⁹⁰² Ta je župa preživjela osmanlijske prodore u Pounje i spominje se još 1501. godine, a prema redosljedu popisa svećenika župnik Jakob crkve Blažene Djevice Marije spominje se odmah nakon župe Blažene Djevice Marije u Gori (Brokunova Gora) i prije župe sv. Stjepana u Pounju (*Zenthistwan*).⁹⁰³ Zrin je kao sjedište velikoga vlastelinstva bio u posjedu Babonića, koji su ga izgubili.⁹⁰⁴ Grad je poslije njih došao u posjed kralja Ludovika, koji ga je 1347. godine, zajedno sa svim posjedima koji mu pripadaju, dao Grguru Šubiću.⁹⁰⁵ Sam Zrin, poput Kostajnice, mijenja svoje gospodare i 1362. godine njime su upravljali Frankopani, odnosno Stjepan Frankopan, koji je zajedno s gradom preuzeo brigu o sinu Jurja Zrinskoga Pavlu, od roda Šubića.⁹⁰⁶ S obzirom na značaj utvrđenog grada Zrina i centralna gradska župa imala je vjerojatno velik značaj, dok se unutar gradskih zidina nalazila i kapela koja se ne spominje u popisima. Naime, Petar Zrinski zatražio je 1426. godine od pape Martina V. oprost za sebe, svoju ženu, djecu, dvorjanike i vojnike koji su s njim ratovali protiv Osmanlija. Među molbama nalazi se i ona za oprost na blagdan Isusova rođenja za hodočasnike koji posjećuju crkvu (*ecclesia*) Blažene Djevice, koju je sam Petar o svojem trošku sagradio unutar kastruma.⁹⁰⁷ Molba je upućena i za župnika, odnosno rektora crkve.⁹⁰⁸ Budući da je u to vrijeme rektor imao župnička prava postavlja se pitanje nije li možda dotadašnja župna crkva podno grada stradala u osmanlijskim prodorima, koji su već tada zahvatili zrinsko Pounje.

Posjed pod upravom grada Zrina također je, poput Kostajnice, pokrивao veliko područje s nekolicinom župa, a već se i u prethodnoj ispravi navode crkve u množini. U popisu župnika iz 1501. godine nakon župnika u Pastuši i prije župnika u Graduši spominje se

⁹⁰² MEZ, II, 76.; F. Rački, "Popis..", 203.

⁹⁰³ F. Rački, "Popis..", 204.

⁹⁰⁴ CD, VII, 198-199; IX, 382-383, 410-411.

⁹⁰⁵ CD, IX, 382-383.

⁹⁰⁶ CD, XIII, 250.

⁹⁰⁷ MEZ, VI, 223-224.

⁹⁰⁸ Isto, 224.

Andrija, župnik Crkve Sv. Magdalene.⁹⁰⁹ Ta župa prema nazivu odgovara današnjemu mjestu **Svinica** kod Graduše.⁹¹⁰ Ona se kao jedan dio posjeda koje je Stjepan Babonić darovao Topuskoj opatiji za uzdržavanje oltara sv. Križa spominje još u 13. stoljeću.⁹¹¹ U ispravi se navodi da su Babonići taj posjed kupili od plemenitih Blinjana i da se nalazio u blizini opatijskih zemalja.⁹¹² U opisu međa posjeda Svinica, spominje se i kao mjesto u koje ide neka lokalna cesta, a posjed je na zapadu međašio s opatijskim zemljama.⁹¹³ Na tom dijelu nalazio se opatijski posjed u Bručini, u koji je bio uključen i posjed Lakuć (Vlahović), stoga pretpostavljam da je posjed počinjao istočno od današnjeg Vlahovića. Je li već tada u mjestu postojala i neka crkva ne znamo. Iako je vjerojatnije da je posjed nekoć pripadao župi u Blinji. Stoga možemo pretpostaviti da je župa u Svinici utemeljena kasnije. Opatija je djelovala na gospodarski razvoj toga područja, a s time je vjerojatno porastao i broj stanovnika, što se općenito pokazuje kao pojava kod cistercita u Topuskom. Oni su poticali doseljavanje kako bi unaprijedili gospodarski razvoj područja koje su pokrivale njihove gospodarske stanice. To je nalagala potreba za radnom snagom. Jedan dio Svinice, odnosno neki prediji po imenu Svinica 1328. godine spominju se među založenim posjedima u vlasništvu Ivana Babonića, koji spadaju pod upravu grada Zrina.⁹¹⁴ Svinica se ponovno spominje 1347. godine kao posjed u vlasništvu nekog Kuzme Pozobeca iz dubičkog kotara i ulazila je u teritorij Dubičke županije.⁹¹⁵

Jedna od župa nalazila se i na području **Gvozdanskog**. Ona se spominje samo u popisu iz 1501. godine i ne spominje se titular župe već samo njezin župnik po imenu Emerik.⁹¹⁶ Područje Gvozdanskog u 13. i 14. stoljeću spadalo je pod upravu grada Zrina. No sam kaštel izgrađen je nešto kasnije, između 1463. i 1488. godine kad su Zrinski od kralja dobili dozvolu da na svojim posjedima mogu tražiti, kopati i prerađivati rude.⁹¹⁷ Budući da je grad najvjerojatnije podignut za potrebe zaštite rudnika i radnika, njih je tu sigurno bilo dosta. Pod grad su 1488. godine spadala samo tri sela pa stoga Milan Kruhek smatra da grad

⁹⁰⁹ F. Rački, "Popis..", 204.

⁹¹⁰ Barlé ("Gorski arcidjakonat prije turskih provala", br. 26, 309.) i Buturac ("Popis župa..", 46.) ubicirali su župu s obzirom na današnji naziv mjesta.

⁹¹¹ CD, VIII, 11-12. Usporedi: I. K. Tkalčić, "Cistercitski samostan u Topuskom", 122.

⁹¹² CD, VIII, 11-12.

⁹¹³ CD, VIII, 12.

⁹¹⁴ CD, IX, 415.

⁹¹⁵ CD, XI, 430.

⁹¹⁶ F. Rački, "Popis..", 204.

⁹¹⁷ HDA, N.R.A, f. 516., nr. 35. Usporedi: M. Kruhek, *Fortifikacijska arhitektura Banije...*, 48.

vjerojatno i nije imao gospodarsku, ili pak upravnu namjenu.⁹¹⁸ Lako moguće da je i župa utemeljena za potrebe tih rudara i njihovih obitelji.

U popisu posjeda koji su ulazili pod upravu grada Zrina i Babonića 1328. godine spominje se i **Pedalj**.⁹¹⁹ I Pedalj je 1347. godine iz kraljevih ruku, u koje je došao zamjenom posjeda, predan Grguru Šubiću.⁹²⁰ Kao kastrum Pedalj se spominje već 1381. godine.⁹²¹ Zrinski su ostali u njegovom vlasništvu sve do njegovog pada pod tursku vlast.⁹²² I tamo se nalazila jedna od župa. Župa sv. Mihovila i njezin župnik Laurencije spominju se 1501. godine i to redosljedom odmah nakon župe u Gvozdanskom i prije župe u Knezovljanima.⁹²³ Župa u Pedlju vjerojatno je utemeljena na poticaj Babonića, ili još vjerojatnije Zrinskih, koji su možda i sami sudjelovali u gradnji crkve, koju bi trebalo locirati u neposrednu blizinu tvrdoaga grada.

U popisu župa iz 1334. godine odmah nakon župe Blažene Djevice u Gori, a prije župe u Stabandi spominje se neka crkva *de Sirownicha*, dok se u istom popisu pri samome kraju, nakon crkve u Peckom ponovno navodi još jedna crkva *de Sirownicha*, posvećena sv. Petru. Vidi se iz primjera da je riječ o dvije crkve najvjerojatnije smještene na istomu župnomu području. Također, u popisima župnika iz 1501. godine spominje se samo jedna crkva na području pod nazivom *de Syrownicza*, posvećena Blaženoj Djevici.⁹²⁴ Ovdje se bez sumnje radi o području današnjeg **Donjeg i Gornjeg Žirovca** jugozapadno od Brubna.⁹²⁵ Iz popisa proizlazi da je riječ najvjerojatnije o dvije crkve dok je u 15. stoljeću opstala samo jedna i to ona Blažene Djevice, čiji se župnik spominje još 1501. godine. Naime, možemo pretpostaviti da je crkva sv. Petra stradala tijekom osmanlijskih prodora te se stoga ne spominje 1501. godine. No pritom treba postaviti pitanje kako se onda na području donjega Žirovca sačuvala tako živa predaja baš o sv. Petru, a ne Blaženoj Djevici, koji je još 1775. godine ucrtan na "josefinkama" i štuje se na tom području.⁹²⁶ Arheološka istraživanja trebala bi utvrditi starost i kontinuitet tamošnje crkve sv. Petra. S druge strane i crkva Blažene Djevice najvjerojatnije je stradala negdje iza 1501./1549. godine jer se više ne spominje.

⁹¹⁸ M. Kruhek, *Fortifikacijska arhitektura Banije...*, 48.

⁹¹⁹ CD, IX, 414-416.

⁹²⁰ HDA, N.R.A. f. 1647. nr. 5. Usporedi: M. Kruhek, *Fortifikacijska arhitektura Banije...*, 41.

⁹²¹ HDA, N.R.A. f. 1647. nr. 11.

⁹²² M. Kruhek, *Fortifikacijska arhitektura Banije...*, 41.

⁹²³ F. Rački, "Popis.", 204.

⁹²⁴ MEZ, II, 76.; F. Rački, "Popis.", 203., 205.

⁹²⁵ Već su i stariji istraživači župnih popisa točno pretpostavili da se radi o području Žirovca. No pritom nisu dali pobližu lokaciju crkava. Usporedi: J. Barlé, "Gorski arcidjkonat prije turskih provala", br. 24, 279-280.; J. Buturac, "Popis župa.", 46-48.

Budući da je lokacija crkve sv. Petra nešto jasnija od crkve Blažene Djevice postavlja se pitanje gdje se ona mogla nalaziti. Prema redoslijedu popisivanja župnih crkava i svećenika odgovarala bi oba Žirovca. No Župu Blažene Djevice trebalo bi smjestiti u Gornji Žirovac.

U razvijenom srednjemu vijeku Žirovac je spadao pod upravu Babonića- Blagajskih. Zemlja po imenu *Seronicha* nalazila se u posjedu Babonića već od 1266. godine, no oni su ulazili pod upravu njihova grada Zrina.⁹²⁷ Ivan Babonić morao je 1328. godine založiti utvrdu Zrin i uz nju mnogobrojne predije.⁹²⁸ Tada se, među založenim posjedima spominju dva predija u Žirovcu i još nekoliko predija na području zvanomu Žirovac Čeu (*Zirownicha Chw*).⁹²⁹ Dakle, vidi se iz priloženog da je već u to doba područje Žirovca bilo podijeljeno, od čega je rubni dio posjeda, koji se sastojao od nekolicine predija davan u zakup. Pod upravom grada Zrina to se područje nalazilo još 1393. godine kad je Jurjevu sinu, Pavlu Zrinskomu izdana kaptolska potvrda za zemlje i posjede Žirovac, Bojnu i Stojmerić.⁹³⁰

Jedan dio župa arhiđakonata Gora nalazio se na teritoriju koji danas ulazi u područje Bosne. Sjeverozapadni dio Bosne u srednjemu vijeku pripadao je području srednjovjekovne Slavonije. Među tim župama već se 1334. godine spominje **Župa Sv. Klementa u Čavi**, koja se u popisima redoslijedom navodi odmah nakon župe u Stabanđi i prije župe u bosanskoj Kostajnici.⁹³¹ Čava se spominje i u popisu župnika 1501. godine s tim da se tad ne spominje titular crkve. Prema redoslijedu popisa župnik Matija spominje se odmah nakon župnika u bosanskoj Kostajnici i prije župnika u Žirovcu.⁹³² Čava se već 1347. godine spominje kao kraljevski utvrđeni grad (*castrum regale*).⁹³³ Kralj Ludovik iste godine dao je svoj grad Čavu u Slavoniji, zajedno sa svim selima, prihodima i pripadnostima Grguru, sinu Galešinom u zamjenu za grad Bisticu u županiji *Hlevna*.⁹³⁴

⁹²⁶ HIP, Anteil der Banal Granitz, Sec. 19.

⁹²⁷ CD Blagay, 17-18.

⁹²⁸ CD, IX, 414-416.

⁹²⁹ CD, IX, 415.

⁹³⁰ CD Blagay, 18. (vidi potvrdu MODL 33920)

⁹³¹ MEZ, II, 76.; F. Rački, "Popis..", 203-204.

⁹³² F. Rački, "Popis..", 203.

⁹³³ CD, XII, 376-377.

⁹³⁴ CD, XII, 376.

4. 4. 4. Brokunova Gora

Između posjeda pod upravom grada Zrina i posjeda pod upravom knezova Kostajničkih nalazio se posjed gorskoga plemstva. Nakon župe u Vernicama slijedi župa **Blažene Djevice Marije u Gori**. Ona se u popisu iz 1334. godine spominje poslije župe u Vernicama i prije župe u Žirovcu.⁹³⁵ Već smo rekli da to nije crkva u današnjemu mjestu Gora kod Petrinje već jedna od župa na području Pounja. I prema redosljedu župnika iz 1501. godine Valentin župnik Župne crkve Blažene Djevice u Gori spominje se negdje na području između župe u Zrinu i župe u Knezovljanima kod stare Petrinje.⁹³⁶ Jedina Gora koja se spominje na području Pounja jest Brokunova Gora, koja se kao posjed plemića Aleksandra, njegova sina Brokuna i njegovih nasljednika, javlja u 14. stoljeću, a vjerojatno je puno stariji. Moguće je da se zapravo radi o jednomu posjedu, koji se prema staroj županiji nazivao gorskim *de Gora*. Stoga se njihov posjed i u 14. stoljeću nazivao gorskim, u odnosu na područje nekadašnje županije. S tim da je na tom području već postojalo i naseljeno mjesto po imenu Gora. Rekla bih da se baš ta Gora spominje 1328. godine kad je Ivan Babonić uz Zrin grad založio i brojne predije i sela koja su ulazila pod upravu grada Zrina.⁹³⁷ U toj ispravi spominje se kako je neki German držao predij Grabrovnice između Gore i Pedlja, što bi značilo da se Gora kao posjed nalazila istočno od Grabrovnice, koju danas možemo prepoznati po istoimenoj rječici u blizini sela Goričke.⁹³⁸

Gorička je noviji naziv, a odgovarala bi položaju srednjovjekovnog posjeda Gora.⁹³⁹ U drugoj polovici 14. stoljeća na tom području spominju se potomci kneza Brokuna, koji su pred Zagrebačkim kaptolom dokazivali da potiču od nekoga Aleksandra *de Gora*, te da nemaju ništa zajedničko s Bručincima, odnosno s *generatio de Brochina* s kojima su ih očito povremeno poistovjećivali.⁹⁴⁰ To potvrđuje i isprava iz 1356. godine kojom kralj Ludovik

⁹³⁵ MEZ, II, 76.; F. Rački, "Popis..", 203.

⁹³⁶ F. Rački, "Popis..", 204.

⁹³⁷ CD, IX, 414-415.

⁹³⁸ CD, IX, 415.

⁹³⁹ O položaju Gore u svojem radu govori Milan Kruhek (*Fortifikacijska arhitektura Banije..*, 46.), koji je uvidom na terenu utvrdio da je na položaju iznad današnjeg sela Gorička postojao nekad "čvrsti" zidani grad.

⁹⁴⁰ CD, XIV, 182-183.

potvrđuje prava pripadnicima Aleksandrova roda, među kojima se spominje i Brokun.⁹⁴¹ Brokun se u ispravi naziva "velikim", što upućuje na njegov značaj. Brokun je imao sinove po imenu Mihovil, Vrkun i Nikola. Uz njih spominju se i drugi pripadnici roda, a među njima i Brokunov brat Mauša, koji je imao sina Aleksandra. Mauša je imao još potomaka, među kojima se spominju Toma i Ivan.⁹⁴²

Vjerujem da se i u ispravi o darivanju Lesnice 1347. također spominju Brokun i Aleksandar. Naime u sporu s Mladenom Zrinskim od roda Šubića, gospodarom Zrina, ban Nikola dosudio je posjed Lesnicu (*Leznicha*) pred gradom Zrinom Aleksandrovu sinu Berkonu (*Berkon, Borkun*).⁹⁴³ To je vjerojatno isti Brokun. On se spominje i kao dubički predijalac i kao knez (*comes*) Gore 1361. godine⁹⁴⁴ Rod Aleksandra od Gore svoje je posjede proširio na velikom području između grada Zrina i Kostajnice. Knez Brokun već je 1353. godine na području Dubičke županije kupio posjed po imenu Gornja Stajnica (danas Srakarica).⁹⁴⁵ U toj se ispravi knez Brokun spominje kao jedan od plemića na području dubičke županije. Također, ta isprava jako nam je važna jer se u njoj opisuje lokacija crkve Blažene Djevice Marije. Naime, izgleda da je Brokun već posjedovao jedan dio posjeda po imenu Stajnica, a prethodna isprava govori o kupnji drugoga dijela posjeda. S tim da se prema opisu međa kupljenoga posjeda on nalazio između potoka Javornika i Bučice. Zapravo međe kupljenoga posjeda počinjale su na zapadu kod Javornika, gdje se nalazio i posjed kneza Brokuna srednja Stajnica. Taj posjed nalazio se na utoku potoka Bučice u Javornik, a tamo se nalazila i crkva Blažene Djevice.⁹⁴⁶ Taj je položaj s ucrtanom crkvom Blažene Djevice vidljiv i na jozefinskim kartama s tim da Bučica utječe u potok Grabrovcu, pa je vjerojatno da se on tada nazivao Javornik, kao što se danas zove njegov istočniji pritok.⁹⁴⁷

Uz Lesnicu i Stajnicu Brokun je dobio posjed i na kostajničkom području i s time povećao prvotni posjed. Već mu je 1361. godine prior ivanovaca dao posjed Kostajnicu, koji se nalazio u dubičkoj županiji. Pritom ga ivanovački prior Banduin Cornuti naziva svojim vjernim (*fidelis*).⁹⁴⁸ Lelja Dobronić svojevremeno je posumnjala u to da su Brokun i njegovi potomci oduvijek bili stanovnici Gore.⁹⁴⁹ Na to ju je navela jedna od isprava iz 1334. godine

⁹⁴¹ CD, XII, 359.

⁹⁴² CD, XIV, 182.

⁹⁴³ CD, XI, 436.

⁹⁴⁴ CD, XIII, 153.

⁹⁴⁵ CD, XII, 158-159.

⁹⁴⁶ CD, XII, 159.

⁹⁴⁷ HIP, Theil der Banal Gränze, sec. 15.

⁹⁴⁸ CD, XIII, 153.

⁹⁴⁹ L. Dobronić, *Templari i ivanovci...*, 162.

vezana uz jobagione kalničke utvrde. U njoj se javljaju neki Aleksandar i njegov otac *Brobum*, kojima kaštelan Velikog Kalnika daruje posjed Stremec.⁹⁵⁰ No u toj je ispravi Aleksandar ipak mlađi pripadnik roda, dok je kod gorskoga plemstva on najstariji pripadnik, a Brokun njegov sin. Naravno, slična imena i značaj jobagiona, dozvoljavaju određenu sumnju, pogotovo stoga što se plemstvo iz Gore u dokumentima javlja jako kasno, tek u 14. stoljeću. Stoga je moguće, ukoliko je spomenuti Aleksandar svojem sinu također dao ime Brokun, da su oni tek četrdesetih godina doselili na područje između Kostajnice i Zrina. Prema već postojećem naselju na tom području mogli su dobiti naziv od Gore, poput Zrinskih, ili pak Kostajničkih. S tim da su izgleda Goru prije njih imali Zrinski, a još prije Babonići.⁹⁵¹

S obzirom na to da je Brokun nazvan "velikim knezom" i nalazio se na strani ivanovačkog preceptorata možemo pretpostaviti da je i Gora bilo značajno, a vjerojatno i utvrđeno mjesto. Naime, pretpostavlja se da su ulogu *fideles* vršili uglavnom značajniji pripadnici rodova, koji su povremeno omogućavali i vojnu potporu. U tom pogledu logično bi bilo tražiti na terenu i neku srednjovjekovnu zaštićenu poziciju, koja je već u 14. stoljeću opasanu bedemima u blizini Crkve Blažene Djevice. Gora se kao posjed Brokuna i Mauše spominje i 1383. godine u sukobima s Pavlom Zrinskim u kojemu je sudio i kraljevski sudac Nikola Seč. Oni su se sukobili oko komadića zemlje po imenu Stupnica koji je pripadao posjedu Gora. Spor je riješen tako da je Stupnica pripala Pavlu Zrinskom, dok je posjed Gora ostao u vlasništvu gorskih plemića.⁹⁵² Neki Bartul, sin Orkuna, vjerojatno istovjetan s Vrkunom *de Brokwnowagora* javlja se 1442. godine kao zastupnik Petra Zrinskoga prilikom darivanja posjeda Komogovine i Jarovela Martinu Frankopanu.⁹⁵³

⁹⁵⁰ CD, X, 155-157.

⁹⁵¹ CD, IX, 382-383.

⁹⁵² CD, XVI, 396-411.

⁹⁵³ CD Frangepanibus, II, 338.

4. 4. 5. Župe na području vlastelinstva u Brubnu

Jedna od centralnih župa nalazila se je i u Brubnu kod Klasnića. U popisu iz 1334. godine spominje se **Župa sv. Nikole de Brumen**. Po redosljedu ona se navodi odmah nakon crkve u Petrinji i prije crkve u Sračici.⁹⁵⁴ U popisima župnika iz 1501. godine župnik crkve sv. Nikole po imenu DMITAR spominje se nakon župe u Žirovcu i prije župe u Sračici.⁹⁵⁵ Ovdje se bez sumnje radi o Brubnu kod Klasnića kao što su prema tijeku popisa i toponimiji točno pretpostavili i stariji istraživači župnih popisa. No ne dajući pritom točniju topografsku lokaciju crkvene arhitekture i župnoga teritorija u srednjemu vijeku.⁹⁵⁶ Naime, prema specijalnim kartama iz jozefinskoga razdoblja nešto južnije od stare utvrde to jest staroga brubanjškoga kastruma, točnije u Brezovu polju, ucrtane su čak dvije crkve, dok je kod Glavača upisana i označena samo crkva sv. Nikole i to podno samoga kastruma. Znači u njegovoj neposrednoj blizini, što je dosta sjevernije od Brezova polja.⁹⁵⁷ Postojanje podgrađa to jest trga, koji se još od prve polovice 14. stoljeća, kao i sam kastrum, nalazio pod upravom Babonića-Blagajskih pretpostavili su još Radoslav Lopašić i Milan Kruhek.⁹⁵⁸

Radoslav Babonić još je 1314. godine raspodjelom ostavštine Stjepana Babonića dobio neke prihode na području Brubna. Raspodjela se odvijala u opatijskoj crkvi u Topuskom, a u ulozu suca bio je biskup Augustin Kažotić.⁹⁵⁹ Prema svemu sudeći Brubno je već tada bilo jedan od najvažnijih posjeda preko kojega su spomenuti plemići zajedno s cistercitima iz Topuskog razvijali trgovinu prema Pounju i ubirali utrzak s trgova. Također, njima bismo mogli pripisati i gradnju crkve sv. Nikole, koja prema svom titularu i vremenu postanka, zajedno s topličkom crkvom, pokazuje veze s genealoškim stablom Babonića i njihovu naklonost tomu svecu. To svakako potvrđuje i njihova sklonost gospodarenju trgovačkim pravcima, što se može povezati uz samoga sveca, zaštitnika trgovaca i putnika.

⁹⁵⁴ MEZ, II, 76.

⁹⁵⁵ MEZ, II, 76.; F. Rački, "Popis..", 203-204.

⁹⁵⁶ Barlé ("Gorski arcidjkonat prije turskih provala", br. 25, 294.) je pretpostavio Brubno koje je u njegovo vrijeme pripadalo pravoslavnoj parohiji u Brezovu polju. Buturac (J. Buturac, "Popis župa..", 47.) je na temelju starijih Barléovih istraživanja također kao moguću lokaciju istaknuo pravoslavnu parohiju, koja se nalazila u Brezovu polju i obuhvaćala je Brubno. No ne daje podatke prema kojima bi ona trebala potvrditi svoje srednjovjekovno podrijetlo.

⁹⁵⁷Theil der Banal Gränze, Sec. 14, HIP

⁹⁵⁸ Radoslav Lopašić, *Hrvatski urbari*, sv. 1, Izdanja JAZU, Zagreb, 1894., 14.; M. Kruhek, *Stari glinski gradovi*, 5.

⁹⁵⁹ CD, VIII, 360.

Godine 1327. Brubno je spomenuto kao kastrum, to jest utvrđeni grad u kojemu se spominje i kaštelan, najvjerojatnije u službi Babonića. Prema podatku da je kaštelanove unuke u kupnji posjeda Vrhbuzete (utok Buzete) zastupao sračićki župnik ispada da je na tom području utjecaj sračićkog župnika još uvijek bio veći od onoga brubanskog, a možda još nije bila izgrađena ni crkva.⁹⁶⁰ Naime, bilo bi logično da kaštelanove unuke zastupa lokalni, odnosno brubanski župnik. Područje pod upravom plemićkoga tvrdoga grada postupno se širilo. Knez Dujam Babonić otkupio je 1359. godine od Ratetića jedan dio njihova nasljednoga posjeda, koji se nalazio između posjeda Brubna i Hljevkovca (*Hleukouch*).⁹⁶¹ Otkup posjeda odvijao se pred Zagrebačkim kaptolom.⁹⁶²

Izgleda da se Brubno u vlasti Babonića/Blagajskih nalazilo sve do 16. stoljeća. Prema ispravi od 20. 9. 1397. utvrđeni se grad (*castrum*) nalazio u posjedu Blagajskih. Pod gradom se spominje i trg (*sub dicto Brumen*) na kojemu bismo trebali tražiti crkvu sv. Nikole.⁹⁶³ Ova je isprava od 20. rujna 1397. godine svjedočanstvo o posjedovnim razmiricama i pljačkaškim pohodima vezanih uz tada najsnažnije plemićke obitelji na području srednjovjekovne Banovine - Blagajske i Zrinske. Započeli su još desetak godina prije u vrijeme sukoba s pristalicama Hrvoja Vukčića Hrvatinića, koji se poimence spominje u ispravi.⁹⁶⁴ Naime, Jurjev sin, magistar Pavao iz Zrina još se 1384. godine potužio banu Nikoli Gorjanskom za pljačke koje je na trgu pred Brubnom i na nekim njegovim posjedima učinio brubanski kaštelan Stjepana Blagajskog, a nedjela vezana uz Stjepana povlače se kroz sljedećih deset godina.⁹⁶⁵ No ban je 1397. godine sudski spor prebacio na kaptolski sud, koji je uz istragu Ivana, sina Jakova iz Đurđevića na strani Blagajskih, zatražio od svoga čovjeka, magistra Grgura iz Varaša da za Kaptol provede istragu i posvjedoči.⁹⁶⁶

U vrijeme Blagajskih područje Brubna uskoro kupovinom drugih posjeda u bližoj i daljoj okolici poprima izgled vlastelinstva na čijemu su području već 1453. godine, kako stoji u sačuvanom urbaru, uređeni podanički odnosi prema naseljima Podtržci i Čelvikovčani u neposrednoj blizini samoga grada.⁹⁶⁷ Na području pod upravom vlastelinstva nalazio se i određeni broj drugih nešto manje važnih gradova i naselja u bližoj i daljoj okolici Brubna na

⁹⁶⁰ CD, IX, 325-326. Ispravu u vezi kaštelana pretpostavljajući feudalnu vlast Babonića nad gradom komentiraju: R. Lopašić, *Hrvatski urbari*, 14.; M. Kruhek, *Stari glinski gradovi*, 5.

⁹⁶¹ CD, XII, 558-559.

⁹⁶² CD, XII, 558.

⁹⁶³ CD, XVIII, 273-274.

⁹⁶⁴ CD, XVIII, 273.

⁹⁶⁵ CD, XVIII, 273-274. Usporedi: M. Kruhek, *Stari glinski gradovi*, 5.

⁹⁶⁶ CD, XVIII, 273., CD Blagay, 191.

⁹⁶⁷ R. Lopašić, *Hrvatski urbari*, 14-19.

kojima se također spominju pojedine župne crkve i kapele. Možemo to zaključiti prema nešto mlađim ispravama iz 16. stoljeća u kojima se među Blagajskim gradovima i na njihovim posjedima spominju župnik u Bojni, pop u Stabandi, Hajtiću, Žirovcu, Vrhovini, u Buševiću, pop i kapelan u Sračici i u Gornjem Gracu. No neki od tih posjeda ne javljaju se u posjedu Babonića prije 16. stoljeća. U ispravi iz 1549. godine u Brubnu se spominju tri svećenika (župnik, pop i gracijan) te ravnatelj kapele i kapelan što svjedoči o važnosti samoga grada.⁹⁶⁸ Također, možemo zaključiti da se početkom 16. stoljeća područje arhiđakonata, to jest župne, i vlastelinske jurisdikcije nije u potpunosti preklapalo jer su se pojedine župe nalazile na području kninske biskupije (Vrhovina, Bušević). Sličnu sam situaciju prikazala na primjeru Kostajnice.

Uz župu u Brubnu na posjedima Blagajskih i pod upravom brubanjskog vlastelinstva nalazile su se još neke župe arhiđakonata. U popisu iz 1334. godine odmah nakon župe u Čagliču i prije župe u Krešćićima spominje se **Župa Svih Svetih u Bojni**, dok se u popisu iz 1501. godine Martin župnik Svih Svetih spominje na istome mjestu, ali se prije župnika u Bojni navodi župnik u Krešćićima, a tek iza Bojne župnik u Čagliču.⁹⁶⁹ Tu se bez sumnje radi o crkvi koja se nalazila na području nekadašnje srodničke općine Bojnjana.⁹⁷⁰ Na istom području već u drugoj polovici 13. stoljeća i početkom 14. stoljeća Bojna se spominje kao posjed u vlasništvu knezova Babonića, kasnije Blagajskih i cistercita. Bojna je za Baboniće i cistercite bila važna lokacija. U 13. i prvoj polovici 14. stoljeća preko Bakuše, Bojne i Brubna cisterciti su razvijali trgovačke i prometne veze prema Pounju. Bojna i dalje ostaje za Opatiju Topusko i Blagajske važna prometna i trgovačka lokacija preko koje su se ostvarivale veze između Pounja i Pokuplja. Bojna se kao zemlja nalazila u vlasništvu Babonića već prije 1266. godine kad ju je od njih otkupio ban Roland i nalazila se na vodičkom području (*in terra Vadychan*).⁹⁷¹ No već 1269. godine zamjenom zemalja Bojna je ponovno iz ruku bana Rolanda došla u ruke Babonića.⁹⁷² Do kraja 14. stoljeća Bojna se i dalje spominje kao posjed koji se pod nazivom Kisboyna (Mala Bojna) dijeli među cistercitima i Babonićima.⁹⁷³ Još 1380. godine sjeverozapadni dio posjeda Bojna pripadao je cistercitima i na tomu području

⁹⁶⁸ R. Lopašić, *Hrvatski urbari*, 14.

⁹⁶⁹ MEZ, II, 76.; F. Rački, „Popis.“, 203-204. Barlé („Gorski arcidjkonat prije turskih provala“, br. 24, 280.) i Buturac („Popis župa.“, 46.) također crkvu lociraju na područje Bojne u blizini Vranograča. No bez pobliže ubikacije crkvene arhitekture.

⁹⁷⁰ Bojnjeni se spominju među plemićkim rodovima (*generationes*) koji su se nalazili uz Baboniće pri njihovu izmirenju sa Senjanima 1243. godine.

⁹⁷¹ CD, V, 387.

⁹⁷² CD Blagay, 20-21.

⁹⁷³ CD Blagay, 168.

sjeverozapadno od brda Peščena gorica, negdje oko utoka rječice Bojne u Glinicu, a istočno od posjeda roda Kreščića redovnici su organizirali grandu. Drugi dio posjeda pod nazivom Kisboyna, jugoistočno od rječice Bojne bio je u rukama Babonića.⁹⁷⁴ Posjed Kisboyna nalazio se u pripadnosti sinova Dujma Blagajskoga, Ivana, Nikole i Stjepana. Njegove su međe prema susjedima, Opatijom Topusko na sjeverozapadu i rodom Kreščića na zapadu utvrđene na intervenciju bana Petra Zudara pred zagrebačkim kaptolom 18. listopada 1480. godine za što je Babonićima kaptol izdao dvije isprave.⁹⁷⁵ Posjed Blagajskih bio je povezan s posjedom cistercita preko prijelaza na rječici Bojni.⁹⁷⁶ Za razliku od redovničkoga dijela koji se širio sve do rječice Čemernice, to jest njezine lijeve pritoke i do Glinice, Blagajski se dio posjeda širio prema cistercitskomu posjedu Stabandži uz brdo Gerjavec na jugoistok i prema rodu Kreščića na jugozapadu.⁹⁷⁷ Samo naselje Bojna bilo je javnim putem povezano s Kreščićima. No iz isprave je dosta teško ubicirati tu staru lokaciju u blizini koje je nastao Blagajski kaštel. Ta je utvrda (kaštel) izgrađena do 1504. godine, a pretpostavlja se da su ju izgradili Blagajski već u 14. stoljeću, te da je bila nešto manjih dimenzija i manje strateške važnosti od Brubna.⁹⁷⁸ Topografska lokacija crkve Svih Svetih utoliko je teža što se na pojedinim specijalnim kartama spominju dvije Bojne-Bosanska i Hrvatska na samoj granici između dviju država. Stariji istraživači Lopašić, Barlé i Bilogrivić također su crkvu smjestali na područje hrvatske Bojne.⁹⁷⁹ No za razliku od Bilogrivića koji nije utvrdio postojanje još jedne crkve uz grandu na opatijskoj strani Bojne, rekla bih da se Župa Svih Svetih nalazila na strani Blagajskoga posjeda i da ju nisu gradili cisterciti već najvjerojatnije sami Bojnani ili pak Babonići. To je najvjerojatnije lokacija gradine na području jugoistočno od potoka Bojne, dok nam karte iz jozefinskoga razdoblja pokazuju još dvije zanimljive lokacije po imenu *Rudera Boinik*, koja asocira na stari grad, te nešto južnije lokacija *B. Czerkvina*, koja bi mogla biti povezana s crkvom na području opatijske grande sjeverozapadno od potoka Bojne.⁹⁸⁰

Blagajski su zamjenom za posjed Lestovu 1440. godine došli i do posjeda **Dobretin**, koji se prethodno nalazio u rukama knezova Goričkih, a otad je ulazio u područje vlastelinstva u Brubnu.⁹⁸¹ Tamo se nalazila i jedna od župa arhiđakonata Gora. Ona se ne spominje u

⁹⁷⁴ CD Blagay, 168.

⁹⁷⁵ CD Blagay, 167-170.

⁹⁷⁶ CD Blagay, 168.

⁹⁷⁷ CD Blagay, 169-170.

⁹⁷⁸ CD Blagay, 441-442. Usporedi: M. Kruhek, *Fortifikacijska arhitektura Banije...55.*; Isti, *Stari glinski gradovi i utvrde*, 6-7.

⁹⁷⁹ Usporedi: R. Lopašić, *Bihać i Bihaćka krajina*, 152.; J. Barlé, "Gorski arcidjkonat prije turskih provala", br. 24, 280.; N. Bilogrivić, *Katolička crkva na području današnje Banjalučke biskupije*, 139.

⁹⁸⁰ HIP: Theil der Banal Gränze, Sec. 10.

⁹⁸¹ E. Laszowski, *Hrvatski urbari*, I, 15.

župnom popisu iz 1334. godine, već samo u popisu župnika iz 1501. godine. Župa *de Dobronya* bila je posvećena sv. Kvirinu, a župnik Benedikt spominje se odmah nakon župnika u Pounju i prije župnika u Kostajnici.⁹⁸² Dobretin se kao mjesto spominje još u 13. stoljeću. Izgleda da je već tada bio važna prometna lokacija jer je prometnicom povezan sa Steničnjakom.⁹⁸³ Na području Dobretina u vrijeme pod upravom Zrinskih sagrađen je i kaštel (Dobra Njiva), a spominje se 1488. godine u ispravi kojom Pavao Zrinski daje polovicu svojih posjeda i gradova Bartolu Berislaviću, prioru vranskom.⁹⁸⁴ Milan Kruhek smatra da su Zrinski vjerojatno gradili taj grad.

⁹⁸² F. Rački, "Popis..", 204.

⁹⁸³ "*de villa Dobrenin ad Stenichnak..*" CD, VII, 349.

⁹⁸⁴ I. Kukuljević Sakcinski, *Grad Zrin*, 50.

5. SUMARNO O ADMINISTRATIVNOMU UREĐENJU ARHIĐAKONATA I NJEGOVU CRKVENOTERITORIJALNOMU RAZVOJU

Postanak arhiđakonata na području Zagrebačke biskupije općenito se vezuje uz postanak Zagrebačke biskupije i organizaciju njezinoga područja. Na tlu Biskupije u srednjemu vijeku spominje se ukupno četrnaest arhiđakonata. Izgleda da njihov razvoj općenito nije bio ujednačen. Pritom je pri organizaciji župnoga područja veliku ulogu imala starija politička podjela područja srednjovjekovne Ugarske i Slavonije. Postanak jednoga dijela arhiđakonata na istoku vezuje se uz tu stariju političku podjelu. S druge strane izgleda da je izdvajanje pojedinih biskupskih posjeda i njihova organizacija imalo odlučujuću ulogu u organizaciji arhiđakonata. Na području stare Gorske županije crkvena organizacija pratila je stariju županijsku i već u 12. i 13. stoljeću tamo se spominju pojedine župne crkve, poput crkve Blažene Djevice Marije u Gori i crkve sv. Klementa na Klimnoj Gori. Izgleda da je tamo već do 13. stoljeća nastao određeni broj župa koje se spominju u mlađim popisima i ta je župna organizacija prostora pratila stariju županijsku organizaciju.

Na postanak pojedinih župa odlučujuću ulogu imalo je doseljavanje, odnosno kolonizacija prostora. Budući da nemamo ranih podataka za većinu župa to ne možemo potvrditi. No nazivlje pojedinih posjeda i rana pojava plemićkih rodova na čijem se teritoriju spominju neke od tih župa također upućuju na njihovu starost. S druge strane, izgleda da je administrativna organizacija područja pod upravom prepozita ipak nešto mlađa i dovršena je do druge polovice 13. stoljeća. Ona se može povezati uz razdoblje kad su se već podijelile menze biskupa i Kaptola i kad su pojedinim kanonicima određeni prihodi. To potvrđuje i primjer stare sisačke župe koja je ostala u vlasništvu Kaptola *in comuni* i od koje prepozit nije imao pravo na prihod.

Arhiđakonatska Gora u izvorima se kao administrativno područje po prvi put spominje tek tridesetih godina 14. stoljeća u popisima izvanredne papine desetine i u Statutima Zagrebačkoga kaptola, ni tada se zapravo ne spominje doslovno, a imao je drugačiji status od drugih arhiđakonata. Gora se kao administrativno područje nalazila pod upravom Velikog prepozita Zagrebačkog kaptola, odnosno bila je združena sa Zagrebačkom, ili velikom prepoziturom. Zapravo, Gora se zajedno sa Zagorjem, spominje kao područje, nad čijim je

župama s čašću Zagrebačkoga prepozita bila združena i arhiđakonalna briga (*cura arci diaconalis*). Od tih je župa arhiđakonu Gore, odnosno prepozitu, pripadao prihod, to jest četvrtina desetine i katedratik. Gora se iz tog razloga općenito u dokumentima vezuje uz prepozituru i područje nad kojim je prepozit imao nadležnost i nad kojim je imao određena prava. To potvrđuju i popisi Jakova Berengara u kojima se zajednički spominju svećenici Gore i Zagorja, što također upućuje na združen teritorij pod upravom jedne osobe. Također, budući da je uloga arhiđakona Gore združena s ulogom prepozita i s time vezana uz njegovo kanoničko mjesto u Zagrebačkom kaptolu gubi se uloga lokalnoga središta kao sjedišta arhiđakonata. U tom pogledu na području arhiđakonata veliku su važnost dobili pojedini biskupski, odnosno kaptolski posjedi i župe na njihovom području. Tu se pak ističe uloga lokalnoga svećenstva i pojedinih upravitelja, koji su na tom području djelovali u ime biskupa i kanonika.

Prema postojećim podacima najstariji biskupski i kaptolski posjedi širili su se kupnjom i donacijama, a oko njih su se najkasnije do kraja 13. stoljeća organizirala i lokalna upravna područja, odnosno "knežije" (komitati). Najstariji posjedi Biskupije na području stare županije Gora spominju se već početkom 13. stoljeća, a nalazili su se kod crkve sv. Klementa (*Gora apud st. Clementem*) i kod Odre. Pritom se Gora kod sv. Klementa odnosi na veći posjed izdvojen i udaljen od današnjega mjesta Gora i sjedišta stare županije. On se nalazio podno Klimne Gore (Klinac), odnosno na području južnije od Hrastovice. Izdvajanjem toga posjeda i utemeljenjem novoga biskupova naselja (*nova villa nostra apud sanctum Clementem in Gorra* = sv. Petar Taborište) započela je organizacija arhiđakonata. Na biskupskim posjedima u Gori i Podgorju kod sv. Klementa već je biskup Stjepan II. djelovao na razvoj naselja i na župni razvoj. S druge strane biskupi su već 1301. godine, kako stoji iz dokumenata, no vjerojatno i puno prije, na području oko svojega novoga naselja i kurije organizirali i šire upravno područje po nazivu komitat Gora (*comitatus de Gorra*).

Budući da se pojedini komitati kao upravne i posjedovne cjeline na području stare istoimene županije javljaju već početkom 13. stoljeća (komitat Opatije Topusko) i egzistiraju istovremeno sa starim županijskim sjedištem u Gori vjerojatno i nije došlo do potpunog propadanja županijskog sistema već su novi posjednici (crkva i plemstvo) svoja posjedovna područja jednostavno nazivali svojim dijelom županije (*comitatus nostri de Gorra*). Županija se izgleda i dalje javlja, sve do njezinog uklapanja u područje Zagrebačke županije. Tada se i pojedini komitati u nazivlju za crkvene vlasničke cjeline prestaju javljati, a za njih se počinje koristiti naziv provincija, koji se općenito izjednačava s komitatom. Izgleda da je predajom

kraljevskih posjeda u ruke Zagrebačke crkve, odnosno biskupa, kanonika i redovnika, potreba za lakšom organizacijom područja i njegovom upravom nalagala da se na neki način i u nazivlju odvoje darovane vlasničke cjeline. Stoga su te vlasničke cjeline jednostavno nazivane dijelovima županije Gora. Budući da je svaki pojedini vlasnik na području županije imao više uglavnom teritorijalno povezanih posjeda, oni su radi lakše uprave organizirani u cjelinu. Izgleda da se taj proces još u 13. stoljeću odvijao postepeno, širenjem vlasničkoga područja kupnjom i donacijama. S druge strane, organizacijom vlasničkih cjelina oko novih lokalnih upravnih sjedišta biskupa, odnosno Kaptola, ili pak redovnika, što se dogodilo u 13. stoljeću, te su se vlasničke cjeline počele nazivati po novim centralnim mjestima. Oko njih se u osnovi organiziraju i pojedina vlastelinstva (sisačko, hrastovičko, topličko). Taj prijelaz vjerojatno nije bio u potpunosti ujednačen. No on se dogodio negdje u prvoj polovici 14. stoljeća, kada se u dokumentima gubi izraz prisvajanja *nostris comitatibus de Gora*, što se također poklapa s formiranjem nove županijske organizacije.

Takav primjer pokazuju i biskupski posjedi u Gori. Na području svojega gorskoga komitata, točnije u njegovom sjevernijem dijelu, biskupi su izgradili jednu, a možda i dvije utvrde, koje se općenito u izvorima javljaju povezano i zajednički se zovu Hrastovica. Hrastovičke su utvrde već početkom 14. stoljeća preuzele upravu nad biskupskim posjedima. Po njima biskupovo Gorsko područje, odnosno komitat već se u 14. stoljeću počinje nazivati hrastovičkom provincijom (*provincia seu comitatus*), dok biskupovo naselje s kurijom gubi svoj prijašnji značaj lokalnoga središta. Oko te nove utvrđene i upravne lokacije biskupi su organizirali svoje vlastelinstvo, koje je omogućavalo efikasno sabiranje prihoda, organizaciju posjeda, njihovu prometnu povezanost i gospodarski razvoj. S druge strane i lokalna župna organizacija bila je podložna upravi, odnosno prihod s vlasničkoga teritorija direktno se odvajao za pojedine menze (kanonici, biskup).

Naziv provincija, koji se općenito krajem 14. i početkom 15. stoljeća javlja za nekoliko skupina biskupovih posjeda (Čazma, Ivanić, Dubrava, Hrastovica) mogao bi se objasniti u okvirima općega županijskog razvoja. Naime, s formiranjem županijske organizacije u prvoj polovici 14. stoljeća više vjerojatno nije bilo moguće ta posjedovna područja nazivati županijama. Stoga istoznačni naziv provincija u potpunosti mijenja ulogu starijega komitata. Brigu o njezinom funkcioniranju, održavanju i plaći za vojnike vodio je biskup. Unutar pojedine provincije izdvajala su se pojedina veća i važnija gradska središta, čije se područje naziva distriktom (Hrastovica). Utvrdama u Hrastovici i podređenim stanovništvom upravljali su biskupovi kaštelani i vicekaštelani, koji su također imali svoje

predije na hrastovičkom području. Ta su gradska središta funkcionirala kao manja upravna područja s obrambenom ulogom. Šire hrastovičko područje (provincija) tad je funkcioniralo kao desetinski kotar (*cultellus*), odnosno područje na kojemu se prikupljala desetina u naturi, dok je cjelokupni arhiđakonatski kotar funkcionirao kao veliki desetinski kotar. Svaki je komitat, odnosno provincija zasebno funkcionirao kao jedno vlastelinstvo na kojemu su kanonici, to jest biskup i redovničko središte djelovali na gospodarski i crkveni razvoj područja. S druge strane briga o gospodarskoj aktivnosti doprinijela je većem naseljavanju, koje se posebno poticalo. Takva je briga bila neophodna osobito u vrijeme osmanlijskih prodora kad je depopulacija pojedinih teritorija na području Banovine bila uobičajena pojava.

Podjela na biskupsku i kaptolsku menzu u 13. stoljeću dovela je i do podjele na biskupove i Kaptolske, odnosno kanoničke posjede, što se vidi i na primjeru arhiđakonata Gora. Već je biskup Stjepan I. kanonicima darovao nekoliko predija na užem sisačkom području na utoku Kupe u Savu. Do tridesetih godina 14. stoljeća stečeni posjedi također pokazuju određenu organizaciju na razini komitata (*comitatus*). Sisački je komitat u tom pogledu obuhvaćao lokalnu administraciju i sudstvo, ali i vlasništvo nad brojnim posjedima (*praedia, villa*) i gospodarsku djelatnost, odnosno funkcionirao je kao vlastelinstvo. Na tom području u 14. stoljeću formirana je knežija pod upravom komesa, odnosno sisački kaptolski komitat. Na tom starijem centralnom dijelu posjeda, koji je pokrivala sisačka župa, kao i kod Zagreba, već u 14. stoljeću razvio se velik broj sela, što pokazuje i dosta veliku naseljenost, odnosno gospodarski i društveni razvoj. Kanonici su vjerojatno, prema posjedovnom principu bili patroni župe sv. Križa. Već pred kraj 14. i početkom 15. stoljeća Sisak se više ne spominje kao komitat pod upravom komesa. I tamo je kao i na području biskupskih posjeda organizirana provincija pod upravom vojvode, odnosno vojvoda koje su birali seljaci.

Podjela arhiđakonata na župe najniža je i osnovna administrativna podjela arhiđakonata. Dekanati se na gorskomu području izričito ne spominju. Na cjelokupnom području s kojega je prepozit ubirao četvrtinu spominju se župe (*parochie ecclesiarum*), prema popisu iz 1334. godine njih ukupno 42. Budući da su popisom obuhvaćene samo župne crkve, svi crkveni objekti označeni su kao *ecclesia (ecclesia parochialis)*, dok su dvije crkve bile izdvojene kao *plebania*. Za razliku od termina *plebania* na cjelokupnom području Biskupije termin *parochia* javlja se u popisima iz 1334. godine. No uglavnom vezano uz starije biskupske posjede i komitate. Također, termin *plebania* je s obzirom na broj župa doista rijedak i upućuje na određenu crkvenu hijerarhiju. Pritom je taj pojam mogao označavati krstioničku crkvu, ili pak izdvojenu kapelaniju.

Budući da su arhiđakoni imali pravo sami organizirati dekanate, izgleda da na području Gore za tim nije bilo potrebe. Već su kaptolski i biskupski posjedi funkcionirali kao zasebna upravna i vlasnička područja, sa svim pravima, koja su dobili još od ugarskih kraljeva. Ta su područja, povremeno, poput hrastovičkog, ujedno funkcionirala i kao desetinski kotari u kojima se prikupljala naturalna desetina, a pokrivali su područje na kojemu su se nalazile i neke od župa arhiđakonata Gora. Ti komitati, odnosno knežije omogućavali su biskupu i kanonicima lakšu upravu arhiđakonom. Na njihovom su području veliku ulogu imali pojedini lokalni upravitelji, koji su u ime biskupa i kanonika nadzirali sudstvo i gospodarsku djelatnost. Zanimljiv je i raspored pojedinih župa, koje se i u popisima redosljedom povremeno navode relativno pravilno oko pojedinih komitata što upućuje na određeni razvoj i raspored župa na području vlastelinstva. Pritom je najzanimljiviji primjer župa oko Siska, kod kojih se sisačka župa, koja se je nalazila u vlasništvu Kaptola izdvaja, dok druge od kojih je arhiđakon imao prihod u opisu slijede tek iza nje. I na području gorskoga komitata, odnosno hrastovičke provincije, nalazile su se neke od župa arhiđakonata Gora. Prema popisima župa, odnosno župnika i prema drugim dokumentima, koji govore o razgraničenju pojedinih posjeda, tamo su se nalazile barem četiri, ili čak pet crkava iz župnoga popisa od 1334. godine. Također, možemo pretpostaviti da je biskup utemeljio barem jednu od njih, koja je bila smještena uz biskupovu kuriju i novo naselje. S te strane gledano, župe centralnih mjesta imale su i veću važnost. Broj župa na biskupskim posjedima povećao se već u 13. stoljeću, a potom opet u 15. stoljeću (Vinodol). Na župni razvoj hrastovičkog područja najviše su djelovali sami biskupi, koji su razvijali gospodarsku djelatnost i utemeljili nove župe.

Kaptol je uz svoje posjede u Sisku od Martina Frankopana dobio još i Petrinjsko-Gradačko vlastelinstvo. Za razliku od prethodnih kaptolskih posjeda, ono je došlo u posjed Zagrebačkoga kaptola zajedno sa svim posjedima, pripadnostima i pravima uz koje se spominje i patronat nad crkvama. U sklopu vlastelinstva nalazilo se petrinjsko trgovište sa župom, gradačka župa (Veliki Gradac) i župa u Knezovljanima. Među crkvama nad kojima su Frankopani imali patronat nalazila se i župna crkva Sv. Križa u Bornovcu (Brnjeuški).

Uz crkvene i kanoničke posjede na području arhiđakonata Gora funkcionirale su i redovničke zajednice. Tamo se do 1501. godine spominju četiri redovničke zajednice i ukupno šest samostana. Najstarija od njih je ona templarska sa sjedištem u Gori. Templarski preceptorat u Gori nakon ukinuća reda naslijedili su ivanovci. Zahvaljujući donacijama vladara uz njih su još od početka 13. stoljeća svoj samostan u Topuskom imali i cisterciti, dok

već u 14. stoljeću u Kostajnicu dolaze i franjevci. U 15. stoljeću broj franjevačkih samostana naglo se povećao te se od njihovih samostana spominju ukupno četiri. Redovnici su djelovali na gospodarski, društveni i kulturni razvoj arhiđakonata, a njihov utjecaj reflektirao se i na brojne župe arhiđakonata. Pojedine od tih župa već su kraljevskim donacijama u 12. i 13. stoljeću prešle u ruke redovnika. Templari su, zajedno sa posjedom dobili i crkvu Uznesenja Blažene Djevice Marije u sjedištu preceptorata u Gori. Iako se među posjedima cistercita u 13. stoljeću ne spominju i crkve veliki opatijski posjed pokrivaio je i područje pojedinih srodničkih općina i rodova stare Gorske županije na kojima se već vrlo rano spominju i župne crkve. Na području templarskog i ivanovačkog preceptorata spominje se još samo jedna župna crkva sve do 1501. godine. Te su crkve bile oslobođene plaćanja katedratika. Arheološki podaci, odnosno građevne faze crkve u Gori upućuju na to da su templari ipak sudjelovali u gradnji crkve, što potvrđuje druga građevna faza crkve u Gori.

Najveći broj župa nalazio se na području cistercitske opatije u Topuskom. Opati su također, poput biskupa i kanonika, upravljali vlastelinstvom organiziranim na području njihova komitata i djelovali su na njegov razvoj, širenje i rasprostranjenost. Cisterciti su pritom utjecali i na župni razvoj. Njihov odnos prema župama reflektirao se preko posjedničkih i patronatskih prava na području pojedine župe i postavljanja župnika, ali i širenju marijanskoga kulta. Velik broj župa Opatije Topusko nalazio se na području plemićkih rodova i srodničkih općina koje su živjele na opatijskom vlastelinstvu. Tih rodova i općina bilo je jako puno. No samo se kod pojedinih javljaju župne crkve. Župne crkve utemeljene su već u 13. stoljeću na području srodničke općine *de Pouna*, a u 14. stoljeću spominju se i u Brkiševini, Boviću, Budomeriću, Kreščićima i Preseki. Opatija je povremeno pomagala izgradnju njihovih crkava, dok su druge rodovi vjerojatno izgradili sami.

Najvažniji posjedi cistercita bile su njihove gospodarske stanice, to jest *grandē* (lat. *grangia*). Sve *grandē* na opatijskom području nastale su vjerojatno u 13. stoljeću. To možemo pretpostaviti jer već na prijelazu u 14. stoljeće dolazi do promjene u ulozi reda i njegovom funkcioniranju. Također, budući da su pojedine od njih vezane uz crkve iz župnih popisa treba pretpostaviti da su i te crkve služile cistercitima za potrebe sudjelovanja u liturgiji na udaljenim područjima. Možemo pretpostaviti da je jedan dio tih crkava gradila sama opatija Topusko, dok je jedan dio njih došao u opatijski posjed putem donacija. Budući da su te crkve upisane kao župne, u njima su se mogle obavljati i pastoralne dužnosti. Na gorskom području nalazio se velik broj tih *grandi*. Od onih koje su vezane uz župne crkve spominje se njih pet (Graduša, Bručina/Mali Gradac, Pounje, Bojna, Stankovac). Njihova zajednička

osobina je da su se nalazile uz najvažnije prometne pravce i u tranzitnom području te u blizini posjeda važnijih srodničkih općina i plemićkih rodova (Blinjani, Bručinci, Bojnani, *generatio de Pouna*, Stankovac). Pripadnici tih rodova vjerojatno su na njima i služili, dok je opatija preko njihovih posjeda ostvarila kontakte, a vjerojatno i trgovačku aktivnost u Pokuplju, Pounju i prekosavskim krajevima. Budući da se u popisima iz 1334. godine uz župne crkve spominju i postojeće grandje i one su još tad funkcionirale. U 15. stoljeću grandji više nema. Javljaju se samo pojedina sela, koja su zadržala naziv po opatijskom gospodarstvu. Izgleda da se do 15. stoljeća većina tih grandji razvila u sela što potvrđuje i primjer Graduše. S druge strane župe u sklopu grandji u 15. stoljeću postaju seoske župe.

Primjer jedne od donacija putem kojih je Opatija došla u posjed pojedinih župa pokazuje župna crkva u Komogovini, koju je redovnicima poklonio Dionizije Kostajnički. No direktno vlasništvo nad crkvom pritom nije uključivalo patronat, koji je ostao u vlasništvu knezova Kostajničkih, odnosno kostajničkoga utvrđenoga grada. Cisterciti su pomagali gradnju pojedinih crkava (Pounje) već u 13. stoljeću, a vjerojatno su pojedine od njih i sami gradili. To bi mogle biti crkve na ekonomski važnijim i udaljenim posjedima, poput grandji u Bručini (Mali Gradac), opatijskoj grandji u Bojni i Graduši, te crkva u Sračici. Pojedine od tih župa poput sračičke pokrivala su veći teritorij, na kojemu je boravilo i nekoliko manjih rodova. Područje koje su nastavali pojedini rodovi općenito je u 14. stoljeću već bilo rasparcelirano, a župe su ponekad pokrivala samo jedan dio toga područja, ili je pak područje župe obuhvaćalo i druge čestice zemlje, odnosno sela. Svako selo nije imalo svoju zasebnu župu. Primjer župe u Bručini to potvrđuje. Staro je područje roda Bručinaca već u 13. stoljeću bilo rasparcelirano. Jedan dio dobila je i Opatija Topusko i tamo je izgradila svoju grandju. Na njoj je već do 14. stoljeća utemeljena i župa. S druge strane svoju župu u neposrednom susjedstvu imali su i sami Bručinci. I područje toga preostalog roda cijepalo se, a pojedine grane roda pritom su se izdvajale i jačale. Tako su se i pojedina njihova sjedišta također izdvajala. Po jednom od tih rodova (Gradački) i sama župa Bručina u 15. stoljeću nosi naziv Gradac (Veliki Gradac). Opatijsko područje, koje je u 13. stoljeću pokrivalo veći dio stare Gorske županije u 15. stoljeću se smanjilo na jugu i jugoistoku. Jedan dio posjeda Opatije opustošen je već u prvim naletima Turaka. Uz to jedan dio opatijskih sela našao se pod upravom vlastelinstava Kostajnice, Zrina, Graca i Blinje. dok se pred kraj 15. stoljeća posjedi oko Kostajnice i Zrina više ne nalaze u Opatijskom vlasništvu. Izgleda da su opatijske župe preživjele pljačkaške pohode Osmanlija. No u njihovim naletima stradala je župna crkva u Boviću. No župa i dalje egzistira. Crkva se obnavlja i opstaje sve do 16. stoljeća.

Na teritoriju arhiđakonata, uz crkvene i redovničke posjede, nalazio se i velik broj posjeda u pripadnosti plemićkih rodova. Posjedi nižega plemstva nalazili su se uglavnom na području kojim su gospodarili magnati, redovništvo i crkva. S druge strane tamo su se nalazili i posjedi pojedinih srodničkih općina i visokoga plemstva, među kojima se kao najznačajniji spominju Babonići-Blagajski, Zrinski i Frankopani. Njihovi su posjedi bili organizirani oko pojedinih važnijih utvrda i gradova, odnosno gradskih naselja, koja su funkcionirala kao središta vlastelinstava. Među takvim važnijim gradskim središtima izdvajaju se Zrin, Kostajnica i Brubno. I na tom području možemo pretpostaviti da je velik broj župa nastao već u 13. stoljeću doseljavanjem stranih trgovaca i razvojem gradskih naselja, te razvojem srodničkih općina i izdvajanjem pojedinih od tih rodova. No jedan dio župa nastao je i u 14. i u 15. stoljeću. Na njihov su razvoj djelovali feudalni gospodari utvrđenih gradova.

Područje pojedinih svjetovnih vlastelinstava i upravnih središta preklapalo se i s područjem pojedinih župa. No crkvena organizacija prostora većim dijelom nije pratila svjetovnu, odnosno vlastelinsku, niti višu odnosno županijsku organizaciju prostora. S druge strane oko pojedinih upravnih središta bilo je organizirano prikupljanje prihoda, što je vrijedilo i za desetinske prihode, od kojih se dio izdvajao za biskupa i prepozita. Budući da je život lokalnoga stanovništva bio uklopljen u vlastelinsku organizaciju prostora i razvoj pojedinih župa, kao i njihovo funkcioniranje ovisilo je o razvoju tih vlastelinstava. Pritom je razvoj vlastelinskih središta morao djelovati i na crkvenu, odnosno župnu hijerarhiju. O tome govori grupiranje pojedinih crkava i kapela oko važnijih središta vlasti, te broj crkvenih objekata i svećenstva. Središta vlastelinstava funkcionirala su i kao župna središta. Utjecaj plemstva može se povezati s gradnjom pojedinih crkava i kapela. No i sa širenjem svetačkih kultova. Tu svakako treba naglasiti vezu između Babonića i kulta sv. Nikole. Prema svemu sudeći Babonići su gradili crkvu u Brubnu, a možda i crkvu u Topuskom. Obje crkve bile su posvećene sv. Nikoli i jedine su posvećene tom svecu na području arhiđakonata Gora.

Pojedini plemićki rodovi izdvojili su se i ojačali te su već u 14. stoljeću imali važnu ulogu na području Gore. Izgleda da neki od njih tu i doseljavaju tek u 14. stoljeću. To pokazuje primjer roda plemenitoga Brokuna, koji su se prema svemu sudeći po postojećem naselju Gora nazvali od Gore, odnosno Gorskim plemstvom. Područje pod njihovom upravom, odnosno područje knežije, pokrivalo je velik posjed sa središtem u Goričkoj. U Brokunovoj Gori funkcionirala je i župa Uznesenja Blažene Djevice Marije. Izgleda da je to ista ona župa koja se spominje i 1501. godine. Uz Brokunovu Goru i njegov rod na gorskom području izdvajaju se i Blinjani. Naime, oni su kao jedna od slobodnih srodničkih općina

postojali još u 13. stoljeću. No upravu nad Blinjom u 14. stoljeću preuzimaju Tuteuševi. Oni su od početaka snažno vezani uz kraljev dvor i kao povjerenici ugarskih vladara uživali su veliku podršku i pomoć kraljevske obitelji. I Blinja je funkcionirala kao knežija, čije je područje obuhvaćalo velik posjed, koji se širio i izvan gradskoga distrikta. Župa sv. Jurja pritom je funkcionirala kao centralna župa i nalazila se pod patronatom Tuteuševih. No u okvir vlastelinstva Tuteuševih ulazile su i neke druge župe, od kojih su unatoč turskim razaranjima i pljačkama, koje su pogodile cijelo područje, neke nastale i u 15. stoljeću (Prevlaka). U izvorima se vezano uz Blinju spominju ukupno tri župe, dok su dvije od opatijskih župa povremeno bile u vlasti Blinjana (Strešeno, Graduša). Pojedine od tih župa u vlasništvu plemićkih rodova povezane su i s plemićkim obiteljima i vlastelinstvima koja su se nalazila na području susjednih županija odnosno arhiđakonata (Martinska Ves, župa na posjedu Bogdaslava/Hajtić). Još jedno od većih vlastelinstava nalazilo se u Brubnu kod Klasnića. Ono je još u 14. stoljeću bilo u rukama Babonića/Blagajskih. Tamo se spominju tri župe, od kojih su barem dvije utemeljili Babonići.

Jedno od najvećih upravnih područja, koje je obuhvaćalo i neka manja vlastelinstva nalazilo se u Kostajnici, odnosno pod upravom kostajničkoga utvrđenog grada. Kostajnica se spominje i kao župno središte, a u srednjemu vijeku na njezinom se području nalazio određeni broj crkava i kapela od kojih se neke ne spominju u župnim popisima. Međutim, od onih koje se spominju u popisima pod patronatom kostajničkoga vlastelinstva spominje se ukupno četiri župe. Kostajnički tvrđi grad gospodario je područjem kostajničkoga Pounja, koje je bilo podijeljeno između arhiđakonata Gora i Dubica. Budući da je kostajničko područje funkcioniralo i kao granično županijsko područje s granicom na rijeci Uni na kostajničkom je području povremeno dolazilo do presizanja i promjena u teritorijalno-vlasničkim odnosima između dubičke županije s jedne strane i gorske to jest zagrebačke županije s druge strane. Također, iz primjera kostajničkoga grada vidi se da crkvena podjela arhiđakonata i župa nije pratila gradsko područje i županijske granice. Razlog tomu vjerojatno je bio taj što je crkvena organizacija prostora ostala na razini starije podjele iz 13. stoljeća, dok je izmijenjena slika županijske organizacije u 14. stoljeću dovela do raspodjele između dubičke i zagrebačke županije. Stoga se pojedine od župa povremeno javljaju i na području dubičke županije. Od tih župa jedan dio više se ne spominje u popisima iz 1501. godine što znači da su stradale u naletima Osmanlija.

Drugo važno upravno središte bio je grad Zrin. I pod njega su ulazila neka manja vlastelinstva. Zrinski su općenito imali velik značaj i kao plemićka obitelj, ali i kao crkveni

patroni. S obzirom na značaj grada Zrina i centralna gradska župa imala je vjerojatno velik značaj, dok se unutar grada nalazila i kapela koja se ne spominje u popisima. Naime, grof Petar Zrinski dao je dvadesetih godina 15. stoljeća sam o svojem trošku izgraditi kapelu Blažene Djevice Marije, koja se nalazila unutar gradskih zidina. Na području pod upravom vlasnika grada Zrina spominje se ukupno sedam župa, a za njih ukupno četiri možemo s velikom vjerojatnošću utvrditi da su nastale u 14. i 15. stoljeću i da su ih vjerojatno utemeljili Babonići (Žirovac), ili Zrinski (Pedalj, Gora, Gvozdansko). Također, u vezi sa župnim razvojem na području Zrina, za razliku od Kostajnice u 15. stoljeću u većoj se mjeri primjećuje doseljavanje stanovništva. Vjerojatno radi gospodarske djelatnosti koju su Zrinski poticali u Pounju, dok su i naleti Osmanlija najvjerojatnije bili puno jači na kostajničkom području.

6. CRKVENA UPRAVA NA PODRUČJU ARHIĐAKONATA

6.1 Uloga prepozita i klera

Vrhovni upravitelj cjelokupnim područjem Biskupije bio je zagrebački biskup. Uz njega u upravi pojedinim arhiđakonatima nalazili su se kaptolski kanonici, među njima izabrani vikari i arhiđakoni, te uz njih niže svećenstvo. Svaki pojedini arhiđakonat bio je dodijeljen jednomu od kanonika. Gorski je arhiđakonat od samih početaka bio združen s čašću Velikoga prepozita Zagrebačkoga kaptola. Stoga je Veliki prepozit, uz svoje uobičajene funkcije, obnašao i nasljednu funkciju arhiđakona Gore i Zagorja. Ivan arhiđakon Gorički u trećemu dijelu kaptolskih Statuta opisao je prava i dužnosti katedralnog arhiđakona, koja su odgovarala pravima i dužnostima svakoga arhiđakona ponaosob, dok je pišući o funkciji velikog i malog prepozita opisao i njihove prinadležnosti. Pritom je zabilježio da je uz funkciju Velikog prepozita čašću združena "arhiđakonalna" briga i uprava nad mjestima koja pripadaju niže opisanim župama u desetinskim kotarima Gora i Zagorje". Dužnosti prepozita u ulozi arhiđakona pritom nisu posebno opisane, već se upućuje na poglavlje u kojemu su opisane dužnosti i prava Zagrebačkog arhiđakona.⁹⁸⁵ Pri objavi kanonskih vizitacija arhiđakonata Gora pridodan je i cjelovit prijevod toga teksta.⁹⁸⁶ Iz toga teksta se može razabrati da su uz katedralnog arhiđakona i svi ostali arhiđakoni imali pravo vođenja duhovnih parnica i donošenja odluka vezanih uz te parnice. One se pak, ukoliko ih već prije nije direktno pokrenula biskupska kurija, uz zakoniti priziv mogu prebaciti na zagrebačkog biskupa. Također, uz pravo prvenstva najteži slučajevi se uvijek iznose pred biskupa. Ivan arhiđakon Gorički pritom je detaljno opisao kakav zapravo u tim parnicama treba biti pojedini arhiđakon. Druga obveza arhiđakona jest obavljanje redovitih vizitacija, koja se sastoji u proučavanju i istraživanju, u poboljšavanju i u ispravljanju, dok se teški slučajevi trebaju dojaviti i izvijestiti višoj vlasti. Pri provođenju funkcije vizitatora ovaj pak mora podučavati, poticati svećenstvo u radu, ima pravo i kazniti one koji ne obavljaju svoju dužnost, pri propovijedanju i u bilo koje doba ima pravo procijentiti sposobnosti i potrebe svećenika. Pri

⁹⁸⁵ *Pertinet etiam ad eius officium, ratione sue dignitatis, cura et iurisdictio archidiaconalis, que describitur in tractatu de officio zagrabienis archidiaconi infra in locis videlicet, que parochie ecclesiarum inferius descriptarum concludunt in decimationibus cultellorum de Gora et de Zagoria.* MEZ, II, 74.

⁹⁸⁶ A. Lukinović, *Kanonske vizitacije (Gorski arhiđakonat)*, 10-14.

pohođenju župa vizitator ima pravo istražiti svećenika dušobrižnika, njegovo vladanje, da li održava odredbe zakona i da li se dolično odijeva. Također, ima pravo detaljno procijeniti njegov karakter, je li podoban ili nepodoban za tu službu, da li je na primjer učinio kakvo zlodjelo, da li je pritom kažnjen i primio svete redove. Provjerava općenito da li je na bilo koji drugi način (poput izgleda, prisebnosti) svećenik neprikladan za tu službu. Dužnost arhiđakona vizitatora je da se u pojedinim slučajevima pobrinu za crkvena dobra i dodijele svećenicima pomoćnike, a u slučaju zločina dužni su oduzeti im crkvenu nadarbinu. Ponekad ih mogu kazniti i na drugi način ovisno o težini prijestupa. Vizitator je dužan provjeriti da li svećenik obavlja službu Božju, na koji način i u koje sate, provjerava i na koji način vrši svete obrede poput pričesti, vjenčanja, posvete umrlih, ispovijedi, da li bdije nad umirućim i dr. Provjerava i poziva li vjernike na potvrdu, za koju je direktno ovlašten biskup, svećeničku poslušnost crkvenim poglavarima, kakav je prema susjednim svećenicima, kakav je prema župljanima. Mora provjeriti i da li svećenik obavlja molitve i bdijenje za pokojnike u sve dane kada je za to zadužen.

Ukratko arhiđakon je dužan upoznati se sa svime što se protivi Božjim zapovjedima i kanonskim propisima u njegovu arhiđakonatu bez obzira da li to čine klerici, laici, ili pak netko drugi. Dužan je prema svojim mogućnostima sve to i ispraviti. Što pak ne može ispraviti, dužan je prijaviti i temeljito obrazložiti biskupu. Uz opisane dužnosti, pravo arhiđakona vizitatora, ili nekog drugog dostojanstvenika koji umjesto njega vrši pohod, jest da on sam zajedno sa sedam članova pratnje i konjima bude opskrbljen za pohod.⁹⁸⁷ To se posebno kao obveza naglašava u Vizitaciji zagrebačkoga prepozita.⁹⁸⁸ Uz uobičajenu ulogu supervizora i skrb nad pojedinim župama i župnim životom spominju se još i prava i dužnosti velikog prepošta. Njima su naime upravitelji župnih crkava i "onih u mjestima povjerenim njegovoj arhiđakonskoj skrbi" dužni o blagdanu sv. Martina ispovjedatelja u mjesecu studenom podmiriti katedratik od pedeset dobrih denara banovaca. Uz to svi pojedini upravitelji nekoć su mu bili dužni o blagdanu sv. Stjepana kralja po jedno janje, a u razdoblju kad su pisana *Statuta* umjesto janjeta davali su po dvadeset denara. Prepozit je pak bio dužan pohoditi svakog upravitelja crkve i ostale službenike, koji su ga bili dužni u pohodu opskrbiti. Mogli su se ispričati samo radi neimaštine, ili ako je to prepušteno višoj pravnoj odredbi.⁹⁸⁹ Prepoštu su pripadali i prihodi od Velike (zagrebačke) prepoziture, od koje je kao što je već rečeno dobivao četvrtinu na području arhiđakonata Gora. No pri ubiranju desetine zagrebački

⁹⁸⁷ MEZ, II, 85-90. Usporedi: A. Lukinović, *Kanonske vizitacije (Gorski arhiđakonat)*, 10-13.

⁹⁸⁸ MEZ, II, 75; Usporedi: A. Lukinović, *Kanonske vizitacije (Gorski arhiđakonat)*, 13.

je biskup imao pravo od svojega celarija??? u Hrastovici na 400 snopova žita i toliko kubula vina. Prepošt je od arhiđakonata Zagorje ubirao cijelu četvrtinu.⁹⁹⁰ S druge strane cjelokupna desetina od sisačke župe i sa sisačkoga područja pripadala je Kaptolu.⁹⁹¹

Iznad zagrebačkog prepozita nalazio se samo zagrebački biskup, koji je upravljao cijelim područjem biskupije i odlučivao o najvažnijim pitanjima. Kao integralni dio biskupije arhiđakonata Gora podlijegao je i biskupovim odredbama. On je uz upravu biskupskim posjedima imao i crkveno-pravnu jurisdikciju na području arhiđakonata. Naime, sva važnija pitanja odmah su išla na biskupski sud, a biskupu se mogao podnijeti i priziv na sud i presudu arhiđakona što je rečeno već u uvodu. Također, svaka je veća upravna promjena na razini biskupije dolazila ili od kralja, ili od biskupa. U 14. stoljeću biskupi su uspjeli uz pomoć kanonskoga prava ograničiti ovlasti i prava arhiđakona, čiji su se poslovi sve više širili. Budući da je i dio biskupskoga sudstva prešao na arhiđakona biskupi su sve više počeli naglašavati biskupsku rezervaciju na izbor dekana, vizitacija samostana, sudstvo na vanjskom području i pri teškim nedjelima, nad redovnicima, u sporovima oko vlasništva i u bračnim predmetima. Također, da bi što više ograničili rad arhiđakona biskupi su imenovali oficijale za sudstvo i generalne vikare za upravu područjem. No kako je i u kojoj mjeri prepozit, druge klerike i svećenstvo doista djelovao na području arhiđakonata Gora može se rekonstruirati iz pojedinih više ili manje fragmentarnih objavljenih te neobjavljenih dokumenata iz Nadbiskupijskog arhiva i Arhiva prvostolnog kaptola zagrebačkog.

Prvi prepozit koji se javlja nakon Aleksandra (1300.) jest **Jakob** (1322.-1342., 1347.?), za kojega Ante Gulin kaže da je došao s mjesta ostrogonskog kantora i stolnobiogradske prepozita.⁹⁹² On je za svaku godinu na račun izvanredne papinske desetine (1332.-1337.) uplaćivao šest do sedam pensa godišnje, ili pak 20 denara za tri godine. Tu je desetinu on uplaćivao na račun prepoziture, dok je za svoje predije još dodatno plaćao 20 denara. Istu desetinu morali su zasebno uplaćivati i svećenici na području pojedinih arhiđakonata. Na području Gore svećenici su na račun svojih župa zajednički uplaćivali desetinu od dvije do tri marke.⁹⁹³ O Jakobu u ulozi arhiđakona zapravo nemamo nikakvih podataka. No ipak postoje podaci koji govore o njegovu djelovanju na gorskom području. S tim da su ti podaci primarno vezani uz Jakoba u ulogzi prepozita, ili pak predstojnika Kaptola

⁹⁸⁹ MEZ II, 75; Usporedi: A. Lukinović, *Kanonske vizitacije (Gorski arhiđakonata)*, 13-14.

⁹⁹⁰ MEZ, II, 74. Usporedi: Ante Gulin, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli*, 41.

⁹⁹¹ MEZ, II, 76.

⁹⁹² Gulin (*Hrvatski srednjovjekovni kaptoli*, 42-43.) je pretpostavio mogućnost da su za redom na funkciji prepozita bila dva Jakoba, prvi do 1341. godine, a drugi od 1342. do 1347. godine.

u funkciji vjerodostojnog mjesta. Prema dokumentu od 11. travnja 1324. godine ban Ivan odlučio je darovati svom nećaku Dioniziju Kostajničkom kupljeni posjed Grđen.⁹⁹⁴ O Grđenu smo već rekli da se nalazio na kostajničkom području i da se tamo nalazila i jedna od župa arhiđakonata Gora. Ban je izgleda prvotno svjedočio o tome pred prepozitom Jakobom i kalničkim arhiđakonom, odnosno zagrebačkim dekanom Bonorom, da bi potom zatražio od Kaptola potvrdu o darivanju. U ispravi su opisane međe posjeda. No nije navedeno da li je itko iste međe obišao. Ipak, prepozit i arhiđakon Bonora morali su na uvid dobiti nekakav dokumenat o posjedovanju, ili su pak i sami bili prisutni prilikom obilaska međa.⁹⁹⁵

Rečeno je da su biskupi općenito ograničili moć pojedinih arhiđakona imenujući vikare, koji su između ostalog rješavali sve važnije i veće poslove na području arhiđakonata. Takva situacija vidi se već za prepozita Jakoba. U ulozi izabranog generalnog vikara biskupa Ladislava 1326. godine nalazio se kraljev kapelan Demetrije.⁹⁹⁶ Ista isprava govori o tome da je Demetrije na sudu u Topuskom, kojim je predsjedavao župan Punek, sudjelovao u procesu oko povrata kanoničkog, odnosno kaptolskog posjeda Vinodol.⁹⁹⁷ Krčelić je naveo da su neki posjedi Zagrebačke biskupije bili oteți putem "isprava koje nemaju svećane formule". Biskup je stoga izdao proglas kojim se crkveni posjedi imaju vratiti crkvi.⁹⁹⁸ U tom kontekstu možemo gledati i povrat Vinodola. Demetrije je Puneku predočio ispravu kralja Karla na temelju koje je zatražio i povrat posjeda u ruke Zagrebačke crkve, odnosno kanonika.⁹⁹⁹ Iz toga proizlazi da je biskup za potrebe rješavanja važnijih crkvenih posjedovnih pitanja na teren slao svojega vikara. Budući da je kaptolski Vinodol ulazio u područje sisačkih kaptolskih posjeda, spomenuti proces ticao se direktno područja arhiđakonata. Također, iz isprave proizlazi da je za potrebe rješavanja posjedovnih pitanja Zagrebačke crkve jedna od instanci bio i županijski tribunalni sud, koji je u ovom slučaju također održan na području arhiđakonata Gora.

Nakon Jakoba kratkotrajno je na mjestu Zagrebačkog prepozita bio kanonik **Nikola** od roda Est (1347.-1349.).¹⁰⁰⁰ O njegovu djelovanju nemamo podataka.

⁹⁹³ CD, X, 43-48., 50-55.

⁹⁹⁴ CD, IX, 187-188.

⁹⁹⁵ CD, IX, 187-188.

⁹⁹⁶ CD, IX, 313.

⁹⁹⁷ Isto.

⁹⁹⁸ A. B. Krčelić, *Povijest stolne crkve zagrebačke*, 149-150.

⁹⁹⁹ CD, IX, 313.

¹⁰⁰⁰ Usporedi: A. Gulin, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli*, 43.

Poslije Nikole na mjesto prepozita došao je **Jakob** (1350.-1361.).¹⁰⁰¹ Jakob se vezano uz arhiđakonat spominje jedino u ulozi predstojnika Kaptola. Na koji su način pak rješavani kanonički poslovi pokazuje jedna isprava iz 1350. godine.¹⁰⁰² Ona govori o tome kako je kaptolski kantor Stjepan u ime Kaptola poslan da prisustvuje saboru "kraljevine" Slavonije (*regnum Sclavonie*), koji se održavao u Zagrebu, s ciljem da mu ban Pavao de Ugal potvrdi pravo na posjedovanje kaptolskoga posjeda Vinodol.¹⁰⁰³ Stjepan je pred bana došao s pismom kaptolskoga prokuratora, što bi značilo da se o tome prethodno raspravljalo među kanonicima.¹⁰⁰⁴ Administrativno-pravna uloga Kaptola, odnosila se, između ostalog i na zastupništvo, bilo u vlastitim, bilo u tuđim poslovima. O djelovanju pojedinih kaptolskih zastupnika (prokuratora) i kaptolske kancelarije općenito imamo malo podataka. No na primjeru papine kancelarije vidi se da su pojedini zastupnici djelovali samostalno, ili uz pomoć odvjetnika, ako sami nisu bili u mogućnosti predstavljati svoju stranku na nekom od sudišta. Među njima bili su i mnogobrojni laici.¹⁰⁰⁵

Jedan od važnijih sudbenih procesa u kojima je sudjelovao i prepozit Jakob odvijao se šezdesetih godina i vezan je uz jednu od plemićkih općina, koje su živjele na području Opatije Topusko- Sračicu.¹⁰⁰⁶ Na području sračičke župe živjelo je plemstvo, podijeljeno u nekoliko grana pod nazivom Dolec, Radostić i Sračica. Potreba za osamostaljivanjem ispod vlasti opata i za uspostavom rodovskih prava rezultirala je pobunom i sporom, koji je došao i pred Zagrebački kaptol. O uzrocima i karakteru spora već je bilo govora i prije. Taj je spor došao na kaptolski sud na kojemu su se zavađene stranke 1361. godine uspjele i nagoditi.¹⁰⁰⁷ Kaptol je pritom bio nadležan sudbeni organ za cjelokupno područje Biskupije i pred njim su se općenito odvijali procesi vezani uz razgraničenje posjeda i druga važnija pitanja. Proces je na strani Kaptola vodio prepozit Jakob, a posebno se raspravljalo sa svim pripadnicima plemenitoga roda. Pred Kaptol je u ime Opatije došao opat Guilermo i u ulozi zastupnika navedenog plemstva rektor sračičke crkve, svećenik Blaž.¹⁰⁰⁸ Plemstvo je pred Kaptol došlo s ispravom koju je prethodno već izdao kaptolski prokurator.¹⁰⁰⁹ Rekla bih da je u tom procesu prepozit djelovao prvenstveno u svojoj ulozi prepozita, ali i u ulozi arhiđakona, jer se u tom

¹⁰⁰¹ Usporedi: A. Gulin, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli*, 43.

¹⁰⁰² CD, XI, 581.

¹⁰⁰³ CD, IX, 581-582.

¹⁰⁰⁴ CD, IX, 581.

¹⁰⁰⁵ J. Neralić, *Put do crkvene nadarbine*, 49-50.

¹⁰⁰⁶ O cjelokupnom procesu govore isprave u: CD, XIII, 122-126.

¹⁰⁰⁷ CD, XIII, 122-126.

¹⁰⁰⁸ CD, XIII, 122., 125.

¹⁰⁰⁹ CD, XIII, 123., 126.

procesu raspravlja između ostalog i o osamostaljivanju župe, odnosno župnika od vlasti Opatije. Jakob se, vezano uz arhiđakonat, ponovno spominje u ispravi iz 1359. godine, kad je zajedno s bekšinskim arhiđakonom Galom, u ulozi zastupnika Zagrebačkoga kaptola došao pred kralja s molbom da im ovaj potvrdi starije privilegije o posjedovanju Kupe i Črneca.¹⁰¹⁰

Nakon Jakoba na mjestu prepozita jedno vrijeme ne spominje se nitko, iako Ante Gulin pretpostavlja da je to mogao biti kanonik **Nikola**.¹⁰¹¹ On se u izvorima spominje od 1367. do 1377. godine, a u razdoblju od 1375.-1377. godine izvršavao je ujedno i funkciju biskupova generalnog vikara.¹⁰¹² Jakob se ne javlja u svojoj ulozi arhiđakona, niti na poslovima vezanim uz područje arhiđakonata. No jedan proces iz 1364. godine, nevezano uz ulogu arhiđakona, svjedoči o načinu na koji su za potrebe rješavanja pojedinih pravnih poslova na razini Biskupije, unutar Kaptola, birani pojedini zastupnici. Na graničnom području između Opatije Topusko i Petrinjske općine nalazili su se rubni opatijski posjedi Mlinoga, Visoko i Strezić. Petrinjci su, kako stoji jedan dio tih posjeda pripojili Petrinji. Na to se pak topuski opat potužio biskupu Stjepanu, koji je tad vršio ulogu generalnog vikara "kraljevstva" Slavonije.¹⁰¹³

Budući da se tu radi o posjedovnom sporu između jedne slobodne gradske općine i jedne redovničke ustanove za taj spor je između ostalog, trebalo učiniti razgraničenje, kojemu su trebali prisustvovati nadležni sudbeni organi. Za potrebe reambulacije nadležna sudbena ustanova i mjesto vjerodostojnosti na tom području bio je Zagrebački kaptol. Stoga je biskup Stjepan u ulozi generalnog vikara naložio kanonicima da između sebe izaberu jednog od članova, koji je službeno, u ulozi svjedoka, uz izabranoga županijskog suca, trebao prisustvovati razgraničenju posjeda i utvrđivanju novih međa.¹⁰¹⁴ Ne zna se koji je od kanonika u tu svrhu odabran. No očito je da su o tome odlučivali sami kanonici u odnosu na sadržaj spora. Spor je konačno riješen na Saboru Zagrebačke županije 15. lipnja 1364., kad

¹⁰¹⁰ CD, XII, 556-558.

¹⁰¹¹ Usporedi: A. Gulin, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli*, 44.

¹⁰¹² CD, XIV, 82, 509; XV, 167, 331.

¹⁰¹³ CD, XIII, 377.

¹⁰¹⁴ *"..quatenus unum ex vobis virum idoneum simplici canonia, maiori ecclesiastica dignitate prefulgentem pro utrisque partibus de collegii vestri medio pro testimonio transmittatis; coram quo et cum quo magister Jacobus, prothonotarius et vices nostras gerens, noster, nec non magister Gallus filius Michaelis, nepos quondam domini Stephani Archiepiscopi Collocensis, prefati domini Stephani episcopi Nytriensis, ac Ladislaus filius Stephani de Kovachi, sepefati magistri Thome, homines ad hoc specialiter transmissi presente uno ex iudicibus nobilium comitatus Zagrabiensis antedicti, qui illic presencium serie accedere iubemus..."* CD, XIII, 378-379.

su suci, prisežnici i plemići posvjedočili da su građani Petrinje protupravno zauzeli spomenute posjede, prva dva u cijelosti i Strezić do polovice.¹⁰¹⁵

Sljedeći prepozit koji se spominje u izvorima bio je **Jakob** (1377.-1380.).¹⁰¹⁶ Ni on se ne spominje uz poslove na području arhiđakonata. Nakon njega spominje se prepozit **Konya (Conya)**, koji je na toj funkciji bio dvije godine, jer se već 29. rujna 1382. godine u toj ulozi spominje **Nikola**, sin Brišlinov, koji na funkciji prepozita ostaje do 1385. godine.¹⁰¹⁷ Niti oni se ne spominju vezano uz neke poslove na području arhiđakonata. No i dalje je za svaki važniji proces vezan uz područje arhiđakonata bio zadužen Kaptol, kao jedna od instanci na koju su se pojedine stranke mogle obratiti u slučaju kršenja njihovih prava. Tako je bilo i 1381. godine u sporu, koji je nastao između Pavla Zrinskoga i topuskoga opata Ivana u vezi posjeda Dič, Čača i Pastuša (*Dich, Chacha, Pastusa*).¹⁰¹⁸ Taj je spor prvotno vjerojatno završio na kaptolskom sudu, a potom i na kraljevskom. U pismu koje je kralj Ludovik uputio palatinu Nikoli Gorjanskom navodi se da su pred kralja došli Pavao Zrinski s kraljevskom potvrdom o posjedovanju utvrde Zrin i Mikac, sin Dragovoja (*Draguoy*), koji je u ime opata Ivana pred kralja donio pismo kaptolskog prokuratora u kojemu se spominje odluka o istrazi i zabrani, koja se odnosi na okupaciju istih opatijskih posjeda i spor koji je oko tih posjeda započeo već u doba Pavlova oca Jurja.¹⁰¹⁹ No prema tom pismu upućenom kralju izgleda da je opat već posjedovao nekakvu presudu u njegovu korist, koja je izgorjela u požaru, koji je zahvatio samostan.¹⁰²⁰ U tom slučaju, izgleda da je kaptol u ulozi lokalnog mjesta vjerodostojnosti zastupao stranke zavađene oko posjedovnih pitanja. No presudu, koja se tiče i plemstva morao je prethodno donijeti banski, ili kraljevski sud. O tome pak nemamo dovoljno podataka.

Nakon Nikole na mjesto prepozita došao je **Mihael Dominikov** (1388.-1391.).¹⁰²¹ On se također ne spominje vezano uz poslove na području arhiđakonata. Njega je naslijedio prepozit Ladislav (1391.-1396.).¹⁰²² Ni njih izvori ne spominju izravno u vezi s područjem arhiđakonata. S druge strane u poslovima na području arhiđakonata i dalje se javlja Zagrebački kaptol, odnosno njegovi zastupnici. U procesu između Pavla Zrinskog i Nikole

¹⁰¹⁵CD XIII, 379-381. Usporedi: I. K. Tkalčić, "Cistercitski samostan u Topuskom", 127.

¹⁰¹⁶ A. Gulin, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli*, 44.

¹⁰¹⁷ Usporedi: A. Gulin, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli*, 44.

¹⁰¹⁸ CD, XVI, 191-192.

¹⁰¹⁹ CD, XVI, 192.

¹⁰²⁰ Isto.

¹⁰²¹ Usporedi: A. Gulin, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli*, 44.

¹⁰²² Usporedi: A. Gulin, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli*, 44.

Kostajničkog, koji je došao na banski sud na strani Pavla Zrinskoga spominje se i pismo kaptolskoga prokuratora. Kaptolski prokurator ni u ovom procesu nije direktno došao pred bana Detrika Bubeka, već je njegovo pismo donio neki Mihovil literat, očito učen i pismen čovjek.¹⁰²³

Nakon Ladislava u ulozu prepozita spominje se **Augustin Petrov**, koji je tu ulogu obnašao sve do 1403. godine.¹⁰²⁴ Nakon što je Augustin napustio svećenički red papa Bonifacije IX. odredio je da ga na mjestu prepozita naslijedi Dionizije Matejev iz Križevaca, čazmanski kustos i župnik Svetog Križa. Papa je odredio i da nakon izbora na mjesto prepozita, ukoliko bi dobio zagrebačku prepozituru, ovaj smije zadržati samo jednu od dotadašnjih nadarbina.¹⁰²⁵ Iako navedeni kanonik zapravo na mjesto prepozita nikad nije izabran, ovaj podatak o izboru govori nam jako puno o načinu na koji su pojedini kanonici početkom 15. stoljeća dolazili na tu funkciju. Izbor do mjesta prepozita dolazio je nakon određenog stupnja u karijeri pojedinih kanonika, među kojima su se nalazili pojedini ugledniji župnici i prebendari, a o njegovu imenovanju najveću ulogu imao je papa, nakon kojega su o izboru prepozita odluku donosili kanonici među sobom.¹⁰²⁶ No s druge strane izgleda da se biskup još uvijek trudio da ima određeni utjecaj na izbor kanonika. To zaključujemo jer se među kanonicima već 1402. godine na mjestu prepozita, unatoč papinoj odluci, javlja prepozit po imenu **Dominik** (1402.-1413.), koji je obnašao i ulogu generalnog vikara biskupa Eberharda.¹⁰²⁷

Na žalost ni za Dominika nemamo dovoljno podataka o njegovu djelovanju u ulozu arhiđakona. No pojedine isprave iz razdoblja dok se on nalazio na mjestu prepozita potvrđuju određenu sliku arhiđakonata, prema kojoj je veliku ulogu u odabiru svećenstva i funkcioniranju pojedinih župa imao sam biskup i papa kao najviša instanca crkvene vlasti. S druge strane u njemu su veliku ulogu imali i crkveni patroni, odnosno većinom lokalno plemstvo. Jedan od lijepih primjera takvoga odnosa pokazuje župa u Blinji, gdje je na mjestu župnika, odnosno rektora crkve bio Matija iz Čazme. Nakon što je njegovo mjesto ostalo ispražnjeno patron župne crkve sv. Jurja Ladislav Tuteušev, ujedno i gospodar Blinje, za upražnjeno mjesto župnika odabrao je Matiju *de Grugin*, svećenika Zagrebačke biskupije

¹⁰²³ CD, XVII, 51.

¹⁰²⁴ Usporedi: A. Gulin, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli*, 44.

¹⁰²⁵ MEZ, V, 191. Usporedi: A. Gulin, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli*, 44-45.

¹⁰²⁶ Prvotno je kanonike birao sam biskup. No već u 13. stoljeću na odabir su najveći utjecaj imali ugarski kraljevi i sam papa, kako bi ograničili vlast biskupa. Usporedi: A. Gulin, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli*, 44.

¹⁰²⁷ MEZ, V, 147. Usporedi: A. Gulin, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli*, 45.

i predstavio ga biskupu Eberhardu.¹⁰²⁸ Pravo da župnika Matiju postavi za rektora župne nadarbine i da ga uvede u posjed imao je generalni vikar biskupa Eberharda, Ivan, klerik iz Senja. Matija je na to papi poslao zahtjev (*petitio*), koji je papa Inocent VII. prihvatio. Papa je potom na sebe preuzeo pravo da dodijeli župnu nadarbinu, te je stoga izdao naredbu senjskom i teleškom biskupu i opatu zagrebačke opatije cistercita Blažene Djevice Marije da Matiju postave na mjesto župnika i uvedu u posjed njegove župne nadarbine. U ispravi je naveden i godišnji prihod od te župe, koji je iznosio 50 zlatnih florena.¹⁰²⁹

Nakon smrti prepozita Dominika zagrebačku je prepozituru papa Ivan XIII. dodijelio **Matiji Grgurovu iz Gotalovca**, pečujskom kanoniku i protonotaru kralja Sigismunda (1413.-1428.).¹⁰³⁰ Doznajemo da je Matija 1419. godine bio spriječen u vršenju svojih obaveza. No zamolio je papu da mu ipak odobri uživanje njegovih crkvenih nadarbina i prihoda od prepoziture.¹⁰³¹ Arhiđakoni su uz pravo na četvrtinu, od svih upravitelja župnih crkava i onih u mjestima povjerenim njegovoj arhiđakonskoj skrbi bili dužni na blagdan sv. Martina ispovjedatelja u mjesecu studenom podmiriti katedratik od pedeset dobrih denara banovaca. Uz to svi pojedini upravitelji nekoć su bili dužni o blagdanu sv. Stjepana kralja po jedno janje, a u razdoblju kad su sastavljani kaptolski statuti umjesto janjeta davali su po dvadeset denara. Samo velika neimaština mogla je bit izgovor za neplaćanje tih arhiđakonskih prihoda. Prepozit je pak bio dužan pohoditi svakog upravitelja crkve i ostale službenike, koji su ga bili dužni u pohodu još i opskrbiti. Ponovo je samo neimaština mogla bit izgovor za nemogućnost opskrbe, ili pak ukoliko je to prepušteno višoj pravnoj odredbi.¹⁰³² Uz to pojedini su arhiđakoni imali točno određene prihode i dohotke. Na prvom su mjestu bili njihovi prihodi od "posebničkog pravomoćja" koje je svaki arhiđakon zasebno imao na području biskupije. U tom pogledu bili su izuzeti samo najteži slučajevi poput krivovjerja, razgraničenja župa, utvrđivanja članaka vjere u sumnji i slično. Od tih pravnih postupaka bilo je uobičajeno uplatiti globe i kazne, ili neke druge prihode koji po pravu proizlaze iz pravomoćja uz obavezno obrazloženje. Ostali prihodi bili su od već navedenog katedratika, od darova i desetinske četvrtine u pojedinom arhiđakonatu, što ovisi o običajima i razlikama te je stoga i posebno navedeno.¹⁰³³

¹⁰²⁸ MEZ, V, 234.

¹⁰²⁹ MEZ, V, 235.

¹⁰³⁰ MEZ, V, 423-425. Usporedi: A. Gulin, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli*, 45.

¹⁰³¹ MEZ, V, 576-577. A. Gulin, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli*, 45.

¹⁰³² MEZ II, 75. Usporedi: A. Lukinović, *Kanonske vizitacije (Gorski arhiđakonati)*, 13-14.

¹⁰³³ MEZ II, 75. Usporedi: A. Lukinović, *Kanonske vizitacije (Gorski arhiđakonati)*, 13.

U ispravi se navodi da je razlog nemogućnosti obavljanja obaveza bio Matijin posao kancelara. Među beneficijama, koje je Matija zatražio na uživanje spominju se one *cum cura* i *sine cura* u crkvama i mjestima dodijeljenim njegovoj časti, zatim kanonikat i prebenda, te sve ono što mu pripada vezano uz čast prepozita i njegovu službu u koju su uključene i župne crkve.¹⁰³⁴ To mu je papa odobrio. Rimska kurija općenito je rezervirala prava na imenovanje kanonika koji se nazivaju *onorarii*, te stoga sve nositelje *dignitates* u kaptolu imenuje papa. Oni pak nisu imali nikakvo pravo na posjed prebende, koje pritom nisu smjele biti ni dulje ispražnjene.¹⁰³⁵ Budući da je Matija dobio odobrenje da zadrži i prebendu, njegov primjer pokazuje da su se u tom pogledu događale i iznimke.

Budući da nije obavljao ulogu prepozita, možemo pretpostaviti da je Matijina uloga na području arhiđakonata u razdoblju vršenja dužnosti kancelara zapravo bila beznačajna. No već sljedeće godine on je izvršavao svoju crkvenu funkciju. Prema ispravi od 9. kolovoza 1420. godine, izdanoj u Zagrebu, prepozit Matija, koji je tada bio i generalni vikar morao je urediti stanje na području Zagorskog arhiđakonata, jer je župu u Krapini nasilno preuzeo Ivan Jägermaister, svećenik Akvilejske patrijaršije i tako kanonicima preoteo desetinu.¹⁰³⁶ Prepozit je, nakon istrage i suđenja, navedenog svećenika, zajedno s krapinskim građanima koji su u tome sudjelovali, izopćio. On je u ovom slučaju djelovao u ulozi biskupova zamjenika, odnosno generalnog vikara dok je biskupska stolica bila ispražnjena. Uz to da su sva važnija pitanja oko desetine i župa zapravo bila u rukama biskupa i njegovih zamjenika, ova nam isprava govori nešto i o samom opsegu prepoziture. Arhiđakonati Gora i Zagorje u 14. stoljeću bili su zajednički združeni s čašću prepozita. No s druge strane u ovoj ispravi, u obraćanju arhiđakonima spominje se i arhiđakon Zagorja, dok se gorski uopće ne spominje. To bi moglo značiti da je arhiđakon Zagorje u ovom slučaju imao svog arhiđakona i vjerojatno više nije bio združen s čašću Velikoga prepozita.¹⁰³⁷

Nakon Matije na mjestu prepozita nalazio se **Vid** (1428.-1441.), sin Tome *de Deseu*, svećenik vesprimske biskupije, kojega je na to mjesto postavio zagrebački biskup Ivan de Alben. Pravo da sam postavi prepozita biskup je dobio od kralja Sigismunda, zajedno sa

¹⁰³⁴ MEZ, V, 576.

¹⁰³⁵ J. Neralić, *Put do crkvene nadarbine*, 109.

¹⁰³⁶ MEZ, V, 604-607.

¹⁰³⁷ MEZ, V, 605.

svim ovlastima podijeljivanja beneficija u Zagrebačkoj biskupiji.¹⁰³⁸ Ni Vida, kao ni druge prepozite dosad, ne nalazimo u ulozi arhiđakona Gore. S druge strane uloga biskupa Albena, s obzirom na njegova proširena prava ostavila je dosta traga. Biskup je u skladu sa svojim ovlastima imao pravo postaviti i pojedine župnike. Kod župa pod patronatom on je to vršio na odabir i prijedlog vlastelina i župnih patrona. Patron je općenito imao pravo izabrati jednog kandidata kao novog posjednika nadarbine i predstaviti ga biskupu samo u dva slučaja: ukoliko je mjesto bilo ispražnjeno smrću prethodnika, ili zbog ostavke nadarbenika.¹⁰³⁹ Postojala je i mogućnost odricanja od nadarbine (*resignatio*). Papa je pak odobravao odricanje u slučaju da je vlasnik upoznat sa drugim kandidatom, ili pak u slučaju međusobnog dogovora između kandidata, koji izmjenjuju nadarbine. S druge strane samo manji broj dobrovoljnih odreknuća bio je razlogom da se nadarbina rezervira papi, dok je veći broj odreknuća za jednostavne nadarbine s dušobrižništvom obavljano pred ordinarijem u biskupiji.¹⁰⁴⁰ Tako je i 1431. godine na prijedlog opata Ivana, pod čijom se upravom nalazila Brkiševina, zajedno sa Stjepanom Farkaševim i plemstvom iz Brkiševine u ulozi patrona biskup, na mjesto župnika u Brkiševini odlučio postaviti svećenika Blaža, sina nekog Martina iz Gore.¹⁰⁴¹ Mjesto župnika bilo je ispražnjeno nakon što se njega odrekao neki Stjepan, koji se nazivao vlasnikom crkve i njezinim pravim posjednikom.¹⁰⁴²

Iako ne znamo na koji se način biralo svećenstvo i koji su kriteriji pritom igrali ulogu možemo pretpostaviti da je izbor išao unutar dijeceze. S druge strane, budući da je i novi župnik bio iz obližnjih Gora, mogli bismo reći da je na području plemićkih župa veliku ulogu igralo lokalno svećenstvo. Nakon što je patron predstavio svog kandidata trebao je u osnovi biskupu poslati pismo da tog istog kandidata namjesti na nadarbinu (*investitura*).¹⁰⁴³ Tek tad je kandidat imao pravo uživati nadarbinu. U nadležnost biskupa ulazila je i potvrda svih župničkih prava i dužnosti, među kojima se spominju i neki podložnici, pravo na prihode od župe i župna nadarbina, kojoj su već i prije bile utvrđene međe.¹⁰⁴⁴

Župne crkve spadale su među *beneficia curata*, nad kojima nadarbenici imaju pravo dušobrižništva i jurisdikcije, što bi značilo da su oni bili dužni održavati misu i podjeljivati

¹⁰³⁸ Usporedi: A. B. Krčelić, *Povijest stolne crkve zagrebačke*, 164.; Lj. Ivančan, *Podaci o kanonicima..*, 162.; A. Gulin, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli*, 46.

¹⁰³⁹ J. Neralić, *Put do crkvene nadarbine*, 118.

¹⁰⁴⁰ J. Neralić, *Put do crkvene nadarbine*, 202.

¹⁰⁴¹ MEZ, VI, 332-333.

¹⁰⁴² MEZ, VI, 333.

¹⁰⁴³ J. Neralić, *Put do crkvene nadarbine*, 144.

¹⁰⁴⁴ MEZ, VI, 333.

sakramente. Također, one ulaze u skupinu tako zvanih malih nadarbina, koje nadarbeniku dodjeljuje nadređeni, viši crkveni predstavnik.¹⁰⁴⁵ To je u našem slučaju radio biskup. Zagrebački biskup Ivan de Alben radio je na korist prebendara. Tako im je 1427. godine potvrdio starije povlastice, među kojima se spominje i oslobađanje od plaćanja desetine s njihovih posjeda.¹⁰⁴⁶ No uz biskupa, na području arhiđakonata Gora velik broj poslova oko župa rješavao se i putem Rimske kurije. Budući da je na području Gore, kao i na području cijele Biskupije velik broj župa bio podijeljen između pojedinih nadarbenika, te su nadarbine dosta često prelazile iz ruku jednoga nadarbenika u ruke drugoga. Primjer župne crkve sv. Križa u Utinji (Križ Hrastovički) potvrđuje da se i na području Gore nalazio određeni broj prebendi, kojima su upravljali prebendari (*porcionarii*). U Utinji se 1430. godine u ulozi prebendara javlja neki Mihovil Kuzmin *de Polisna*, koji je zajedno s još nekim prebendarima tražio od pape da ga se radi napredovanja u karijeri primi u više crkvene redove.¹⁰⁴⁷ Takve župe, razdijeljene među više nadarbenika (*rectores porcionarii*) uglavnom su bile rijede, dok je većinom u župnim crkvama bio samo jedan nadarbenik (*rector*) za nadarbinu koja se naziva *rectoria*. U slučaju ispražnjenosti jednoga dijela nadarbine novom se nadarbeniku mogao dodijeliti samo taj jedan dio. Papa je u takvim župama imao pravo dodijeljivanja službi za *personatus*, *scolastia*, *matricularia*, *custodia*, *altare*, *capellania* i *vicaria*.¹⁰⁴⁸ Takvi nadarbenici općenito su da bi imali pravo na prihod morali rezidirati u župi i prisustvovati službama te baš zbog toga nisu imali pravo na više nadarbina istovremeno.¹⁰⁴⁹

U vrijeme prepozita Vida jedan dio župa, odnosno župnih crkava već je stradao u Osmanlijskim prodorima. Biskup je, zajedno sa svećenstvom, u takvim slučajevima ulagao velik trud da se te crkve obnove, ili barem da se pojedine važnije župe zadrže u funkciji. S druge strane redoviti izdaci i nedostatak financija zahtijevali su povremenu intervenciju Svete Stolice. U tom pogledu povremeno, i to rijetko tražile su se i indulgencije, odnosno crkveni oprosti. Kršćani koji nisu uspjeli dobiti dozvolu da izaberu ispovjednika svoj boravak u čistilištu mogli su skratiti posjetom određenim crkvama u određene dane i davanjem pomoći za njihovu fabriku, ili siromašnima. Papinske indulgencije za crkvene fabrike ograničene su i to uglavnom na godinu i četrdeset dana za one koji pomognu

¹⁰⁴⁵ J. Neralić, *Put do crkvene nadarbine*, 103.

¹⁰⁴⁶ MEZ, VI, 238-239.

¹⁰⁴⁷ MEZ, VI, 320.

¹⁰⁴⁸ J. Neralić, *Put do crkvene nadarbine*, 104.

¹⁰⁴⁹ Isto, 105.

crkvenu gradnju, ili njezin popravak.¹⁰⁵⁰ Među stradalim crkvama spominje se i župna crkva sv. Kvirina mučenika u Boviću. Prema ispravi od 2. svibnja 1441. godine župnik je sam od pape Eugena IV. (1431.-1447.) zatražio uobičajene oprost, kako bi sačuvao župu i obnovio crkvu.¹⁰⁵¹

Nije sigurno tko je došao na mjesto prepozita nakon Vida. Juraj Marcelović je naveo neki regist prema kojemu se na mjestu prepozita 1447. godine spominje **Matija**. Njega Ivančan izjednačava s Matijom de Gotalovec, koji se 1440. godine spominje kao vački, odnosno vesprimski biskup, za kojega pak pretpostavlja da je možda mogao zadržati prepozituru.¹⁰⁵² Jedini događaj u kojem se spominje prepozit, i to ne poimence, već uz kanonike vezan je uz sud u Topuskom 1447. godine na kojemu se raspravljalo o kaptolskoj desetini od Gorice.¹⁰⁵³ Rodovsko plemstvo Smrčkovića, Klokoča, Vrškovića, Jablanovice i Završja Zagrebačkom je kaptolu dugovalo 700 zlatnih forinti uskraćene desetine za šest godina. Stoga su kanonici zamolili župana da riješi to pitanje s goričkim arhiđakonom. Sudom je predsjedavao Zagrebački župan Juraj Glajnar, zajedno sa podžupanima.¹⁰⁵⁴ Topusko je općenito funkcioniralo kao važno sudbeno središte i u njemu su se odvijale brojne parnice.¹⁰⁵⁵ Mogli bismo čak reći i da je Topusko, zajedno s opatijom Blažene Djevice Marije, uz Goru i Hrastovicu bilo jedno od najvažnijih središta crkvene, ali i svjetovne uprave toga područja

Nakon prepozita Matije spominje se **Vid Boška** (1452.-1466.), kojega je nakon smrti biskupa Benedikta 1454. godine papinski legat imenovao generalnim vikarom Zagrebačke biskupije.¹⁰⁵⁶ Uloga generalnog, ali i kapitularnog vikara nosila je sa sobom brojne pogodnosti i veće ovlasti u službenoj upravi nad arhiđakonatima. Protiv njegovog imenovanja protestirao je komarnički arhiđakon Leonard, generalni vikar biskupa Benedikta.¹⁰⁵⁷ Da je uloga vikara bila neizostavna stepenica u visokoj crkvenoj karijeri i da su prepoziti imali jednu od glavnih uloga pri njihovu odabiru i imenovanju, potvrđuje isprava od 3. ožujka 1461. godine koja svjedoči o borbi za mjesto vikara između pojedinih kanonika, odnosno između zajednice kanonika i samoga prepozita.¹⁰⁵⁸ Kanonici su smatrali da je za to

¹⁰⁵⁰ J. Neralić, *Put do crkvene nadarbine*, 357.

¹⁰⁵¹ MEZ, VII, 6-7.

¹⁰⁵² Usporedi: Lj. Ivančan, *Podaci o kanonicima...*, 182; A. Gulin, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli*, 46.

¹⁰⁵³ MEZ, VI, 106-107.

¹⁰⁵⁴ MEZ, VI, 106-107.

¹⁰⁵⁵ O Topuskom više u : A. Novak, *Topusko od dolaska cistercita do kraja srednjega vijeka*, passim.

¹⁰⁵⁶ Usporedi: A. Gulin, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli*, 47.

¹⁰⁵⁷ Usporedi: Lj. Ivančan, *Podaci...*, 183-186.; S. Razum, *Osvaldo Thuz de Szent Laslo...*, 886.

¹⁰⁵⁸ MEZ, VII, 411.

mjesto najbolji komarnički arhiđakon Pavao, te su ga u odsustvu prepozita Vida priznali vikarom. No budući da je prepozit imao pravo sudjelovati u toj odluci uložio je i službeni prosvjed na odluku kanonika.¹⁰⁵⁹ Ni Vid, kao ni njegov prethodnik ne spominju se izravno uz djelovanje na području arhiđakonata.

Indirektno, prepozit se ipak spominje, ali samo kao jedna od oštećenih stranaka među počinjenim nasiljem koja je, zajedno sa sudionicima izveo Martin Frankopan na sisačkim posjedima i na području Goričkog arhiđakonata.¹⁰⁶⁰ Budući da unutar prepoziture nisu ulazile župe niti nekakvi prihodi s goričkog arhiđakonata, pretpostavljam da je prepozit bio oštećena stranka u odnosu na prihode sa sisačkoga područja. Tamo mu je, od župa koje su ulazile u područje sisačke provincije pripadala četvrtina. S tim da sisačka župa nije bila dužna izdvajati za prepozita. Parnici je 1464. godine došla i na papin sud najvišu instancu u sudbenim parnicama u kojima je jedna od povrijeđenih strana bila crkvena institucija. Budući da ni nakon kraljeve istrage i presude Martin nije učinio ništa šta mu je naloženo, parnica je došla i na Vrhovni crkveni sud. Pred Sancia Romera, papina kapelana došli su prokurator i sukobljenih stranaka. Nakon što je presudio i odredio kaznu, odnosno odštetu, apostolski je sudac proglasio izopćenje Martina Frankopana i zatražio od kralja da provede javni proglas o toj odluci.¹⁰⁶¹

Iza Vida na mjestu prepozita spominje se **Robert de Claramonte** (1472.-1483.), koji prema Stjepanu Razumu nije obnašao ulogu arhiđakona, već samo prepozita.¹⁰⁶² Nakon njega javlja se prepozit **Mihalj** (1483.-1494.), podrijetlom iz Komarnice, a na njegovo imenovanje je utjecao njegov rođak Ivan vitez iz Komarnice, koji je obnašao više visokih crkvenih funkcija.¹⁰⁶³

Nakon Mihalja u ulozu prepozita spominje se brat biskupa Osvalda **Andrija Alfons Tuz de Lak** (1499.-1500.), kojega je na to mjesto postavio sam biskup. On je bio brat biskupa Osvalda Tuza. Za biskupa Osvalda područjem arhiđakonata i dalje su uglavnom upravljali biskupovi vikari *in spiritualibus* uz pomoć arhiđakona, kanonika i svećenstva,

¹⁰⁵⁹ MEZ, VII, 411.

¹⁰⁶⁰ „*Beatissime pater. Cum reverendus pater dominus Sancius Romero, sanctitatis vestre capellanus et causarum sacri palatii apostolici auditor, in quadam causa, que coram eo inter devotos oratores vestros prepositum, canonicos et Capitulum ecclesie Zagrabienensis ex una, et magnificum virum dominum de Frangepanibus ex comitibus Segnie,...*” MEZ, VII, 482.

¹⁰⁶¹ MEZ, VII, 479-491.

¹⁰⁶² S. Razum, *Osvaldo Thuz de Szent Laslo*, 356.

¹⁰⁶³ Usporedi: A. Gulin, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli*, 47.

odnosno pojedinih lokalnih upravitelja.¹⁰⁶⁴ Privremena uprava područjem Biskupije bila je u rukama vikara *in temporalibus*, laika koji su upravljali biskupovim dobrima. Uz njih na području Biskupije djelovali su i sabori predijalista. Vikari su bili i komandanti biskupova banderija i vodili su vojsku u rat.¹⁰⁶⁵ Uz arhiđakone na području Gore djelovali su i vicearhiđakoni Gore, koji se povremeno u literaturi izjednačavaju s dekanima. U spisima o desetini 1471. godine na području Hrastovice u ulozi župnika župne crkve sv. Duha spominje se župnik Blaž, koji se ujedno naziva i vicearhiđakonom Gore.¹⁰⁶⁶

Posljednji od prepozita u razdoblju omeđenom ovim istraživanjem spominje se **Antun de Andreis** (1501.-1505.), kraljev kapelan u vrijeme kojega je nastao i popis župnika u svrhu plaćanja katedratika.¹⁰⁶⁷

¹⁰⁶⁴ O duhovnoj i svjetovnoj upravi Biskupijom u vrijeme Osvalda Tuza usporedi: S. Razum, *Osvaldo thuz de Szent Laslo...*, neobjavljeni doktorski rad, 345., 356-368.

¹⁰⁶⁵ Usporedi: A. Lukinović, "Devetstoljetna biskupija", 6, 1994., 13.; S. Razum, *Osvaldo thuz de Szent Laslo...*, 358.

¹⁰⁶⁶ KAZ, ACA, Acta decimaria, fasc. 3, doc. 61. Usporedi: S. Razum, *Osvaldo thuz de Szent Laslo...*, neobjavljeni doktorski rad, 963.

¹⁰⁶⁷ Usporedi: A. Gulin, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli*, 49.

6. 2. Mjesta vjerodostojnosti (*loca credibilia*)

Pomoć i posredništvo u upravi i pravnim poslovima na području arhidakonata pružala su i pojedina vjerodostojna mjesta. Lokalno i najbliže mjesto vjerodostojnosti na području arhidakonata bila je Opatija Topusko. Budući da su opati cistercita imali veliku ulogu u društvenom životu i dobar status među crkvenim osobama, u Opatiji su se često rješavali brojni uglavnom pravni i javnobilježnički poslovi, koji su ulazili u domenu vjerodostojnog mjesta. Na taj način Opatiji je bio omogućen i velik utjecaj na crkvene i državne poslove. Vjerodostojno mjesto, pogotovo u razdoblju dok se notarijat još nije afirmirao, općenito je služilo u svrhu ovjeravanja pojedinih isprava, izdavanja autentičnih i ovjerenih prijepisa i mjesto oporučivanja. No vjerodostojno mjesto je služilo i kao mjesto pred kojim su se sklapali kupoprodajni ugovori, mirile su se zavađene stranke, prodavali su se i kupovali posjedi, omeđivale su se zemlje, a obavljali su se i neki drugi poslovi. Na primjer, u kaptolskim i samostanskim arhivima čuvali su se darovni ugovori i druge isprave.

Isprave Opatije Topusko, kao i one Zagrebačkoga kaptola, uživale su javnu vjeru. Ante Gulin je na primjeru Zagrebačkog kaptola utvrdio da su takve isprave obično sastavljali kaptolski lektori, ili pak pisari pod njegovim nadzorom, a ovjeravao ih je kanonik kustos kaptolskim pečatom.¹⁰⁶⁸ Ulogu pravnoga subjekta osiguravao im je pečat. Unutar vjerodostojnog mjesta, pečate su imali i pojedini opati i sam konvent, odnosno kapitul cistercita. Pečate Opatije Topusko analizirao je Ante Gulin i utvrdio da su se oni mijenjali u 15. stoljeću.¹⁰⁶⁹ To se u osnovi moglo dogoditi i stoga što je pečat često bio krivotvoren, kao i same isprave. Takvu situaciju pokazuje i Zagrebački kaptol, te je iz toga razloga biskup Stjepan III. 1364. godine odredio da se za svjedoke na poziv bana, kralja, ili bilo kojega drugoga suda odaberu samo poštenu kanonici, ili prebendari.¹⁰⁷⁰ Zagrebački je kaptol ulogu vjerodostojnog mjesta, ozakonjenu običajnim pravom, odnosno dekretom Andrije II. iz 1231. godine, vršio već od prve polovice 13. stoljeća.¹⁰⁷¹ U 14. stoljeću Zagrebački je kaptol već djelovao na području cijele Biskupije. Uglavnom su to bili poslovi mjerenja zemljišta,

¹⁰⁶⁸ Usporedi: A. Gulin, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli*, 16.

¹⁰⁶⁹ Usporedi: A. Gulin, *Hrvatska crkvena srednjovjekovna sfragistika*, Golden marketing, Zagreb, 1998., 195-198.

¹⁰⁷⁰ Usporedi: A. Gulin, *Hrvatska crkvena srednjovjekovna sfragistika*, 97.

¹⁰⁷¹ Usporedi: M. Kostrenčić, *Fides publica (Javna vjera) u pravnoj istoriji Srba i Hrvata do kraja XV veka*, Beograd, 1930., 102.; A. Gulin, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli*, 58.

određivanja međa i svjedočenja. Stoga možemo reći da su na području arhiđakonata Gora djelovale dvije vjerodostojne ustanove: lokalna u Topuskom i centralna sa sjedištem u Zagrebačkom Kaptolu. Unatoč poznavanju pečata, sama funkcija Topuskog u ulozi vjerodostojnog mjesta nije pobliže komentirana, kao ni djelovanje Zagrebačkog kaptola na području Gore. Na koji su se način one dopunjavale, korespondirale i u kojem su se točno odnosu nalazile može se vidjeti iz pojedinih dokumenata.

Pečati pojedinih opata, kojima su se ovjeravala privatna pisma i koji je služio prilikom ovjeravanja pojedinih isprava u slučaju da su opati svjedočili, ili pak vezano uz druge poslove, javljaju se već vrlo rano i spominju se još od dvadesetih godina 13. stoljeća.¹⁰⁷² Opati su, kao poglavari samostana, izvršavali mnogobrojne djelatnosti, a osim onih vezanih uz unutrašnje funkcioniranje Opatije tu su i poslovi koji se odnose na njezine posjede, doznačivanje posjeda i reambulaciju, kao i uloga delegiranog suca. Ne znamo pouzdano kada je Opatija Topusko dobila pečate i od kad zapravo vrši ulogu vjerodostojnog mjesta. No prvi poznati pečat opatijskoga kapitula, odnosno konventa javlja se tek tridesetih godina 14. stoljeća u vrijeme opata Ivana. Poznati su još pečati opata Ivana IV. (1412.), opata Nikole i Andrije Tuškanića. Opat Ivan javlja se u ispravi iz 1435. godine, kad je na molbu Ladislava Tota Susedgradskog omeđio posjed Hutinu. On je na temelju isprave, koju je za Ladislava učinio već opat Gilbert načinio ovjerovljenu kopiju isprave i njezin prijepis.¹⁰⁷³ Ivan je u ime Opatije izdao više isprava. Pojedine od njih govore i o potvrdi međa za plemstvo, koje je živjelo na opatijskom području. Tako je i plemenitim Jurjevićima 1341. godine potvrdio međe njihovog posjeda u Brkiševini.¹⁰⁷⁴ Isprava je izdana u Topuskom.¹⁰⁷⁵

Prvi pečati Opatije, odnosno redovničkoga vijeća (konventa) javljaju se tek u prvoj polovici 14. stoljeća (1335.-1348.)¹⁰⁷⁶ u razdoblju opata Ivana II., papina poslanika i arbitra u važnim pitanjima na tlu Zagrebačke biskupije. Opatija Topusko u njegovo vrijeme dobiva širi društveni značaj i uključuje se u poslove Zagrebačke biskupije. Stoga je u osnovi već u njegovo vrijeme konventat i mogao dobiti svoj pečat. Opat Ivan igrao je veliku ulogu u očuvanju opatijskoga posjeda, a uredio je i međašne odnose s kaptolskim posjedima oko Siska. Zahvaljujući ulozi vjerodostojnoga mjesta u svrhu utvrđivanja i reambulacije međa opat je, zajedno s konventom, imao pravo sam izdati ispravu i ovjeriti je svojim pečatom i

¹⁰⁷² U ispravi iz 1258. godine "....et sigillo Guidonis abbatis..." CD, V, 108.

¹⁰⁷³ MEZ, VI, 442-443.

¹⁰⁷⁴ CD, X, 616-618.

¹⁰⁷⁵ Isto.

¹⁰⁷⁶ Usporedi: A. Gulin, *Hrvatska crkvena srednjovjekovna sfragistika*, 190.

pečatom samostana.¹⁰⁷⁷ Posljednji podatak koji se vezuje uz opata Ivana II. odnosi se na polog depozita iz 1351. godine.¹⁰⁷⁸ Kaptol je 1359. godine uz prisutnost topličkoga opata Guilerma, na opatov zahtjevovjerio ispravu opata Vilima iz 1351. godine.¹⁰⁷⁹ Tako je i 1386. godine u Opatiji opat Ivan III., zajedno s cjelokupnim konventom, raspravljao o zemlji Kupčagorica na kojoj su obitavali opatijski kastrensi (*castrenses*). Tu su zemlju Ratetićima silom oteli Babonići. Nemamo podataka o istrazi. No u njoj su sudjelovali i susjedni posjednici (*commetaneis*), uglavnom plemenita, ali i neplemenita roda.¹⁰⁸⁰ Iz isprava se pak vidi da je Opatija u ulozi vjerodostojnog mjesta djelovala na cijelom svojem posjedu, dok su se pojedini poslovi, širili i izvan područja same Opatije. Na primjer opati su imali pravo uvođenja u posjed. No izgleda da u tom pogledu nisu uvijek djelovali na području Zagrebačke dijeceze što pokazuje primjer iz 1399. godine. Tad je papa Bonifacije IX. naredio topuskom opatu da uvede u posjed oltarije sv. Križa u Kninu Stjepana Jurjevog iz Rače.¹⁰⁸¹ Opatija je krajem 14. stoljeća imala pravo sama djelovati na području razgraničenja svojih posjeda s posjedima susjednog plemstva. Tako je i 1384. godine opat Ivan, zajedno sa konventom u samostanu izdao ispravu ovjerovljenu pečatom konventa (*s. conventus S. Marie D Toplica*) kojom se utvrđuje razgraničenje između opatijskoga posjeda donje Lestove, od Gornje Lestove, koja ostaje u vlasništvu Blagajskih.¹⁰⁸² Taj je posjed, zajedno s Rinkovom topuski opat Ivan de Aben 1399. godine založio Stjepanu Blagajskom.¹⁰⁸³ I ta je isprava bila ovjerovljena pečatom samostana, odnosno konventa, što znači da je i oko zaloga posjeda opatija mogla djelovati samostalno.

U vrijeme Ivana de Albena u Topuskom se i dalje izdaju isprave i ovjeravaju opatijskim pečatom, a povremeno isprave izdaje i sam opat. Izdaju se i prijepisi isprava - poput one koju je za rodovsko plemstvo Bovića izdao upravitelj Opatije biskup Ivan de Alben.¹⁰⁸⁴ Opatija je sudjelovala i u poslovima oko župa koje su se nalazile pod opatovom ingerencijom. Tako je opat Ivan 1430. godine na zahtjev Blaža, župnika u Brkiševini, omeđio posjed njegove župne nadarbine, o čemu je u Topuskom izdao i ispravu ovjerenu vlastitim

¹⁰⁷⁷ Isprave o utvrđivanju međa s Kaptolom oko Siska iz 1335. i 1339. godine u: MEZ, II, 122., MOL/DL, 256673.

¹⁰⁷⁸ Mladen Ančić ("Cistercitska opatija u Topuskom do pretvaranja u komendu", 36) je iz jedne kasnije priznanice opata Guilerma u kojoj je zabilježeno kako je 26. veljače 1351. opat Ivan položio kod ostrožačkog građanina Markulina i Dujma Babonića depozit od 357 zlatnih florena, zaključio da je sve do tada obnašao svoju dužnost.

¹⁰⁷⁹ CD XII, 563-564.

¹⁰⁸⁰ CD, XVIII, 42-43.

¹⁰⁸¹ MEZ, V, 88.

¹⁰⁸² CD Blagay, 180-181.

¹⁰⁸³ CD Blagay, 195-196.

pečatom.¹⁰⁸⁵ U tom su postupku sudjelovali i svjedoci, koje je opat poslao na teren, a među njima se spominje neki svećenik Petar i Gal iz Gore, Blaž literat, također iz Gore i još neki vjerojatno lokalni župljani.¹⁰⁸⁶

S druge strane izgleda da je i Kaptol sudjelovao u pojedinim opatijskim poslovima. Pravno gledano Zagrebački je kaptol bio glavna sudbena ustanova na području arhidakonata, ali i svojevrsan kontrolni organ nad drugim lokalnim mjestima vjerodostojnosti.¹⁰⁸⁷ Opatija u 13. stoljeću kao vjerodostojno mjesto također nije djelovala samostalno. Vezano uz opatijske poslove pred Kaptolom su se u 13. stoljeću obavljali pomirbeni ugovori oko međa, prodaja ili povrat posjeda, te svjedočenja. U tom slučaju ulogu opatijskih poslanika obnašali su ili sam opat, ili opat zajedno s celerarijem.¹⁰⁸⁸ I u 14. stoljeću, kad se već u samostanu ispisuju opatijske isprave pečaćene pečatom opatijskoga konventa, povremeno se tražilo sudjelovanje drugog vjerodostojnog mjesta. Već 1301. godine Kaptol je svjedočio pri predaji posjeda Svinice Opatiji Topusko.¹⁰⁸⁹ U sukobu oko posjedovnih prava koji se prije 1355. godine vodio između Opatije i Ladislava Tuteuševa oko predija Strezić, i posjede Sračice i Rinkov ti su posjedi vraćeni Opatiji. O povratu opatijskih posjeda, koji se odvijao pred Kaptolom svjedoči isprava od 26. siječnja 1355. godine.¹⁰⁹⁰ Opatija je svoje isprave također ovjeravala kod Kaptola. Za potrebe obavljanja takvih poslova opat je pred kanonike slao svoje familijare i oficijale, koji su putovali i obavljali razne pravne poslove, koji se nisu mogli direktno obaviti u samom sjedištu Opatije.¹⁰⁹¹

U funkciji vjerodostojnog mjesta nalazili su se i poslovi druge vrste. Tako je Opatija za potrebe sudovanja omogućavala i polaganje depozita. Opat Vilim od građanina Markulina iz Ostrožca, koji je u ime Dujma Blagajskog zaprimio određenu svotu novca ukoliko bi mu zatrebala usluga suda. To je ovjereno u samostanu i o tome je opat izdao ispravu. Tu je listinu 1359. godine potvrdio Kaptol svojim pečatom.¹⁰⁹² Budući da Babonići u to vrijeme nisu više posjedovno toliko bliski Opatiji ta isprava svjedoči i o širini područja na kojemu je Opatija

¹⁰⁸⁴ MEZ, VII, 258-259.

¹⁰⁸⁵ MEZ, VI, 329-330.

¹⁰⁸⁶ MEZ, VI, 330.

¹⁰⁸⁷ Crkva je vršila ulogu kontrolnog organa prema sudu pa se s vremenom razvio običaj da se kod svakog sudskog procesa traži nazočnost tamošnjeg kaptola. Vjerodostojna mjesta su za svoje poslove imala ograničenu ovlast pa su neke poslove morala vršiti pred drugim vjerodostojnim mjestima. Usporedi: A. Dabinović, *Hrvatska državna i pravna povijest*, 373, 439.

¹⁰⁸⁸ Primjeri takvih postupaka u: CD, V, 543.; VI, 278-279., 282-284.

¹⁰⁸⁹ CD, IX, 11.

¹⁰⁹⁰ CD, XII, 266-267.

¹⁰⁹¹ CD, XII, 454.

¹⁰⁹² CD, XII, 563.

djelovala. S druge strane Babonići/Blagajski, unatoč gubitku posjeda na gorskomu području još uvijek su jako povezani uz Opatiju, pa je to povjerenje vjerojatno temeljeno na odnosima iz ranijega razdoblja. S druge strane i blizina mjesta mogla je biti razlogom da Blagajski svoje poslove rješavaju u Opatiji, a ne direktno u Kaptolu.

Također, plemstvo je povremeno za isprave koje izdaje Opatija tražilo prijepis od Zagrebačkog kaptola, tako da maksimalno osigura svoje posjede, ili pak stečena prava. Primjer tomu pokazuje i sud s plemićkim općinama Sračica, Radostić i Dolac o kojima je već bilo riječi. Plemstvu su nakon provedenog postupka, koji se odvijao pred banom, prepozitom i Kaptolom te na opatovom sudu osigurana njihova prava. Parnica s Radostićima odvijala se na opatovom sudu i on je u konačnici 1362. godine plemstvu izdao ispravu o utvrđenim pravima. Plemstvo je pak naknadno 1363. godine od Kaptola zatražilo prijepis. Da bi ga dobili četvorica plemića *de Radoztych* pred Kaptolom su morali posvjedočiti da će se podvrgavati službama i odredbama opata Guida.¹⁰⁹³ I župnici su tražili kaptolski prijepis za isprave izdane od opata ili Opatije Topusko. Tako je i župnik Blaž 1438. godine zatražio od Kaptola da mu se napravi ovjerovljeni prijepis za župnu nadarbinu, koju je omeđio opat Ivan 1430. godine.¹⁰⁹⁴ Jedan dio isprava Opatije potvrđen je i pred kaptolom u Budimu. To su isprave koje se odnose na starije kraljevske privilegije i potvrda koju je izdao splitski nadbiskup. Za te je poslove opat Guido osobno otišao u Budim pred kralja da od njega zatraži potvrde za pojedine posjede¹⁰⁹⁵, dok je Budimski kaptol u tom pogledu vjerojatno bio najbliža nadležna vjerodostojna ustanova.

Kaptol je kao glavno vjerodostojno mjesto općenito imao ulogu pravnoga subjekta za područje plemstva i plemićkih općine koje nisu živjele na opatijskom posjedu. Već 1334. godine Kaptol je ustanovio međe posjeda plemenitih Blinjana. U tu svrhu trebalo je napraviti uviđaj na terenu i reambulaciju međa, te je stoga Kaptol poslao jednoga od svojih kanonika, Pavla svećenika i prebendara Zagrebačke crkve.¹⁰⁹⁶ Lokalno plemstvo, koje nije boravilo na opatijskim posjedima uglavnom je direktno tražilo usluge Zagrebačkog kaptola. Ono je pred kanonike dolazilo po raznim poslovima. Pred Zagrebački kaptol 1369. godine došli su potomci "velikoga" Brokuna iz Gore utvrditi podrijetlo svojega roda, koje se očito, kako to

¹⁰⁹³ CD, XIII, 269.

¹⁰⁹⁴ MEZ, VI, 525.

¹⁰⁹⁵ CD, XIII, 448., 449-450.

¹⁰⁹⁶ CD, X, 188-189.

proizlazi iz isprave, povremeno miješalo s plemstvom iz Bručine. Oni su pred Kaptolom svjedočili o svojemu podrijetlu i o tome su od Kaptola zatražili ovjеровljeni prijepis.¹⁰⁹⁷

Također, Kaptol je često djelovao u funkciji istražnog organa u sporovima oko međa. U tom slučaju, uglavnom uz kraljev nalog, vjerodostojno mjesto bilo je dužno ispitati nastali spor i pomiriti zavađene stranke. Budući da je zemlja u srednjemu vijeku činila osnovicu života, najučestaliji sukobi među plemstvom i pojedinim plemićkim rodovima događali su se oko posjedovanja. Zagrebački je kaptol na području arhiđakonata Gora djelovao kao lokalni i nadzorni organ u ulozi *locus credibilis* i pred njim su se rješavala lokalna posjedovna pitanja u kojima je istraga koju su vršili kaptolski povjerenici imala odlučujuću ulogu. Ukoliko je postojao neki posjedovni problem kralj bi, ili ban putem dvorskoga suca uputio nalog Kaptolu da to istraži, nakon čega je uslijedio i kaptolski izvještaj. Kaptol bi prilikom istrage uz provjeru dokumenata o posjedovanju, izvršio reambulaciju i provjerio te ponovo utvrdio i popisao posjedovne međe, nakon čega je izdao ovjеровljeni prijepis isprave, ili pak novu važeću ispravu o posjedovanju. Također, prilikom uviđaja na terenu, uz pojedine kanonike, bio je prisutan i neki od kraljevih poslanika. Tako je 1378. godine podban Petar Čirke pozvao Kaptol da djeluje u istrazi vezanoj uz Blinjane.¹⁰⁹⁸ Ban je u tu svrhu Kaptolu predstavio i svjedoke koje je trebalo pozvati na sud. Kaptol je svjedoke pozvao i izvršio istragu. Na strani Kaptola po tom poslu je za svjedočenje na terenu poslao kanonika po imenu Martin.¹⁰⁹⁹

Svoje poslanike imalo je i plemstvo. Ono je po službenoj dužnosti pred kanonike slalo literate i zastupnike, bliske njihovom rodu. Tako je i sin Pavla Zrinskoga Petar 1442. godine pred Kaptol poslao Bartola, sina Orkuna iz Brokunove Gore, koji je u ime njegove obitelji zatražio od Kaptola da im se potvrdi kraljevska isprava o darivanju kaštela Kostajnice i Komogovine i posjeda Jarovel.¹¹⁰⁰ Pojedini pripadnici važnijih plemićkih obitelji pred Kaptolom su se zavjetovali i svjedočili. Tako je i Jelena Lipovačka 1442. godine svoje nasljedne posjede odlučila predati u nasljeđe svojemu mužu, Martinu Frankopanu. O predaji gradova Jastrebarskog, Kostajnice i Komogovine, koji su djelomično ulazili u područje Zagrebačke, a dijelom u područje Dubičke županije, svjedočila je pred Kaptolom, o čemu je izdana i potvrda ovjерена kaptolskim pečatom.¹¹⁰¹

¹⁰⁹⁷ CD, XIV, 182-183.

¹⁰⁹⁸ CD, XV, 380.

¹⁰⁹⁹ CD, XV, 381.

¹¹⁰⁰ CD Frangepanibus, I, 338.

¹¹⁰¹ CD Frangepanibus, II, 335-336.

U vrijeme prepozita Matije odvijao se jedan od važnijih srednjovjekovnih događaja na tom području. U borbi za nasljedstvo oko posjeda koji su ženidbom s Jelenom Lipovačkom došli u vlast Martina Frankopana, nakon Jelenine smrti nastao je posjedovni spor. Svoja prava na posjede, među kojima su se nalazili i Kostajnica i Komogovina, tražili su i Jelenini rođaci. Martin Frankopan tražio je kod Fridriha Celjskog da se imovina prenese na njega. Banski sud 1449. godine presudio je u korist Frankopana.¹¹⁰² Nezadovoljni presudom Jelenini rođaci Himfiji i Bočkaji pozvali su se u prosincu 1451. godine na sud prelata i baruna. Taj je sud naložio Zagrebačkom kaptolu da provede istragu i da potom pozove Martina Frankopana na kraljevski sud. Kaptolu je pismo uputio sudac kraljevske kurije Ladislav *de Palocz*.¹¹⁰³ Iz isprave proizlazi da je u istrazi sudjelovao i rovišćanski župnik Petar, koji je bio i prebendar.¹¹⁰⁴ Kaptol je proveo istragu i kralj je donio odluku već 1452. godine. U istrazi je sudjelovao i kraljev čovjek po imenu Vid *de Inusowcz*, dok je na strani Kaptola izabran jedan od kanonika Mihovil *de Thosowcz*.¹¹⁰⁵ Oni su izvršili istragu, o kojoj nema podataka i to vjerojatno direktno na terenu uz svjedočenje obližnjih posjednika. Po svjedočenju, uz kraljev nalog kaptol je Himfije uveo u posjed Kostajnice, Komogovine, Novog i Okića.¹¹⁰⁶ Kaptol je i dalje sudjelovao u poslovima vezanim uz Frankopane i Zrinske. Tako je i 1455. godine Martina Frankopana uveo u posjed Lipovca i Kostajnice.¹¹⁰⁷ Kao i kod prije navedenog procesa oko nasljeđa, kralj je ponovno za potrebe uvođenja u posjed imenovao jednoga svojega čovjeka, Stjepana, sina Ivana iz Brezovice, dok je na strani Kaptola među kanonicima izabran učen čovjek Blaž iz Nemeša. Pri uvođenju u posjed radi pravne valjanosti postupka ponovno su pozvani posjednici, čiji su posjedi međašili s posjedima oko Kostajnice i Lipovca (*vicinis et commetaneis*).¹¹⁰⁸ Kaptol je ponovno na kraljev nalog i 1464. godine Martina Frankopana uvođio u posjed kastruma Krupe i drugih kaštela i kasta, među kojima se navode Kostajnica, Kladuša, Gradac, Komogovina, Steničnjak i Lipovac, zajedno sa svim pripadajućim selima i posjedima.¹¹⁰⁹ I zalaganje posjeda vršilo se pred Zagrebačkim kaptolom. Martin Frankopan zamolio je kanonike da

¹¹⁰² CD Frangepanibus, I, 366-370. O cjelokupnom procesu i njegovu značaju za knezove Kostajničke više u: M. Karbić, D. Karbić, "Kostajnica i njezini gospodari tijekom srednjeg vijeka", 57.

¹¹⁰³ CD Frangepanibus, I, 379.

¹¹⁰⁴ CD Frangepanibus, I, 379.

¹¹⁰⁵ CD Frangepanibus, I, 381.

¹¹⁰⁶ CD Frangepanibus, I, 381-382. Usporedi: M. Karbić, D. Karbić, "Kostajnica i njezini gospodari tijekom srednjeg vijeka", 57.

¹¹⁰⁷ CD Frangepanibus, II, 9. Usporedi: M. Karbić, D. Karbić, "Kostajnica i njezini gospodari tijekom srednjeg vijeka", 57.

¹¹⁰⁸ CD Frangepanibus, II, 9-10.

¹¹⁰⁹ CD Frangepanibus, II, 66-67. Usporedi: M. Karbić, D. Karbić, "Kostajnica i njezini gospodari tijekom srednjeg vijeka", 58.

sudjeluju pri zalogu udaljenih posjeda za što su izabrani kaptolski lektor Ivan, varaždinski arhiđakon Sigismund i kanonik Demetrije iz Beletinca, koji su po tom poslu poslani u opidum Steničnjak. Pred njima je Martin 1465. godine posvjedočio da je Petru Zrinskomu dao u zalog više svojih posjeda u Pounju, među kojima se spominju Jarovel, Dolac, Grabrovnica, Čihovo i Zabláče, a svi su se nalazili na području Zagrebačke županije.¹¹¹⁰ Još 1497. godine Kaptol, odnosno kanonici uvodili su plemstvo u posjed što pokazuje primjer iz 1497. godine. Tad je naime, Kaptol Ivana Keglevića uvodio u posjed gradova Kostajnice i Stabande, koji su se tad nalazili u kotaru grada Krupe i na području Zagrebačke županije.¹¹¹¹

¹¹¹⁰ CD Frangepanibus, II, 90-91.

¹¹¹¹ Acta Keglevichiana, 48-49.

7. CRKVA I REDOVNIŠTVO U VRIJEME NADIRANJA OSMANLIJA

Područje Banovine već početkom 15. stoljeća ugrožavaju povremeni pljačkaški upadi Osmanlija, a prvi ozbiljniji sukobi događaju se 1402. godine.¹¹¹² Tad je bilo najugroženije područje hrvatskoga Pounja. Posjedi Zrinskih, Blagajskih i Frankopana u Pounju bili su najizloženiji povremenim pljačkaškim pohodima turskih akindija, odnosno martologa i sve su slabije odbijali učestale napade. Uz kralja Žigmunda nalazio se zagrebački biskup te od plemstva Nikola Gorjanski, Kurjakovići, Zrinski i Blagajski.¹¹¹³ Opatija se tad nalazila pod patronatom kralja.¹¹¹⁴

Prvi prodori povremenih pljačkaških četa javljaju se već krajem 14. stoljeća, vezano uz čete pobunjenika iz Bosne. U tim je pohodima na zrinsko Pounje stradala i Opatija Topusko, koja je preko svojih posjeda u Pounju i dolinom rijeke Maje bila dobro povezana sa sjedištem Opatije u Topuskom. To ju je najvjerojatnije koštalo i pljačke. Iz isprave od 27. ožujka 1392. doznajemo da su samostan orobile čete pobunjenika iz Bosne i pritom odnijele crkveno ruho, knjige, kaleže i ostale vrijednosti. No iz same isprave nije jasno kada se to točno dogodilo.¹¹¹⁵ Ipak, o burnomu razdoblju svjedoče i arheološki nalazi. Naime, na području između Brubna i Dragotine, točnije u Klasniću Gornjem, pronađena je ostava mletačko-ugarskoga novca iz razdoblja vladavine kraljice Marije (1382. – 1387.).¹¹¹⁶ Područje o kojemu je riječ nalazi se u neposrednoj blizini Toplice na prostoru doline rijeke Maje i Buzete, kojim se lako moglo komunicirati s Pounjem. Ranije provale i borbe na opatijskim posjedima potvrđuje isprava iz 1384. godine, kojom su cisterciti Nikoli Baboniću za 10 zlatnih florena godišnje založili posjed Gornju Lestovu.¹¹¹⁷ Taj je novac Opatiji bio prijeko potreban jer jobagioni sa svojim izdacima i oružjem više nisu bili u stanju braniti Opatiju, to

¹¹¹² MEZ, V, 187-188.

¹¹¹³ Ferdo Šišić, *Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba (1350. - 1416.)*, novo izdanje (Zagreb: Naklada Hrvoje, 2004), 151 - 52.

¹¹¹⁴ S time se svojevremeno slagao i Tkalčić, „Cistercitski samostan u Topuskom“, 127.

¹¹¹⁵ CD, XVII, 423. Spomenuta se isprava odnosi na svjedočenje bana Detrika Bubeka da je toplički opat Ivan III. za potrebe obnove crkvenog pribora dao u zalog predij Donju i Gornju Lestovu Stjepanu Blagajskom. U ispravi se ne spominje godina oružane pljačke, no Tkalčić je zaključio da se to dogodilo 1387. godine kad je vojvoda Hrvoje, zajedno s banom Vukom, provalio na posjede Pavla Zrinskoga. Tkalčić, „Cistercitski samostan u Topuskom“, 128.

¹¹¹⁶ Pretpostavlja se da ostava pripada ranom razdoblju vladavine kraljice Marije i kralja Žigmunda.

Ivan Mirković, „Klasnić Hoard“, *Collana di Studi e Ricerche di Numismatica* (Milano 1995), 37, 51.

¹¹¹⁷ *Codex diplomaticus comitum de Blagay*, uredio i sakupio Layosz Thallóczy (Budimpešta, 1897), 180 - 181.

jest opatijsku crkvu.¹¹¹⁸ O funkcioniranju Opatije pred kraj stoljeća svjedoči spomen Konventa 7. travnja 1395. u ispravi koja govori o dodjeljivanju predija Voratis, Komči i Kokorić sinovima Ivana Kozeca.¹¹¹⁹ Oni su, kao i drugi opatijski jobagioni, imali dužnost braniti samostan i njegove posjede od neprijatelja, pa su za vjernu službu i nagrađeni spomenutim predijima.

Budući da je opasnost prijetila i samomu središtu Biskupije, a otvoren je put prema Pokuplju, Biskup je među prvima započeo s izgradnjom i utvrđivanjem svojih važnijih posjeda. U obrani granica Hrvatskoga kraljevstva priključili su mu se i Zagrebački kaptol i Opatija Topusko. Među prvim i najvažnijim posjedima koji se utvrđuju i organiziraju za obranu javlja se biskupska Hrastovica, dok je u obrani određenu ulogu igrala i središnja vlastelinska utvrda u Gori. Biskupovi kaštelani i vojvode služili su se za potrebe obrane prvenstveno središnjim utverdama u Hrastovici uz koje su koristili i sustav obavještajnih točaka, odnosno utvrđenih kula grupiranih oko hrastovičkoga posjeda. Te su se kule i manje utvrde nalazile u Peckom i Vinodolu. Vinodol je bio važan posjed i predstraža u obrani hrastovičkih utvrda, a već 1335. godine, zajedno sa Peckim, služio je za opskrbu i održavanje biskupijske hrastovičke utvrde. Hrastovicom su u to vrijeme upravljali kaštelani i vojvode. Dok su kaštelani skrbrili o utverdama, njihovom funkcioniranju i vojnim akcijama, vojvode su brinuli o funkcioniranju hrastovičke provincije. I vojvode se povremeno spominju u određenoj vojnoj ulozi, odnosno kao generali. Na taj je način hrastovička provincija funkcionirala već i prije kralja Žigmunda, koji je u svoju zaštitu uzeo cijelu Biskupiju, a bio je i patron Opatije Topusko. On je pomagao u obrani Biskupije, dok je s druge strane biskup kralju pomagao financijski. U vrijeme biskupa Eberharda hrastovički je vojvoda imao važnu ulogu na što se biskup oslanjao nazivajući ga svojim vjernim (*fidelis*). Hrastovička je provincija općenito bila važna za egzistenciju cjelokupne Biskupije. Njezina je ekonomska uloga bila velika, s vinodolskoga područja dopremalo se vino za prodaju u drugim biskupovim provincijama. Vojvoda je vjerojatno imao veliku ulogu u nadzoru nad funkcioniranjem hrastovičkog gospodarstva; djelovao je i na širenje provincijalnoga područja i njegovo povezivanje s prekokupskim krajevima. No unatoč tome pojedini su kaštelani i vojvode, zajedno s nižim oficijalima koristili odsustvo biskupa i provodili svoju samovolju.

¹¹¹⁸ "...iobagiones nostros non sufficet absque nostra licencia speciali, ecclesiamque nostram, quandocunque requisitus fuerit, cum propriis sumptibus et armis defendere tenebitur." CD Blagay, 180.

¹¹¹⁹ MEZ V, 4.

Obrana granica Hrvatskoga kraljevstva u 15. stoljeću bila je pod direktnom upravom bana Hrvatske i Slavonije, a o važnim pitanjima obrane raspravljalo se na saborima. U obranu granica uz staleže, uključila se i crkva, odnosno biskup i Kaptol, zajedno sa redovništvom. No ta prvotna obrana nije još bila dobro organizirana, nedostajalo je oružja i ljudstva, te je stoga u njoj veliku ulogu imalo visoko plemstvo, koje je posjedovalo važnije utvrde u Pounju i Pokuplju. Ckva i redovništvo na području arhiđakonata Gora nije imala dovoljnu snagu, niti dovoljan broj obrambenih pozicija da se samostalno odupre naletima martologa. To potvrđuju već one najstarije isprave, koje govore o nadiranju Osmanlija. Prema tim ispravama čak se ni Opatija Topusko, kao jedna od najprostranijih i najjačih institucija na tom području, ne može sama oduprijeti njihovim prodorima. Stoga se, na području Pokuplja pri obrani oslanja na svoje *fideles*, među kojima se spominje Ladislav Tot Susedgradski. Njemu je i njegovoj ženi Jeleni iz zahvalnosti opat Ivan darovao četiri predija u Pokuplju: Augušanovec, Skrivelno, Pokuplje (Pokupsko) i Roženicu.¹¹²⁰ Također, iz isprave od 1402. godine doznajemo da su Opatiju od bosanskih pobunjenika i osmanlijskih akindžija branili i građani zagrebačkoga Gradeca Petar i Stjepan Šafar, koji su za svoje zasluge u obrani nagrađeni nekim posjedima u Pokuplju.¹¹²¹ Zanimljivo je pritom da su neke utvrde ponovo vraćene plemstvu koje je živjelo na opatijskom području. Ono ih je vjerojatno nešto efikasnije moglo iskoristiti za potrebe obrane. Primjer tomu pokazuje utvrda Kupska gorica (*Kupchagoricha*) koju je opat Ivan 1386. vratio Ratetićima.¹¹²² Vjerojatno je za potrebe većega oružanog sukoba Opatija računala na pomoć plemićkih rodova koji su se nešto bolje mogli oduprijeti prodorima bosanskih pobunjenika.

Situacija na rubnom području Ugarsko-Hrvatskog kraljevstva zahvaćena građanskim ratom i borbama za prijestolje u velikoj su se mjeri odrazile na područje Banovine. Povremene čete Osmanlija i dalje su prodirale na istočne i jugoistočne posjede Opatije.¹¹²³ Situacija s kojom su se pojedini komendatari morali nositi vidi se iz isprava vezanih uz Blinju. Naime, cijelo je područje oko Blinje zahvaljujući osmanlijskim prodorima već 1415. godine napušteno i opustošeno.¹¹²⁴ Tad su stradala i dva sela "crkvenjaka" (*villas ecclesiastes*) Opatije koja su se nalazila na području Blinje - Graduša i Žrnov.¹¹²⁵ Na tom je području zasigurno stradala i jedna od opatijskih župa-Graduša. Nešto kasnije stradala je i župa,

¹¹²⁰ Isto.

¹¹²¹ MEZ, V, 187 - 88.

¹¹²² O tome govori isprava iz 1386. godine u: *Diplomatički zbornik*, XVII, 42 - 3.

¹¹²³ O prodorima govore isprave iz 1402. i 1415. godine u: MEZ, V, 173; CD Zichy, VI, 388 - 92.

¹¹²⁴ CD Zichy, VI, 388 - 92.

¹¹²⁵ CD Zichy, VI, 390.

odnosno župna crkva u Blinji. Stalna su pustošenja i pljačke iz temelja promijenila prostornu sliku opatijskoga vlastelinstva. Naime, u izvorima su se sve manje spominjali razoreni posjedi u okolici Topuskog, a sve više sjeverniji posjedi bliži rijeci Kupi. Tad su se o obrani Opatije brinuli komendatari (plemićka i crkvena lica) i zagrebački biskup. Nakon laičke uprave Opatija je došla pod upravu zagrebačkoga biskupa, odnosno Opatiju je 1427. godine u svoje ruke (ponovno) preuzeo biskup Ivan de Alben.¹¹²⁶ Ivan je tad na čelu Opatije stao na stranu Petra, sina Pavla Zrinskog, koji je ratovao protiv Osmanlija.¹¹²⁷ Također, Opatija se jedno vrijeme nalazila i pod patronatom bana Slavonije.¹¹²⁸ Službeno, on je trebao voditi brigu o njezinoj obrani. Izgleda da su pustošenja i česti oružani pljačkaški pohodi akindija pojačani nebrigom pojedinih komendatara doveli Opatiju do ruba egzistencije. Za opata Barnabe (1452.-1456.) situacija je već toliko loša da je opat oslobođen plaćanja pristojbe za imenovanje.¹¹²⁹ Neko je vrijeme o Opatiji vodio brigu i hrvatski plemićki rod Frankopana koji su se istaknuli u ulozi zaštitnika crkve i crkvenih imanja.¹¹³⁰

Iza pada Bosne 1463. godine Osmanlijama je bio otvoren pristup na područje Hrvatske i središnjem dijelu Zagrebačke biskupije. Da bi se što bolje organizirala obrana i pojedini crkveni i redovnički posjedi sa strateškom važnošću prelaze u ruke kraljevih povjerenika i bana. Kralj je uvidio da treba organizirati obranu kraljevstva i krenuti u rat protiv neprijatelja, koji je trebao započeti već 1465. godine. U toj situaciji postavilo se pitanje sudjelovanja Zagrebačke crkve, odnosno Kaptola i biskupa. No opće siromaštvo navelo je kralja da izda proglas prema kojemu Zagrebački kaptol nije bio dužan sudjelovati u ratu, uz obvezu da kanonici ipak daju konjsku spregu.¹¹³¹ Također, pretpostavlja se da je zbog toga 1465. godine kralj Matijaš brigu o ivanovačkim posjedima i Vranskom prioratu predao u ruke gubernatora Zagrebačke biskupije Emerika Zapolje da bi što bolje mogao organizirati obranu Bosne.¹¹³² Budući da kanonici na području svoje sisačke provincije nisu imali nikakve uvjete za obranu oni su se vjerojatno u tome oslanjali na hrastovičke kaštelane i biskupa. S druge strane,

¹¹²⁶ "...pater dominus Johannes episcopus preallegate ecclesie Zagrabiensis, dominus et prelatus noster, dum adhuc abbas in monasterio Thapolchensi prefuisset..." CD Zichy, VIII, 339.

¹¹²⁷ Petar je od pape Martina V. 1427. godine zatražio oprost za sebe, članove svoje pratnje i vojnike te za kapelicu koju je izgradio u Zrinu. MEZ, VI, 223-224.

¹¹²⁸ "...monasterio Sancte Marie de Toplica, Zagrabiensis diocesis, quod seu que de iure patronatus bani Regni Sclavonie existit..." MEZ, VII, 74.

¹¹²⁹ MEZ, VII, 218. Usporedi: M. Turković, *Povijest opatija reda cistercita*, 44.

¹¹³¹ ACA, fasc. 1, doc. 10

¹¹³² MEZ, VII, 540. Usporedi: L. Dobronić, *Templari i ivanovci*, 193.

njihovim gradačkim posjedima i dalje su upravljali kaštelani, koji su imali ulogu braniti to područje.¹¹³³ Devedesetih godina ponovno se spominje hrastovička utvrda.¹¹³⁴

Preko opatijskih posjeda Osmanlije su upadali na područje Kranjske i u Turopolje.¹¹³⁵ Otud su ugrožavali i središte biskupije u Zagrebu. To su bili glavni razlozi da se i Topusko kao pogranično područje uključi u obranu granica Hrvatskoga Kraljevstva. Topusko je u drugoj polovici 15. stoljeća uključeno u područje krajine, to jest granice uz područje pod osmanskom vlašću. Krajinu su još od bitke na Krbavskom polju 1493. godine branili "knezovi i ostaci plemića kraljevine naše Hrvatske", kako je 1525. godine kralj Ludovik pisao banu Franji Baćaniju. Za obranu krajine uz plemstvo i druge posjednike (crkvu) brinuli su se i hrvatski banovi, ugarsko-hrvatski kraljevi i ugarski sabori. Izbor dvaju kraljeva za jedno kraljevstvo doveo je do građanskog rata između pristalica slavonskog i ugarskoga plemstva koje je bilo uz Ivana Zapolju te hrvatskoga koje se nakon poraza na Mohačkom polju priklonilo nadvojvodi Ferdinandu Habsburškom. Time su se okoristiti Osmanlije, koji ponovo započinju s napadima.

U tim napadima stradalo je i hrastovičko područje. Devedesetih je godina došlo do oružanih sukoba podno same Hrastovice. Sukobi s Osmanlijama na tom su području eskalirali, a na njih su se nastavili i sukobi između biskupa Osvalda, Ivaniša Korvina i Pavla Kanižaja. U tim je sukobima podno Hrastovice kod utvrde sv. Klementa na Klimnoj Gori Pavao Kanižaj izgubio život. Tad je u osnovi mogla stradati i Gornja hrastovička utvrda, te se stoga 1499. godine vjerojatno spominje samo Donja, kojom tad upravlja Ivan Keglević. Ne znamo što je tada bilo s župom sv. Klementa i da li je i ona bila zahvaćena tim sukobima. Najvjerojatnije jest, o čemu svjedoči i siromaštvo župnika. No sve hrastovičke župe i dalje funkcioniraju. Što bi značilo da ipak nisu u većoj mjeri bile zahvaćene spomenutim sukobima.

Organizirana obrana u koju su se uključile i crkvene i redovničke ustanove započela je tek potkraj kasnoga srednjeg vijeka tj. dvadesetih godina 16. stoljeća. Veliku ulogu u obrani opatijskih posjeda imao je tada opat Andrija Tuškanić. On je plemstvu na području Opatije dozvolio da gradi utvrde. To se vidi na primjeru srodničke općine Bovićanaca, koji su, uz potvrdu starih prava, dobili dozvolu da mogu izgraditi vlastiti kaštel.¹¹³⁶ Stalna hrvatska vojna

¹¹³³ MEZ, VII, 505.

¹¹³⁴ KAZ, ACA, fasc. 72, doc. 7/1.

¹¹³⁵ J. Adamček, "Nemiri na posjedima Topuske opatije sredinom XVI. stoljeća", 286.

¹¹³⁶ Ndb, Acta donationalia, fasc. 7, br. 196. Podatke iz te isprave preuzima Kukuljević u: „Opatija b. d. Marije u Topuskom“, 87.

posada u Topuskom se javlja po prvi put nakon poraza na Mohačkom polju, nakon kojega je Ferdinand Habsburški na sebe preuzeo obranu, u svrhu koje je bio spreman odvojiti novac za izdržavanje stalne vojske od 1000 konjanika i 200 pješaka. Među plemstvom uz Frankopane, Zrinske i Blagajske, koji međusobno dijele 510 konjaničkih plaća, i Opatija Topusko dobila je pravo na plaću za 50 konjanika.¹¹³⁷ U prvoj polovini 16. stoljeća u svrhu organizirane obrane Topusko je odigralo važnu ulogu u prijenosu povjerljivih informacija kao jedan od središta tzv. "vojnih poštohoda", čija je svrha bila da održavaju vezu između vladarskoga dvora i Ratnoga vijeća u Grazu s najvažnijim graničnim uporišnim točkama.¹¹³⁸ U smjer poštohoda tad su bili uključeni gradovi u Pokuplju, Bihačkoj krajini i Žumberku s odvojcima prema Zagrebu. Pretpostavlja se da je već 1518. godine radi pružanja pomoći opsjednutom Jajcu uspostavljen poštohodni smjer Beč-Graz-Maribor-Ptuj-Zagreb-Topusko-Bihać-Jajce.¹¹³⁹

Uz kastrum u Topuskom najznačajnija obrambena lokacija Opatije početkom 16. stoljeća jest kaštel u Pokupskom (*castelly de Pokopia*)¹¹⁴⁰ koji spada među najranija kaštela uopće na području Banovine. Građen je kao jedna od utvrda koje su se u 16. stoljeću iskazale kao važne u obrani granice na Kupi. Među prvima se, uz Petra Keglevića, Zrinske i Blagajske, u izgradnju tih utvrda u Pokuplju uključila Zagrebačka crkva. Starija utvrda Opatije izgrađena je od drveta već prije 1521. godine, a tad je bila u jako lošem stanju. Naime, nekakav se, vjerojatno drveni kaštel, spominje u vlasništvu Opatije već za biskupa Jurja (*Georgius episcopus, qui erat commendatarius illius ecclesie*), nakon čega dolazi u vlasništvo Benedikta Ratkaja, u doba kojega se gradi kameni kaštel.¹¹⁴¹

¹¹³⁷ Kruhek, *Krajiške utvrde hrvatskog kraljevstva, 16. stoljeće*, 79 - 80.

¹¹³⁸ Čoralić, *Put, putnici, putovanja*, 125.

¹¹³⁹ Isto.

¹¹⁴⁰ MOL/DL, 47576.

¹¹⁴¹ E. Laszowski, "Prilog za povijest opatije topuske", 117.

8. ZAKLJUČAK

Zagrebačka je biskupija u srednjemu vijeku bila podijeljena na četrnaest arhiđakonata. Među njima na prvom mjestu spominje se Gorski arhiđakonat. Budući da je u svojstvu arhiđakonata Gora po prvi put spomenuta u župnim popisima iz 1334. godine, a većina župa spominje se posljednji put u popisima svećenika iz 1501. godine radnja je ograničena na razdoblje između ta dva popisa. Cilj rada bio je utvrditi razvoj crkveno-administrativnoga područja. U tom pogledu nametnula su se dva glavna pitanja i problema. Prvi od njih vezan je uz teritorijalni razvoj crkvenoga, odnosno župnoga područja, dok se uz to otvorilo i pitanje crkvene uprave područjem arhiđakonata, odnosno uloge prepozita. Budući da je problem crkvenoga razvoja na tom području vezan uz pojedine crkvene posjede i župe napravila sam povijesno-topografski pregled pojedinih crkvenih posjeda i župa, određivši pritom posjedničke odnose i njihovu teritorijalnu pripadnost. Kako bih što točnije riješila posjedničke odnose i ubicirala pojedine župe odredila sam i značenje pojedinoga nazivlja vezanog uz Goru. Pritom sam utvrdila da je područje pod nazivom Gora obuhvaćalo više upravnih i posjedničkih cjelina, odnosno zemljišnih teritorija u rukama svjetovnih, crkvenih i redovničkih ustanova, odnosno pojedinačnih vlasnika. Također, taj se naziv odnosio na najmanje dva, međusobno dosta udaljena naselja.

Iako je arhiđakonat Gora prvi put spomenut tek tridesetih godina 14. stoljeća župno je područje mnogo starije. Prve župe na tom području spominju se još na samom početku 13. stoljeća, a pojedine od njih došle su u posjed crkve i redovnika zahvaljujući velikodušnim kraljevskim darovnicama. To najstarije razdoblje razvoja župnoga područja odgovaralo je starijoj županijskoj organizaciji, dok je administrativna organizacija mlađa i formirala se do druge polovice 13. stoljeća. Ona se može vezati uz podjelu biskupske i kaptolske menze i uz raspodjelu kanoničkih prava i prihoda. O prepozitu i njegovom djelovanju u svojstvu arhiđakona u 13. stoljeću nemamo čvrstih podataka. Pojedini se prepoziti javljaju na području Gore jedino kao kraljevi kancelari i predstojnici Kaptola.

Organizacija teritorija općenito se može povezati uz izdvajanje prvih biskupskih posjeda. Biskupija je još u najranijim privilegijama kraljeva Bele III. i Emerika na području stare županije dobila velik posjed, odvojen od središta stare županije. O njegovoj strukturi nema mnogo podataka. Kao prvi od posjeda zagrebačkih biskupa spomenutih u ispravama

navodi se Gora kod sv. Klementa, a uz nju veliki posjed kod Odre. Na biskupskom području podno Hrastovice, kraj jedne od najstarijih župa arhiđakonata, biskupi su imali i svoju kuriju. U njezinoj je blizini biskup Stjepan II. izgradio i novo biskupsko naselje. Oko tog naselja i kurije započela je i organizacija biskupskih posjeda. S druge strane donacijama biskupa i kraljeva Kaptolu zaokružuju se kanonički posjedi oko Siska i postepeno se odvajaju od biskupskih posjeda. Već je biskup Stjepan I. darovao Kaptolu nekoliko predija na ušću Kupe u Savu. Tu u osnovi počinje i organizacija arhiđakonata.

Vrhovni upravitelj cjelokupnim područjem Biskupije bio je zagrebački biskup. Uz njega u upravi pojedinim arhiđakonatima sudjeluju kaptolski kanonici, među njima izabrani vikari i arhiđakoni, te uz njih niže svećenstvo. Svaki je pojedini arhiđakonat dodijeljen jednom kanoniku, a Gorski je arhiđakonat združen s čašću Velikoga prepozita Zagrebačkog kaptola. Stoga je Veliki prepozit, uz svoje uobičajene funkcije, obnašao i nasljednu funkciju arhiđakona Gore i Zagorja.

Dužnosti arhiđakona opisane su u Statutima Zagrebačkog kaptola. Prema njima svaki je pojedini arhiđakon, pa tako i prepozit, bio dužan upoznati se sa svime što se protivi Božjim zapovjedima i kanonskim propisima u njegovu arhiđakonu bez obzira da li to čine klerici ili laici. To je prema svojim mogućnostima morao i ispraviti. Što pak nije mogao ispraviti, bio je dužan prijaviti i temeljito obrazložiti biskupu. Uz opisane dužnosti, pravo arhiđakona vizitatora, ili nekog drugog dostojanstvenika koji umjesto njega treba obaviti pohod, jest da on sam zajedno sa sedam članova pratnje i konjima za njega bude opskrbljen.

Svaka je veća upravna promjena na razini biskupije dolazila ili od kralja, ili od biskupa. U 14. stoljeću biskupi su uspjeli, primjenjujući odredbe kanonskog prava, ograničiti ovlasti i prava arhiđakona, čiji su se poslovi sve više širili. Budući da je i dio biskupskoga sudstva prešao na arhiđakona, biskupi su sve više naglašavali biskupsku rezervaciju na izbor dekana, vizitacija samostana, sudstvo na vanjskom području i pri teškim nedjelima, nad redovnicima, u sporovima oko vlasništva i u bračnim predmetima. Također, da bi što više ograničili rad arhiđakona biskupi su imenovali oficijale za sudstvo i generalne vikare za upravu područjem. Gora potvrđuje takvu situaciju. Prepozit se gotovo nikad ne javlja u dokumentima uz dužnosti arhiđakona. U tom pogledu važniju su ulogu imali pojedini vikari, koje imenuje biskup, lokalni upravitelji, oficijali i važniji župnici. Prepozitu su pomagali i vicearhiđakoni, također lokalni župnici. Prepozit se pak na području Gore javlja u svojoj primarnoj funkciji predstojnika Kaptola i unutar Kaptola kao vjerodostojnog mjesta.

Najvažnija pitanja oko župa, izbora i odabira župnika i svećenstva imali su biskupi i Papa, uz lokalno plemstvo u ulozi patrona. U 15. se stoljeću velik broj župa nalazio u rukama pojedinih nadarbenika, koji su također ograničavali upravu. Lokalni upravitelji i činovnici imali su određene ovlasti u vođenju pojedinih sudbenih procesa. No samo na lokalnoj razini. Kaptol je bio nadležan sudbeni organ za cjelokupno područje Biskupije i pred njim su se općenito odvijali procesi vezani uz razgraničenje posjeda i druga važnija pitanja.

Biskupi i Kaptol imali su u svojem vlasništvu na području Gore nekoliko posjeda, koji su radi blizine i lakše uprave objedinjeni u zasebna lokalna upravna područja. Svaki je za sebe do 14. stoljeća tvorio komitat pod upravom komesa, koji je u ime biskupa, ili kanonika njime upravljao. Izgleda da ta prvotna organizacija prostora još nije bila do kraja formirana, jer se pojedini komitati jednostavno nazivaju vlasničkim dijelovima županije Gora. Kraljevi iz dinastije Arpadovića crkvi i redovnicima darovali su velik posjed sa vlasničkim pravima i time su zapravo omogućili pojedinim svjetovnim i crkvenim vlastelinima da na tom području gotovo samostalno upravljaju. S druge strane tek je s izdvajanjem pojedinih važnijih upravnih središta došlo do formiranja upravnih cjelina. Kod Siska to vjerojatno nije bio slučaj jer je Sisak kao središte kaptolskoga komitata funkcionirao od samih početaka. Sisački je komitat u tom pogledu obuhvaćao lokalnu administraciju i sudstvo pod upravom komesa, vlasništvo nad brojnim posjedima (*praedia, villa*) i gospodarsku djelatnost. Budući da je uloga arhiđakona Gore združena s ulogom prepozita i s time vezana uz njegovo kanoničko mjesto u Zagrebačkom kaptolu gubi se uloga lokalnog središta koje bi imalo ulogu sjedišta arhiđakonata. Veću važnost dobili su pojedini biskupski, odnosno kaptolski posjedi i župe na njihovom području. Tu se pak ističe uloga lokalnoga svećenstva i pojedinih upravitelja, koji su djelovali u ime biskupa i kanonika.

U 14. stoljeću počinje se gubiti naziv komitat i koristi se istoznačni termin provincija. Područjem provincije upravljali su vojvode, kod kojih se povremeno, uz nadzor nad gospodarstvom i stanovništvom, ističe i njihova vojna uloga. Središte hrastovičke provincije bile su objedinjene biskupove utvrde u Hrastovici, kojima su upravljali kaštelani. Njihovo je gradsko područje označeno kao prostrani distrikt. Za potrebe njihovog održavanja i opskrbe još za biskupa Ladislava de Kobol uključeni su posjedi Pecki i Vinodol. Na tom strateškom području uz sam rub biskupske provincije već u 14. stoljeću izgrađene su i utvrde u Vinodolu i Peckom, odnosno kule za nadzor. Promjena nazivlja iz komitata u provinciju nije u većoj mjeri djelovala na samo područje knežije. Ona je vjerojatno vezana uz formiranje nove županijske organizacije u 14. stoljeću. Hrastovica je sve do kraja 15. stoljeća ostala najvažniji

crkveni posjed i važno sjedište na gorskomu području. Biskupi i upravitelji često su tamo rezidirali i rješavali važna pitanja. Hrastovička je provincija imala i veliku gospodarsku važnost, jer se s područja Vinodola u druge biskupske provincije dopremalo vino za prodaju. Hrastovička je župa također bila središnja župa i u njoj se prikupljala naturalna desetina s cijeloga hrastovičkog desetinskog kotara. S druge strane i uloga pojedinih hrastovičkih župnika bila je istaknuta. Jedan od njih potkraj 15. stoljeća javlja se u ulozi lokalnoga župnika, ali i vicearhiđakona Gore. On je pomagao prepozita u njegovim poslovima na području arhiđakonata, budući da prepozit nije tamo rezidirao. U okviru komitata, odnosno provincije, spominje se oko pet župa, koje su bile relativno gusto raspoređene. Pojedine od njih utemeljio je još biskup Stjepan II., a u 14. stoljeću spominje se već i župa u Vinodolu.

Kaptol je uz svoje posjede u Sisku od Martina Frankopana dobio još i Petrinjsko-Gradačko vlastelinstvo. Kanonici su uz vlastelinstvo stekli i pravo patronata nad još četiri župne crkve, te su na gorskom području bili patroni nad ukupno pet crkava.

Na području Gore uz crkvene posjede nalazili su se i redovnički. Tamo je do 1501. godine funkcioniralo šest samostana i četiri redovničke zajednice, od kojih je najstarija templarska sa sjedištem u Gori. Templarski preceptorat u Gori nakon ukinuća reda naslijedili su ivanovci. Uz njih najveći posjed imala je cistercitska opatija u Topuskom, a uz nju u 14. i 15. stoljeću spominju se i četiri franjevačka samostana, od toga se dva samostana ne spominju u dokumentima, već o njima govore arheološki podaci. Redovnici su djelovali na gospodarski, društveni i kulturni razvoj arhiđakonata, a njihov utjecaj reflektirao se i na brojne župe. Pojedine od tih župa već su kraljevskim donacijama u 12. i 13. stoljeću prešle u ruke redovnika. Templari su, zajedno sa posjedom dobili i crkvu Blažene Djevice Marije u sjedištu preceptorata u Gori. Na području templarskog i ivanovačkog preceptorata spominje se još samo jedna župna crkva sve do 1501. godine. Te su crkve bile oslobođene plaćanja katedratika. No Kaptolu je pripadala desetina od preceptorata.

Najveći broj župa nalazio se na području cistercitske opatije u Topuskom. Opati su također, poput biskupa i kanonika, upravljali vlastelinstvom organiziranim na području njihova komitata i djelovali su na njegov razvoj, funkcioniranje, širenje i rasprostranjenost. Njihov odnos prema župama reflektirao se preko posjedničkih i patronatskih prava na području pojedine župe i postavljanja župnika, ali i širenja marijanskoga kulta. Velik broj župa Opatije Topusko, ukupno njih sedam, nalazio se na području plemićkih rodova i srodničkih općina koje su živjele na opatijskom vlastelinstvu. Te su se župe razvile već u 13. i

14. stoljeću i nad njima je opat imao pravo patronata. Najvažniji posjedi cistercita bile su njihove gospodarske stanice, to jest grande. Sve grande na opatijskom području nastale su vjerojatno u 13. stoljeću. Od onih koje su vezane uz župne crkve spominje se njih ukupno pet i sve su nastale do 14. stoljeća na važnom tranzitnom području. Velik broj tih granda u 15. stoljeću razvio se u sela na kojima su funkcionirale seoske župe. Jedan dio posjeda Opatije opustošen je već u prvim naletima Turaka krajem 14. i početkom 15. stoljeća. Uz to jedan dio opatijskih sela našao se pod upravom vlastelinstava Kostajnice, Zrina, Graca i Blinje. Cisterciti su općenito jako djelovali na razvoj gorskoga područja, a ističe se njihov društveni i kulturno-umjetnički doprinos. Najveći utjecaj Cisterciti su ostvarili na području srednjovjekovnog graditeljstva i umjetnosti, te na području pismenosti.

Podjela arhiđakonata na župe najniža je i osnovna administrativna podjela arhiđakonata. Dekanati se na gorskomu području izričito ne spominju. Prema župnim popisima iz 1334. godine i prema popisima svećenika iz 1501. godine proizlazi da su popisane samo župne crkve (*ecclesia parochialis*). Njih je u popisu iz 1334. godine bilo ukupno 42, dok se u popisu iz 1501. godine navode njih 47. Većina ranijih župa odgovara lokacijama iz 1501. godine, dok se samo manji broj crkava više ne spominje. S druge strane na pojedinim vlastelinstvima u 14. i 15. stoljeću utemeljene su neke nove župe. One se spominju uglavnom na zrinskom području, oko Kostajnice, Brubna, Blinje, te na biskupskom hrastovičkom vlastelinstvu. Iz popisa proizlazi da je u 14. stoljeću najveći broj župa bio posvećen sv. Križu, Sv. Martinu i Blaženoj Djevici Mariji. S druge strane i 1501. godine najveći broj župa bio je posvećen sv. Martinu, zatim sv. Križu i Blaženoj Djevici, s tim da je tad sv. Martin najzastupljeniji svetac. Pritom se javljaju i neki novi titulari. Popisi općenito pokazuju sustavnost i određenu organizaciju prostora, koja se odnosi na pojedina vlastelinstva. Također, župna crkva u Sisku zbog svoje je pripadnosti Kaptolu izdvojena i od nje prepozitu nije išao prihod. Jedan dio crkava označen je i prema pripadnosti svjetovnim gospodarima, poput crkve na posjedu Čupora moslavačkih i posjeda Bogdaslava. Također, izdvajaju se crkve u grandama cistercita i ivanovačke crkve. No iz analize posjedovnih odnosa proizlazi da je puno veći broj crkava ulazio u područje svjetovnih gospodara i redovnika, odnosno njihovih vlastelinstava.

Velik dio župa bio je raspoređen po pojedinim svjetovnim vlastelinstvima u rukama važnijih plemićkih obitelji poput Zrinskih, Frankopana i Babonića/ Blagajskih, dok je jedan dio župa ulazio i u područje važnijih i istaknutijih srodničkih općina (Blinja) i plemićkih rodova (Brućina, Gora Brokunova). Te su župe uglavnom nastale cijepanjem zemalja na

kojima su živjeli pojedini rodovi i njihovim izdvajanjem još u 13. i 14. stoljeću. No jedan dio župa nastao je i zahvaljujući doseljavanju stanovništva u sigurnije krajeve za vrijeme prodora Osmanlija u 15. stoljeću. Može se pretpostaviti da su veliku ulogu u razvoju tih župa imali Zrinski i Blagajski, koji su vjerojatno i utemeljili pojedine od njih, poput Gvozdanskog i Brubna. Pritom se izdvajaju centralne župe, koje su se nalazile na području pojedinih upravnih središta poput Zrina i Brubna. Na tom području povremeno se javljaju i kapele (Zrin, Brubno) koje se ne spominju u župnim popisima. Najveći broj novih župa nastao je na vlastelinstvu Zrinskih. Porast župa na posjedima Zrinskih može se povezati s doseljavanjem za prodora Osmanlija, ali i s gospodarskom djelatnošću plemićkoga roda, koju oni razvijaju u Pounju.

KRATICE

ACA -Acta Capituli Antiqua

AMZ- Arheološki muzej u Zagrebu

CD- Codex diplomaticus regni Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae

CD Blagay- Codex diplomaticus comitum de Blagay

CD Zichy- Codex diplomaticus comitum Zichy de Zich et Vasonkeo

CD Frangepanibus- Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus

CDH- Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis

HAD-Hrvatsko arheološko društvo

HAZU-Hrvatska Akademija znanosti i umjetnosti

JAZU-Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti

KAZ-Kaptolski arhiv u Zagrebu

l.c.-locus credibilis

MEZ-Monumenta historica episcopatus zagrabiensis

Ndb-Nadbiskupski arhiv u Zagrebu

Nsk-Nacionalna i Sveučilišna biblioteka u Zagrebu

MOL/DL-Magyar Országos Leveltár (Mađarski državni arhiv)-Diplomatikai Leveltár

MSHSM-Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium

MCV- Monumenta Croatica Vaticana

VHAD-Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva

VHAD.n.s.-Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, nova serija

POPIS LITERATURE I IZVORA

Literatura

Adamček, Josip, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća*,

Liber, Zagreb, 1980.

Adamček, Josip, "Glina i njezina okolica u srednjem vijeku", *Glina, Glinski kraj kroz*

stoljeća, zbornik radova, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1988.

Adamček, Josip, "Nemiri na posjedima Topuske opatije sredinom XVI. Stoljeća",

Historijski zbornik XXI-XXII, Društvo za hrvatsku povjesnicu, Zagreb, 1968/69.

Ančić, Mladen, "Cistercians in Thirteenth Century Croatia", *Mediaevistik*, 10, Peter Lang,

Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien, 1997.

Ančić, Mladen, "Vlastelinstvo hrvatskog hercega u Gorskoj županiji (13. st.)", *Povijesni*

prilozi, 15, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 1996.

Ančić, Mladen, "Cistercijska opatija u Topuskom do pretvaranja u komendu", *Radovi zavoda*

za hrvatsku povijest, 27, Zagreb, 1994.

Ančić, Mladen, "Bihaćki kraj od 1262. do početka XV stoljeća", *Glasnik arhivskoga društva*

arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, 25, Sarajevo, 1985.

Ančić, Mladen, "Pet dokumenata za povijest istočnojadranskog zaleđa na početku XV.

Stoljeća", *Glasnik Arhivskoga društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine*,

29, Sarajevo, 1989.

Andrić, Stanko, "Pregled povijesti cistecitske opatije Blažene Djevice Marije u Kutjevu

(Honesta vallis)", *Osječki zbornik* 24/25, Grafika d.o.o., Osijek, 2001.

A thousand Years of Christianity in Hungary (Hungariae Christianae Millenium),

I. P. Zombory, M. A. de Angelis Cséfalvay, Hungarian Catholic Episcopal Conference, Budapest, 2001.

Arheološka istraživanja na karlovačkom i sisačkom području, Izdanja HAD-a 10, Zagreb, 1986.

Badurina, Anđelko, "Hagiotopografija Hrvatske", *Radovi instituta za povijest umjetnosti u Zagrebu*, 27., Zagreb. 2003.

Barlé, Janko, "Gorski arhiđakonat prije turskih provala", *Katolički list*, 23-25, Nadbiskupija zagrebačka, Zagreb, 1913.

Belaj, Juraj, *Templari i ivanovci na zemlji svetoga Martina*, Dugo Selo, 2007.

Beuc, Ivan, *Povijest institucija državne vlasti kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, Zagreb, 1985.

Bilogrivić, Nikola, *Katolička crkva na području današnje Banjalučke biskupije do invazije Turaka-Topološke i povijesne crtice*, Vrhbosanska katolička teologija, Sarajevo, 1998.

Blaženi Augustin Kažotić: (1260.-1323.), Dijecezanski odbor Zagrebačke nadbiskupije za širenje štovanja i za kanonizaciju blaženog Augustina Kažotića, Zagreb, 1994.

Bösendorfer, Juraj, *Crtice iz slavenske povijesti*, Osijek, 1910.

Brdarić, Franjo, "Arhiđakonat komarnički: (1334.-1934)", *Podravski zbornik*, 19/20, 1993/1994.

Brunšmid, Josip, Kameni spomenici Hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu, *VHAD*, XII, Izdanja HAD-a, Zagreb, 1912.

Budak, Neven, *Gradovi Varaždinske županije u srednjemu vijeku*, Nakladnička kuća "dr. Feletar", Zagreb-Koprivnica, 1994.

Budak, Neven, *Zlatna Bula 1242.-1992.*, katalog izložbe, Muzej grada Zagreba, Zagreb, 1992.

Budak Neven; Raukar, Tomislav, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, Školska knjiga, Zagreb, 2006.

Buturac, Josip, *Blaženi Augustin Kažotić*, Zagreb, 1942.

Buturac, Josip, "Poviestni priegled redovništva u Hrvatskoj", *Croatia sacra* 20-21 /11-12, Tisak nadbiskupske tiskare, Zagreb, 1943.

Buturac, Josip, *Neobjavljeni dokumenti hrvatske povijesti u XV. stoljeću*, Zagreb, 1960.

Buturac, Josip, *Iz povijesti župa sisačkog kraja*, Petrinja, 1967.

Buturac, Josip, *Inventar i regesti za starije dokumente Zagrebačkoga kaptolskog arhiva g. 1401-1700.*, Zagreb, 1968.

Buturac, Josip, "Popis župa zagrebačke biskupije 1334. i 1501.", Poseban otisak iz: *Starine JAZU*, knj. 59., Zagreb, 1984.

Buturac, Josip, "Zagrebačka biskupija u doba biskupa Augustina Kažotića", Marulić: Hrvatska književna revija, 24, Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima, Zagreb, 1991.

Buturac, Josip, *Povijest uprave vjerskih organizacija u Hrvatskoj od X-XX stoljeća*, Zagreb, 1970.

- Buturac, Josip; Draganović, Krunoslav, *Povijest crkve u Hrvatskoj: pregled od najstarijih dana do danas*, Književno društvo Sv. Jeronima, Zagreb, 1944.
- Buturac, Josip; Ivandija, Antun, *Povijest katoličke crkve među Hrvatima*, Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 1973.
- Croatica-hrvatski udio u svjetskoj baštini*, ur. Neven Budak, Zagreb, 2007.
- Croats-christianity, culture, art*, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Zagreb, 1999.
- Cvekan, Paškal, *Čuntić i Hrastovica: franjevački samostani na Baniji: kulturno povijesno značenje*, Zagreb, 1990.
- Čazma: 1226-1996.*, Čazma: Općina, 1996.
- Čazma u prošlom mileniju*, Disput, Zagreb, 2001.
- Čoralić, Lovorka, *Put, putnici, putovanja*, Antun Gustav Matoš, Zagreb, 1997.
- Dabinović, Antun, *Hrvatska državna i pravna povijest*, Izdanja Matice hrvatske, Zagreb, 1940.
- Deák, Erno, *Das städtewesen der Länder der ungarischen krone (1780-1918), teil I, Allgemeine bestimmung der Städte und der Städtischen Siedlungen*, Wien, 1979.
- 900 godina Ivanića*, ur. Marijan Biškup; Franjo Šanjek, Ivanić Grad, 1994.
- Dimier, Pére M.-Anselme; Porcher, J., *L'art cistercien: France*, 2. izd., Zodiaque, Yonne, 1974.
- Dobronić, Lelja, "Topografija zemljišnih posjeda Zagrebačkog Kaptola prema izvorima XIII. i XIV. stoljeća", *Rad JAZU*, knj. 286, 1952.

Dobronić, Lelja, "Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkog biskupa prema ispravi kralja

Emerika iz god. 1201., *Rad JAZU*, 286, 1952.

Dobronić, Lelja, *Posjedi i sjedišta templara, ivanovaca i sepulkralaca u Hrvatskoj*, JAZU,

Zagreb, 1984.

Dobronić, Lelja, *Biskupski i kaptolski Zagreb*, Školska knjiga, Zagreb, 1991.

Dobronić, Lelja, *Viteški redovi templari i ivanovci u Hrvatskoj*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb,

1984.

Dobronić, Lelja, *Vaška i kraj oko Vaške u srednjemu vijeku*, JAZU: Skupština općine

Virovitica, Virovitica, 1986.

Dobronić, Lelja, *Zagrebački Kaptol i Gornji grad nekad i danas*, Školska knjiga, Zagreb,

1986.

Dobronić, Lelja, *Zagrebačka biskupska tvrđa*, Školska knjiga, Zagreb, 1998.

Dobronić, Lelja, "Pojave i oblici te tragovi srednjovjekovne kulture na tlu Zagrebačke

biskupije", *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 18, 1994.

Dukić, Mijo, *Glina i okolica*, Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb., 1980.

Enciclopedia dell'arte medievale, sv.7, , Istituto della enciclopedia italiana fondata da

Giovanni Treccani, Milano, 1996.

Encyclopedia of the Middle Ages, I (A-J), ur. André Vauchez, Barrie Dobson, Michael

Lapidge, Cambridge, James Clarke & Co, 2000.

Engel, Pal, *The Realm of St Stephen*, London-New York, 2001.

Engel, Pal, "Posjedi ivanovaca u Ugarskoj potkraj srednjega vijeka", *Scrinia Slavonica*, 2,

2002.

Farlati, Daniele, *Ilyricum sacrum*, V. svezak, Apud Sebastianum Colleti, Venetiis, 1775.

Ferguson, Peter J., The Builders of Cistercian Monasteries in twelfth Century England,

Studies in Medieval Art and Architecture 2, Michigan, 1984.

Fügedy, Erich, *Castle and Society in Medieval Hungary*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986.

Gajer, Radovan, Posjedi zagrebačkog Kaptola oko Zagreba u prvoj polovici XIV. st., *Radovi Instituta za hrvatsku povijest* 11, Zagreb, 1978.

Grgin, Borislav, *Počeci rasapa (Kralj Matijaš Korvin i srednjovjekovna Hrvatska)*, Zagreb,

2002.

Gulin, Ante, *Hrvatska crkvena srednjovjekovna sfragistika*, Golden marketing, Zagreb, 1998.

Gulin, Ante, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli- loca credibilia sjeverne i središnje Hrvatske*,

Golden marketing, Zagreb, 2001.

Gunjača, Stjepan, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji*, IV, Zagreb, 1978.

Heller, Georg, , *Comitatus Zagrabensis*, 11/1,11/2, Muenchen, 1980.

Herkov, Zlatko, *Građa za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske*, I, II, Zagreb,

1956.

Herkov, Zlatko, *Povijest zagrebačke trgovine*, Građa za gospodarsku povijest hrvatske, knj.

21, Izdanja JAZU, Zagreb, 1987.

Horvat, Anđela, "O spomenicima kulture s područja oko Petrove Gore do početka 20. st.",

Petrova gora (Simpozij održan u Topuskom 10.-13. studenog 1969.), JAZU,

Zagreb, 1972.

Horvat, Anđela, *Između Gotike i Baroka: Umjetnost kontinentalnog dijela Hrvatske od oko*

1500. do oko 1700. godine, Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, Zagreb, 1975.

Horvat, Zorislav, "Neke činjenice o cistercitskom samostanu i crkvi u Topuskom", *Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu* 13/14, Institut za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1999.

Horvat, Zorislav, "Topusko-pokušaj rekonstrukcije tlocrta", *Peristil*, 10-11, Izdaje Društvo historičara umjetnosti Socijalističke Republike Hrvatske, Zagreb, 1967-1968.

Horvat, Zorislav, *Strukture gotičke arhitekture*, Društvo povjesničara umjetnosti SR Hrvatske, Zagreb, 1989.

Horvat, Zorislav, "Kapele u burgovima 13.-15. stoljeća u kontinentalnoj Hrvatskoj", *Prostor*, vol. 7, br. 2/18, 1993.

Horvat, Zorislav, "Hrastovica kraj Petrinje", *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 15/16, 1998/1999.

Horvat, Zorislav, "Ruševna crkva na groblju sv. Filipa i Jakova u sv. Jurju kod Senja", *Senjski zbornik*, god. 28, Senj, 2001.

Horvat, Zorislav, *Srednjovjekovne katedralne crkve Krbavsko-modruške biskupije*, Hrvatski institut za povijest, Biblioteka Hrvatska povjesnica, Zagreb- Gospić, 2003.

Horvat, Zorislav, "Kašteli na sjevernim obroncima Zrinske Gore u obrani od Turaka", *Riječi*, 1-2, 2003.

Horvat, Zorislav, "Cistercitski samostan i crkva sv. Marije u Topuskom", *Glas Gradskog muzeja Karlovac* IV/1, Karlovac, 2005.

Hrvatska Kostajnica: 1240.-2000., ur. Marija Krupić, Hrvatska Kostajnica, 2002.

Hrvatske županije kroz stoljeća, Zagreb, 1996.

Hrvatski biografski leksikon, I-VII, ur. Nikica Kolumbić; Aleksandar Stipčević;

Trpimir Macan, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1983-.

Hrvatski enciklopedijski rječnik, Novi liber, Zagreb, 2002.

Hrvatsko-mađarski odnosi 1102.-1918.: zbornik radova, ur. Milan Kruhek, Hrvatski Institut
za povijest, Zagreb, 2004.

Ivančan, Ljudevit, *Podaci o zagrebačkim kanonicima od god. 1193. do 1924.*, Zagreb, 1924.

Jedin, Hubert, *Velika povijest crkve*, II-III, 2. izd., Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2001.

Kampuš, Ivan, "Porezni sustav za vladanja Anžuvina", *Historijski zbornik*, god. XLVI/1,
1993., Izdaje Društvo za hrvatsku povjesnicu, Zagreb, 1994.

Karbić, Marija, "Hrvatsko plemstvo u borbi protiv Osmanlija: primjer obitelji Berislavića
Grabarskih", *Povijesni prilozi*, br. 25, 31, 2006.

Klaić, Nada, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Školska knjiga, Zagreb, 1976.

Klaić, Nada, *Povijest Zagreba*, Liber, Zagreb, 1982.

Klaić, Nada, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, 2, Zagreb, 1990.

Klaić, Nada, *Medvedgrad i njegovi gospodari*, Globus, Zagreb, 1987.

Klaić, Nada, *Zagreb u srednjem vijeku*, Zagreb, 1982.

Klaić, Nada, "Prilog pitanju postanka slavonskih varoši", *Zbornik radova Filozofskog
fakulteta u Zagrebu*, III, Zagreb, 1955.

Klaić, Nada, *Neki problemi najstarije povijesti biskupsko - kaptolskog Zagreba i kraljevskog*

Gradeca, Zagreb, 1968.

Klaić, Nada, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*, Školska knjiga, Zagreb, 1972.

Klaić, Nada, *Koprivnica u srednjem vijeku*, OOUR Koprivnička tiskara, Koprivnica, 1987.

Klaić, Nada, "Tobožnji Ladislavov "monasterium sancti Stephani regis" u Zagrebu", *Peristil*,
br. 24, god. XXIV, 1981.

Klaić, Vjekoslav, *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća*, I-V,
za tisak priredio Trpimir Macan, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1975.

Klaić, Vjekoslav "Dva priloga za povjest cistercičanskoga samostana u Topuskom", *Vjestnik
Kraljevskoga hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva III*, Tisak
Kraljevske zemaljske tiskare, Zagreb, 1901.

Klaić, Vjekoslav "Hrvatsko kraljevstvo u XV. i prvoj četvrti XVI. stoljeća", Preštampano iz:
"Vjesnika Hrvatskoga arheološkoga društva" n. s. sv. VIII., Zagreb, 1905.

Klaić, Vjekoslav, *Zemljopis zemalja u kojih obitavaju Hrvati I*, Društvo sv. Jeronima, Zagreb,
1880.

Klaić, Vjekoslav, *Krčki knezovi Frankapani*, knj. 1, Od najstarijih vremena do gubitka otoka
Krka (od godine 1118. do godine 1480.), Matica hrvatska, Zagreb, 1901.

Kolanović, Josip, *Vrana i templari*, Zadar, 1971.

Kolomanov put, ur. Borošak-Marijanović J...et al., katalog izložbe, Hrvatski povjesni
muzej, Zagreb, 2002/3.

Kovačić, Slavko, *Kršćanstvo i crkva u starom i srednjem vijeku*, Verbum, Split, 2004.

Kostrenčić, Marko, *Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae*, I- II, Zagreb, 1978.

Kožul, Stjepan, *Kalnički arhiđakonat: danas Bjelovarsko-kalnički arhiđakonat Zagrebačke nadbiskupije*, Zagreb: Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije "Tkalčić", 2005.

Krbavska bitka i njezine posljedice, ur. Dragutin Pavličević, Zagreb, 1997.

Krčelić, Adam Baltazar, *Povijest stolne crkve zagrebačke*, prev. Zlatko Šešelj, Institut za suvremenu povijest, Zagreb, 1994.

Kruhek, Milan, , *Stari glinski gradovi i utvrde*, Mladost, Zagreb, 1987.

Kruhek, Milan, "Stari gradovi i feudalni posjedi", *Dvor na Uni*, zbornik radova, Dvor na Uni, 1991.

Kruhek, Milan, *Fortifikacijska arhitektura Banije u službi obrane hrvatskih krajeva s osobitim osvrtom na razdoblje XVI. i XVII. st.*, magistarski rad, Zadar, 1977.

Kruhek, Milan, "Kostajnica u protuturskoj obrani Hrvatskog kraljevstva", *Povijesni prilozi*, br. 20, god. 21, 2002.

Kruhek, Milan, "Gora i Hrastovica: najstarije feudalne utvrde i obrambene predstraže sisačkog Pokuplja", *Riječi*, 1, 1990.

Kruhek, Milan, "Fortifikacijsko graditeljstvo i obrana hrvatskih zemalja tijekom stoljeća", *Gazophylacium*, 1, 3/4, 1993/1994.

Kruhek, Milan "Povijesni put kralja Sigismunda od Nikopolja do Križevaca", *Kaj XXX/2*, Kajkavsko spravišće, Zagreb, 1997.

Kruhek, Milan, *Posjedi i gradovi Zrinskih i Frankopana*, Zagreb, 1999.

Kruhek, Milan, *Krajiške utvrde hrvatskog kraljevstva, 16. stoljeće*, Topgraf Velika Gorica, Zagreb, 1995.

Kruhek, Milan, *Gvozdansko: kaštel Zrinskoga srebra*, Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2007.

Kukuljević Sakcinski, Ivan, "Opatija b.d. Marije u Topuskom", *Književnik* 1, Knjigotiskarna Dragutina Albrechta, Zagreb, 1864.

Kukuljević Sakcinski, Ivan, *Zrin grad i njegovi gospodari*, Zagreb: Društvo prijatelja Zrina, 1993.

Laszowski, Emilije, *Plemenita općina Turopolje*, 1, uz suradništvo Velimira Deželića i Milana Šenoe, Zagreb, 1910.

Laszowski, Emilije, "K povijesti opatije Topuske", *Vjestnik Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinskog Zemaljskog arkiva*, I, Tisak Kraljevske zemaljske tiskare, Zagreb, 1899.

Laszowski, Emilije, "Prilog za povijest opatije topuske", *Starine JAZU*, XXXII, Knjižara JAZU, Zagreb, 1907.

Lawrence, C. H., *Medieval Monasticizam (Forms of religious life in Western Europe in the Middle Ages)*, 2. izd., Longman, London and New York, 1989.

Leber, Pavao, "Prekokupski Gradac, nekadanji grad i imanje Kaptola Zagrebačkog", *Katolički list*, Zagreb, 18, 1878.

Lekai, Louis J., *The Cistercians, Ideals and Reality*, The Kent State University Press, 1977.

Lopašić, Radoslav, *Hrvatski urbari*, sv.1, Izdanja JAZU, Zagreb, 1894.

Lopašić, Radoslav, *Oko Kupe i Korane: mjestopisne i povjestne crtice*, dopunio Emilije Laszowski, Gradska biblioteka *Ivan Goran Kovačić*, Karlovac, 1988.

- Lopašić, Radoslav, *Bihać i Bihaćka krajina*, repr.1890., DINA, Dretarova informativna agencija, *Ivan Goran Kovačić*, Bihać, 1991.
- Lukinović, Andrija, "Zagrebački biskupi Ivan Smilo i Ivan Šipuški: 1388-1397", *CCP*, 14, sv. 25, 1990.
- Lukinović, Andrija, "Zagrebački biskup Eberhard: (1397-1406. i 1410-1419)", *CCP*, 15, sv. 28, 1991.
- Lukinović, Andrija, *Gorski arhidakonat, Kanonske vizitacije zagrebačke nadbiskupije*, sv. I (1639.-1726.), Zagreb, 2006.
- Lukinović, Andrija, *Zagreb-devetstoljetna biskupija*, Zagreb, Glas koncila, 1995.
- Ljubić, Šime, "Topusko (Ad fines) i ostaci njegove crkve", *VHAD I/II*, Izdaje HAD, Zagreb, 1880.
- Marčinko, Mato; Cvekan, Paškal, *Hrastovica: povijesno-zemljopisni pregled mjesta i župe*, Hrastovica, 1991.
- Margetić, Lujo, *Hrvatska i crkva u srednjem vijeku: pravno-povijesne studije*, Rijeka, 2000.
- Margetić, Lujo, "Pitanja iz najstarije povijesti Zagrebačke biskupije i Slavonije", *CCP*, br.18, 34, 1994.
- Margetić, Lujo, "Zagrebački monasterij", *CCP*, br. 17, 31, 1993.
- Matijević-Sokol, Mirjana, *Toma arhiđakon i njegovo djelo*, Naklada Slap, Jastrebarsko, 2002.
- Mažuranić, Vladimir, *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik II*, Izdanja JAZU, Zagreb, 1975.
- Mesić, Matija, "Hrvati na izmaku srednjega vijeka", *Književnik*, II, Zagreb, 1865.
- Mesić, Matija, *Hrvati na izmaku srednjega vijeka: izabrane rasprave*, priređivač:

Damir Karbić, Slavonski Brod, 1996.

Miletić, Drago, "Župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije (Gora)", *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 22/23, 1996/1997.

Miletić, Drago, "Župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije (Gora)", *Petrinjski zbornik*, sv. 4, 4, 2001.

Miletić, Drago; Valjato-Fabris, Marija, "Projekt rekonstrukcije župne crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Gori", *Riječi*, 1/2, 2003.

Milinović, Ante, "Dubički arhiđakonat Zagrebačke biskupije", *Kaj*, 27, sv. 4/5, 1994.

Milinović, Ante, "Nepoznata franjevačka kulturno-povijesna baština srednjovjekovnog Pounja i Povrbasja", *Riječki teološki časopis*, br. 11, 2/22, 2003.

Milinović, Ante, "Stoji li uzgor taj grad na Gori?", *Riječi*, 2, 2000.

Mir i dobro: umjetničko i kulturno naslijeđe Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda o proslavi stote obljetnice utemeljenja, Zagreb, 2000.

Mirnik, Ivan, "Klasnić Hoard", *Collana di Studi e Ricerche di Numismatica*, Milano, 1995.

Mlinarić, Jože, "Cistercijanska opatija Kostanjevica 1234-1786.", *Redovništvo na slovenskem*, 1, zbornik radova, Ljubljana, 1984.

Neralić, Jadranka, *Put do crkvene nadarbine*, Književni krug, Split, 2007.

New catholic Encyclopadia, 2. izd., 3 Can-Cal, The Catholic University of America, Detroit-Thompson-Gale-Washington D. C., 2003.

Novak, Ana, *Topusko u razdoblju od dolaska cistercita do kraja srednjega vijeka*, neobjavljeni magistarski rad, mentor: dr. sc. Mirjana Matijević-Sokol, Filozofski

fakultet, Zagreb, 2008.

Novak, Ana, „Uključivanje Opatije Topusko u crkveno-politički i javni život na području

Zagrebačke biskupije (Djelatnost opata Ivana II. i sjeveroistočni posjedi cistercijske

Opatije Blažene Djevice Marije)“, *Povijesni prilozi*, 34, god. 27, 2008.

Ostojić, Ivan, *Benediktinci u Panonskoj Hrvatskoj i Istri*, III., *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima* I-III., Benediktinski priorat-Tkon, Split 1963.-1965.

Pavleš, Ranko, "Osobine popisa župa, naselja i posjeda u Podravini do kraja XVI. stoljeća",

Podravina, vol. II, br. 4, Koprivnica 2003., 75-99.

Peričić, Eduard, "Vranski priori Ivan od Paližne i Petar Berislavić", *Radovi Instituta JAZU u*

Zadru, 18, 1971.

Petrić, Hrvoje, "Sveti Nikola zaštitnik Koprivnice", *Hrvatska revija*, br. 2, god. III., Zagreb,

2003.

Povijest Hrvata I: Srednji vijek, ur. Franjo Šanjek, Školska knjiga, Zagreb, 2003.

Povijest obitelji Zrinski, ur. Zoran Ladić; Đuro Vidmarović, Matica Hrvatska, Zagreb, 2007.

Povijest Vrane: političko, kulturno i privredno značenje Vrane kroz stoljeća, Zadar, 1971.

Raukar, Tomislav, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, Školska knjiga, Zagreb, 1997.

Razum, Stjepan, "Popis svećenika Zagrebačke biskupije 1501. godine", *Tkalčić*, 7, 2003.

Romhányi, Beatrix, *Settling Features of the Orders in Medieval Hungary (Two case Studies)*,

MA Thesis, CEU Medieval Studies, Budapest, 1994.

Sambuljak, Stjepan, "Bernardinski tekstovi hrvatskog srednjovjekovlja", *Radovi Sveučilišta u Splitu* 37/27, 1988., Fakultet u Zadru, Zadar, 2000.

Sto pedeseta obljetnica uspostave Hrvatsko - slavonske crkvene pokrajine i uzdignuća

- Zagrebačke biskupije na stupanj nadbiskupije*, Zagrebačko društvo za povijest Zagrebačke nadbiskupije "Tkalčić", 2004.
- Stotinu hrvatskih arheoloških nalazišta*, ur. Aleksandar Durman, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2006.
- Szabo, Gjuro, *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1920.
- Šanjek, Franjo, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata, Srednji vijek*, 2. izd., Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1993.
- Šanjek, Franjo, "Zagrebačka (nad)biskupija", *Sveti trag* (Devetsto godina umjetnosti Zagrebačke nadbiskupije 1094.-1994.), Muzej Mimara, Zagreb, 1994.
- Šanjek, Franjo, "Crkva u obrani "ostataka nekoć slavnog hrvatskog kraljevstva", *Zbornik Društva za povjesnicu Klana*, 6, 2001.
- Šegvić, Marina, *Najstarije Topusko*, Katalog izložbe 25. rujna-10. listopada 1990. Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, Klub kulturnih radnika Hrvatske " Topusko 1944. ", Arheološki zavod Filozofskog fakulteta, Zagreb, 1990.
- Šišić, Ferdo, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda od najstarijih dana do 1. decembra 1918.*, 2. dop. izd., Zagreb, 1920.
- Šišić, Ferdo, *Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba (1350.-1416.)*, pret. izd. iz 1902. uz pogovor Mladena Ančića, Naklada Hrvoje, Zagreb, 2004.
- Thallóczy, Layosz, *Die Geschichte der Grafen von Blagay*, Wien, 1898.
- The Crusades and the military orders: expanding the frontiers of medieval latin christianity*, ed. by Zsolt Hunyadi and József Laszlovsky, CEU, Budapest, 2001.
- Tkalčić, Ivan Krstitelj, "Cistercitski samostan u Topuskom", *Vjesnik HAD-a* n. s. II, HAD,

Zagreb, 1896/7.

Tkalčić, Ivan Krstitelj, *Otpor i buna radi desetine u biskupiji zagrebačkoj u XIV. st.*, Zagreb, 1879.

Tkalčić, Ivan Krstitelj, 1999., *O staroj zagrebačkoj trgovini i obrtima*, priredila Szabo A., Dom i svijet, Državni arhiv, Zagreb.

Tomljenović, Ivica, "Prilog povijesti hrvatskih cistercita", *Croatica christiana periodica*, 23/ XIII, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1989.

Turković, Milan, *Povijest opatija reda cistercita u Hrvatskoj-Slavoniji i Dalmaciji*, Primorski štamparski zavod, Sušak, 1936.

Valentić, Mirko, Kameni spomenici Hrvatske, *Katalog muzejskih zbirki*, Povijesni muzej Hrvatske: ur. Lelja Dobronić, Zagreb, 1969.

Valentić, Mirko; Prister Lada, *Zbirka kamenih spomenika*, 2.izd., Hrvatski povijesni muzej, Zagreb, 2002.

Zagrebački biskupi i nadbiskupi, Juraj Batelja i dr., Školska knjiga, Zagreb, 1995.

Zagrebačka biskupija i Zagreb 1094.-1994., Zagreb, 1994.

Zbornik Zrin, ur. Matija Filjak, Petrinja, 1942.

Zrinski zbornik za povijest i obnovu Hrvatskoga Pounja, ur. Ante Milinović, Hrvatska Kostajnica, 1998-.

Izvori (objavljeni)

- Adamček, Josip; Kampuš, Ivan, *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV. i XVI. stoljeću*, Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, 1976.
- Barbarić, Josip; Kolanović, Josip; Lukinović, Andrija; Marković, Josip; Razum, Stjepan, MCV I-II, Izdanje HAZU, Kršćanska sadašnjost, Papinski hrvatski zavod sv. Jeronima, Zagreb-Rim, 1996-2001.
- Fermendžin, Eusebius, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752.*, Zagreb, 1892.
- Klaić, Vjekoslav, *Acta keglevichiana annorum 1322.-1527.*, MSHSM, XLII, Zagreb, 1917.
- Feyer, Georgius, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, II-VII, Budapest, 1829.-1832.
- Lukinović, Andrija, *Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije (Monumenta historica Episcopatus Zagrabienensis)*, V-VII, Zagreb, 1992-.
- Nagy, Imre; Nagy, Ivan; Veghely, Deszo; Kammerer, Erno; Dory, Ferencz, *A Zichy es Vasonkeoi grof Zichy-csalad idosb aganak okmanyara (Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeo)*, VI-XI, Budapest, 1871.
- Mesić, Matija, "Gradja mojih rasprava", *Starine JAZU*, V, Zagreb, 1873.
- Smičiklas, Tadija; Kostrenčić, Marko; Laszowski, Emilije, *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije (Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae)*, III-XVIII, JAZU, Zagreb, 1905.-1916.

Stipišić, Jakov; Šamšalović, Ivan, "Isprave Arhiva JAZU", *Zbornik Historijskog instituta JAZU*, Zagreb, 1959.

Thallóczy, Lajos, *A Blagay-csalad okleveltara (Codex diplomaticus comitum de Blagay)*, Budapest, 1897.

Thallóczy, Lajos; Barabas, Samu, *A Frangepan család okleveltara (Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus)*, I-II, Magyar Tud. Akademia, Budapest, 1910.

Thallóczy, Lajos; Horvath, Sandor, *Also-Szlavoniai okmánytar: (Dubicza, Orbasz es Szana vermegyek): 1244-1710 (Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum)*, 1907.

Thallóczy, Lajos; Aldasy, Antal, *A Magyarország es Szerbia kosti osszekottetesei okleveltara: 1198-1526 (Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum)*, Budapest, 1907.

Tkalčić, Ivan Krstitelj, *Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije (Monumenta historica episcopatus Zagradiensis)*, I-II, Zagreb, 1873.-1874.

Tkalčić, Ivan Krstitelj, *Povjestni spomenici slobodnog kraljevskog grada Zagreba (Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabia metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae)*, I-XI, Zagreb, 1889-.

Izvori (neobjavljeni)

Arhiv Hrvatske Akademije znanosti i umjetnosti; Diplomatičke isprave

Arheološki muzej Zagreb (Arhivski fond Topusko)

Hrvatski državni arhiv (Odjel Nadbiskupskog arhiva):

Nadbiskupski arhiv Zagreb (*acta donationalia, acta ecclesiastica,
acta privilegialia, acta decimalia*)

Kaptolski arhiv Zagreb (*Acta Capituly antiqua, acta loci credibilis*)

Magyar Országos Leveltár, Mađarski državni arhiv (Diplomatikai leveltár)

Kartografski izvori

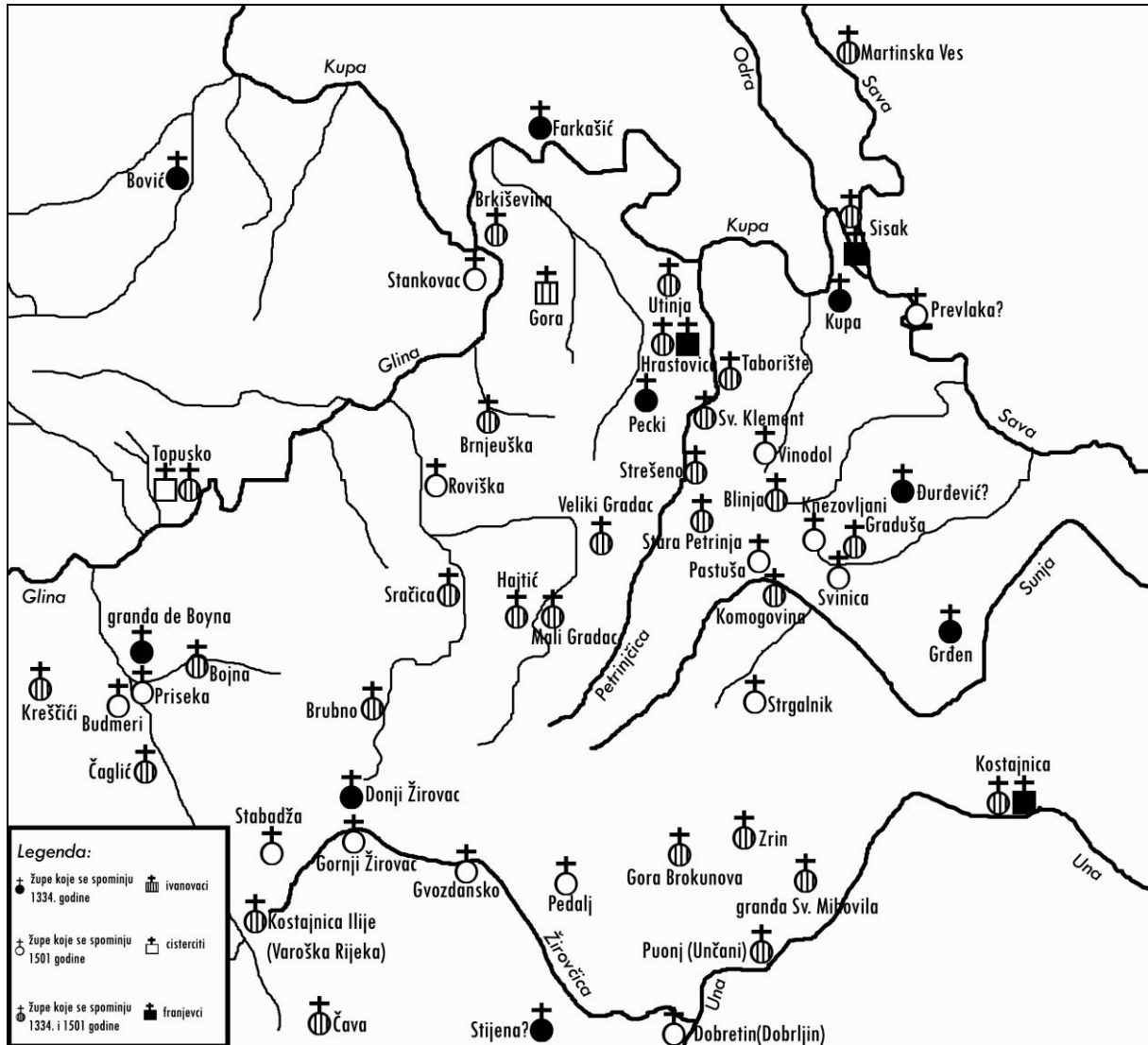
Arhiv kartografije Sveučilišne biblioteke u Zagrebu;

Situations plan von der Umgebung des Baadortes Topusko iz 1818. godine (XI-SK-J-10.jpg)

Neobjavljena kartografska građa iz Ratnoga Arhiva u Beču u vlasništvu Hrvatskog

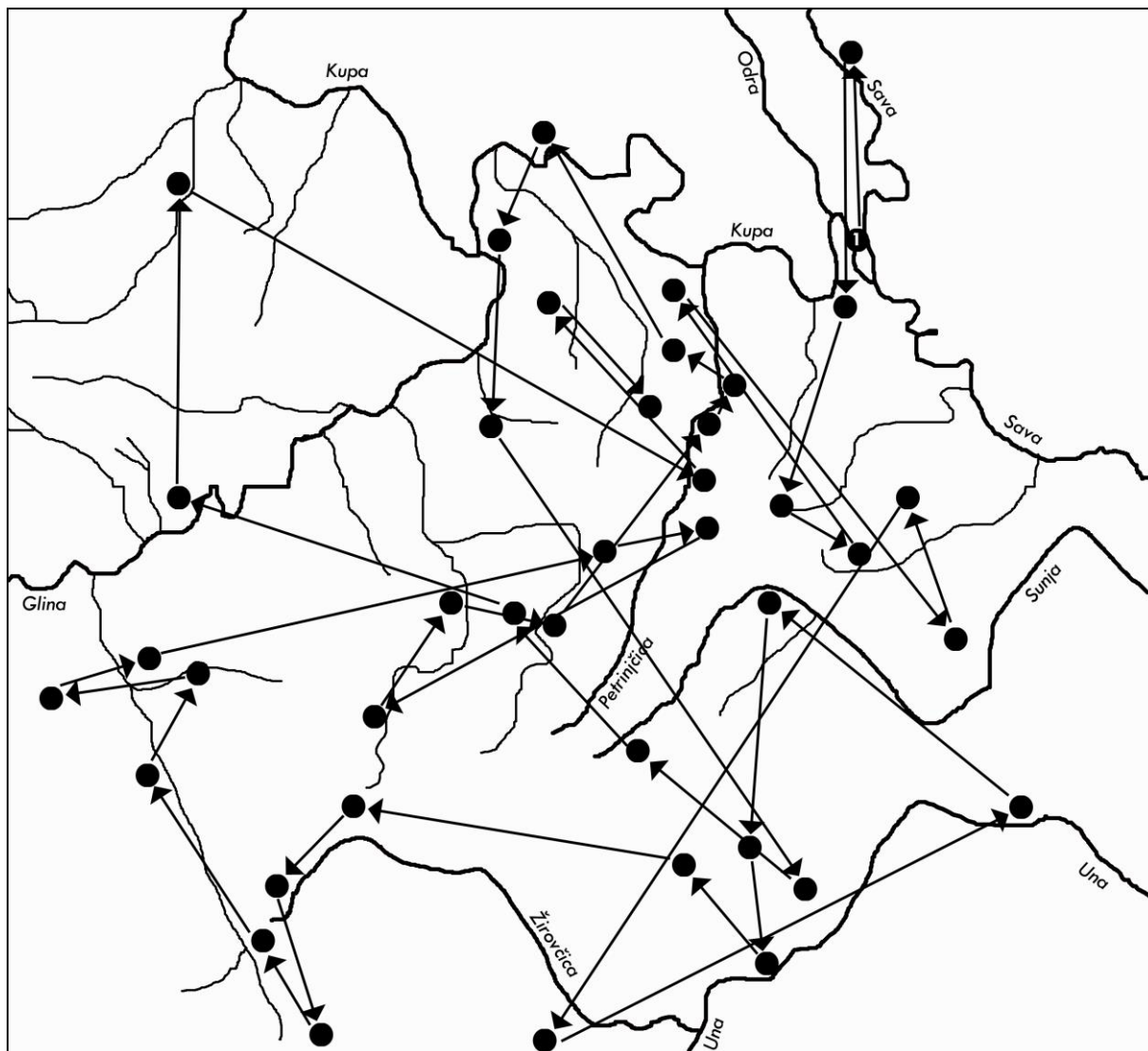
Instituta za povijest pod nazivom *Militärkarte der Banalgränitz samt denen
inclavirten privat herrschaften, aufgenommen unter der direktion des herrn
oberstwachmeisters V. Brady von Grossen generalstab, 1774/75.*

PRILOG 1.

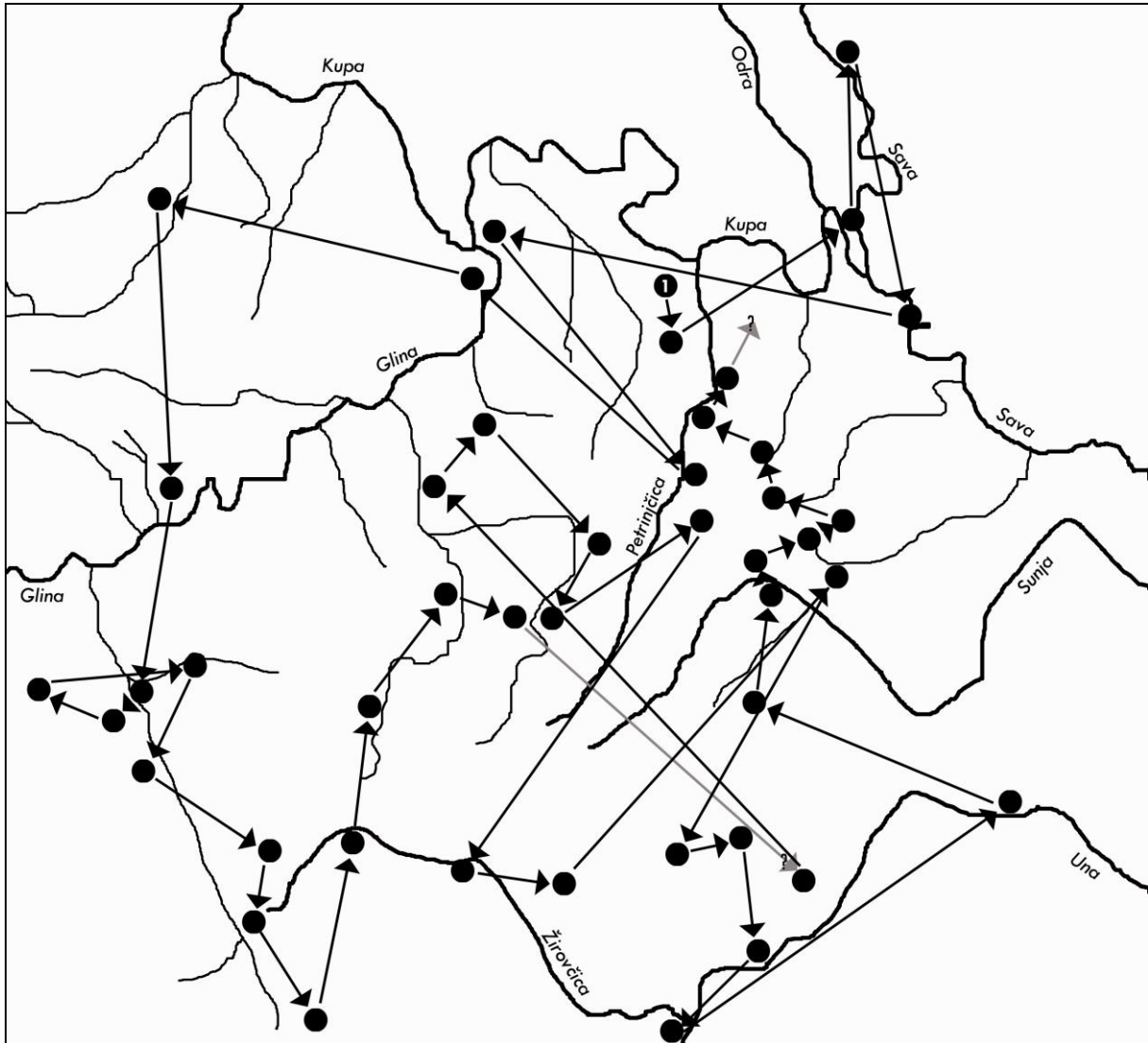
Pregledna karta arhidakonata Gora 1334. i 1501. godine (prema autoričinu predlošku izradio H. Kekez)

PRILOG 2.

Redoslijed popisivanja župa 1334. godine (prema autoričinu predloški izradio H. Kekez)

PRILOG 3.

Redoslijed popisivanja svećenika 1501. godine (prema autoričinu predlošku izradio H. Kekez)

ŽIVOTOPIS

Ana Silić (udana Novak) rođena je u Zagrebu 29. lipnja 1975. godine. U Zagrebu je završila osnovnu i srednju školu (VII. opću gimnaziju). Nakon srednje škole (1994/5. godine) upisala je studij jednopredmetne arheologije na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Diplomirala je na temi iz područja srednjovjekovne nacionalne arheologije. Od 2003. godine zaposlena je kao znanstvena novakinja na Odsjeku za srednji vijek Hrvatskog Instituta za povijest. Iste godine upisala je Poslijediplomski znanstveni studij hrvatske povijesti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Studij je završila 2008. godine obranivši magistarski rad pod naslovom *Topusko u razdoblju od dolaska cistercita do kraja srednjega vijeka* stekavši time naslov magistra humanističkih znanosti.

Popis objavljenih djela

Heršak, Emil; Silić, Ana, "Avari: Osvrt na njihovu etnogenezu i povijest", *Migracijske i etničke teme*, god. 18, br. 2-3, 2002.

Novak, Ana, "Zdenka Janeković-Römer, Višegradski ugovor temelj Dubrovačke republike, Golden marketing, 2003., 173. str.", *Povijesni prilozi*, br. 24, 2003.

Novak, Ana, "Mirjana Matijević-Sokol, Toma arhiđakon i njegovo djelo, Naklada Slap, Jastrebarsko, 2002, 385. str.", *Povijesni prilozi*, br. 25, 2003.

Novak, Ana, "Piers Paul Read, *Templari*, Stari grad, Zagreb, 2003, 387. str.", *Povijesni prilozi*, br. 26, 2004.

Novak, Ana, "Zdenko Balog, *Križevačko-kalnička regija u srednjem vijeku*, Matica hrvatska Križevci, 2003.", *Povijesni prilozi*, br. 26, 2004.

Novak, Ana, "Nekoliko crtica o osnutku cistercitske opatije Blažene Djevice Marije u

- Topuskom", *Glas Gradskoga muzeja Karlovac*, god. IV, br. 1, Karlovac, 2005.
- Novak, Ana, "Report on monastic history Conference. Monasteries on the borders of medieval Europe: new perspectives", *Review of Croatian History*, IV, no. 1, 2008.
- Novak, Ana, "*Povijest obitelji Zrinski*, zbornik radova, Matica Hrvatska, Zagreb, 2007., str. 390.", *Bosna Franciscana*, god. XVI, br. 28, 2008.
- Novak, Ana, "Kanonske vizitacije Zagrebačke nadbiskupije: I. Gorski arhidakonat, sv. 1. (1639.-1726.), za tisak priredili Andrija Lukinović, Antun Dević i Stjepan Razum, uredio Andrija Lukinović, izdaje Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije "Tkalčić", Zagreb, 2006.", *Povijesni prilozi*, br. 34, 2008.
- Novak, Ana, "Lelja Dobronić, *Stari "vijenac" sela oko Zagreba*, Muzej grada Zagreba, Zagreb, 2003.", *Povijesni prilozi*, br. 34, 2008.
- Novak, Ana, "Uključivanje Opatije Topusko u crkveno-politički i javni život na području Zagrebačke biskupije (Djelatnost opata Ivana II. i sjeveroistočni posjedi cistercijske Opatije Blažene Djevice Marije)", *Povijesni prilozi*, br. 34, 2008.
- Novak, Ana, "Florin Curta, *Southeastern Europe in the Middle Ages 500-1250*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, 496. str.", *Povijesni prilozi*, br. 36, 2009.
- Novak, Ana, "Vladarska politika Bele IV. (1235.-1270.) i njezin utjecaj na razvoj crkvenog zemljišnog posjeda s obzirom na područje Komarničkog arhidakonata", *Podravina*, IX, 17., 2010.
- Novak, Ana, "Sacri canones servandi sunt. Ius canonicum et status ecclesiae saeculis

XIII-XV, uredio Pavel Krafl, Opera Instituti historici Pragae, series C-Miscellanea, vol. 9. Praha (Prague): Historický ústav AV ČR, v. V. i. (Institute of History of the Academy of Sciences of the Czech Republic, a public research institute), 2008, 686 str.", *Povijesni prilozi*, br. 38, 2010.